

Germuska Pál

Vöröses arzenál

Argumentum

Germuska Pál

Vörös arzenál

Magyarország részvétele
a nemzetközi hadiipari együttműködésben
a KGST keretei között

BUDAPEST, 2010 • 1956-OS INTÉZET • ARGUMENTUM

A kötet megjelenését támogatta a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum.
A kutatás az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok
K 49465 sz. programja keretében és támogatásával zajlott.

Lektorálta: PROF. DR. HORVÁTH MIKLÓS

Az archív fényképeket válogatta
a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Fotóarchívumából,
valamint a felvételeket készítette
a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Keceli Haditechnikai Parkjában:
GERMUSKA PÁL.

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001097454

X 213657

© Germuska Pál, 2010

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

TARTALOM

BEVEZETÉS	7
1. A NEMZETKÖZI HADIIPARI EGYÜTTMŰKÖDÉS CSÍRÁI	19
1.1. A KGST létrehozása	21
1.2. A sztálini fegyverkezési program	28
1.3. A magyar haditechnikai export kezdetei	34
1.4. A nemzetközi együttműködés belföldi koordinációja	38
1.5. A KGST újjászervezése	43
2. AZ EGYÜTTMŰKÖDÉSI KERETEK KIALAKÍTÁSA	50
2.1. A KGST hadiipari állandó bizottságának megalakulása	52
2.2. Az útkeresés időszaka – szekciók, munkacsoportok	62
2.3. Megállapodás a munkamegosztásról	70
2.4. Hruscsov gyorsított átfegyverzési programja	78
2.5. Elégedetlenség és bírálatok	89
3. A KGST ÉS A VARSÓI SZERZŐDÉS ÁTALAKÍTÁSA	99
3.1. A kisebb tagállamok kezdeményezései	99
3.2. A működőképesség határán	109
3.3. A magyar intézményrendszer reformja	116
3.4. A KGST és a VSZ szervezeti összekapcsolása	123
4. KÖZÖS ÉRDEK, NEMZETI ÉRDEK	132
4.1. A szocialista integráció komplex programja	133
4.2. Új kihívások – a harmadik világ	144
4.3. Az együttműködés korlátai	153
4.4. Új árrendszer és egységesítési törekvések	163
4.5. Dinamikus növekedés és belső ellentmondások	182
5. SZÉTHULLÓ EGYÜTTMŰKÖDÉS – AZ 1980-AS ÉVEK FŐBB FOLYAMATAI	197
5.1. Egyhelyben topogás	199
5.2. Kölcsönösen egymásra utalva	212
6. INTEGRÁLT HADIIPAROK	223
FÜGGELÉK	239
1. A KGST HÁB üléseinek időpontja és helye	239
2. Mellékletek	241
2.1. melléklet. A meglévő gyártási specializációk a KGST-ben, 1958-ban	241

2.2. melléklet. A haditechnikai termékek gyártási specializációjának kiegészítése és módosítása 1961 júliusában	243
2.3. melléklet. Haditechnikai gyártásszakosítási ajánlások az 1966–70. évekre	244
2.4. melléklet. Haditechnikai gyártásszakosítási ajánlások az 1971–75. évekre	248
2.5. melléklet. Haditechnikai gyártásszakosítási ajánlások az 1976–80. évekre	252
2.6. melléklet. Haditechnikai gyártásszakosítási ajánlások az 1981–85. évekre	258
3. Forintértékek valorizálása az 1950–1990. évekre	266
4. A hazai hadiipari termelés/értékesítés volumene 1960 és 1989 között.....	268
1. ábra. A KGST szervezeti felépítése az 1973. évi állapotnak megfelelően	271
2. ábra. A magyar haditechnikai termelés szerkezetének változása 1963 és 1989 között	272
HIVATKOZOTT FORRÁSOK	273
HIVATKOZOTT IRODALOM	277
RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE	285
NÉVMUTATÓ	287
KÉPEK	291

BEVEZETÉS

„Hadseregeinknek a második világháború éveiben megszületett haditechnikai együttműködése, a kommunista és munkáspártok kollektív erőfeszítései következtében állandóan fejlődött és tökéletesedett, azokból a konkrét politikai, gazdasági, tudományos-műszaki és katonai feladatokból kiindulva, amelyeket az országok párt- és kormányvezetése a szocialista építés különböző időszakában előtérbe helyezett. A szocialista országok gazdaságának és hadseregeinek háború utáni kialakulása időszakában a haditechnikai együttműködésben meghatározó volt részükre az a segítség, amelyet a Szovjetunió nyújtott a fegyverszállításokkal, szakemberekkel és a haditechnika fejlesztése területén szerzett gazdag tapasztalatok átadásával. Az országok között a kétoldalú alapon történő kölcsönös kapcsolatok jellemezték az együttműködés következő szakaszát, amely a Varsói Szerződés tagállamai gazdasági lehetőségei növekedéséhez mérten újabb szakaszba – a szocialista gazdasági integráción alapuló sokoldalú haditechnikai együttműködés szakaszába lépett” – mondta I. A. Fabrikov mérnök vezérőrnagy, a Varsói Szerződés (VSZ) Egyesített Fegyveres Erői (EFE) Technikai Testületének vezetője az 1975. április 22–24. között Moszkvában, a VSZ megalakulásának 20. évfordulója alkalmából rendezett ünnepi konferencián.¹

A szovjet vezérőrnagy ezt követően – a Szovjetunió vezető szerepének hangsúlyozása mellett – a kölcsönös együttműködés előnyeit és fontosságát emelte ki: „A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST) tagállamok szocialista gazdasági integrációjának fejlesztése kedvező lehetőségeket teremt az országok erőfeszítéseinek a KGST keretein belül a termelés kooperálása és szakosítása alapján történő koordináláshoz. Intézkedéseket tesznek a kérdések minden stádiumban összehangolt megoldására – az új mintapéldányok kidolgozására vonatkozó követelmények, a kutatói és szerkesztői munkálatok végrehajtása, a kísérleti példányok elkészítése és kipróbálása, a termékek sorozatgyártásának elsajátítása és a kölcsönös szállítások terjedelmének meghatározása feladatától kezdve – az üzemeltetésig, javításig, a technikai szolgálatok munkájának tökéletesítéséig bezárólag. Amikor a szövetséges hadseregek haditechnikai együttműködéséről beszélünk, meg kell említeni, hogy a Szovjetunióból történő fegyverszállítások és a szövetséges országokban a haditechnikának szovjet licencek alapján való gyártása a had-

¹ Fabrikov (1975) 155. o.

seregek folytatódó átfegyverzésének meghatározó, fő forrása volt és marad, amely figyelembe veszi a fegyverzet fejlesztésének perspektíváját és fő irányait.”²

Az idézetből is kiviláglik, hogy a Varsói Szerződés és a KGST szoros összefonódásban, részletes feladatfelosztás alapján adott keretet a szovjet blokkon belüli politikai, katonai és gazdasági együttműködésnek. A nyilvánosságnak szánt ünnepi felszólalások és megnyilatkozások természetesen minduntalan a „megbonthatatlan barátságot” és a tökéletes egyetértést hangsúlyozták. Ám az 1989/90 után hozzáférhetővé vált dokumentumok megerősítik azokat a korábbi sejtéseket, miszerint sem a politikai-katonai, még kevésbé a gazdasági együttműködés nem volt zökkenőmentes a tagországok között. A korabeli újságolvasó számára hozzáférhető, semmitmondó nyilvános közlemények burka alatt tehát néha egészen éles érdekellentétek és véleménykülönbségek rejtőztek, amelyeket alig lehetett elfedni a külvilág elől. Sőt, az 1970–80-as években ezek az ellentétek tovább fokozódtak. Az egység – hamis – látszatát Moszkva mindvégig hatalmi szóval tartotta fenn.

A Zrínyi Kiadó 1985-ben kiadott *Katonai lexikona* – szócikkekben is leképezve a szocialista szövetségi rendszer értékrendjét – a következőképpen definiálta a hadiipari együttműködést: „A hadigazdasági együttműködés, illetve integráció legfőbb területe. A hadiipari együttműködés lényege: a koalícióban lévő államok hadiipara a koalíció számára szükséges hadianyagokat és haditechnikai eszközöket, katonai felszereléseket és hadiipari szolgáltatásokat (például javításokat) együttesen, összehangoltan, nemzetközi munkamegosztás keretében gyártmány- és gyártásszakosítás alkalmazásával állítja elő, illetve végzi. A hadiipari együttműködés elősegíti a hadiipari kapacitások ésszerű kihasználását, a legkedvezőbb sorozatnagyság elérését és a termelési költségek csökkentését. Lehetővé teszi, hogy a tagországok adottságaiknak megfelelően vegyenek részt a koalíció haditermelésében, s a fegyver-, hadianyag-, stb. igényeiket kölcsönös szállítások útján kielégíthessék. A hadiipari együttműködés célja, hogy az eszközök (tőkék), közös előteremtésével olcsóbb és hatékonyabb legyen a fegyverzetrendszerek termelése. A hadiipari együttműködés szervezésére két- vagy többoldalú államközi szerveket hoznak létre.”

Ugyanezen lexikon a hadiipar fogalmát így határozta meg: „az ország iparának hadianyagokat és hadfelszerelési cikkeket gyártó része. Nem tartoznak a hadiiparhoz a hadsereg szükségleteinek kielégítésére gyártott polgári termékek iparvállalatai. Békében a hadiipar fogalmába az iparnak kizárólag azt a részét sorolják, amely haditechnikai eszközök és hadianyagok gyártására, illetve javítására létesült (van igénybe véve). Háború esetén a hadiiparhoz tartozik minden olyan iparvállalat, amelyet a kormány hadiüzemmé nyilvánít.”³ A szócikk ugyanakkor nem tért ki a magyar fogalomhasználat módosulásaira, amelynek háttérben lényeges szervezeti változások állottak. A szektor újjászervezésének időszakától, 1948-tól többnyire hadiiparnak, vagy az orosz kifejezés tükröfordításával középgepiparnak

² Uo. 157. o.

³ Damó (1985) 221–222. o., illetve 221. o.

nevezték. 1961-ben megszűnt az önálló hadiipari főhatóság, ezért mindinkább haditechnikai vállalatokról vagy haditechnikai termelésről beszéltek a civil minisztériumokba betagozott, kettős profilú cégek esetében.⁴ A hadiipar kifejezést ugyanakkor ezzel párhuzamosan továbbra is használták, tekintettel arra is, hogy a KGST ezzel foglalkozó állandó bizottságának elnevezése sem változott.

A termelés szakosítása a kommunista gazdaságtan azon alaptételén nyugodott, hogy ki kell küszöbölni a párhuzamosságokat és a versenyt, egy vállalatnál, egy trösztnél, egy országban kell koncentrálni egy-egy termék(csoport) gyártását. Ugyanakkor volt bizonyos racionalitása a KGST-n belüli munkamegosztásnak, hiszen a tagországok természet- és gazdaságföldrajzi adottságai, történeti hagyományai készen kínáltak bizonyos együttműködési lehetőségeket. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok élénkítésére a kisebb tagországok természetesen jobban rá voltak szorulva, mint a Szovjetunió. A közép-kelet-európai nemzetgazdaságok többsége ugyanis hasonló gondokkal küzdött: a szűk belföldi piac korlátozott termelési lehetőségeket, gazdaságtalan szérianagyságokat és rugalmatlanságot eredményezett hadiiparukban is. Haditechnikai vállalataik ezért részben civil termékek gyártásával, részben nemzetközi együttműködéssel és munkamegosztással igyekeztek szabadulni ebből a csapdából. A specializáció (szakosodás-szakosítás) és a növekvő export hatékonyan segítette a nyereséges (vagy legalább nullszaldós) termelési szériák elérését és a kapacitások kihasználását. A Szovjetunió ugyancsak profitált a KGST-együttműködésből: a hagyományos fegyverzet és a lőszer gyártási feladatainak kiosztásával részben sikerült tehermentesíteni a szovjet hadiipart. A gazdaságtörténeti és a – tervhivatali – katonai elemzésekből egyaránt az derül ki, hogy az említett okok miatt Magyarországnak elemi érdeke volt a szakosítás, a nemzetközi munkamegosztásba és kooperációba való bekapcsolódás.⁵

Általában a magyar nemzetgazdaság, de különösen a hadiipar 1945 utáni tör-

⁴ A lexikon a következőképpen határozta meg a haditechnikai eszközöket: „A hadiipar (vagy a haditermelésre átalított ipar) által gyártott olyan technikai eszközök, melyek közvetlenül vagy közvetve segítik a csapatokat a harcadataik megoldásában. A haditechnikai eszközök gyűjtőfogalma a fegyverek, a harceszközök (harc technikai eszközök) és a kisegítő eszközök összességének.” Damó (1985) 224. o. Utóbbiak közé az ellátási, szállítási, karbantartási és javítási feladatok elvégzéséhez szükséges eszközök tartoznak – amelyek főbb jellemzőikben azonosak a civil életben használatos eszközökkel. Uo. 344. o.

⁵ Az 1962-ben jóváhagyott „A szocialista nemzetközi munkamegosztás alapelvei” című dokumentum a következők szerint definiálta a tagállamok közötti szakosítást: „az egynemű termékfajták termelését egy vagy néhány szocialista országban összpontosítják az érdekelt országok szükségleteinek kielégítésére, ezzel kapcsolatban emelik a termelés technikájának és szervezetének színvonalát, valamint a termelési kooperációt az országok között. A termelés nemzetközi szakosításának az az eredménye, hogy növekszik a termelés mennyisége, csökken önköltsége, és tökéletesednek a termékek technikai jellemzői.” A tagországok közötti műszaki és tudományos együttműködés egyik legfontosabb területe a termelési kooperáció volt, amely a „termelők előre megtervezett, tartós együttes tevékenysége, [...] célja valamely végeredmény előállítás, egyes alkatrészeinek, fő- vagy részegységeinek gyártásmegosztása alapján. A kooperáció során nemcsak a gyártást, hanem a tervező-konstruktóri munkákat, a pótalkatrészek gyártását, a szervízhálózat kiépítését és az értékesítést is megosztják.” Meisel (1979) 91–92. o.

ténetét nem lehet a nemzetközi erőter és a külgazdasági kapcsolatok feltárása nélkül megérteni és megírni. A hazai hadiiparral kapcsolatos kutatásaim kezdetétől nyilvánvaló volt, hogy egy majdani monográfiában bőséges teret kell szentelni a nemzetközi együttműködés és a haditechnikai export kérdésének. A kutatással előbbre haladva, újabb és újabb levéltári anyagokat feltárva, átlátva az anyag mennyiségét és a tárgyalandók fontosságát, kiderült számomra: egy könyv kereteit szétfeszítené a KGST-együttműködésnek, a hadiipar szervezeti, szerkezeti változásainak és technológiai fejlődésének, valamint a fejlődő országokba irányuló magyar katonai exportszállításoknak az együttes tárgyalása. Jelen kötet tehát, ha úgy vesszük, egy sorozat első darabja, amely felvázolja és értelmezi a blokkon belüli nemzetközi gazdasági kontextust a további elemzésekhez. Erre annál inkább szükség van, mert az 1990-es évek közepétől ugyan dokumentumok tízezrei váltak hozzáférhetővé szerte Közép-Kelet-Európában, a tudományos feldolgozás azonban nem tudott lépést tartani az exponenciálisan növekvő forrásmennyiséggel.

A Varsói Szerződésről, mint a szovjet blokk legfontosabb *politikai egyeztető fórumáról*, az elmúlt években több, elsődleges forrásbázison alapuló dokumentumgyűjtemény és elemzés látott napvilágot.⁶ A Varsói Szerződés keretében megvalósuló *katonai együttműködésről* hiánypótló munkaként jelenik meg a közeljövőben Horváth Miklós monográfiája *Magyarország az atomháború árnyékában – Néphadsereg a Varsói Szerződés katonai szervezetében* címmel.⁷

Bár közkeletű nézet, hogy a szocialista integráció döntően meghatározta az egyes nemzetgazdaságok lehetőségeit és mozgásterét, a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsáról csak a „levéltári forradalom” előtt készült összefoglalók állnak rendelkezésre.⁸ Ennek egyik fő oka vélhetően az, hogy sem a KGST döntéshozó szerveinek és szűkebb vezető testületeinek (ülésszak, végrehajtó bizottság), sem a KGST Irodának (Büro) az iratanyaga nem kutatható, és az egykori tagországokban őrzött dokumentumok jogi státusza és kutathatósága körül is vita folyik. (A KGST XLVI., budapesti záró ülészakán a tagállamok beleegyeztek, hogy a KGST levéltárát a Szovjetunió kormánya vegye őrzésébe. A Szovjetunió Külügyminisztériumába kerültek az érvényben lévő nemzetközi megállapodások, illetve a Szovjetunió Központi Állami Népgazdasági Levéltára – a későbbi Orosz Állami Gazdasági Levéltár – vette őrzésbe a KGST 1949–1991 között keletkezett levéltári anyagát.⁹ Az Orosz Föderáció Levéltári Szolgálat és az Orosz Állami Gazdasági Levéltár kezdeményezésére 2000 májusában a volt KGST-tagállamok levéltárainak képviselői vitatták meg az iratok helyzetét Moszkvában. Az értekezlet elfogadott

⁶ Mastny–Byrne (2005), Heiss (2008).

⁷ Horváth (2010).

⁸ Lásd Szelecki (1986), Brine (1992), Stone (1996). Kiemelendő a közgazdasági irodalomból Ausch Sándor összefoglalója, illetve Csaba László kiváló elemzése a KGST kései időszakáról. Ausch (1969) és Csaba (1984). Fontos megemlíteni továbbá Peter John de la Fosse Wiles 1968-as kitűnő munkáját, amely átfogóan elemezte a kommunista országok nemzetközi kereskedelmét és együttműködését. (Ezúton tartozom köszönettel Kende Péternek, aki felhívta figyelmemet a munkára.)

⁹ Lásd részletesen: Tyurina–Seres (2002).

egy „elvi jelentőségű jegyzőkönyvet”, amely az egykori tagországok közös levéltári örökségének nevezte az iratokat, ám jelezte: multilaterális egyezményt kell kötni, hogy a résztvevő államok támogassák az iratok hozzáférhető tételét, és meghatározzák a hozzáférés szabályait.¹⁰ Ily módon kisebb résztémák feldolgozásai keletkeztek el, illetve nagyobb gazdaságtörténeti összefoglaló részeként olvashatunk a KGST legfontosabb jellegzetességeiről.¹¹

A szovjet hadiiparral foglalkozó munkák többsége meg sem említi a többi VSZ-KGST-tagországot, kivéve Irina Bisztrova nagyszabású monográfiáját, amelyben önálló fejezet tárgyalja a „népi demokráciákkal” való együttműködést.¹² A hadtörténeti, illetve gazdaságtörténeti szakirodalom – megfelelő források hiányában – eddig kevés figyelmet szentelt a kérdésnek.¹³ A hadiipari nemzetközi együttműködés bemutatásának egyik első kísérlete e kötet előtanulmányaként született meg.¹⁴ A témában meg kell említenünk néhány – egykor szigorúan titkos minősítésű – kéziratot, amelyek jelentős teret szenteltek a hadiipari együttműködésnek: Jávor Ervin, az Országos Tervhivatal (OT) katonai elnökhelyettesének az elemzése (*A magyar honvédelmi gazdaságpolitika és a hadiipar fejlődéstörténete*), valamint Cserepes Tibor, az OT Általános Szervezési Főosztálya osztályvezető-helyettesének közgazdász doktori értekezése (*A Varsói Szerződés tagállamainak katonai-gazdasági integrációja*).¹⁵ E kéziratok ugyan több fontos összefüggésre felhívták a figyelmet, ugyanakkor a nemzetközi együttműködést nem elemezték behatódoban. Fontos ehelyütt arra is emlékeztetni, hogy bár a hadiipari együttműködés a KGST égisze alatt történt, abba soha nem kapcsolódtak be a szervezetbe később belépő, Európán kívüli tagállamok: a Mongol Népköztársaság (1962-től tag), a Kubai Köztársaság (1972) és a Vietnami Szocialista Köztársaság (1978). Albánia pedig annak ellenére, hogy a KGST-nek és a VSZ-nek is tagja volt 1961-ig, teljes egészében kimaradt a haditechnikai kooperációból.

Ebben a kötetben arra vállalkozom, hogy az utóbbi évtizedben Magyarországon kutatható vált dokumentumok alapján árnyalt képet rajzoljak a KGST-együttműködésről – *egy konkrét ágazaton, a hadiiparon keresztül és főként magyar*

¹⁰ Majtényi–Seres (2002). Nincs tudomásom róla, hogy az elmúlt években bármilyen előrelépés történt volna az iratok kutathatóvá tétele ügyében. David R. Stone a KGST Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bankja történetének feldolgozása során például még mindig csak a szovjet KGST-képviselők iratanyagát tudta tanulmányozni Moszkvában (Stone, 2008).

¹¹ Lásd például: Kozma (2001), Bonin (2007). Összefoglaló jelleggel lásd Honvári (2006) 433–455. o.

¹² Lásd például: Almquist (1990), Barber–Harrison (2000). Bisztrova (2006) 314–372. o.

¹³ Említés szintjén lásd: Csobay (1998), Honvári (2006). Dimitar Dimitrov a bolgár hadiipar 1990 utáni konverziója kapcsán érintette röviden a KGST együttműködést. Lásd Dimitrov (2002) 14–15. o.

¹⁴ Germuska (2006).

¹⁵ A kézirat két változatban készült el 1986-ban, illetve 1993-ban. Lásd Jávor (1986), Jávor (1993). Cserepes (1979). Bár a szerző az OT munkatársa volt, lényegesen kevesebb iratanyaghoz férhetett hozzá, mint Jávor. Így számos kérdés tárgyalásánál ugyanúgy csak nyilvános forrásokra hágatkozhatott, mint bármely más civil kutató.

nézőpontból. A könyv öt, hosszabb-rövidebb periódusra tagoltan vezeti végig történetünkön az olvasót. A korszakolás nem a rögzülni látszó politikátörténeti sarokpontokhoz ragaszkodik, mert hadügyről, gazdaságról, nemzetközi kapcsolatokról lévén szó, valójában nincsenek is éles cezúrák közöttük. (Ami természetesen korántsem jelenti azt, hogy a politikai folyamatoktól függetlenek lennének.)

Az 1. fejezet a KGST megalakulásától (1949. január) a szervezet újjászervezéséig (1954–55) mutatja be a szovjet blokkon belüli, kétoldalú kapcsolatfelvételek első lépéseit és a kölcsönös haditechnikai szállítások elindulását. A 2. fejezet a hadiipari együttműködés szervezeti kereteinek létrehozásáról szól. A KGST Hadiipari (Együttműködési) Állandó Bizottsága¹⁶ 1956. nyári létrehozásától adottak voltak ugyan az alapvető keretek, a két- és többoldalú együttműködés formái azonban a következő években alakultak ki véglegesen. 1958-tól megkezdődött a szakosítás, 1963-ban fogadták el a specializáció és kooperáció általános elveit. Ugyanakkor 1962–63-tól a tagországok mind hevesebben bíralták a KGST és a HÁB működésének gyengéit, különféle reformtervek is születtek. A viták és optimalizálási kísérletek 1963 és 1969 közötti periódusáról szól a 3. fejezet, amelynek fontos része a Varsói Szerződés nehezen tető alá hozott szervezeti átalakítása és a blokk két integrációs intézménye közötti kapcsolatok kiépítése. A 4. fejezet az 1969 és 1979 közötti mozgalmas éveket tekinti át, amelyeket egyfelől a kapcsolatok rutinszerű, begyakorolt működése jellemezett, ami azonban másfelől egyre élesebb, nemzetek közötti konfliktusokat és érdekellentéteket hozott felszínre. Az 5. fejezet vázlatos áttekintés az 1980-as évek főbb folyamatairól, a 6. fejezet pedig a több évtizedes együttműködés átfogó értékelését adja. Az egyes fejezetek előtt címszavakban igyekeztem összefoglalni az adott rész talán legfontosabb történéseit, hogy ezzel is segítsen az olvasót a tájékozódásban.

A KGST Hadiipari Állandó Bizottsága tevékenységének részletes elemzésére, a szervezeti, együttműködési kérdések vizsgálatára 1980-ig terjedően van mód – a kutatás idején hatályos jogszabályok ugyanis, külön visszaminősítési procedúra nélkül eddig az időpontig teszik hozzáférhetővé az iratokat.¹⁷ Az 1980-as évek elejétől szórványos iratanyag kutatható: a Minisztertanács üléseinek jegyzőkönyvei (és azon belül a Honvédelmi Bizottság üléseiről szóló rövid tájékoztatók) 1983-ig, a Honvédelmi Minisztérium és a Magyar Néphadsereg Vezérkarának bizonyos

¹⁶ A magyar és a KGST-iratanyagban egyaránt használatos volt mindkét elnevezés. A bizottság nevéből az 1960-as évek közepén maradt el véglegesen az „együttműködési” szó. A bizottság nevének rövidítése így HEÁB vagy HÁB.

¹⁷ Az 1995. évi LXV. államtitokról és a szolgálati titokról szóló törvény alapján az egykor szigorúan titkos iratok közül az 1980 előttiak szabadon kutathatóak. Az 1980. január 1. után keletkezett minősített iratokhoz akkor lehet hozzáférni, ha azokat egyedi, tételes eljárással felülvizsgálták és visszaminősítették. Az Országgyűlés 2009. december 14-i ülésén fogadta el az 1995-ös szabályozást hatályon kívül helyező, 2009. évi CLV. törvényt a minősített adat védelméről. A 2010. április 1-jén hatályba lépő rendelkezés 39. §-a szerint a már levéltárban lévő minősített anyagokat 2013. június 30-ig felül kell vizsgálni. A határidő elteltével a felül nem vizsgált adatok minősítése megszűnik. Az új szabályozással tehát nem változik érdemben a kutatható iratok köre.

irategységei, valamint az MSZMP vezető testületeinek jegyzőkönyvei 1989/90-ig. Ám sem az Országos Tervhivatal, sem az ipari minisztérium(ok), sem a Honvédelmi Bizottság dokumentumai nem hozzáférhetőek. E két irategység pedig nélkülözhetetlen: az OT koordinálta a nemzetközi együttműködést, és a Minisztertanács szűkebb kabinetje hagyta jóvá a KGST HÁB ülésekről szóló beszámolókat, ily módon iktatták be az ott született ajánlásokat a hazai jogrendbe. Mindezek alapján a feldolgozás legfőbb forrását a HÁB 1957 és 1979 között hiánytalanul rendelkezésre álló jegyzőkönyvei és határozatai képezték, amelyeket minden tagország megkapott, és hivatalosan lefordítottatott oroszról a nemzeti nyelvre. E KGST-dokumentációkat egészítettem ki a területtel kapcsolatba kerülő, hazai katonai és civil szervek iratanyagainak tanulmányozásával.

Miután nem állt rendelkezésemre megfelelő összefoglaló a KGST általános történetéről, kénytelen voltam a tágabb szervezeti és intézményi keretek bemutatásának is jelentős teret szentelni, hiszen enélkül nem lenne érthető, mi is zajlik egy állandó bizottságban. Részletesen foglalkozom továbbá azokkal a hazai intézményekkel és szervekkel (főhatóságok és kormánybizottságok), amelyeknek döntési jogkörük vagy végrehajtói feladatuk volt a hadiipari nemzetközi együttműködésben. A könyvben köztudottnak veszem az 1945 utáni nemzetközi politika főbb eseményeit, a hidegháború történetének fontos csomópontjait, a magyar politika- és hadtörténet fordulópontjait.¹⁸ Kizárólag a kevésbé ismert és a téma szempontjából releváns mozzanatokra térek ki külön. Amint a fentiekben is említettem, jelen kötetet egy, a hazai hadiipar négy évtizedét feldolgozó monográfia követi majd – ezért ehelyütt nem foglalkozom a magyar hadsereg- és hadiipar-fejlesztési programokkal, a hadiipar szervezeti és termékstruktúrájával stb. A harmadik világgal, a szocialista vagy szocialistabarát fejlődő országokkal kiépített, katonai és hadiipari kapcsolatok témaköréhez pedig az 1980-as évekbeli iratanyagok felszabadítására és további alapos kutatásra van szükség – így ezt a kérdéskört sem tárgyalom.

A KGST és a hadiipari együttműködés kérdése egy tágabb elméleti keretbe illeszkedik, illetve lehetőséget nyújt ezeknek a konstrukcióknak tesztelésére is. A Szovjetunió és a megszállt, majd bekebelezett közép-kelet-európai térség viszonya, a kapcsolatok jellege és minősége, a szovjet hatalomgyakorlás jellege évtizedek óta élénk vita tárgya a társadalomtudományi irodalomban. A kérdés könyvtárnyi szakirodalmából Borhi László *Magyarország a hidegháborúban. A Szovjetunió és az Egyesült Államok között, 1945–1956* című könyve bevezetőjében áttekinti a Szovjetunió kelet-közép-európai térfoglalásának elméleti közelítéseit. Külön fejezetet szentel a szovjet gazdasági behatolás és térfoglalás elemzésének. A kötet konklúziójában pedig leszögezi, hogy a Szovjetunió a régióban „hegemón helyzetbe került, és az irányítása alatt álló országokat birodalmi kliensállamokként használta”.

¹⁸ E kérdésekről lásd például: Békés (2004a), Borhi (2005), Okváth (1998), Wettig (2008).

A sztálinista diktatúrák azonosultak Moszkva nagyhatalmi érdekeivel, teljesen korlátlan szovjet uralom azonban még így sem jött létre.¹⁹

Póti László *A szovjet Kelet-Európa politika a Gorbacsov-korszakban* című PhD-értekezésében széles áttekintést ad a szovjet külpolitikáról alkotott nemzetközi kapcsolatelméletekről, a szovjet–kelet-európai kapcsolatok elméleti közelítéseiről, valamint a nemzetközi kapcsolatok szovjet elméletéről. Póti szerint legáltalánosabban a befolyási övezet–dominancia–hegemónia fogalmi apparátusával írható le a szovjet–kelet-európai viszonyrendszer.²⁰

A fogalmi eltérések tisztázásában segítségünkre lehet Mikael Nilsson *Tools of Hegemony. Military Technology and Swedish-American Security Relations 1945–1962* című könyvének bevezetője. Az Egyesült Államok és nyugat-európai szövetségei, valamint Svédország kapcsolatainak jellegét boncolgatva járja körül a különféle terminus technicusokat. Nilsson határozottan elkülöníti a hegemon és a birodalmi hatalomgyakorlást. Előbbinél valamifajta kölcsönös érdek is érvényesül – még ha időleges konfliktusoktól nem is mentes a kapcsolat. Utóbbinál a hatalmi központ erővel nagyobbítja meg területét, megszállja az országot, és erővel rákényszeríti jogrendszerét és intézményeit a meghódítottakra. Washington és szövetségei, illetve *Washington és Stockholm kapcsolatai nyilvánvalóan nem írhatóak le a birodalmi modellel, sokkal inkább a hegemon együttműködéssel.*²¹

Adaptálva Nilsson megközelítését, a birodalmi elmélet annál inkább érvényes lehet a Szovjetunió és a közép-kelet-európai országok viszonyára. A régió államai egyedül az anektálásnak a baltikumi modelljétől menekültek meg, hogy újabb köztársaságokként a Szovjetunióhoz csatolják őket. J. V. Sztálin halálát követően, 1954–1956 között Moszkva kényszerűen változtatott a hatalomgyakorlás birodalmi módszerein, mert azok korántsem voltak hatékonyak. Míg a Varsói Szerződés tanácskozásain legfeljebb csak passzív ellenállással szembesült Moszkva (az 1960-as évek elejéig), addig a KGST-ben már az 1950-es évek közepén felbukkantak a (kölcsönös) érdekérvényesítés kísérletei a tagországok részéről. A szovjet blokkon belüli kapcsolatok tehát némileg elmozdultak a hegemon együttműködés irányába. Közép-Kelet-Európa így korántsem kizsákmányolandó térség volt csupán, hanem egymással és a Szovjetunióval kölcsönös érdekek alapján együttműködő országcsoport, amelynek egyre önállóbb arca lett a nemzetközi porondon is. A KGST négy évtizedes történetét áttekintve magam is visszatérően bírálom a szervezet működésének anomáliáit. Azt azonban érdemes megjegyezni, immár belülről ismerve az Európai Unió mechanizmusait, hogy minden, konszenzusos döntéshozatalon alapuló nemzetközi szervezet működése nehézkes, körülményes és lassú. A sors furcsa fintora, hogy részben a KGST ilyenén bürokratikusága akadályozta meg a Szovjetuniót abban, hogy akaratát korlátlanul érvényesítse, ráerőltesse a kisebb országokra.

¹⁹ Borhi (2005) 339. o.

²⁰ Póti (1999) 21–25. o.

²¹ Nilsson (2007) 32–33., 41. o.

Szólnom kell továbbá egy olyan problémakörrel, amelyre erőfeszítéseim ellenére sem sikerült megoldást találni. A kötetben a KGST-relációban folytatott, hardtechnikai külkereskedelmi forgalom adatai rubelben vannak megadva, ahogyan az az eredeti forrásokban is szerepelt. A korabeli gyakorlat szerint azonban nem közölték annak az aktuális árfolyamon érvényes forintértékét. Az utólagos átszámítás számos, jelenleg megoldhatatlannak tűnő kérdést vet fel. A Magyar Nemzeti Bank (MNB) által jegyzett hivatalos devizaárfolyamok mellett (helyett) a külkereskedelemben különféle korrigált, pótlékolt és egyéb számított árfolyamokat használtak. A 12/1957. (III.31.) PM-rendelet a hivatalos és magánjellegű külföldi utazások költségeire kiutalt külföldi fizetőeszközöknél és a Magyarországra érkező utasok által beszolgáltatott fizetőeszközök esetében pótlékdíjakat írt elő. Az alapárfolyam utáni pótlékok felszámítását írta elő az előbbi rendeletet felváltó 42/1967. (XII.31.) PM-rendelet is.

A gyakorlatban „soklépcsős” árfolyam jött létre a külkereskedelmi dotációk, ártámogatások, árkiegyenlítések és állami elvonások („lefölözés”) nyomán – valutameneként, relációnként és szinte termékenként eltérő árfolyamrendszert eredményezve.²² Az új gazdasági mechanizmushoz kapcsolódóan, 1968. január 1-jével hármas árfolyamrendszer alakítottak ki: továbbra is létezett a devizaforint, létrehoztak egy valutanemek szerint eltérő, egységes devizaszorzót (amelyet a jegybank viszont hivatalosan nem jegyzett), és létezett a nem kereskedelmi forgalomban alkalmazandó árfolyam (magánügyletek, turistaforgalom stb.). A tényleges hazai kitermelési költségek nyomán jött létre a két legfontosabb deviza esetében a 40 Ft/rubelés, illetve a 60 Ft/dolláros „árfolyam”.²³ Aztán a tervszerű devizagazdálkodásról szóló 1974. évi 1. törvényerejű rendelet (kihirdetve 1974. január 17-én) alapján a 78/1975. (XII.31.) PM-rendelet előírta, hogy az MNB-nek a külföldi fizetőeszközök forintra, illetve a forintnak külföldi fizetőeszközre történő átszámításához kétféle hivatalos árfolyamot kell jegyeznie: a *nem kereskedelmi* és a kereskedelmi árfolyamot. Ezzel egyidejűleg megszűnt a devizaforint jegyzése.

1968-tól a nem kereskedelmi árfolyam a konvertibilis valuták esetében a kereskedelmi kurzus 50%-a volt. 1979. január 1-től az illegális váltásból származó tetemes veszteségek csökkentése érdekében mérsékeltek a két kurzus közötti szorzót.²⁴ A több lépcsőben végrehajtott árfolyam-korrekciók nyomán 1981. október 1-jétől megegyezett a konvertibilis valuták kereskedelmi és nem kereskedelmi

²² A szovjet típusú gazdaságokban általánosan megfigyelhető árfolyam-problémának Wiles egy egész fejezetet szentelt a *Communist International Economics* című, korábban már említett könyvében. Ebben például a lengyel zloty 1963-as árfolyamán mutatta be a különféle hivatalos és nem kereskedelmi ráták közötti különbségeket. Lásd Wiles (1968) 123–155., különösen 141. o.

²³ Honvári (2006) 477. o.

²⁴ Lásd Tájékoztató a Politikai Bizottság részére a kereskedelmi és nem kereskedelmi árfolyamok közötti eltérés csökkentésére, valamint a forint illegális nemzetközi forgalmának visszaszorítására irányuló intézkedésekről. 1978. augusztus 31. Magyar Országos Levéltár (MOL) MDP–MSZMP Központi Szervek iratai (M-KS) 288. f. 5. cs. 755. ő. e. 162–164. o.

kurzusa.²⁵ A rubelviszonylatú külkereskedelemben viszont nem jött létre egységes árfolyam.

Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a külkereskedelmi forgalom mérésére 1975-ig az előbb már említett *devizaforint*ot használták, amelynek értéke eltért a belföldön használt forintétól. A Központi Statisztikai Hivatal egy 1996-os, 100 éves trendeket bemutató összefoglaló kiadványa is egymástól különállóan mutatja be az 1946–1975., illetve az 1976–1995. évek adatait, és nem is kínál semmilyen átváltási lehetőséget, hogyan lehetne a devizaforint adatokat (belföldi) forintra számítani.²⁶ Honvári János levéltári anyagok, az Országos Tervhivatal belső beszámolóí alapján egy rövid periódusra, az 1949–1954. évekre tudott ilyen adatsort összeállítani. Eszerint például 1954-ben a magyar kivitel devizaforintban mérve 5,6 milliárdra rúgott, ami változatlan terváron 8,6 milliárdot, 1954. évi folyó áron pedig 9 milliárd forintot tett ki.²⁷ A későbbi évtizedekből viszont egyelőre nem került elő hasonló számítási anyag. Hosszú idősoros árfolyam adatok tehát nem állnak rendelkezésre, így lehetetlen az export és import értékek forintra való átszámítása. Koherens adatsorokat talán az MNB segítségével lehetne rekonstruálni, összeállítani.

Joggal teheti fel további kérdésként az olvasó, hogy a kötetben szereplő *forintösszegek* ma milyen értéket képviselhetnek. Sajnos a hazai közgazdasági-statisztikai szakirodalomban nem találkozni erre alkalmas valorizációs modellel. Egy lehetséges megoldás, amely persze számos tévedési lehetőséget is magában rejt, hogy a hatályos nyugdíjtörvény mellékletét képező valorizációs szorzók segítségével átszámítani ezeket az értékeket.²⁸ Eszerint az 1950. évi 1 milliárd Ft 2007. évi áron 157,4 milliárdot tenne ki, az 1960. évi 1 milliárd Ft 69 milliárdot, az 1970. évi 1 milliárd Ft 50,1 milliárdot, az 1980. évi pedig 27,3 milliárdot. A kötetben szereplő összegek nagyságrendjének érzékeltetéséhez segítséget nyújtó, 1950–1990. évi forintösszegeket valorizáló, tájékoztató jellegű táblázat a *Függelék* 3. sz. mellékletében található meg teljes egészében.

A kötet több mint ötéves kutatómunka eredményeként született meg, az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok K 49465 számú program részeként és támogatásával. Ezúton szeretnék köszönetet mondani Dr. Horváth Miklós témavezetőnek, aki egyben a könyv szakmai lektora is. Mind a kutatás, mind a kézirat elkészítése során számos tanáccsal, ötlettel és javaslattal segítette munkámat.

²⁵ Honvári (2006) 478. o.

²⁶ Magyarország népessége és gazdasága (1996) 146–147. o.

²⁷ Honvári (2006) 278. o.

²⁸ A 1997. évi LXXXI. törvény a társadalombiztosítási nyugellátásról, egységes szerkezetben a végrehajtásáról szóló 168/1997. (X. 6.) Korm. rendelettel. 2. számú melléklet a 168/1997. (X. 6.) Korm. rendelethez, A keresetek beszámításához alkalmazandó valorizációs szorzószámok. Megalapította a 327/2006. (XII.23.) Korm. rendelet 11. §. Ezúton szeretnék köszönetet mondani Pintér Ágnesnek, aki felhívta a figyelmemet a valorizációs rendeletre.

Köszönettel tartozom a pályázatot kezelő HM Hadtörténeti Intézet és Múzeumnak, különösen Dr. Holló József Ferenc altábornagynak a támogatásért és a fényképek rendelkezésre bocsátásáért. A Hadtörténelmi Levéltár és a Központi Irattár munkatársainak, különösen Laczovics Erikának és Hídvégi Idának a segítségével nélkül nem tudtam volna egybegyűjteni a hatalmas iratanyagot.

Hálával tartozom munkahelyemnek, az 1956-os Intézet Közalapítványnak, amely a kutatást és a könyv megjelenését egyaránt támogatta. Külön köszönet illeti Molnár Jánost, aki az orosz szövegek szakszerű fordításával rendkívül fontos adalékokat tett hozzáférhetővé számomra. A kézirat egészét és egyes részeit figyelemmel olvasták intézeti és szakmabeli kollégáim, köszönöm fáradozásukat. Sokat hasznosítottam Kende Péter, Rainer M. János, Tischler János, Békés Csaba, Szokolczai Attila, Kenedi János, valamint Honvári János értő megjegyzéseiből, javaslataiból.

Külön köszönet illeti a kéziratot gondozó és közreadó Argumentum Kiadót: Szilágyi Rita felelős szerkesztőt, a borítótérvet készítő Hodosi Máriát, és nem utolsósorban Láng József kiadóigazgatót.

Végül, de nem utolsósorban sok-sok köszönettel tartozom feleségemnek és egész családomnak, akik nyugodt és biztos háttérrel nyújtottak az anyaggyűjtés és az írás legnehezebb pillanataiban is.

Budapest, 2010. január 25.

A szerző

1. A NEMZETKÖZI HADIIPARI EGYÜTTMŰKÖDÉS CSÍRÁI

Kísérlet a nemzetek feletti tervezési szint megteremtésére. Munkamegosztás a hadiiparban – Sztálin utasítására. Kétoldalú haditechnikai szállítások a legkínzóbb hiányok enyhítésére. 2-3 évre előre tervezni, és tisztázni a tagországok profilját? Ébredés és kijózanodás a szovjet katonai és tervezőapparátusokban, tisztuló koncepció: egységes fegyverzeti rendszer és egységes hadiipari terv. Ország szintű autarkia helyett blokk szintű autarkia?

Ma már egyértelmű, hogy a Szovjetunió a második világháború végén, Németország legyőzését követően biztonsági megfontolásokból, egy köztes „puffer zóna” létrehozása érdekében tartotta megszállás alatt Közép-Kelet-Európát.¹ Az 1945. februári jaltai konferencián az Egyesült Államok és Nagy-Britannia jóváhagyta az addigra kialakult helyzetet: elfogadták, hogy a szovjet érdekszférába kerül a térség, és a Szovjetunió ennek alapján tartós közép-kelet-európai jelenlétre rendezkedett be.² A nemzetállamok újjaalakulásakor – taktikai okokból – J. V. Sztálin némi önmérsékletre utasította a kommunista pártokat több megszállt országban is (így például Magyarországon), de a gazdasági térfoglalás, a szocialista rendszerre való áttérés előkészítése ezekben az államokban is megkezdődött.³

1947–48-ban aztán felgyorsult az átmenet: a helyi kommunista pártok formálisan is átvették a hatalmat a blokk minden országában, a politikai intézményrendszer, a gazdaság és a társadalom szovjetizálása újabb szakaszába lépett. Az immár kommunista pártok által vezetett csatlós államok formailag, a nemzetközi jog betűje szerint megőrizték ugyan szuverenitásukat, ám valójában Moszkva utasításai és érdekei szerint cselekedtek. A kapcsolatokról homályosan megfogalma-

¹ Az SZKP KB Nemzetközi Osztálya a következőképpen fogalmazott 1989 februárjában Alekszandr Nyikolajevics Jakovlevhez, a KB Propaganda Osztályának vezetőjéhez írott, az európai szocialista országok helyzetét elemző jelentésében: „Geopolitikai szempontból az európai szocialista országok fontosságát a Szovjetunió számára az a tény határozta meg, hogy kezdetől fogva biztonsági zónát képeztek, amely stratégiai védelmet biztosított a szocializmus központja számára.” Baráth–Rainer (2000) 249. o.

² A szövetségesek 1941 és 1945 közötti európai rendezési terveiről és Németországgal kapcsolatos elképzeléseikről lásd részletesen: Németh–Tollas (2008) 25–34. o.

³ Ungváry Krisztián meggyőzően érvel amellett, hogy Sztálinnak egyértelműen expanzív, imperialista törekvései voltak. Inkább csak az volt kérdéses, hogy Európában milyen messzire jutnak a szovjet csapatok, az viszont nem, hogy a megszállt Közép-Kelet-Európában be kell vezetni a szovjet rendszert. Lásd részletesen: Ungváry (2002).

zott kétoldalú egyezmények intézkedtek, amelyeket a szovjet vezetés rendszerint a maga javára értelmezett, és napi szinten beavatkozott a csatlós országok belügyeibe.⁴ A tervgazdálkodás meghonosítása együtt járt a szovjet technológia és a szovjet termelési modell kötelező átvételével, a folyamatot katonai és civil tanácsadók hada irányította és ellenőrizte.⁵

A sztálini rendszerben kódoltan, genetikailag benne volt az elzárkózás, az autarkias hajlam, a represszió és az erőszakszervezetek központi szerepe, mindehhez kapcsolódóan a fegyverkezés és a permanens háborús készülődés. A nemzetközi politikában 1948–49-re kialakuló feszültségek tovább erősítették ezeket a tényezőket, sőt egyfajta külső igazolásul szolgáltak az extenzív katonai fejlesztési program elindításához. A csatlós országok haderejét – ugyancsak szovjet minta alapján – rohamtempóban újjászervezték, és az ekkor születő középtávú (5, illetve 6 éves) népgazdasági terveket a haderő gyorsított fejlesztésének rendelték alá. Az új, „népi demokratikus” hadseregek a szovjet hadsereg második világháborús, hadihasznált eszközeit kapták meg indulásképpen. A következő lépés a hadiipari háttér létrehozása volt, amelynél Moszkva két fő célt tűzött ki: 1. az autarkiát: egy-egy ország minél több fegyverből és hadfelszerelésből legyen önellátó, 2. az uniformizálást: a blokk minden hadserege azonos, szovjet standardokon és licenccen alapuló fegyverzettel legyen felszerelve.

Az 1940–50-es évek fordulóján a Szovjetunió fegyverszállítási egyezmények sorát kötötte a blokk országaival. A szállítmányok értékének kétharmadát tízéves futamidejű hitelre kapták, a maradék egyharmadot pedig áruszállítások formájában kellett teljesíteni. A Szovjetunió jelentős terheket vállalt ezzel: 1951–53 között 4,702 milliárd rubelnyi hitelt nyújtott (ebből Lengyelországnak 2,6 milliárdot, Kínának 1,2 milliárdot, Bulgáriának 260 milliót, Albániának 142 milliót, Romániának 500 milliót), 1954–56 között pedig további 1,36 milliárd rubel értékű haditechnikai szállítást hitelezett a „népi demokratikus országoknak”.⁶ Ugyanakkor az is megjegyzendő, hogy Moszkva ily módon megszabadult a régebbi fegyverzettől, és saját haderejét a legkorszerűbb eszközökkel szerelhette fel – a költségek egy részét lényegében ráterhelve a szatellit államokra.

A Szovjetunió 1948. február 18-án írta alá Magyarországgal a barátsági és együttműködési szerződést, amelynek az egyik cikkelye háború, illetve bármely

⁴ Lásd részletesen: Borhi (2005) 13–17. o. Sztálin Közép-Kelet-Európával kapcsolatos elképzeléseiről és politikájáról lásd részletesen: Wettig (2008).

⁵ A szovjet tanácsadókról lásd: Germuska (2008b). Magyarországon 1951-ben 33 hadiipari és vagy félszáz katonai tanácsadó tartózkodott. Utóbbiak létszáma 1956-ban 82 fő volt. Uo. Csehszlovákiában ugyanezen időszakban 280 szovjet katonai és hadiipari tanácsadó dolgozott. Stefanski (2006) 97. o. Lengyelországban 1953 elején a 410 ezer fős lengyel hadseregnél a Szovjet Hadsereg 52 tábornoka és 670 tisztje töltött be vezető pozíciókat; továbbá mintegy 200 szovjet tanácsadó tevékenykedett – főként a hadiiparban. Paczkowski (1997) 178. o. Bulgáriában 1955 elején 65 szovjet tanácsadó tartózkodott, számuk 31–37 főre csökkent a Varsói Szerződés aláírását követően. Baev (2003).

⁶ Bisztrova (2006) 319–320. o.

irányból érkező támadás esetén kölcsönös segítséget helyezett kilátásba. J. V. Sztálin – a rövid audiencia alkalmával – kifejtette a magyar küldöttségnek, hogy a Szovjetunió érdekelt egy erős magyar hadsereg létrehozásában, és Moszkva ehhez hajlandó fegyvereket is szállítani.⁷ Az első szovjet–magyar szállítási egyezményt 1948. július 2-án kötötték meg. Ebben Moszkva kötelezettséget vállalt mintegy 9,5 millió USA dollár értékű, részben hadihasznált fegyverzet és haditechnikai anyag átadására – hitelbe. A kölcsönt Magyarországnak 10 év alatt, 2%-os éves kamattal és áruszállításokkal kellett törlesztenie.⁸ 1949. július 8-án újabb egyezmény született – 118 millió rubel értékű fegyverzet és haditechnika meghitelezéséről.⁹ A következő, 1950 decemberében kelt egyezmény 236,7 millió rubel értékű szállításról szólt – ugyancsak 10 éves futamidejű hitelre.¹⁰ 1950. július 8-án jegyzőkönyvet fűztek a felek az 1948. júliusi (első) egyezményhez, amely szerint rubelre váltották át a korábbi dollárhitelt, 1 USA dollár = 4 rubel árfolyamon.¹¹ A három egyezménnyel tehát Magyarország három év alatt 392,7 millió rubel hitelt kapott a Szovjetuniótól fegyverek és haditechnika beszerzésére.¹² (Irina Bisztrova előbb idézett összesítése ezt az összeget nem tartalmazza.)

1.1. A KGST létrehozása

A bilaterális barátsági és katonai (fegyverszállítási) szerződéseken túl 1949 januárjában egy új, multilaterális keretszervezet létrehozására is sor került: J. V. Sztálin kezdeményezésére Moszkvában megalakult a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa. Az alapítás időpontja körül mutatkozik ugyanakkor némi zűrzavar: a kézikönyvekben többnyire január 25. szerepel (ekkor jelent meg a közlemény a meg-

⁷ Borhi (2005) 138. o.

⁸ Az egyezmény szövegét és a tételes eszközlistát lásd: Okvát (1998) 390–399. o.

⁹ Egyezmény a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége Kormánya által a Magyar Népköztársaság Kormányának fegyverzet és haditechnikai felszerelés hitelben történő átadása tárgyában. 1949. július 8. Hadtörténelmi Levéltár (HL) Magyar Néphadsereg (MN) iratai 1952/T 85. d. Az egyezményt és mellékleteit közli: Okvát (1998) 400–408. o.

¹⁰ Uo. 409–431. o.

¹¹ Jegyzőkönyv a Magyar Népköztársaság Kormánya és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége Kormánya közti 1948. július 2-i egyezményhez. 1950. július 8. HL MN 1952/T 85. d.

¹² A szovjet szállítási szerződések és a hadianyagimport körüli kialakult zűrzavart jelzi ugyanakkor Horváth Mihály vezérőrnagy, a Magyar Néphadsereg Vezérkara anyagtechnikai csoportfőnökének 1950. augusztusi emlékeztetője. Ebben a számára ismert szállítási egyezményeket összegezte, s megkísérelte kiszámítani, mennyit kellett volna már a Szovjetunió felé törleszteni a szerződések alapján. Átutalt törlesztőrészeletről nem volt adata, viszont a néphadsereg fegyvernemi parancsnokságaitól beérkezett kimutatások szerint kb. 60 millió rubellel több hadianyag érkezett az országba, mint amennyiről az egyezmények szóltak. (105 harcokos és 16 rohamlőveg helyett 137, illetve 32 harcjárművet számoltak össze stb.) HL MN 1952/T 53. d. 1. cs.

alakulásról a *Pravdában*), az alapító okirat aláírásának valószínű időpontjaként viszont január 8-át szokás megjelölni.¹³

Az MDP KV Titkársága 1948. december 22-én határozatot hozott, miszerint Gerő Ernő és Farkas Mihály főtitkárhelyettesek képviseljék Magyarországot az 1949. január 5–7-én Moszkvában tartandó, a „Szovjetunió és a népi demokráciák fokozottabb gazdasági együttműködését” célzó konferencián.¹⁴ Az értekezletről nem áll rendelkezésre jegyzőkönyv, csak Rákosi Mátyás főtitkári iratai között található – 1949. január 8-i keltezéssel – az alapítás több dokumentuma. Ezek aláíratlan, határozat jellegű, sokszorosított orosz és magyar nyelvű okmányok. A *Gazdasági Kölcsönös Segítség Tanácsának megalakulása* [sic!] című, proklamációszerű irat a következőkben foglalta össze a szervezet céljait:

„Ez év januárjában Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, Románia és a Szovjetunió képviselőinek részvételével gazdasági értekezlet volt Moszkvában. Az értekezlet megállapította, hogy az említett országok gazdasági kapcsolatainak fejlődésében lényeges sikereket értek el, ami elsősorban az áru-forgalom nagyméretű növekedésében nyilvánult meg. [...] Az értekezlet továbbá megállapította, hogy az Amerikai Egyesült Államok és egyes nyugat-európai országok kormányai lényegében bojkottálják a kereskedelmi kapcsolatokat a népi demokráciákkal és a Szovjetunióval, mivel ezek az országok nem tartják lehetségesnek, hogy alávéssék magukat a Marshall-terv diktátumjának [sic!], mert ez a terv megsérti az országok szuverenitását és nemzetgazdaságuk érdekeit. [...] A népi demokráciák országainak és a Szovjetunió szélesebb gazdasági együttműködésének megvalósítása céljából az értekezlet szükségesnek találta a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának megalakítását az értekezleten részt vevő országok képviselőiből az egyenjogú képviselet alapján azzal a céllal, hogy a gazdasági tapasztalataikat kicseréljék, műszaki segítséget nyújtsanak egymásnak és segítsék egymást nyersanyaggal, élelmiszerekkel, gépekkel, felszereléssel stb. Az értekezlet kimondta, hogy a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa nyílt szervezet, amelybe beléphetnek Európa más országai is, ha ezek egyetértenek a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának alapelveivel, és részt kívánnak venni széles gazdasági együttműködésben az említett országokkal. A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa csak az érdekelt ország beleegyezésével fogad el határozatokat. A Tanács időnként üléseket fog tartani sorban az egyes országok fővárosaiban azon ország képviselőjének elnöklése alatt, amely ország fővárosában folyik az ülés.”

Az alapítás nemzetközi politikai indokait rögzítő nyilatkozatot két további okmány egészítette ki: egy konkrétabb feladat-meghatározás (*A Szovjetunió és a népi demokrácia országainak szoros együttműködéséről*), illetve a tanács összetételét és munkarendjét 5 pontban meghatározó hevenyészett szabályzat. Előbbi szerint a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa fő feladatai a következők:

¹³ Az időpont körüli vitáról lásd Brabant (1980) 31–32. o. Honvári János gazdaságtörténeti munkájában ugyancsak 1949. január 8-hoz köti a KGST megalapítását. Honvári (2006) 433. o.

¹⁴ MOL M-KS 276. f. 54. cs. 22. ő. e. 1. o.

- a) „Kidolgozni a részt vevő államok gazdasági kapcsolatainak terveit, szükség-szerűen egybehangolni gazdasági terveiket, a termelés specializálásának és ko-operációjának alapján.
- b) Összeegyeztetni az export-import terveket azokra az árukra vonatkozóan, melyeknek nagy jelentőségük van a részt vevő államok gazdasági kapcsolataiban.
- c) Összeegyeztetni a közlekedés és transzportforgalom [sic!] fejlesztésének terveit, melyek összefüggnek a részt vevő államok gazdasági kapcsolatainak kifejlesztésével.
- d) Kidolgozni a kölcsönös megsegítés módszereit természeti katasztrófák esetére, valamint azokra az esetekre, ha a kapitalista országok a részt vevő államokkal szemben a diszkrimináció eszközeihez folyamodnak.
- e) Rendezni a többoldalú clearing és a valutaárfolyamok kérdéseit.
- f) Kidolgozni a tudományos és műszaki együttműködés módszereit, és a műszaki tapasztalatok kicserélését a lehető legkedvezőbb feltételek (önköltségi ár stb.) alapján.
- g) Követni a gazdasági együttműködés megállapított terveinek és intézkedéseinek végrehajtását.”

Ugyanezen okmány rögzítette, hogy a tanács apparátusát egy állandó iroda képezi (közkeletű nevén a Büro), amely a tanács utasításai szerint jár el. Az Irodába minden ország egy képviselőt küld, a technikai apparátus élén pedig a tanács által kinevezett titkár áll. Az összetételről és munkarendről szóló féloldalas dokumentum csak a legszükségesebb feltételekről rendelkezett:

1. „A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsába minden ország két képviselőt küld. Ezek a képviselők rendelkezhetnek a kormányaik által szükségesnek ítélt szakértőkkel.
2. 1949-ben a Tanács három havonként [sic!] tart rendes ülést, rendkívüli ülést bármely tagjának javaslatára hív egybe.
3. A soron következő ülés helyét és idejét a Tanács határozza el, vagy két ülés között a Tanács tagjai, közös megegyezéssel.
4. Az egyes Tanácsülések szükségleteit és költségeit annak az országnak kormánya fedezi, melynek fővárosában az ülés lezajlik; az egyes delegációk tartózkodási költségeit a kiküldő ország fedezi.
5. A Tanács apparátusának fenntartásához szükséges költségeket a részt vevő országok fedezik.”¹⁵

A fenti deklarációk alapján úgy tűnik, hogy a szovjet vezetés a szervezet megalakításakor nem tűzött ki katonai-katonapolitika célokat. Bolgár források szerint ugyanakkor a védelmi szempontok már kezdettől szerepet játszottak a KGST létrehozásában. Jordan Baev idézi Anton Tenev Jugov belügyminiszter feljegyzéseit, aki szerint a január 8–12-i moszkvai értekezleten felmerült egy közép-kelet-európai országokat összefogó védelmi szervezet létrehozásának gondolata, valamint

¹⁵ MOL M-KS 276. f. 65. cs. 254. ő. e. 1., 6–8., 12. o.

ezen országok felderítése és elhárítása koordinációjának kérdése is.¹⁶ Háttérben munkáló motivációként a katonai szempontok egyáltalán nem zárhatóak ki, hiszen a Nyugat-Berlin elleni szovjet blokádnak ekkor már fél éve tartott, és egyre komolyabb feszültséget keltett a nyugati hatalmakkal.¹⁷ Ezekben a hónapokban szerveződött meg ráadásul az Észak-atlanti Szerződés Szervezete (NATO): 1949. március 18-án hozták nyilvánosságra az Észak-atlanti Szerződés tervezett szövegét, április 4-én pedig Washingtonban 12 alapító ország képviselői látták el kézjegyükkel a szerződést.¹⁸ Az 1949. február–áprilisi eseményeket figyelve azonban él bennem az a gyanú, hogy a szovjet csúcsvezetés, sőt; talán maga J. V. Sztálin sem tudta pontosan, mit is kezdjenek az újonnan létrehozott KGST-vel.

Az MDP KV Titkárság 1949. január 12-i ülésén – a nem jegyzőkönyvezett beszámolót követően – tudomásul vette Gerő jelentését a tanácskozásról, illetve jóváhagyta „Gerő és Farkas elvtárs működését”. Majd így folytatódott a határozat: „Gondoskodni kell róla, hogy a Szovjetunió és a népi demokratikus államok közötti gazdasági együttműködés kérdése a minisztertanácson megfelelő titoktartás mellett keresztülmenjen.”¹⁹ Az MDP PB 1949. január 20-i ülésén a KGST Tanácsba Gerő Ernőt és Háy Lászlót delegálta, a KGST Irodába pedig Friss Istvánt. Rendeztek továbbá egy terv-koordinációs osztály felállításáról az Országos Tervhivatalban.²⁰

A KGST Irodába delegált küldöttek 1949. február 2-től tanácskoztak Moszkvában közel két héten keresztül: előbb ún. „dolgozó tanácskozások”, azaz informális megbeszélések, majd hivatalos ülések formájában. Négy főbb témakörben mintegy 16 kérdés megvitatásának szükségessége merült fel: külkereskedelmi ügyek; gazdasági tervek egyeztetése; jelentős gazdasági problémák (például a magyarországi vasmű, a Tisza felső folyásánál építendő áramfejlesztő rendszer, az olaj- és színesfémbányászat fokozása stb.); valamint szervezeti és metodikai ügyek (standardizálás, tervezés, statisztika, nemzeti jövedelem számításának egységesítése, tanács költségvetése). Friss István beszámolója szerint a „tanácskozásokon igyekeztünk megfejtetni, hogy mi rejlik ezek mögött a címek mögött [sic!], illetve, hogy milyen anyagot kell a kérdések eldöntésére összeszedni, hogyan lehet a kérdést a Tanács ülésére előkészíteni, mit lehet már a legközelebbi ülésre előkészíteni, és mit csak későbbre.” Szembetűnő Friss azon megjegyzése is, miszerint „az eddigi tanácskozásokra nemcsak a külföldről jöttek nem kaptak konkrét utasításokat, vagy tanácsokat, hanem – érzésem szerint – az itteniek sem, legalábbis nem

sokat”. Határozatokról nem is tudott beszámolni, mivel „a kérdések itt általában cseppfolyós állapotban vannak”.²¹

Időközben – kissé homályos körülmények között – megtörtént Albánia felvétele a szervezetbe.²² A KGST Büro keretében zajló egyeztetések február közepére jutottak olyan fázisba, hogy a Tanács következő ülésének napirendje és a főbb tárgyalandó témák tisztázódtak. Úgy tűnik azonban, hogy Sztálin még nem döntött a szervezet feladatkörét illetően. Friss István 1949. március közepén kelt feljegyzése szerint ugyanis sem a Büro szovjet delegáltjai nem nyilatkoztak, hogy „legalábbis helyes irányban tapogatózunk-e”; sem a megszólaló szovjet vezetők (G. M. Malenkov, A. I. Mikojan, V. M. Molotov) „nem szentesítették munkánkat”. „Sztálin pedig, mikor egy ízben már napirenden volt a kérdés, levétette azzal, hogy még alaposabban és részleteiben kell megnézni.” Többé-kevésbé egyetértés bontakozott ki a Büroban a kapitalista országokkal folytatandó kereskedelem és az 1949–50. évi tervek szorosabb összehangolásának igénye körül. A szovjet delegáltak mintegy 15 szakterületet jelöltek meg, ahol szakértők bevonását javasolták – de ezek között a hadiipar nem szerepelt. Friss úgy ítélte meg, hogy „már az első határozati javaslattervezetekben egy nagyszabású együttműködés körvonalai bontakoznak ki”, és a Büro kiemelt szerepét hangsúlyozta: „a jövőben – ha a tervezetek legalább körvonalalaikban érvényben maradnak – a munka javarésze bizottságokban és tanácskozásokon fog folyni. Itt fognak születni a Tanács ülései elé kerülő határozati javaslatok, melyek persze előzőleg még a Büro szűrőjén keresztülmennek.” Ugyanakkor az iroda munkája, „bár rendkívül fontos és felelősségteljes, elsősorban mégis technikai [...] még inkább operatív munka, a végrehajtás szempontjából erősen korlátozott”. Friss feljegyzése végén külön kitért arra, hogy „a tanácskozások végig a legbarátibb hangnemben folytak, a legkisebb zavaró mozzanat nélkül, a kommunista nemzetköziség szellemében. [...] A Szovjetunió képviselője, Koszjacsenko a leggondosabban kerülte még a látszatát is annak, mintha a Szovjetunió több volna, vagy több akarna lenni, mint egyike a teljesen egyenjogú feleknek, Lariscsev pedig, a Tanács titkára, maga volt a megtestesült nemzetekenfelüliség [sic!].”²³

A KGST I. ülészakán, 1949. április 26–28-án Moszkvában a hét tagország kormányzati képviselői elfogadták az alapvető szervezeti intézkedéseket (munkaterv, a tanács titkára, a tanács költségvetése és apparátusa), valamint meghatározták a később napirendre tűzendő legfontosabb kérdésköröket: külkereskedelem, gazdasági

¹⁶ Baev (2003).

¹⁷ A berlini blokádról lásd: Németh–Tollas (2008) 93–96. o. valamint a dokumentumokat: 105–115. o.

¹⁸ The NATO (1989) 11. o.

¹⁹ MOL M-KS 276. f. 54. cs. 25. ó. e. 1. o.

²⁰ MOL M-KS 276. f. 53. cs. 19. ó. e. 1. o. A Minisztertanács elé csak Friss megbízatásának jóváhagyását terjesztették be. Lásd a kormány 1949. február 4-i ülésének jegyzőkönyvét. 275. sz. jegyzőkönyv. MOL XIX-A-83-a, 51002. sz. mikrofilm.

²¹ Jelentés Gerő Ernőnek. 1949. február 13. MOL M-KS 276. f. 65. cs. 254. ó. e. 27–31. o.

²² A Minisztertanács 1949. február 25-i ülésén Dobi István miniszterelnök bejelentette, hogy Magyarország hozzájárul Albániának a KGST-be való felvételéhez. 278. jegyzőkönyv. MOL XIX-A-83-a; 51002. sz. mikrofilm.

²³ Feljegyzés a KGST bürojának működéséről. 1949. március 12. MOL M-KS 276. f. 65. cs. 254. ó. e. 44–59. o. A megjelölt szakterületek, ahol a Büro főállású szakértőket kívántak alkalmazni, a következők voltak: gépipar, könnyűipar, szállítás, valutakérdések, nyersanyag és termelési ágak mérlegei, mezőgazdaság, statisztika, jogi kérdések, egyes országok közgazdaságtana, elektromos gépipar, szintetikus tervezés, külkereskedelem, metallurgia, bányászat, vízierőmű-telepek.

tervek egyeztetése és a „gazdasági felépítés egyes problémáinak a kidolgozása”. Külön határozat született a Jugoszláviához fűződő viszonyról. Ebben mindenfajta kereskedelmi és pénzügyi kapcsolat megszakításán túl elrendeltetett „a legkomolyabb beszüntetése minden olyan áruk eladása és szállítása Jugoszláviának [sic!], amelyek a Tanácsban résztvevő államoknál hiányt képeznek, valamint a komoly ipari berendezések, fegyverek, továbbá olyan áruk eladásának beszüntetése Jugoszlávia részére, amelyek hadijelentőségűek”.²⁴ Sem a tanácskozás szűkszavú jegyzőkönyvéből, sem a következő hónapok előkészítő dokumentumaiból nem tűnik ki, hogy a Friss által dicsért „elvtársias” hangnem változott-e, a szovjet vezetés erőteljesebben próbálta-e érvényesíteni akarátát. A következő, szófiai ülés szak elé terjeszteni kívánt témák ugyanakkor bizonyos integrációs törekvésekre mutatnak 1949 nyarán: a tagok közötti kereskedelmi forgalom élénkítése, a sokoldalú klíring megvalósítása, szabványosítás stb.²⁵

A szófiai, 1949. augusztus 25–27-én megtartott II. KGST ülésről hozzáférhető rövid beszámoló sem ad eligazítást a szovjet szándékokról és azok megvalósulásáról. A KGST Iroda előterjesztéseit ugyanis több fontos kérdésben leszavazták a tagországok, így:

- a kapitalista országokkal folytatott külkereskedelem koordinálása érdekében az Iroda által javasolt önálló albizottság nem jött létre, elégségesnek ítélték a büro tevékenységét;
- nem fogadták el a szabványosításra vonatkozó javaslatot, hanem külön tanácskozást tartottak szükségesnek a témáról.

Ugyanakkor az ülés szak hozzájárult, hogy a világpiaci árakon alapuló egységes árbázison számolva kereskedjenek egymással, és a szovjet rubelt nevezték ki közös elszámolási valutának. A Jugoszláviával kapcsolatos tavaszi határozat végrehajtását ellenőrizve pedig kiderült: a szovjet–jugoszláv forgalom minimálisra zsugorodott, a többi tagállam és Belgrád között gyakorlatilag megszűnt a kereskedelem.²⁶

A KGST III. üléséről alig férhető hozzá érdemi információ. Az MDP KV Titkársága még 1950 áprilisában megvitatta a KGST Iroda által javasolt témákban a képviselendő magyar álláspontot (egyes textilnövények, műszáltermelés, színesfémek forgalma, olajkutatás és olajtermelés fejlesztése, nehézszerszám- és traktor-

²⁴ Jegyzőkönyv a KGST 1949. április 26-i, 27-i és 28-i üléséről. MOL M-KS 276. f. 65. cs. 254. ő. e. 80–99. o.

²⁵ Lásd az MDP KV Titkárság 1949. június 1-i ülésén megvitattott előterjesztést. MOL M-KS 276. f. 54. cs. 48. ő. e. 41–46. o., valamint a Titkárság 1949. augusztus 3-i ülésén elfogadott dokumentum. MOL M-KS 276. f. 54. cs. 56. ő. e. 41–65. o.

²⁶ Jelentés a Titkárságnak a KGST második üléséről. 1949. augusztus 31. MOL M-KS 276. f. 54. cs. 60. ő. e. 32–33. o. A sokoldalú, multilaterális elszámolási rendszer (klíring) működtetésére valójában csak az erről szóló külön egyezmény 1957. október 1-jei aláírást követően volt lehetőség. A többoldalú/sokoldalú árucere-forgalom ezt követően is minimális maradt a kétoldalú forgalomhoz képest. A helyzeten a KGST Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bankjának 1964. évi felállítása sem igazán javított. Honvári (2006) 442. o.

gyártás, valamint a gépjárműgyártás profilírozása).²⁷ Az 1950. november 24–25. között Moszkvában megtartott ülésen Gerő Ernő és Friss István képviselték Magyarországot,²⁸ Gerőnek az MDP KV Titkársága előtt elmondott, november 29-i beszámolóját azonban nem jegyzőkönyvezték. Rákosi Mátyás – ugyancsak zárt ülésen – ekkor ismertette a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája Titkársága ülésén történeteket: eszerint a Tájékoztató Iroda funkcióinak kiszélesítésén dolgoznak.²⁹

Egy, a KGST Iroda 1949 és 1953 közötti tevékenységét összefoglaló jelentés szerint a III. ülés szak fő témája a – Német Demokratikus Köztársasággal kiegészült – tagországok közötti, hosszú lejáratú kereskedelmi megállapodások kidolgozása és a kapitalista országokkal folytatott – valójában igen gyér – kereskedelem koordinációja volt. „A Tanács határozatában a hosszú lejáratú megállapodásokat a népgazdasági tervek egyeztetésének formájaként jelölte meg, és javasolta ezek mielőbbi megkötését; felhívta az iparilag fejlettebb országokat, hogy gépek és felszerelések szállításával mozdítsák elő az iparilag kevésbé fejlett országok fejlődését; felhívta a figyelmet a vállalt kereskedelmi kötelezettségek pontos teljesítésére”. Az ülés szakon mégiscsak elfogadták a nyugati kereskedelmet felügyelő koordináló bizottság felállítását, jóváhagyták annak működési szabályzatát is. E bizottság tagjait a kormányok jelölték ki, többnyire külkereskedelmi minisztereiket (vagy azok helyetteseit) delegálva, a bizottság titkársága pedig a KGST Büro állományában dolgozott. (A külkereskedelmet koordináló bizottság valós ténykedéséről ugyanakkor nem tett említést a jelentés.)

A KGST Iroda 1949–50-es tevékenységéből ugyanakkor világosan kirajzolódnak a valódi szovjet törekvések: az abszolút központosítás, egy blokkon belüli szupertervhivatal létrehozása. Az előbb idézet jelentés szerzője, László Aladár, a KGST Iroda magyar képviselője így írt erről 1953 szeptemberében az MDP Politikai Bizottságának: „Az, hogy a Tanács már csaknem három éve nem ült össze; arra vezetett, hogy a Büro bizonyos mértékben kisajátította a Tanács funkcióit. A Büro kezdetben havonta többször, később ritkábban ülésezett. 1949 folyamán a Büro javaslatokat dolgozott ki a Tanács II. ülés szakára részére. Az 1950 derekáig terjedő időszakban a Büro megkísérelte központilag egyeztetni a részt vevő országok egyes iparágainak termelési terveit. Így például a Büro javaslatokat dolgozott ki az ásványolajipar, a színesfémérc-bányászat, a bányászati kutató- és fúróberendezések, a traktoripar, a gypapot termelésére vonatkozólag. Ezekben a tervegyeztetésre irányuló munkákban lényegében azok a törekvések nyilvánultak meg, melyek a Bűrot valamiféle nemzetközi Tervhivatallá akarták fejleszteni. A népgazdasági tervek egyeztetésének a Büro által megkísérelt módszere hibás volt. A Büro által

²⁷ Előterjesztés a Titkárság részére. A KGST legközelebbi ülés szakán napirendre kerülő kérdések. 1950. április 19. MOL M-KS 276. f. 54. cs. 95. ő. e. 42–49. o.

²⁸ MDK KV Titkárság 1950. november 22-i ülésének jegyzőkönyve. MOL M-KS 276. f. 54. cs. 119. ő. e. 1. o.

²⁹ MDK KV Titkárság 1950. november 29-i ülésének jegyzőkönyve. MOL M-KS 276. f. 54. cs. 120. ő. e. 7. o.

kidolgozott tervek többé-kevésbé elfogadhatóak voltak a termelés ésszerű megosztása szempontjából. A tervezett munkamegosztás gazdasági hatásai azonban nem voltak számításba véve. Az országoknak semmi biztosítékuk nem volt arra nézve, hogy a tervezett munkamegosztással kapcsolatos kölcsönös áruszállítások létrejönnek, és kölcsönösen előnyös feltételek mellett jönnek létre. Ezért a tervezetetésnek a Büro által megkísérelt módszere nem vezetett eredményre. [...] Az a körülmény, hogy az országok kevés kezdeményezést fejtettek ki a Büroban, és így jelentős mértékben lemondtak a Büro munkájának befolyásolásáról, arra vezetett, hogy a Büro munkáját jórésben a Tanács Titkársága sajátította ki.³⁰ Utóbbi tény ismét csak a szovjet szupremáciára törekvést mutatja, hiszen ahogyan a szervezet titkárát a Szovjetunió adta, úgy a Titkárságot is szinte kivétel nélkül szovjet káderekkel töltötték fel.

1.2. A sztálini fegyverkezési program

Amint azt a fentiekben láthattuk, a KGST formailag multilaterális egyeztetési fórumként jött létre, ám úgy tűnik, Sztálin valójában inkább a szovjet blokk gazdasági integrációjának egyik eszközeként kívánta működtetni. A blokkon belüli kapcsolatok és az információáramlás amúgy is teljesen egyirányúvá vált, jórészt Moszkva és az egyes szatellit országok kétoldalú kapcsolattartására szűkölt. A szovjet vezetés – különösen katonai és hadiipari ügyekben – a csatlósoknak direktívákat adott ki, amelyek maradéktalan végrehajtását a többszintű, tagolt tanácsadói apparátus ellenőrizte.

A hadsereg-fejlesztési programok elindításával párhuzamosan a szovjet blokk minden államában, így Magyarországon is megkezdődött a hadiipari kapacitások felmérése, a szektor újjászervezése és szovjet technológiára való átállítása. 1949 áprilisában az újonnan alakított Hadigazdálkodási Pártbizottság megvitatta a magyar hadsereg ötéves fejlesztési tervét, amely mintegy 20 milliárd forintot irányzott elő. A hatalmas összeg 43%-át az első két évben hadianyag-beszerzésre kívánták felhasználni.³¹ Április végén az MDP Államvédelmi Bizottsága kiindulási alaplul elfogadta a két ütemben – 1950. március 1-ig, illetve 1951. március 1-ig – leszállítandó, újabb szovjet hadianyag-rendelés listáját mintegy 1,8 milliárd Ft értékben.³² Június 7-én a Hadigazdálkodási Pártbizottság a – csekély mértékben módosított – hadsereg-fejlesztési terv mellett a hadiipar kiépítésének előirányza-

³⁰ Beszámoló a KGST Bürója munkájáról és a Tanács legközelebbi ülésével kapcsolatos kérdésekről. 1953. szeptember 28. MOL M-KS 276. f. 53. cs. 139. 6. e. 107–114. o.

³¹ Okvát (1998) 197. A Hadigazdálkodási Pártbizottság felállításáról 1949. április 6-án döntött az MDP KV Titkársága. (MOL M-KS 276. f. 54. cs. 37. 6. e. 2–3.) A határozat szerint a testület az – 1948. szeptember 7-től létező – MDP Államvédelmi Bizottsága szakbizottságaként működött. E testületekről és a honvédelmi-hadiipari terület 1948–1956 közötti párt- és állami irányításáról lásd részletesen: Germuska–Nagy (2004).

³² Az MDP Államvédelmi Bizottsága ülésének jegyzőkönyve. MOL M-KS 276. f. 84. cs. 17. 6. e.

tairól is döntött: több mint 5 milliárd forintnyi beruházást kívánt megvalósítani 1950 és 1954 között.³³

1949. május 4-én az Iparfejlesztési Bizottság – Sólyom László altábornagy (vezérkari főnök) javaslatára – úgy határozott, hogy az Iparügyi Minisztérium Iparfejlesztési Igazgatósága (IFIG) „a katonai vonalhoz hasonlóan egy összefoglaló tájékoztató jelentést állítson össze a magyar hadiipar eddig elért helyzetéről [sic!], valamint az eddig elért eredményeiről és a további problémáiról. A jelentésben ki kell domborítani azokat a kérdéseket, amelynek a megoldásához [a] Szovjetunió segítségére van szükségünk. Határidő: június 15.”³⁴ Június 1-jén az MDP KV Titkársága hozzájárult, hogy Friss István és Sólyom László altábornagy vezetésével delegáció utazzék Moszkvába az 1949-re rendelt hadianyagok ügyében. Továbbá felhatalmazta a vezérkari főnököt, hogy „megfelelően tájékoztassa az illetékes szovjet szerveket a magyar hadsereggel kapcsolatos ügyekről.”³⁵

Minden bizonnyal e két határozat nyomán állította össze a Honvédelmi Minisztérium azt az alább ismertetett vaskos dokumentációt, amely 1949. június 15-i keltezéssel Farkas Mihály kv-titkári iratai között maradt fenn. A számos melléklettel kiegészített, több mint hatvan oldalra rugó tájékoztató a háderőfejlesztés minden fontos vonatkozásáról számot adott (mozgósítás, repülőter-építkezések, haditechnikai kutatás helyzete, licencek stb.). Az önálló fejezetet képező, *Tájékoztató a magyar hadiipar helyzetéről és problémáiról* című dokumentum a fő célkitűzéseket a következőkben fogalmazta meg: „Az elmúlt rendszer hadiipari kapacitását megsokszorozzuk. Különösen lőpor és robbanóanyag tekintetében növeljük kapacitásunkat, mely a következő öt év alatt régi nagyságának mintegy hatszorosára fog emelkedni. A hadiipar fejlesztésénél az volt az elvünk, hogy minden olyan hadianyagot gyártsunk itthon, amelynek előállítására a magyar ipar képes. További célunk az volt, hogy lőszergyártás tekintetében a módosított magyar hadsereg teljes háborús szükségletét biztosítani tudjuk.” A jelentés ismertetette a hadiipar fejlesztési tervének részleteit, a beruházási és termelési előirányzatokat, a hiányzó gyárberendezéseket, gépeket és nyersanyagokat, valamint a fejlesztések után is fennálló importszükségeket.

Az összeállítók ugyanakkor arra is felhívták a figyelmet, hogy a háborús szükségletekre és mennyiségekre tervezett hazai hadiiparnak békeidőszakban igen jelentős szabad (azaz kihasználatlan) kapacitásai maradnak: „1950-ben különböző hadianyagcikkekben 15–60%, 1951-ben pedig 7–50%. Igen hálásak lennénk, ha

3. o. és Összefoglalás a honvédség 1949. évre tervezett póthitel igényléséhez az Államvédelmi Bizottság részére. 1949. április 25.

³³ Okvát (1998) 206–207. o.

³⁴ Jegyzőkönyv az Iparfejlesztési Bizottság 1949. május 4-i üléséről. MOL XIX-F-6-ee 22. d. Az idézet helye: 3. o. E bizottság a hazai hadiipar rekonstrukciójának, kiépítésének és fejlesztésének koordinálására és az IFIG elvi irányítására jött létre. Farkas Mihály elnökletével 1948. október 23-án alakult meg, és egy éven keresztül, 1949. október 19-ig működött az Iparfejlesztési Bizottság. Lásd Germuska–Nagy (2004).

³⁵ MOL M-KS 276. f. 54. cs. 48. 6. e. 4. o.

a szovjet kormány módot nyújtana arra, hogy ezt a szabad kapacitást foglalkoztassuk. Ez azáltal volna elérhető – szólt az érvelés –, ha egyrészt a gyártáshoz szükséges és nálunk fel nem lelhető nyersanyagot rendelkezésünkre bocsátanák, másrészt a magyar hadiipar béketermelésének feleslegét átvinnék. Bár ez a kérdés pillanatnyilag nem időszzerű, mégis úgy véljük, helyesen járunk el, ha előre tájékoztatást adunk a jövőben mutatkozó lehetőségekről, hogy ezeket a szovjet kormány saját terveibe beiktathassa.” A majdan exportálható hadianyagokat felsoroló melléklet szerint – a maximális kapacitás kiépülése esetén – 1954-ben 1300 db páncéltörő löveget, 700 db aknavetőt, 45 ezer db pisztolyt, 28 ezer db géppisztolyt, 30 ezer db puskát, több ezer híradástechnikai és optikai eszközt, továbbá 350 millió db pisztolylőszert és 1 milliárd db (!) puskalőszert kívánt volna Magyarország külföldön eladni.³⁶

A moszkvai tárgyalások részleteiről egyelőre nincs információ, ugyanakkor ezek nyomán kötött meg 1949. július 8-án – a fentebb már említett – újabb fegyverszállítási egyezmény. Az MDP Államvédelmi Bizottsága július 21-én tudomásul vette Sólyom altábornagy – amúgy nem jegyzőkönyvezett – beszámolóját, és arra szólította fel, hogy dolgozza ki a megállapodásból származó kötelezettségeket és feladatokat.³⁷

A magyar haderő gyorsuló tempójú fejlesztése ugyanakkor folyamatosan növelte a belföldi hadianyagigényt. Félévente új hadrend lépett életbe, 1949. március 16. és szeptember 30. között (a „Klapka” hadrend keretében) 32 ezerről 41 ezer főre emelték a haderő létszámát, majd a következő fokozatban 1950. március 14-ig („Petőfi” hadrend) 53 ezer főre.³⁸ 1949 folyamán 21 magyarországi vállalatnál és gyárnál kezdődtek meg felújítások, átépítések és rekonstrukciók. Ezek közül a legjelentősebbek a Nitrokémia Ipartelepek löporgyártási kapacitásának bővítése, az új diósgyőri löveggyár, valamint a Jobbágyiba – Magyarországon első ízben teljesen föld alá, pontosabban hegybe – települő gyalogsági lőszergyár voltak.³⁹

A szovjet fegyverszállítások el is indultak 1949 folyamán, a gyártás megszervezéséhez szükséges műszaki dokumentációk átadása és a szovjet hadiipari szakemberek küldése azonban sorozatos késedelmet szenvedett. Ugyanakkor a régi hadiipari üzemek rekonstrukciós tervei és az új gyárak tervei szinte kivétel nélkül szovjet dokumentációk adaptálásával készültek. A munka meggyorsítása érdekében a szovjetek különféle okmányokat és (típus)terveket adtak át a magyar tervezőintézeteknek: a gyártandó haditechnikai termékek konstrukciós rajzait, gyártástechnológiai leírásait (úgynevezett TU), minőségi és katonai átvételi utasításait, a vonatkozó fontosabb GOSzT-szabványokat,⁴⁰ valamint több esetben

³⁶ MOL M-KS 276. f. 67. cs. 159. ő. e. Az idézetek helye 34. és 36. o. A hivatkozott melléklet: 51–54. o.

³⁷ MOL M-KS 276. f. 84. cs. 18. ő. e. 1. o. A jegyzőkönyv mellékletei hiányoznak.

³⁸ Nagy (2003) 71. o.

³⁹ Az első tíz hónapi beruházási teljesítésről lásd: IFIG – Beruházások 1949-ben 1949. X. 15-i állapot szerint. d. n. MOL XIX-F-6-ee 22. d.

⁴⁰ A GOSzT a goszudarsztvennűj sztandard rövidítése, jelentése: állami szabvány.

a gyár technológiai telepítési terveit, műhelyelrendezési terveket, a gyártó gépek és berendezések jegyzékét és a szükséges munkaerő szakmánkénti jegyzékét stb.⁴¹

Fontos ugyanakkor arra is felhívni a figyelmet, hogy titok- és információvédelmi okokból, valamint a csatlós hadseregek lebecsülése miatt, és alárendelt helyzetben tartása érdekében a Szovjetunió többnyire másodvonalbeli technológiát adott át. Egyfelől azért, mert az 1930-as évek elején behozott amerikai és nyugati technológiákat – valamilyen mértékben továbbfejlesztve – (re)exportálta az új szocialista országokba. Másfelől a legújabb fejlesztéseket, a legkorszerűbb technológiákat eleve nem is kívánta átadni a szatellit országoknak.⁴² Az 1950 tavaszától érkező hadiipari tanácsadók fő feladata a szovjet szabványokra való átállás levezénylése és ellenőrzése volt; az eredeti licenclőírásoktól – azok technológiai színvonalától függetlenül – nem lehetett eltérni. Az átállás az alapanyaggyártásnál, az alkatrészgyártásnál, a felszerszámozásnál és az ellenőrzésnél is súlyos konfliktusokkal, többletmunkával és rengeteg többletköltséggel járt. A korábbiaknál többnyire szigorúbb GOSzT-szabványok alkalmazását és betartását komoly erőfeszítések árán, évek alatt sajátította el az ipar.⁴³

1950 januárjában – a fél évvel korábbi beszámolóhoz hasonlóan – ugyancsak részletes tájékoztató készült a magyar katonai delegáció moszkvai tárgyalásaihoz. A dokumentáció elemezte a honvédség általános helyzetét, politikai szellemét, a szervezési és mozgósítási előkészületeket, valamint bő terjedelemben a hadiipari felkészülés helyzetét. Utóbbi kapcsán szembevetődött, hogy a már megkapott szovjet fegyver- és hadianyaglicenckeken túl többletutáni újabb szabadalmat igényelt a magyar fél: három újabb lövegtípusát, tízféle tűzérségi lőszerét, lőporokét és robbanóanyagokét stb. Magyar kapacitásfeleslegről, különösen exportlehetőségről ezúttal már szó sem esett. A tárgyalási anyagban egyetlen oldal foglalkozott a szomszédokkal való haditechnikai és hadiipar együttműködés kérdésével, Csehszlovákia ilyen irányú kezdeményezésével kapcsolatosan. „Az együttműködés a tapasztalatok kicserélésében, egyes problémák közös megoldásában, gyártási szakemberek rendelkezésre bocsátásában állana. Részleteiben az együttműködés és tapasztalatcsere a robbanóanyagok területére, a műszaki csapatok anyagára, gépesítésére, átkelő eszközeire, vízellátó eszközeire, a hadsereg motorizálására és mechanizálására vonatkozna. Kiterjedne a rádiólokáció megoldására irányuló tapasztalatok kicserélésére. A magyar hadsereg optikai szakértőt küldené a csehszlovák haditechnikai intézetbe és az optikai üzemekbe az ottani eredmények tanulmányozására, a csehszlovákok pedig rendelkezésünkre bocsátanának heves

⁴¹ Grohe (1985) 2–3., 7–10.

⁴² Például az 1951–53-ban Csehszlovákiának, Lengyelországnak és Magyarországnak átadott lőpor- és robbanóanyag-gyártási dokumentációk a Szovjetunióban 1941–45 között alkalmazott eljárásokon alapultak. Bisztrova (2006) 329. o.

⁴³ Lásd részletesen: Germuska (2008b).

robbanóanyagokhoz értő szakembereket a magyar gyártás támogatására” – vette számba a lehetőségeket a jelentés.⁴⁴

A katonai-hadiipari kapcsolatfelvételi kezdeményezéseknek azonban nincsen nyoma ezekből a hónapokból, vélhetően mindegyik szatellit ország saját hadserege ellátásának megszervezésével volt elfoglalva. Magyarországon tucatnyi új hadiüzem tervezése, telephelyének kijelölése, majd építése kezdődött meg, e beruházásokra közel 700 millió forintot költöttek el. Az immár Magyar Néphadseregnek nevezett haderő létszáma 1950 végére megközelítette a 120 ezer főt, felszerelése és ellátása egyre jelentősebb nyersanyag- és alapanyagkészleteket emésztett fel. A hazai hadianyaggyártás lemaradásai miatt a hadsereg 1950. évi, mintegy 1,3 milliárd forint értékű beszerzéséből mindössze 7%-a (95 millió forintnyi) volt itthoni előállítású, a többi 93% szovjet importból származott. A helyzetet tovább súlyosbította a koreai háború 1950. júniusi kitörése, amelyre az Egyesült Államok és a Nyugat egyebek mellett az embargós korlátozások szigorításával reagált. Így számos stratégiai jelentőségű nyersanyag (színesfémek, kohókokszt stb.) és félkésztermék (hengerelt acélok) beszerzése akadozott, világpiaci árak ráadásul megugrottak.⁴⁵

1950–51 fordulóján reális veszély alakult ki a harmadik világháború kitörésére, a koreai háború eszkalálódásával az Egyesült Államok és a Szovjetunió ténylegesen is közvetlen összeütközésre készült.⁴⁶ Ugyanakkor Sztálin 1951. január elején úgy ítélte meg, hogy az USA nemcsak vonakodik új háborúba kezdeni, hanem még egy olyan kis országgal sem bír, mint Korea – mert nincs kellően felkészülve. Január 9-re Moszkvába rendelték Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, valamint Románia pártvezetőit és honvédelmi minisztereit. (Az ugyancsak KGST-tagállam Albániát és az NDK-t, úgy tűnik, eleve meg sem hívták az értekezletre.) A konferencia megnyitásakor Sztálin az előbbi gondolatmenetet úgy folytatta, hogy az Egyesült Államok 2-3 évig le lesz kötve Ázsiában – ezért a blokk országainak ezt az időt kell okosan kihasználniuk a katonai felkészülésre. A generalisszimusz hosszasan sorolta, milyen modern eszközökkel kell felszerelni a tábor hadseregeit (nagy hatótávolságú radarokkal, támadó bombázókkal stb.), ugyanakkor hangsúlyozta: egyetlen országtól sem várható, hogy mindenféle haditechnikát gyártson (tankot, ágyúkat stb.). A feladatok arányos felosztását ítélte célravezetőnek, és ennek koordinálására egy bizottságot kívánt létrehozni. A részletek kidolgozását az Alekszandr M. Vasziljevskij marsall, szovjet honvédelmi miniszter vezetésével alakult ad hoc előkészítő bizottságra bízta, amely 2-3 napot kapott a javaslat elkészítésére. Emil Bodnăraș vezérezredes, román honvédelmi miniszter feljegyzései szerint két kérdés körül bontakozott ki vita a Vasziljevskij elnökölte további megbeszéléseken: mekkora legyen az egyes országok hadseregeinek béke-

⁴⁴ A Katonai Bizottság moszkvai tárgyalási anyagai. 1950. január 18–20. MOL M-KS 276. f. 67. cs. 166. ő. e. 1–108. o. Idézet helye 104. o.

⁴⁵ Bencze (d.n.) 25–26., 45. o. A nyugati embargó Kínára és Koreára gyakorolt hatását lásd részletesen: Zhang (2001) 79–112. o.

⁴⁶ Az ezekben a hetekben zajló, élénk kínai–szovjet üzenetváltásokat, valamint a koreai háború bőséges dokumentációját lásd: Cold War International History Project Bulletin 6–7., 1995–96.

beli és mozgósítási létszáma, illetve, hogy a Sztálin által vázolt bizottság állandó vagy csak időszakos jelleggel működjön. A január 12-i plenáris ülésen Vasziljevskij végül egy, a hadianyag-ellátással foglalkozó állandó koordinációs bizottság felállítására tett javaslatot. A résztvevő delegációk egyhangúan egyetértettek a testület megalakításával, elnökévé Ny. A. Bulganyin marsallt választották, és jegyzőkönyvben rögzítették a közép-kelet-európai országok hozzájárulását a haderőfejlesztéshez. Este Sztálin negyedórára még fogadta a blokk pártvezetőit és honvédelmi minisztereit, akiket a következő intelmekkel bocsátotta útra: „Felhívom figyelmüket arra [a tényre], hogy az előttünk álló két-három évben nem alhatunk, fegyverkezniünk kell, erősen fel kell fegyvereznünk magunkat. Miért szükséges ez? Azért, mert az imperialistáknak megvan a saját logikájuk: a fegyvertelen vagy gyengén felfegyverzett országokat szokták megtámadni, hogy megsemmisítsék, ám elkerülik a jól felfegyverzett országokat. Ezért szükséges magukat jól felfegyverezni, hogy respektálják magukat az imperialisták, és hagyják békében.”⁴⁷

A Moszkvában aláírt kötelezettségek végrehajtása érdekében a magyar I. öt éves tervet is át kellett dolgozni – néhány hét alatt. Az MDP II. kongresszusa 1951 februárjában jóváhagyta a drasztikusan megemelt tervelőirányzatokat, a hadseregfejlesztés és a hadiipar kiépítése még erőltetettebb tempóban folytatódott.⁴⁸ Időközben (január 26-án) Rákosi – Bulganyinhoz intézett táviratában – Farkas Mihályt és Gerő Ernőt jelölte a felállítandó állandó bizottságba.⁴⁹ A partnerországok két-két (egy-egy civil, illetve katona) képviselőjét 1951 márciusában össze kellett volna hívni az Egyeztető (Koordinációs) Bizottság megalakítására, ám erre végül mégsem került sor.⁵⁰ A különféle katonai megrendelések szétosztása minden blokkbeli államnak hasznára vált volna – ezért is helyeselték a koordinációs testület felállítását. Nincs igazán logikus magyarázat, hogy miért nem működött végül a bizottság. Elképzelhető, hogy Sztálin figyelmét a koreai események és a Kínával való tárgyalások vonták el hosszabb időre, és ezért nem kérte számon utasítása végrehajtását.

Mindazonáltal jól megfigyelhető, hogy a növekvő feladatokkal miként bővült a „népi demokratikus országokkal” foglalkozó szovjet apparátus. A fegyverszállításokra az elvi engedélyt a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának (SZKP KB) Politikai Bizottsága és a Minisztertanács Elnökségének Hadiipari Bizottsága adta meg. A hadiipari export konkrét ügyeit a Külkereskedelmi Minisz-

⁴⁷ Wettig (2008) 204–206. o. és Cristescu (1995). Az idézet helye: Wettig (2008) 206. o. A megbeszélésről nem maradt fenn jegyzőkönyv, Emil Bodnăraș vezérezredes, román honvédelmi miniszter feljegyzései rögzítik legrészletesebben a tanácskozás történéseit. Közli Cristescu (1995). (A dokumentum fordításáért köszönettel tartozom Somlai Katalinnak.) A találkozóról emlékiratában beszámolt Rákosi Mátyás is: Rákosi (1997) 860–863. o. Korábbi tanulmányomban tévesen két bizottság megalakulásáról írtam. Lásd Germuska (2006) 55. o.

⁴⁸ Lásd részletesen: Germuska (2001).

⁴⁹ Rainer (1998) 100. o.

⁵⁰ Bata István honvédelmi miniszter feljegyzése Rákosi Mátyás MDP első titkárhoz. 1954. április 21. MOL M-KS 276. f. 65. cs. 195. ő. e. 553–556. o.

térium (MVT) és a hadiipari minisztérium alosztályai intézték. A Honvédelmi Minisztérium Vezérkaránál 1951-ben ugyanezen ügyletek intézésére felállították a 10. Csoportfőnökséget.⁵¹

1.3. A magyar haditechnikai export kezdetei

Moszkva 1951 nyarán és őszén sem állt elő újra a bizottság ügyével, így Magyarország számára nem volt külső kényszer a hadiipari tárgyalások megindítására. Az iparirányítás, a párt- és hadseregvezetés minden figyelme a hazai katonai igények mielőbbi kielégítésére irányult. Ez a szemlélet tükröződött az MDP KV Titkársága 1951. szeptember 5-i vitájában is, amikor a hadiipar szervezeti és termelési problémái kerültek napirendre. A szektor helyzetét elemző 19 oldalas jelentés és a titkárság határozata a táboron belüli szállításoknak még a lehetőségét sem említette.⁵² Változás csak 1952 késő tavaszán–nyarán állott be. Nem elképzelhetetlen, hogy az 1951-től induló V. szovjet ötéves terv első évének tapasztalatai alapján fogalmazódott meg Moszkvában – talán éppen az Állami Tervbizottság (Goszplan) apparátusában – a felismerés: a szatellit országok hadseregeit kölcsönös szállításokkal gyorsabban fel lehetne szerelni. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a szovjetek kész adatsorokkal és felmérésekkel felszerelve érkeztek Budapestre.

A Magyarországon tárgyaló szovjet delegáció javaslatáról 1952. július végén Horváth Mihály vezérőrnagy számolt be Farkas Mihály honvédelmi miniszternek. Az anyagtechnikai csoportfőnök jelentésében kiemelte, hogy lehetőség mutatkozik szoros együttműködést kiépíteni a népi demokratikus országokkal egyes hadfelszerelési termékek gyártásában és szállításában. A szovjetek Magyarország, Csehszlovákia, Románia és Bulgária együttműködését szorgalmazták. Utóbbi két ország 2,6 milliárd Ft értékben kívánt volna haditechnikai cikkeket rendelni Magyarországtól. A csoportfőnök azonban – a Magyar Néphadsereg mozgósítási készletei feltöltésének befejezése érdekében – nem látta célszerűnek szállítás vállalását 1953-ban, csak következő évtől tartotta érdemben megvalósíthatónak az exportot.⁵³

A hazai hadiipar irányítói ugyancsak komoly lehetőségeket láttak a nemzetközi együttműködésben. 1952. május végén, június elején Bíró Ferenc középgépipari miniszterhelyettes csehszlovákiai és kelet-németországi tanulmányutat tett, amelynek során 7, illetve 4 különféle üzemet látogatott meg.⁵⁴ Csehszlovákiában

⁵¹ Bisztrova (2006) 315–316. o.

⁵² Jegyzőkönyv az MDP KV Titkársága üléséről. Jelentés a hadiiparról és javaslat a hadiipar munkájának megjavítására. 1951. szeptember 5. MOL, M-KS 276. f. 54. cs. 159. d. e. 1–3., 11–29., 30–37. o.

⁵³ Az MN Vezérkar Anyagtechnikai Csoportfőnöke jelentése a honvédelmi miniszternek: Egyes haditechnikai cikkek import és export lehetőségei. 1952. július 24. HL MN 1952/T 51. d. 8. cs. Az exporttervek részletes ismertetését lásd Okvát (1998) 271–272. o.

⁵⁴ Az önálló hadiipari minisztérium megszervezéséről az 1952. évi 1. törvényerejű rendelet

az egykor exportra termelő hadiipari üzemek jelentős kihasználatlan kapacitással rendelkeztek, emiatt élénk érdeklődést tanúsítottak az esetleges magyarországi szállítási lehetőségek iránt (gépfegyver, gyalogsági lőszer, repülőgép-alkatrészek és robbanóanyagok területén). Az NDK-ban – mivel hadiipari cikkek gyártása ekkor még nem folyt – a magyar delegáció két porkohászati üzemben, valamint két nehézgépgyárban tett látogatást. Utóbbiak esetén ugyancsak komoly kapacitásokról és „általában elég kényelmes” munkamenetről számolt be a miniszterhelyettes. A kelet-német Haditermelési Koordinációs Hivatal szintén nyitottnak mutatkozott többféle együttműködésre. A tapasztalatok alapján Bíró – Rákosi Mátyáshoz intézett jelentésében – javasolta megvizsgálni az együttműködési és kölcsönös szállítási lehetőségeket.⁵⁵

A korábbi bezárkózással ellentétben, júliusban és augusztusban egymást érték a nemzetközi katonadiplomáciai tárgyalások. Július 26-án megszületett az első haditechnikai egyezmény Lengyelországgal, amelyben dokumentációk átadásán túl 83 db komplett tábori telefonállomás szállítását vállalta Magyarország. A konkrét szállítási szerződéseket szeptember 30-ig kívánták a felek megkötni.⁵⁶ Erre végül augusztus 21-én került sor.⁵⁷

Románia képviselői a július 31. és augusztus 2. közötti tárgyalásokon részletesen ismertették importigényüket a Vas Zoltán OT-elnök vezette magyar delegációval. Augusztus 28-án – ugyancsak Budapesten – aláírták az államközi egyezményt a hadiipari együttműködésről.⁵⁸ A végleges magyar–román szállítási szerződések

intézkedett (1952. január 6.), másfél évvel később viszont megszüntette az 1953. évi VI. törvény, 1953. július 7-ével. A hadiipart ekkor KGM/B néven formálisan integrálták az újjáalakuló Kohó- és Gépipari Minisztériumba (KGM).

⁵⁵ Bíró Ferenc miniszterhelyettes feljegyzése (Rákosi Mátyás részére) a Csehszlovákiába és a Német Demokratikus Köztársaságba való kiküldetéséről. 1952. június 12. MOL, M-KS 276. f. 65. cs. 195. d. e. 244–249. o.

⁵⁶ Egyezmény a Lengyel Népköztársaság és a Magyar Népköztársaság között a Magyar Népköztársaságból a Lengyel Népköztársaságba 1952–53. években történő specális áruk és dokumentációk szállítására vonatkozóan. MOL XIX-G-3-ae 2. d. Bíró Ferenc 1952. augusztus 16-án számolt be Rákosi Mátyásnak a lengyel honvédelmi és hadiipari delegáció tárgyalásairól, az egyezmény megkötését viszont furcsa mód nem említette. Kölcsönös szállítási lehetőségeket Bíró szerint tűzérési eszközöknél, lőszerknél és katonai rádióknál mutakoztak. MOL XIX-F-6-cc 4. d.

⁵⁷ Vaszilcsenko vezérőrnagy levele Farkas Mihálynak, a Magyar Népköztársaság honvédelmi miniszterének. 1952. november 15. HL MN 1952/T 88. d. A Szovjetunió 1952. november közepén adott engedélyt a licenc alapján gyártott termékek magyar–csehszlovák, illetve magyar–lengyel tervezett kölcsönös szállításához. Uo.

⁵⁸ H-0752 I-V. jegyzőkönyvek az 1952. július 31. és augusztus 2. magyar–román budapesti tárgyalásokról, illetve a H-0653 sz. egyezmény. 1952. augusztus 28. MOL XIX-G-3-ae 1. d. A megállapodás V. pontja rendelkezett az árszámítás módszeréről: eszerint a szállítandó gyártmányok szovjet áron számolandók el. Azoknál a gyártmányoknál, ahol szovjet árak nem állapíthatók meg, szovjet árbázis alapján, hasonló gyártmányokkal összehasonlítással határozandók meg az árak. Ahol az utóbbi módon sem állapíthatók meg az árak, ott a magyar gyártási árak érvényesek. A VI. pontból kiderül, hogy a szállított haditechnikai anyagok ellenértékét Románia áruszállításokkal kívánta ki-egyenlíteni a korábbi kereskedelmi egyezmények alapján. A X. pont ugyanakkor leszögezte, hogy

megkötésére november 10-én került sor. Ezekben Magyarország még 1952-re 173,8 ezer rubel értékű, 1953-ra pedig 63,8 millió rubelnyi haditechnika szállítást vállalt.⁵⁹

Csehszlovákiával Prágában folytak tárgyalások augusztusban, ezek lezárásaként 29-én jegyzőkönyvet írtak alá.⁶⁰ Magyarország a néphadsereg legégetőbb hiányainak enyhítése érdekében 240 db T-34-es harckocsira, 120 db MiG-15-ös és más repülőgépekre, valamint lövegekre jelentette be importigényét, 1953–54-re pedig mindösszesen 963 millió Ft értékben. A jegyzőkönyvet utóbb Gerő Ernő igen kedvezőtlennek ítélte Farkas Mihályhoz írott szeptember 1-jei levelében, mivel az 1953-ra jutó 464 millió forintnyi importtal szemben Magyarország csak 35 millió Ft értékű haditechnikai szállítást tudott volna vállalni.⁶¹ A megbeszélések eredményét Bíró Ferenc úgy összegezte Vas Zoltán OT-elnöknek, hogy „Magyarország repülőgép és harckocsi szükségletét Csehszlovákiából fedezi”. A másik fél ugyanakkor alig mutatott érdeklődést aziránt, hogy Magyarország mit kívánna cserébe szállítani, és Prága nem tűnt lelkesnek a repülőgépműszerek közös gyártása iránt sem.⁶² November végén, Budapesten újabb tárgyalási fordulót tartottak, amelyen a csehszlovák fél a két ország gyengeáramú ipara közötti együttműködési lehetőségről, valamint különleges rádiólokátorok importálása iránt érdeklődött. Magyarország a 3 tonnás tehergépkocsinál javasolt gyártásfelosztást, ám végül csak kölcsönös dokumentációcseréről állapodtak meg előzetesen.⁶³

Október végén az OT Általános Üzemi Főosztálya és az MN Vezérkar Anyagtechnikai Csoportfőnöksége végzett számvetést az addig lezajlott tárgyalásokról: 1953-ra mintegy 400 millió Ft értékű haditechnikai exportot és 170–180 millió Ft értékű importot prognosztizált. Az árak kialakítása ugyanakkor még folyamatban volt.⁶⁴ Ezek az adatok ugyancsak arra vallanak, hogy a nagy mennyiségű csehszlovák importot végül mégsem kívánták megvalósítani.

1953 januárjában az OT leiratban értesítette a Középgépipari Minisztériumot az exportra gyártandó haditechnikai termékekről, amelyek a hadiipar éves termelési előirányzat 8%-át tették ki. A leirat alapján a vállalatok megkezdték a termelést, a Kül-

a konkrét szerződések megkötése a szovjet licenckek szerint gyártott fegyverek és haditechnikai anyagokra vonatkozólag a szovjet kormány hozzájárulása után kezdetű meg.

⁵⁹ H-0739 és H-0740 sz. szerződések 1952. november 10. MOL XIX-G-3-ae 1. d.

⁶⁰ Vaszilcsenko vezérőrnagy levele Farkas Mihálynak, a Magyar Népköztársaság honvédelmi miniszterének. 1952. november 15. HL MN 1952/T 88. d.

⁶¹ Okváth (1998) 272–273. o.

⁶² Bíró Ferenc levele Vas Zoltánhoz. 1952. szeptember 10. MOL XIX-F-6-cc 4. d. A későbbiekből is egyértelműen látni fogjuk, hogy a csehszlovák hadiipar nemcsak el tudta látni saját hadseregét, hanem jelentős fölös kapacitásai voltak. Így nem csoda, hogy Prága nem kívánt Magyarországról haditechnikát importálni.

⁶³ H-0751 Jegyzőkönyv a Csehszlovák Köztársaság a Magyar Népköztársaság kormánydelegációval 1952. november havában Budapesten folytatott tárgyalásairól. 1952. november 24. MOL XIX-G-3-ae 1. d.

⁶⁴ Feljegyzés, készült 1952. október 31-én az MN VK Anyagtechnikai Csoportfőnökségen. HL MN 1952/T 51. d. 3. cs.

kereskedelmi Minisztérium (KKM) azonban csak Romániával kötötte meg a részletes államközi szerződést. Így a gyárak döntően érvényes szerződés nélkül, raktárra termeltek: a Lámpagyár az exportra szánt 30 ezer puskát már a pincéiben, kultúrtermében és a Nyugati pályaudvaron tárolta, a Nehézszerzőgépgyár 50 löveget a gyárudvaron, a szabad ég alatt parkoltatott stb. Ezért április 13-án a Honvédelmi Tanács külön határozattal szólította fel a KKM-et a szerződések mielőbbi megkötésére, illetve az OT-t a tárolás átmeneti megoldására.⁶⁵ Ugyanakkor a Romániába szállítandó cikkek gyártásában komoly fennakadás volt. Herczeg Ferenc OT-elnökhelyettes Rákosi Mátyáshoz intézett március 31-i leveléből kiderül, hogy a megrendelt áruk közel 20%-át csak jelentős késéssel vagy egyáltalán nem tudja szállítani Magyarország.⁶⁶

Az április folyamán Lengyelországgal folytatott kereskedelmi tárgyalások nyomán ismét csak a fölös kapacitások és a magyar haditechnikai export növelésének igénye merült fel. Bíró Ferenc miniszterhelyettes április 24-i levelében foglalta össze a problémákat Rákosi Mátyásnak: „... a lengyel elvtársak megjegyzéseiből, valamint a megrendelt mennyiségekből arra a következtetésre jutottunk – főleg műszeripari gyártmányaink vonalán –, hogy ezen cikkek gyártását Lengyelország megkezdte, és a jövőbeni szükségleteiket ők maguk fogják ellátni. A műszeripari üzemeink kapacitása hazai szükségleteinket magasan túlhaladja, ami az export kiesése esetén azt jelenti, hogy ilyen gyártmányokat előállító vállalatainkat valamely más munkával kellene ellátni. Szükséges lenne az 1954. évi tervek előkészítése és kapacitásunk kitöltése érdekében:

1. Hadiipari gyártás tárgyában egy bizonyos egyezmény létrehozása a Népi-demokratikus [sic!] államok között, amely meghatározná legalább 2-3 évre a hadiipari cikkek gyártásának országonkénti profilját.
2. Amennyiben ilyen egyezmény létrehozása nem lehetséges, úgy gondoskodni kell [az] érintett hadiipari, és különösen műszeripari gyáraink polgári rendelesekkel való megterheléséről.”

Gerő Ernő két nappal később a következőket vezette rá a levélre: „Nem tudom, lehetséges-e hosszúlejáratú egyezményt kötni ilyen szállításokra. Meg kell kísérlni.”⁶⁷

1953 júniusában újabb magyar–román egyeztetések folytak, amelyen a lehetséges hadivegyipari együttműködésről, valamint az 1954-re tervezett román igényről tárgyaltak. A megbeszélések folyamán már fontos szempont volt, hogy a Magyar Néphadsereg várhatóan csökkenő megrendelése miatt kihasználatlanul maradó hazai középgépipari kapacitásokat exportmegrendelésekkel kössék le.⁶⁸

⁶⁵ A HT 95/9/1953. sz. határozata, a KÖM 1953. évi hadiipari exportja. 1953. április 13. MOL XIX-F-6-kb 78. d.

⁶⁶ Rákosi Mátyás elvtársnak: magyar–román szerződés módosítása. 1953. március 31. MOL M-KS 276. f. 65. cs. 195. d. e. 403–407. o.

⁶⁷ MOL M-KS 276. f. 65. cs. 195. d. e. 475. o.

⁶⁸ A hazai robbanóanyag-ipar számára létfontosságú volt a szulfitcellulóz, a toluol és a diglikol importból való biztosítása, ezek szállítására Románia késznek mutatkozott. A HT 153/13/1953. sz.

Csehszlovákiával ugyanakkor komoly gondok adódtak. Június végén ismét magyar küldöttség utazott Prágába az 1953. évi kölcsönös hadfelszerelési szállításokról szóló egyezmény megkötésére, és az 1954. évi igények előzetes tisztázására. A magyar tárgyalódelegáció csak olyan egyezmény aláírására kapott felhatalmazást a kormánytól, amely egyenlő értékű szállításokat irányoz elő. A csehszlovák fél viszont az 1952. augusztusi jegyzőkönyvben rögzített magyar szükségleteket tekintette tényleges szállítandó mennyiségnek. A gyökeresen eltérő álláspontok miatt az egyezmény megkötése helyett a felek megszakították a tárgyalásokat.⁶⁹

A kiszállítások körüli bizonytalanságokat fokozta, hogy a KKM Műszaki Főosztálya által kötött szerződésekben csak ideiglenes árakat tüntettek fel. Lengyel és román viszonylatban 1953 augusztusában és szeptemberében kellett végleges meg egyezésre jutni, ezért a Honvédelmi Tanács külön Ármegállapító Bizottságot állított fel az OT, a KKM és a Kohó- és Gépipari Minisztérium (KGM) részvételével.⁷⁰

Egy további KGST-tagországgal, Bulgáriával 1952 szeptemberében kezdődtek tárgyalások, amelyeken Szófia mintegy 1,2 milliárd Ft értékű hadfelszerelésre jelentette be igényét 1953–54-re. Az ellentételezés azonban erősen kétségesnek tűnt, amint arra Horváth Mihály anyagtechnikai csoportfőnök jelentésében fel is hívta a figyelmet: „hadfelszerelési téren a bolgár ipar nekünk nem tud semmit szállítani, sőt kooperációs lehetőség sincs, mert az ő hadiiparuk csak most kezd épülni, és a gyártás mennyiségileg jóval kevesebb, mint amennyire saját haderejüknek is szükségük van.”⁷¹ 1953 júliusában a bolgár kormány a magyar HM-nek küldte meg (ismételten) hadianyagigényét, mintegy 96 millió rubel értékben, amelynek 80%-át 10 év futamidejű hitelre kívánta megvásárolni. A Honvédelmi Tanács szükségesnek ítélte folytatni a tárgyalásokat, ám 60 millió rubelben maximálta az exportálható hadianyag értékét, és legfeljebb 60% erejéig, 5 éves futamidejű hitelt tartott kívánatosnak, az export ellenértékének egy részét pedig „kemény áruban” kívánta rögzíttetni.⁷²

1.4. A nemzetközi együttműködés belföldi koordinációja

A hadiipari együttműködés hazai intézményrendszere az intézendő és megoldandó feladatok minősége és mennyisége nyomán formálódott. 1950 júliusában – szovjet mintára – a Minisztertanács mellett felállították a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Titkárságát, hogy koordinálja a Szovjetunióval és a többi szocialista

határozata, Együttműködés a Román Népköztársasággal a honvédelmi ipar területén. 1953. június 15. MOL XIX-F-6-kb 78. d. A hadiipar civil termelésre való átalállításáról lásd Germuska (2008a).

⁶⁹ A HT 164/14/1953. sz. határozata, A június 30. – július 4. között Prágában megtartott magyar–csehszlovák különleges együttműködési tárgyalásokról. 1953. július 27. MOL XIX-F-6-kb 78. d.

⁷⁰ A HT 161/14/1953. sz. határozata, hadiipari exportcikkek végleges ármegállapításáról. 1953. július 27. MOL XIX-F-6-a 117. d.

⁷¹ Okváth (1998) 273. o.

⁷² A HT 175/15/1953. sz. határozata a Bolgár Népköztársasággal hadianyag export ügyében folytatandó tárgyalásokról. 1953. augusztus 10. MOL XIX-F-6-cc 5. d.

országgal kiépülő gazdasági és tudományos kapcsolatokat.⁷³ E titkárság azonban civil kormányzati szervként létesült, jogosultságai nem terjedtek a ki katonai ügyekre. A nemzetközi katonai és hadiipari együttműködés ügyeit ezért döntően a Magyar Néphadsereg Vezérkara, illetve annak Anyagtechnikai Csoportfőnöksége intézte. Önálló ügyosztályt csak 1952 elején állítottak fel a Külkereskedelmi Minisztériumban, ahol február 1-jével megszervezték a Műszaki Osztályt. Ennek feladatává tették:

- a hadfelszerelési anyagok behozatalának és kivitelének kereskedelmi és pénzügyi lebonyolítását, valamint a szerződések előkészítését és megkötését azon esetekben, ha nem államközi egyezmény rendelkezik a szállításról;
- a fegyveres testületeknek importálandó speciális áruk megrendelésének felvételét, a megrendelések továbbítását az illetékes külkereskedelmi vállalatok felé, valamint a lebonyolítás ellenőrzését.⁷⁴

Az 1952 második felében megkötött szállítási szerződések újabb többletfeladatokat róttak a KKM-re is, ezért a Honvédelmi Tanács 1953. január 12-én határozott a műszaki osztály főosztállyá szervezéséről. A főosztály létszámkeretét 10 főről 15-re emelték, és a HM-ből műszaki és híradástechnikai szaktiszteket vezényeltek át a KKM-be.⁷⁵ A külkereskedelmi forgalom irányításához, a vállalatok és a vasút iránti megrendelésekhez és ügyintézéshez a KKM mindezen túl szükségesnek ítélte egy „fedőszerv” létrehozását. Ezért „Technika” Készletező Vállalat néven HT-határozattal névleges céget alapítottak, amely számára adómentességet engedélyeztek, továbbá mentesítették a szokásos pénzügyi tervek, mérlegek, adóbevallások és statisztikai kimutatások készítése alól is.⁷⁶

A külkapcsolatok élénkülése nyomán Szuszki Károly ezredes, az OT katonai elnökhelyettese 1952 szeptemberében javaslatot tett nemzetközi együttműködési csoportok (titkárságok) szervezésére az OT Általános Üzemi Főosztályán, a KKM Műszaki Osztályán és az MN Vezérkarnál, valamint a Középgépipari Minisztériumnál. Bíró Ferenc középgépipari miniszterhelyettes viszont saját minisztériumában szükségtelennek ítélte ilyen csoport felállítását.⁷⁷ Az Üzemgazdasági Tanács

⁷³ Az NKGT létrehozásáról 1950. július 7-én döntött a Minisztertanács, vezetőjévé Karczag Imre addigi nehézipari minisztériumi államtitkárt bízták meg. A Minisztertanács 345. ülésének jegyzőkönyve. MOL XIX-A-83-a 52223. sz. mikrofilm. Az NKGT ügyrendjét 1950. szeptember 1-jén hagyta jóvá a Minisztertanács. A Minisztertanács 350. ülésének jegyzőkönyve. Uo. 1952. február 15-én a Nép gazdasági Tanács elnöke helyett az OT elnöke vette át a tanács felügyeletét. A Minisztertanács 422. ülésének jegyzőkönyve. MOL XIX-A-83-a 52226. sz. mikrofilm.

⁷⁴ Az Üzemgazdasági Tanács (ÜT) 21/32/1952. sz. határozata. 1952. január 28. MOL XIX-G-3-ae 39. d.

⁷⁵ A Honvédelmi Tanács (HT) 34/3/1953. sz. határozata a Külkereskedelmi Minisztériumban Műszaki Főosztálya szervezéséről, valamint a KKM előterjesztése. MOL XIX-G-3-ae 39. d. Az ÜT 1950 októberétől 1952 novemberéig működött. 1952. november 27-én született döntés az ÜT megszűntetéséről és a Honvédelmi Tanács felállításáról. Lásd részletesen: Germuska–Nagy (2004).

⁷⁶ A HT 42/4/1953. sz. határozata, „Technika” Készletező Vállalat alapításáról. 1953. január 26. MOL XIX-G-3-ae 39. d.

⁷⁷ Szuszki Károly és Bíró Ferenc levélváltása. 1952. szeptember 26. és október 1. MOL XIX-F-6-cc 4. d.

1952. novemberi határozata végül csak a tervhivatal elnökét utasította, hogy az OT katonai elnökhelyettese közvetlen alárendeltségében 3–5 fős nemzetközi hadiipari együttműködési csoportot szervezzon.⁷⁸

A Műszaki Együttműködési Csoport rövidesen megkezdte működését a tervhivatalban, ám az újabb szerződések miatt a Honvédelmi Tanács szükségesnek ítélte a nemzetközi honvédelmi kapcsolatok egységes kezelését. Ezért 1953 márciusában *A baráti államokkal folytatott honvédelmi vonatkozású gazdasági és tudományos-műszaki együttműködéssel kapcsolatos teendők ellátása* című határozatában úgy intézkedett, hogy a nemzetközi tárgyalások és szerződések irányelveit ugyan továbbra is a Honvédelmi Tanács határozza meg, de a tárgyalásokkal kapcsolatos napi feladatok ellátására egy állandó összetételű kormánybizottságot kell létrehozni: a Műszaki Együttműködési Bizottságot (MEB). Elnökévé Bíró Ferencet, a Középgépipari Minisztérium első miniszterhelyettesét nevezték ki, és tagjai lettek Szuszki Károly ezredes, az OT katonai elnökhelyettese, Horváth Mihály vezérőrnagy, a vezérkar anyagtechnikai csoportfőnöke, Háty László, a KKM első miniszterhelyettese és az Általános Gépipari Minisztérium egy miniszterhelyettese. A néhány hónappal korábban létrehozott együttműködési csoport a MEB titkárságaként folytatta tovább munkáját.⁷⁹

A nemzetközi haditechnikai kapcsolatok szervezése és intézése azonban, úgy tűnik, egyáltalán nem zajlott zökkenőmentesen. Előbb a „baráti államokkal” folytatott levelezésről kellett rendelkeznie a Honvédelmi Tanácsnak,⁸⁰ majd az árucseréforgalom és a tudományos-műszaki együttműködés részfeladatainak intézését szabályozta külön határozatban.⁸¹ Utóbbi előírta, hogy a jóváhagyott államközi megállapodások árucserére vonatkozó mellékletei alapján cikkenként rendszerezni kell az igényeket. Ebből kiindulva ki kellett dolgozni a haditechnikai termékek cseréjének éves és negyedéves tervszámait devizaforintban, relációként. Az államközi megállapodások alapján a Bel- és Külkereskedelmi Minisztérium (BKM) köthette meg a szerződést a külföldi féllel, majd elkészítette az exportálandó termékek rendelését, és azt átadta a HM-nek.⁸² Az exportfeladatokat a HM fegyvernemenként rendszerezte, ellenőrizte, és beépítette saját anyagellátási tervébe, majd az ipar felé saját megrendeléseként küldte meg. A nemzetközi tapasztalatcserék lebonyolítása ugyancsak elég körülményes volt. A jóváhagyott államközi megállapodások alap-

⁷⁸ Az ÜT 201/50/1952. sz. határozata. Az együttműködés a honvédelmi ipar területén. 1952. november 17. HL MN 1956/T 48. d. 3. cs.

⁷⁹ A HT 70/7/1953. sz. határozata. 1953. március 16. MOL XIX-F-6-a 117. d.

⁸⁰ A HT 192/16/1953. sz. határozata, Levelezés és kapcsolattartás baráti államokkal a honvédelmi ipari vonalon történő együttműködés területén. 1953. augusztus 31. MOL XIX-F-6-a 117. d.

⁸¹ A HT 216/18/1953. sz. határozata. A HT 70/7/1953. sz. hat. módosítása és kiegészítése. 1953. október 19. MOL XIX-F-6-kb 78. d.

⁸² A Bel- és Külkereskedelmi Minisztériumot az 1953. évi VI. törvénnyel hozták létre 1953 júliusában, a korábbi két kereskedelmi minisztérium összevonásával. Alig egy évvel később, 1954. június 29-i hatállyal a főhatóságot ismét Belkereskedelmi, illetve Külkereskedelmi Minisztériumra választották szét.

ján részletes szerződés kötését írta elő a HT-határozat. A műszaki tapasztalatcseréről szóló szerződésnek tartalmaznia kellett a kiutazó és beutazó szakemberek számát, az érkezés idejét, a tapasztalatcsere területét és időtartamát, a munkaprogramot és az esetleges devizaköltségeket. A tervezett nemzetközi kooperációk esetében szakbizottságokat kellett felállítani a részletek kidolgozására. A javaslatot a Műszaki Együttműködési Bizottságnak kellett megtárgyalnia a partnerország hasonló testületével, majd jóváhagyásra a Minisztertanács elé terjesztenie.

A HT-határozat a korábbi hiányosságok kiküszöbölése érdekében azt is előírta, hogy a honvédelmi együttműködés elvi irányítását a HT elnökének kezében kell összpontosítani. A kormány felé a Műszaki Együttműködési Bizottság felelős a nemzetközi egyezményekben vállalt kötelezettségek teljesíthetőségéért, valamint a kötelezettségek teljesítésének szorgalmazásáért. A MEB-nek legalább kéthavonta ülést kell tartania az egyezmények végrehajtása és az államközi tárgyalások előkészítése céljából.⁸³

A MEB alakuló ülésének jegyzőkönyve mindezidáig nem került elő, második tanácskozását 1953. november 17-én tartotta a testület. A MEB ekkor soron kívüli intézkedést kért a HT-től az 1954. évi kölcsönös magyar–csehszlovák szállítási egyezmény végleges rendezésére. Felszólította továbbá a Bel- és Külkereskedelmi Minisztériumot, hogy lengyel, román és bolgár viszonylatokban a részletes szállítási szerződéseket legkésőbb december 31-ig kösse meg.⁸⁴ A Honvédelmi Tanács soron következő ülésén, november 30-án határozatban intézkedett a magyar–csehszlovák honvédelmi ipari árucseré tárgyalásokon képviselendő állaspontról. Csehszlovákia 26 millió rubel értékű rendelési igényt jelentett be, amiért cserébe Magyarország hiánycikkekért kívánt beszerezni (főként repülőgépeket és harc-kocsikat). A megbeszélések lefolytatására Szuszki Károly OT-elnökhelyettes és Horváth Mihály csoportfőnököt, MEB-tagokat jelölte ki a HT.⁸⁵ 1954 februárjában Prágában két héten keresztül folytak a magyar–csehszlovák hadiipari tárgyalások. A kölcsönös tapasztalatcseréről és dokumentációk átadásáról jegyzőkönyvet is aláírtak február 20-án, az árucserét illetően viszont gyakorlati eredmények nem születtek. A csehszlovák fél ugyanis nem kívánt olyan mennyiségű hadianyagot vásárolni Magyarországtól, amely ellentételezte volna exportját.⁸⁶

1954 februárjában a MEB élére új elnököt nevezett ki a Honvédelmi Tanács: Bíró Ferencről Révész Géza altábornagy vette át a nemzetközi koordináció irányítását.⁸⁷ Március végén pedig – Szuszki Károly, Horváth Mihály és Háty László mellé – Kolos Richárdot, a KGM/B-t irányító miniszterhelyetteset nevezték ki a MEB tag-

⁸³ A HT 216/18/1953. sz. határozata. MOL XIX-F-6-kb 78. d.

⁸⁴ A Műszaki Együttműködési Bizottság II. számú ülésén hozott határozatok 1953. november 17. MOL XIX-F-6-cc 9. d.

⁸⁵ A HT 252/20/1953. sz. határozata a Csehszlovák Köztársasággal történő honvédelmi ipari együttműködésről. MOL XIX-F-6-cc 5. d.

⁸⁶ Jelentés az 1954. február 8–20. között Prágában lefolytatott magyar–csehszlovák honvédelmi ipari vonatkozású tárgyalásokról. 1954. február 27. MOL XIX-F-6-dd 58. d.

⁸⁷ A HT 39/23/1954. sz. határozata. 1954. február 22. MOL XIX-F-6-a 117. d.

jává.⁸⁸ A MEB 1954. évi üléseinek jegyzőkönyveiből jól nyomon követhető, hogy a legélénkebb kapcsolatok Csehszlovákiával és Lengyelországgal alakultak ki, ugyanakkor Romániával és Bulgáriával is további tárgyalások zajlottak.⁸⁹ A rendszeres, intézményesült bizottsági munka során derült ki ugyanakkor, hogy éppen a legfontosabb relációban, a Szovjetunióban nincs megfelelő intézményes képviselő a haditechnikai ügyek intézésére.

Farkas Mihály honvédelmi miniszter még 1953. február 25-én levélben hatalmazta fel Szkladán Ágoston moszkvai magyar nagykövetet, hogy tárgyalásokat folytathasson haditechnikai ügyekben a szovjet kormány megbízottaival. Nagyobb mennyiségű és nagyobb értékű haditechnikai eszköz vásárlása esetén viszont csak külön e célra, a magyar kormánytól kapott eseti megbízás alapján tárgyalhatott, illetve felhatalmazással köthetett megállapodást. Az ügyintézés azonban rendkívül vontatott volt, mert a Külügyminisztériumnak, akivel a nagykövet közvetlen kapcsolatban állt, minden esetben ki kellett kérnie a HM és a Bel- és Külkereskedelmi Minisztérium Műszaki Főosztálya véleményét. Szkladán és a magyar külügy gyakorlatilag csak postásszerepet töltött be a szovjet Külkereskedelmi Minisztérium Mérnöki Főosztálya (GIU MVT) és a hazai katonai szervek között. 1954. április 5-i levelében Szkladán – miután nem kapott egyértelmű rendelkezést jegyzőkönyvek aláírására – nehezményezte is a hazai szervezetlenséget: „a zavarokból azt következtettem, hogy nincs egészen rendben az útja a mi kapcsolatunknak a [szovjet] Mérnöki Főosztálytól az illetékes magyar szervekig”.⁹⁰

Valószínűnek tűnik, hogy a tervhivatalban a nagykövet sürgetése nyomán készülhetett a Honvédelmi Tanácshoz benyújtandó előterjesztés *A MEB kapcsolatának felvétele az illetékes szovjet szervekkel* címmel. A MEB június 2-i ülésén napirendre tűzött dokumentum szerint a következő hátrányokkal járt a közvetlen kapcsolat hiánya:

1. „Nem tudjuk, hogy milyen érvényes szállítási szerződéseink vannak a Szovjetunióval, és így a beérkező számláknak nem akad gazdája, sőt, sokszor maga a beérkező áru is hónapokig elfekszik, míg rendeltetési helyére kerül.
2. Nem vagyunk jelen igényeink letárgyalásánál, így előfordul, hogy igényeink csökkentése esetén a legfontosabb anyagok kimaradnak, a kevésbé fontosak pedig bennmaradnak, a határidőkre vonatkozóan pedig nem áll módunkban közölni kívánságainkat.
3. Közvetlen kapcsolat híján a szovjet licenciákat érintő szállításainkra és gyakorlatszerzéseinkre csak hosszadalmasan, legtöbbször elkésve tudjuk megkapni az engedélyt.”

⁸⁸ Kivonat a HT 51/24/1954. sz. HT-határozatból. 1954. március 29. MOL XIX-F-6-a 117. d.

⁸⁹ MOL XIX-F-6-dd 58. d.

⁹⁰ MOL XIX-J-1-u 77. d. GIU MVT: Glavnoje Inzsenyernoje Upravlenyje Minyisztversztvo Vnyesnyej Torgovli. A GIU-t 1953-ban hozták létre a fegyverexporttal kapcsolatos ügyek koordinálására és ellenőrzésére. Bisztrova (2006) 315. o.

A tervhivatal a hiányosságok kiküszöbölése érdekében javasolta kormánydelegáció kiküldését Moszkvába a következő feladatokkal:

- tisztázni a szerződéseket,
- megtárgyalni az 1955. évi szállítások, dokumentációkérés és tapasztalatcserek ügyét,
- az GIU MVT és a magyar BKM Műszaki Főosztály közötti közvetlen kapcsolat létesítése céljával.⁹¹

A Honvédelmi Tanács azonban következő ülésén (1954. július 26.) már nem tűzte napirendre a kérdést, utána pedig 9 hónapig (1955. május 7-ig) össze sem hívták a testületet.⁹² Úgy tűnik, csak a kapcsolatfelvételig jutottak, mert a MEB 1955. február 18-án a következőket javasolta Baki Ferenc alezredesnek, a KKM Műszaki Főosztálya vezetőjének moszkvai megbeszélésein megvitatni:

- a magyar fizetési kötelezettségek tisztázása,
- az 1955. évi importigény véglegesítése és a szerződés megkötése a Mérnöki Főosztállyal,
- az alkatrészellátás folyamatosságának biztosítása.⁹³

A KKM Műszaki Főosztálya szervezeti és működési szabályzatát 1956 februárjában újították meg. A Bíró Ferenc külkereskedelmi miniszterhelyettes által ellenjegyzett szabályzat szerint a főosztály közvetlenül a miniszternek volt alárendelve, a közvetlen irányítást az első miniszterhelyettes gyakorolta felette. A főosztály feladata „a kormányok közötti egyezmények alapján lebonyolítsa a haditechnikai anyagok exportját és importját, valamint a hadiipari-műszaki együttműködéssel kapcsolatos feladatokat; és megszervezze az együttműködéssel kapcsolatos dokumentációk átadását és átvételét”. Feladata tehát:

- a haditechnikai anyagok kiszállítása,
- a haditechnikai anyagok behozatala,
- a haditechnikai államközi szerződések előkészítése, megkötése és ügyintézése,
- az atomenergia békés felhasználásával kapcsolatos külkereskedelmi és pénzügyi kérdések intézése.

A főosztály a következő szervezeti egységekből állt: Államközi Osztály, Műszaki Osztály, Vállalati Csoport (Technika Készletező Vállalat), Titkos Iroda (ügyvitel, iratkezelés).⁹⁴

1.5. A KGST újjászervezése

J. V. Sztálin halála után magas szinten is megfogalmazódott szovjet hivatalokban, hogy erőteljesebb koordinációra és szorosabb együttműködésre van szükség a Szovjetunió és a szatellit államok között. 1953 augusztusában a KGST titkára

⁹¹ MOL XIX-F-6-dd 58. d.

⁹² Jelentés a HT határozatainak végrehajtásáról. 1955. július 28. HL MN 1956/T 48. d. 3. cs.

⁹³ MOL XIX-F-6-dd 58. d.

⁹⁴ MOL XIX-G-3-ae 39. d.

felkérte a tagországok képviselőit, hogy tájékoztassák a szervezet titkárságát az összehívni tervezett IV. ülésszakkal kapcsolatos álláspontjukról. A KGST Iroda magyar delegáltja ennek okán összegezte 1953 szeptemberében az előző (1950. novemberi) ülészak óta a szervezetben történt eseményeket. László Aladár – korábban már idézett – jelentésében egyfelől finoman bírálta a szovjet központosítási törekvéseket (blokkszintű tervezés), másfelől a Büro működésének több furcsaságára is rámutatott. A KGST Iroda 1951-ben 17 tanácskozást, 1952-ben kilencet, 1953 első 8 hónapjában 5 ülést tartott, ugyanakkor 1950 nyarától 1953 tavaszáig a Szovjetunióknak nem volt delegáltja a Büroban, hanem A. I. Mikojan, miniszterelnök-helyettes, a Tanács szovjet képviselője vett részt az üléseken. (A magasabb rangú kormánytag delegálása a Büroba ugyanakkor úgy is interpretálható, hogy Moszkva közvetlen kormányzati irányítás alá vonta a szervezetet.) A III. ülészak által kiadott feladatok közül 1951–53-ban a Büro kidolgozta és elfogadta az általános szállítási feltételekre, a külkereskedelem operatív nyilvántartására, a beszámolás és a statisztika rendszerére vonatkozó javaslatokat. A multilaterális kapcsolatok csökkenységére utalt ugyanakkor, hogy a sokoldalú klíring központosított megvalósítására vonatkozó javaslattal nem foglalkozott az Iroda.

1953 nyarán a következő főbb témák szerepeltek az Iroda munkaprogramjában: szén, vasérc, koks, tűzállóanyagok, ferroötvözetek, villamosenergia, gördülőcsepály, textilipar és textilnyersanyagok, juhtenyésztés, mezőgazdaság gépesítése, kínai hajózás, dunai hajózás, a külkereskedelmi operatív nyilvántartás, beszámolás és statisztika rendszere, egységes külkereskedelmi árulista, magánjogi külkereskedelmi típusszerződések, vasúti gördülőanyag szabványosítása, energetikai felszerelések egységesítése, valamint a tudományos-műszaki együttműködés. A tagországok nemzeti terveinek egyeztetése ugyanakkor alig haladt előre: „az országok [...] gyengén használták fel azokat a lehetőségeket, amelyek a hosszú lejáratú megállapodások megkötésének módszeréből a tervek összehangolására vonatkozólag adódnak.”

A Büro magyar delegáltja feltétlenül fontosnak ítélte a KGST ülészak mielőbbi összehívását, mert annak „újabb irányt kell szabnia a KGST-hez tartozó országok gazdasági együttműködését illetően”. Alapos előkészítéssel a következő témaköröket ítélte napirendre tűzendőnek: 1. az együttműködés, 2. a kapitalista országokkal folytatott kereskedelem, 3. a Büro munkája. László Aladár kiemelte, hogy a „gazdasági együttműködés egyik legfontosabb feladata ma az, hogy a meglévő termelési kapacitások jobb kihasználása révén lehetővé tegye a meglévő és növekvő szükségleteknek új beruházások nélkül vagy minimális beruházás segítségével való kielégítését”. (E kitétel a hadiiparra legalább annyira érvényes volt, mint számos más civil ágazatra.) Már a magyar álláspont előkészítésének céljával szögezte le: „Közlendők volnának [...] a magyarországi termelési kapacitások jobb kihasználására vezető, nemzetközi profilírozásra vonatkozó elgondolásaink alapvonalai. Új, gazdaságilag indokolatlan beruházásoknak hosszú lejáratú kereskedelmi megállapodások megkötése útján való elkerülése céljából közölni kellene azt, hogy milyen Magyarország gazdasági és természeti adottságainak legjobban megfelelő, fontos

termelési ágak további fejlesztésére gondolunk.” A második ponttal kapcsolatban szükségesnek ítélte a következő ülészakon felvetni az olyan tőkés országokkal való kereskedelem kérdését, amelyekkel addig politikai okokból nem kereskedtek a tagországok. A Büro munkáját pedig úgy kívánta módosítani, hogy az nagyobb segítséget adjon a tagországoknak azáltal, hogy a „legfontosabb termelési ágakra vonatkozóan a népi demokratikus országokra és az NDK-ra kiterjedő összesítő mérlegeket és helyzetképet állít össze – mind a mai állapot, mind az országok által több évre előirányzott fejlődés számításba vételével”⁹⁵

Katonai-hadiipari vonalon ugyancsak változtatási javaslatok fogalmazódtak meg – a Goszplanban is. A *népi demokratikus országok hadiiparának kérdéseivel foglalkozó 13. Részleg működésének tökéletesítése érdekében szükséges intézkedésekről* címet viselő jelentés készítői leszögezték: „a demokratikus táborhoz tartozó országok védőképességének megszilárdítása gyorsabban és gazdaságosabban oldódik meg, ha az egyes országok hadiiparának fejlesztésekor jobban figyelembe veszik a többi ország – és elsősorban a Szovjetunió – hadiiparának fejlődését”. A Goszplan 13. Részlege Csehszlovákia hadiiparát emelte ki, amely 1953–54-ben teljes egészében képes lett volna ellátni a saját hadseregét repülőgépekkel, tankokkal, löfegyverekkel, aknavetőkkal és más haditechnikai eszközökkel. A következő években „a csehszlovák hadiipart vagy konzerválni kell, vagy más népi demokratikus országoknak kellene, hogy fegyvert gyártson. Ennek a feladatnak úgy is képes megfelelni, hogy az csak részben terhelné meg a csehszlovák ipart” – szölte a szovjet tervhivatal érvelése. A Szovjetunió Minisztertanácsa 1953 júliusában utasítást adott a csehszlovák hadiipar képességeinek felmérésére, november–december folyamán pedig a szovjet Külkereskedelmi Minisztérium tárgyalta Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, Románia és Bulgária képviselőivel. Moszkva felajánlotta, hogy a partnerországoknak kétharmad részben meghitelezzi a Csehszlovákiától rendelendő haditechnikai szállításokat. Prága pedig vállalta, hogy szovjet licencek alapján megkezdje az *IL-14P* teherszállító repülőgép, a *MiG-15*-ös vadászgépek, a *T-34/85* típusú harckocsik, a *SzU-100*-as önjáró (páncélvadász) lövegek, valamint a 85 mm-es *KSz-18A* légvédelmi ágyúk gyártását, és a lengyel, a magyar, a román, valamint a bolgár félnek szállít. (Az ekkor létrejött megállapodások alapján a Szovjetunió közel 1 milliárd rubel értékű haditechnikai terméket vásárolt Csehszlovákiától 1954–56-ban, az említett országok vásárlásaihoz pedig mintegy 350 millió rubel értékű hitelt biztosított.)⁹⁶

Budapest a kétoldalú tárgyalásokon is sürgette a nemzetközi hadiipari együttműködés érdemi elindítását. A Magyar–Lengyel Honvédelmi Ipari Együttműködési Vegyesbizottság 1954. júniusi tanácskozásán a magyar fél javasolta a két ország

⁹⁵ Beszámoló a KGST Büroja munkájáról és a Tanács legközelebbi ülésével kapcsolatos kérdésekről. 1953. szeptember 28. MOL M-KS 276. f. 53. cs. 139. ö. e. 107–114. o.

⁹⁶ Bisztrova (2006) 323–325. o. A szovjet kormány 1954. március 18-i határozata alapján 900 darab *UTI MiG-15*-es repülőgépet, 400 darab *Jak-11*-es repülőgépet, 300 darab *IL-14P*-es repülőgépet és 400 darab *KSz-18A*-as légvédelmi ágyút vásárolt Csehszlovákiától. Uo. 326. o.

közötti hadiipari kooperáció és profilrendezés kérdését gyártási területenként megvizsgálni: tüzérségi fegyverek, gyalogsági fegyverek, tüzérségi löszerek, gyalogsági és repülőlőszerek, katonai finommechanika és optika, repülőgép-alkatrészek, harcokcsi-alkatrészek, hadivegyipar, híradástechnika, valamint műszaki csapatfelszerelések. Az előzetes tárgyalási anyag különösen fontosnak tartotta felvetni az 1956–1960 közötti haditechnikai igények és tervek egyeztetését, hogy a következő ötéves tervnél már figyelembe vehessék a kölcsönös szállítási lehetőségeket. A vegyesbizottság budapesti ülését két jegyzőkönyv aláírása zárta: egy a műszaki segítségnyújtás (tanulmányutak) lehetőségeiről, a második pedig a gyártási kooperációról. Utóbbi előírta, hogy gyártási áganként (fegyverek, löszerek, stb.) közös munkabizottságokat kell felállítani a kooperáció mértékének és a szóba jövő gyártmányok nomenklatúrájának kidolgozására.⁹⁷

Az együttműködési tárgyalások előbbre vitele azért is sürgető volt, mert 1954 áprilisában itthon is megkezdődött a Magyar Néphadsereg 1956–1960. évekre vonatkozó II. ötéves tervének összeállítása. Ennek kapcsán figyelt fel a HM arra, hogy nem alakult meg a – fentebb már említett – Egyeztető (Koordinációs) Bizottság. Bata István altábornagy, honvédelmi miniszter Rákosi Mátyásnak írt 1954. áprilisi levelében hívta fel a pártvezetés figyelmét, hogy a bizottság „KGST-hez hasonló működése a népi demokráciák hadiiparának bizonyos vonatkozású profilírozása és kölcsönös ellátása egyes cikkekből ismételten nagyon komoly mértékben megkönnyítené a hadseregek korszerű hadianyagokkal való felszerelését.”⁹⁸ A középtávú igények megadását nemcsak Magyarországnál sürgette egyre türelmetlenebbül Moszkva, hanem a többi szatellit államnál is. Rendre előfordult ugyanis, hogy a haditechnikai szállítási igénylések „különböző időkben érkeztek meg, de leggyakrabban már a soron következő éves szovjet népgazdasági fejlesztési terv hadi- és speciális ágazatait érintő részének elkészülte után” – amint erre G. Sz. Szidorovics, a Külkereskedelmi Minisztérium Mérnöki Főosztályának (GIU MVT) vezetője 1954. május 11-i levelében felhívta a szovjet Minisztertanács figyelmét. Szidorovics azt ítélte volna megfelelő menetrendnek, ha Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország és Románia, valamint Kína és Észak-Korea 1955-re vonatkozó megrendeléseiket július 1-ig, az 1956–1960. évekre szóló tájékoztató jellegű igényeiket pedig augusztus 1-ig jelzik.⁹⁹

1954 elejétől a táboron belüli civil gazdasági tárgyalások is megélnélkültek. A KGST működőképesse tétele érdekében a Szovjetunió javaslatot tett a Tanács

átszervezésére – a dokumentumot 1954. január 20-án vitatta meg az MDP PB.¹⁰⁰ Négy év szünet után újra összehívták a Tanács legfőbb döntéshozó szervét, az ülészakot. A Moszkvában, 1954. március 26–27-én tartott tanácskozáson a Szovjetunió terjesztette be a *KGST átszervezéséről és további tevékenységéről* című javaslatot. A szovjet érvelés több vonatkozásban hasonló volt, mint a hadiipari tárgyalások folyamán (például a fölösleges párhuzamosságok), ugyanakkor komoly hangsúlyt fektetett a fogyasztási javak termelésének kérdésére – amely G. M. Malenkov, majd Ny. Sz. Hruscsov vesszőparipája volt.¹⁰¹ A dokumentum a következőképpen jellemezte a fennálló helyzetet: „... komoly hiányosságot jelent az a körülmény, hogy az európai népi demokratikus országok gazdasági fejlesztési terveiket kellő kölcsönös egyeztetés nélkül dolgozzák ki, és nem egyeztetik ezeket a terveket a Szovjetunió népgazdasági terveivel olyan módon, hogy az előmozdítsa a népi demokratikus országok kezdeményezéseinek további fejlődését gazdaságuk építésében, és egyben megfeleljen a Tanácsban résztvevő országok szocialista építése általános fellendülése érdekeinek. Ennek következtében számos esetben előfordul, hogy gazdaságilag indokolatlanul, a többi népi demokratikus országban és a Szovjetunióban meglévő lehetőségek figyelembe vétele nélkül épülnek üzemek, hogy egyes iparágak fejlesztése a nyersanyag és megfelelő káderek biztosítása reális lehetőségeinek, a termék elhelyezési lehetőségeinek és más szükséges feltételeknek kellő figyelembe vétele nélkül történik, indokolatlan paralellizmus [sic!] van egyes ágazatok fejlesztésében – ugyanakkor, mikor más ágazatokban elmaradás van, továbbá ipari üzemek létesítésében; a mezőgazdaság fellendítésére és a fogyasztási cikkek termelésére nem fordítanak elegendő figyelmet.” Mindezek alapján a szovjet előterjesztés mindenképpen szükségesnek ítélte a KGST átszervezését, és a kapcsolatok fejlesztését.¹⁰²

A moszkvai tanácskozáson jegyzőkönyvben rögzítették a nemzetközi szervezet formáját és működési elveit. Eszerint a KGST rendes ülészakát évente legalább kétszer össze kell hívni egy-egy tagállam fővárosába, a vendéglátó állam képviselőjének elnökletével. A KGST állandó szerve a Moszkvában székelő titkárság, amely az adminisztrációs és koordinációs feladatokat végzi, gondoskodik a beérkezett anyagok sokszorosításáról, szétküldéséről, lerakásáról. A KGST Titkárság apparátusába Magyarország is delegált egy tanácsnokot. Hazánk KGST képviselője a Minisztertanács első elnökhelyettese volt, egy képviselő-helyettes pedig állandó jelleggel Moszkvában dolgozott. A moszkvai ülészakot követően átszervezték a KGST-ügyek hazai koordinációját is. A Minisztertanács mellett működő Nem-

⁹⁷ OT MEB Titkársága: A magyar–lengyel együttműködési bizottság tárgyalásaihoz a magyar delegáció saját használatára készített anyag. 1954. június 11., valamint A Magyar–Lengyel Honvédelmi Ipari Együttműködési Vegyesbizottság 3. sz. jegyzőkönyve 1954. június 24. MOL XIX-F-6-dd 58. d.

⁹⁸ MOL M-KS 276. f. 65. cs. 195. d. e. 553–556. o.

⁹⁹ Bisztrova (2006) 327–328. o. Az 1956–60. évekre szóló középtávú civil népgazdasági tervek kölcsönös egyeztetése volt a fő témája az 1954. májusi, moszkvai V. ülészaknak és a 1955. decemberi, budapesti VI. ülészaknak is. 415. o.

¹⁰⁰ MOL M-KS 276. f. 53. cs. 157. d. e. 2., 13–21. o.

¹⁰¹ Malenkov 1953. augusztus 5-én a Szovjetunió Legfelső Tanácsa ülésén nyilvánosan is megfogalmazta fogyasztóorientált politika célkitűzéseit: a fogyasztói javakat előállító iparnak gyorsabban kell növekednie, mint a termelői javakat készítő. Hanson (2003) 50–52. o.

¹⁰² Jegyzőkönyv No 1/4, a KGST 1954. március 26. és 27-én Moszkvában tartott ülészakáról. MOL M-KS 276. f. 53. cs. 169. d. e. 29–47. o. Idézet 31–32. o.

zetközi Gazdasági Kapcsolatok Titkársága szerepe csökkent, és a KGST-kapcsolatok felügyeletét az OT Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya vette át.¹⁰³

A KGST kétnapos V. ülészakán Moszkvában (1954. június 24–25-én) főként azok az ügyek szerepeltek, amelyekben tavasszal nem sikerült döntést hozni: beruházási tervek egyeztetésének előkészítése, a tagországok tőkés országokkal folytatott kereskedelme, a szervezet 1954. évi munkaterve, valamint a titkárhelyettesek megválasztása.¹⁰⁴

Vélhetően a KGST újjászervezése is hozzájárult ahhoz, hogy a szovjet katonai és hadiipari apparátus áttekintse az előző évek fejlesztéseinek eredményeit és hiányosságait. A Goszplan egy 1954. szeptemberi jelentése többek között rámutatott, hogy a koordinálatlan licencátadások nyomán vegyes összetételű és többnyire korszerűtlen fegyverzetet gyártanak a közép-kelet-európai országok. A 85 mm-es légvédelmi lövegéből például Magyarország és Lengyelország az 1939-mintájút, Csehszlovákia az 1944-mintájút gyártotta, bár utóbbi megkezdte a löveg egy még újabb változatának (KSz-18-as) a gyártásbevezetését is. A Goszplan egyértelműen megjelölte a további feladatokat is – *egységesíteni kell a szövetséges hadseregek fegyverzetét és felszerelését, továbbá egységes terveket kell kidolgozni a blokk hadiipara számára*: „Jelenleg a népi demokratikus országokban a hadiiparnak komoly lehetőségei vannak, csak a közép-európai népi demokratikus országokban körülbelül 180 gyár létezik, mintegy 500 ezer alkalmazottal, akik a szovjetunióbeli körülmények között 20 milliárd rubel körüli összegben gyárthatnának termékeket”. Nyilvánvaló volt azonban, hogy „az iparág lehetőségeinek – a demokratikus országok védelmi képességei erősítése érdekében történő – racionális kihasználása csak egységes fegyverzeti rendszer és egységes hadiipari fejlesztési terv megvalósításával lehetséges, amely a népi demokratikus országok – békés és háborús időszak esetén egyaránt – fennálló fegyverszükségeit alapul”. Ugyancsak 1954. szeptemberében a szovjet Honvédelmi Minisztérium egy, az SZKP KB-nak címzett jelentésben a blokk hadseregeinek 1955–1959 közötti fejlesztési lehetőségeit elemezte. A jelentés a következő kérdéseket tartotta szükségesnek megvitatni a „népi demokráciák” honvédelmi minisztereivel: 1. „A hadseregek létszáma, harci összetétele, illetve az egységek és csapatok szervezeti struktúrája – béke és háborús időszakában. 2. A hadseregek fegyverzeti rendszere. 3. A hadseregek anyagi és műszaki ellátásának általános alapelvei, a népi demokratikus országok hadiipari termelésének tervei, az országok egymás közötti haditechnikai szállításai, illetve Szovjetunióból történő ilyen jellegű szállítások.”¹⁰⁵

A középtávú tervek összeállítása során a magyar vezetés növekvő haditechnikai kiviteli lehetőségekkel számolt. A Magyar Néphadsereg távlati fejlesztési prog-

¹⁰³ Lásd részletesen: Majtényi–Seres (2002).

¹⁰⁴ Tájékoztató a KGST soron lévő ülészakán szereplő kérdésekről. 1954. június 22. MOL M-KS 276. f. 53. cs. 182. ó. e. 89. o. Az MDP PB-t 1954. június 30-án Gerő Ernő delegációvezető tájékoztatta az ülészakán eseményeiről – a napirenden kívüli hozzászólást azonban nem csatolták a jegyzőkönyvhöz. MOL M-KS 276. f. 53. cs. 183. ó. e. 1. o.

¹⁰⁵ Bisztrova (2006) 328–330. o.

ramját 1954. augusztus 25-én hagyta jóvá az MDP PB. A vezérkar ennek alapján készítette el 1955–1960. évekre vonatkozó eszközfejlesztési terveit, amelyeknek október 30-i – ismét a PB elé terjesztett változatában – a honvédelmi miniszter mintegy 3,5 milliárd Ft értékű hadianyag exportjára látott lehetőséget.¹⁰⁶ Amikor 1955 februárjában Bata István honvédelmi miniszter levélben tájékoztatta Csergő János kohó- és gépipari minisztert a hazai hadiipar várható feladatairól, akkor már csak mintegy 2,8 milliárd Ft értékű külhoni hadianyag igényelésről tett említést. Ugyanakkor felhívta Csergő figyelmét, hogy 1955. április 1-ig ki kell dolgozni a főbb fegyverzet és haditechnikai eszközök gyártási tervét. Indoklása szerint „ezt a munkát azért szükséges gyorsan elvégezni, mert áprilisban megkezdődnek a tárgyalások a népi demokratikus országokkal a hadiipari kooperáció kialakítására, és előre láthatólag októberig a konkrét szállítási szerződések megkötésére is sor kerül.”¹⁰⁷

¹⁰⁶ Jelentés az MDP PB-nek. 1954. október 30. MOL M-KS 276. f. 53. cs. 202. ó. e. 9–12. o.

¹⁰⁷ Csergő János elvtársnak, Kohó- és Gépipari Minisztérium. 1955. február 11. Bata István vezérezredes. XIX-F-6-aa 7. d. A levél szerint mintegy 8 ezer Gorjunov-géppuska, 850 db (57, illetve 85 mm-es) légvédelmi ágyú, 3 ezer páncéltörő ágyú, több mint 200 Pauzo-lőelemképző és több tucat lokátor szállítására mutatkozott igény. Lásd uo.

2. AZ EGYÜTTMŰKÖDÉSI KERETEK KIALAKÍTÁSA

A hadiipari együttműködés programjának előkészítése. Specializáció és kölcsönös szállítások – a birodalmi törekvés és a nemzeti érdek találkozása. Ad hoc KGST-szakkbizottságok, majd állandó ágazati együttműködési bizottságok megalakítása. Hétéves távlati terv – a blokkon belüli munkamegosztás újragondolása. A haditechnikai általános együttműködési alapelvek rögzítése: milyen információkat és technológiákat nem kaphatnak meg a szatellit államok. 1958. májusi pártvezetői csúcsértekeztet: a nemzetközi munkamegosztás és termelésszakosítás alapelveinek rögzítése. A birodalmi hatalomgyakorlás finomodása, megszavaztatott újabb nagyszabású fegyverkezési program. Általános elégedetlenség a KGST egészének működésével – kritikus hangnem, heves bírálatok.

1954 novemberétől, az „európai kollektív biztonsági rendszer” kérdéseivel foglalkozó konferencia összehívásától Moszkva sorozatos lépéseket tett a blokk politikai, katonai és gazdasági integrációjának erősítése érdekében. Az 1954. december 29. és december 2. között a szovjet fővárosban megtartott értekezleten a Szovjetunió, Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, az NDK, Románia, valamint Albánia és Kína képviselői tárgyaltak a biztonsági és katonai együttműködés lehetőségeiről. A későbbi Varsói Szerződés alapokmányának tervezetét 1955 februárjában küldték szét, március 10-én azt a magyar pártvezetés is elfogadta, május 11–14-én pedig sor került a szövetség megalakítására. A politikai-szervezeti keretek kialakításával párhuzamosan zajlottak a szovjet–magyar vezérkari, honvédelmi miniszteri tárgyalások a mozgósítási rendről, a hadiszervezetek feltöltéséről, a magyar hadsereg béke- és háborús struktúrájáról stb.¹

A tagországok hadseregeinek integrációjához szükséges első lépések megtétele éppen csak elkezdődött 1955 folyamán. Szeptemberben elkészült a VSZ Egyesített Fegyveres Erői Főparancsnokságának működési szabályzata,² amelyet magyar részről az MDP PB 1955. október 6-án hagyott jóvá.³ Inkább a katonai és külkereskedelmi diplomácia aprómunkájában volt jól látható élénkülés. 1955 nyarán például magyar–szovjet konzultáció zajlott a II. ötéves terv speciális import-export helyzetéről, előkészítették a Magyar–Csehszlovák Hadiipari Állandó Vegyesbizottság és szakértői albizottságai megalakítását; tárgyalások folytak a harc-

kocsialkatrészek lengyel, csehszlovák és magyar kooperációs gyártásának megszervezéséről; valamint további egyeztetések folytak a Bulgáriába exportálandó cikkekről stb.⁴

A magyar hadiipar távlati feladatait illetően ugyanakkor meglehetősen bizonytalanság uralkodott. Szeptemberben a HM jelentősen csökkentette az 1956-ra vonatkozó megrendelését, a következő évekre szóló igényeit pedig a későbbi moszkvai tárgyalásoktól tette függővé.⁵ Mihail Tyihonov altábornagy, a HM szovjet főtanácsadója szeptember 13-i levelében közölte Bata István honvédelmi miniszterrel az egyeztetések tervezett témáit és menetrendjét. Eszerint a szovjet fél tisztázni kívánta:

- október 15-ig az 1956. évi hadiipari és kölcsönös szállítási terveket,
- október 15. és november 15. között a Magyar Néphadsereg hosszú távú fejlesztési programját,
- december 15-ig Magyarország fegyverzeti export és importszükségleteit 1956–1960. évekre,
- valamint 1956. március 1-ig a Szovjetunió és a népi demokratikus országok közötti kölcsönös hadiipari szállítások terveit,
- 1956. május 1-ig az új hadiipari terv és kölcsönös fegyverszállítási terv véglegesítését,
- továbbá 1956. augusztus 1-ig a népi demokratikus országok hadiiparának koordinálására és kölcsönös szállításaira vonatkozó egyezmény megkötését.⁶

A főtanácsadó levele arra is rávilágít, hogy a szovjet vezetés már ekkor kész távlati elképzelésekkel rendelkezett a hadiipari kapcsolatok szorosabbra vonása érdekében.

1955 októberében Bata István vezetésével magyar delegáció tárgyalt Moszkvában a néphadsereg 1956–1964 közötti fejlesztéséről és korszerűsítéséről.⁷ A december 23-án pedig aláírták a vonatkozó magyar–szovjet jegyzőkönyvet. Az okmány alapján készült HM-jelentés a fejlesztés tervezett technikai részletein és költségkihatásain kívül beszámolt a moszkvai találkozón folytatott előzetes tárgyalásokról is, amelyek során a kölcsönös haditechnikai szállítások lehetőségeit vizsgálták meg. Eszerint a magyar hadiipari export megtöbbszörözésére nyílt remény a tagországok előzetes igénybejelentései alapján: az 1956-os 57,4 millió forintnyi kiszállításról 1960-ra 821,7 millió forintra futhatott volna fel a kivitel. Az öt éves periódusra tervezett 2,3 milliárd forintos magyar export így teljes egészében ellentételezte volna az 1956–1960 közötti évekre előirányzott haditechnikai importot. A következő hat évet (1960–1965) illetően láttak szükségesnek további

⁴ Jegyzőkönyv a Műszaki Együttműködési Bizottság 1955. augusztus 26-án megtartott üléséről. MOL XIX-F-6-dd 58. d.

⁵ MDP KV Ipari és Közlekedési Osztálya: Feljegyzés a KGM/B második ötéves tervével kapcsolatos problémákról. 1955. október 18. MOL, M-KS 276. f. 95. cs. 230. ő. e. 81–82. o.

⁶ HL MN 1955/T 2. d. 1. cs.

⁷ Okvát (1998) 343. o.

¹ Lásd Urbán (1995), Okvát (1998) 337–341. o.; továbbá Horváth (2010).

² Lásd Mastny–Byrne (2005) 80–82. o.

³ Nagy (2003) 117. o.

tárgyalásokat, ugyanis a 4,3 milliárd Ft értékű importtal szemben csak 3,86 milliárd Ft értékű exportlehetőség állott.⁸

A következő évek lehetőségeit felmérve mind az ipar, mind az Országos Tervhivatal erőteljesen szorgalmazta a szocialista országok gazdasági együttműködésének szorosabbra fonását. Hegedüs András miniszterelnök iratai között maradt fenn az a javaslattervezet, amelyben a KGST-vel kapcsolatos nemzetközi tárgyalásokon felvetendő, tisztázandó kérdéseket összegezték. Ebben 11. pontként szerepelt a következő: „A haditermelés termékei specializálásának fejlesztése az országok között összeegyeztetett programok alapján, a kölcsönös kedvezmények és a technikai segítség útján. A hadfelszerelés és lövegek kölcsönös szállításának kérdései, figyelembe véve az egyes országokban a védelemre fordított kiadások színvonalát.”⁹

A fentiekkel összhangban, a civil szektorban az érdemi nemzetközi kooperáció előkészítése a már a KGST VI., budapesti ülészakán zajló tárgyalásokkal megkezdődött 1955. december 7–11-én. Itt a fő téma – az 1956–60. évi népgazdasági tervek egyeztetésén túl – a gépipari szakosítással kapcsolatos tapasztalatcsere volt. A KGST Titkársága által előterjesztett ajánlóssorozat számos *korábban nem egyeztetett* tételt is tartalmazott, amelyet a tagországok hevesen vitattak. A megbeszélések fő sodrát mindvégig a különféle áru- és termékhiányok megszüntetésének lehetőségei képezték.¹⁰

2.1. A KGST hadiipari állandó bizottságának megalakulása

1956. január 6–11. között – 1951 januárja óta első ízben – a szovjet blokk országainak nagyszabású csúcstalálkozója került sor Moszkvában. Az MDP PB 1956. január 2-án vitatta meg a tanácskozársra utazó magyar delegáció által képviselendő irányelveket. A – vélhetően az OT által összeállított – referátumtervezet főként a készülő hazai II. ötéves terv szempontjából elemezte a KGST-n belüli kereskedelem, szállítások és specializáció kérdéseit. A dokumentum leszögezte, hogy „a Magyar Dolgozók Pártja és a Magyar Népköztársaság Kormánya következetesen és fenntartás nélkül kíván részt venni a szocialista tábor országai közötti nemzetközi munkamegosztás elmélyítésében, és teljes erővel támogat minden olyan javaslatot, amely előmozdítja a szocialista tábor országai közötti szakosítás és kooperáció kiszélesítését a népgazdaság és főképp az ipar minden területén.”

Ugyanakkor megállapította: „Az eddigieknél határozottabb intézkedésekkel kell előre jutnunk mindenekelőtt a gépipar specializációjának fokozásában. A gépipar

⁸ Bata István: Jelentés az MDP PB-nek. 1955. december 24. Jegyzőkönyv az MDP PB 1955. december 29-i üléséről. MOL, M-KS 276. f. 53. cs. 263. d. e. 125–130. o.

⁹ Az 1956-os KGST értekezlet előkészítő anyagai. Melléklet. A gazdasági kérdések hozzávetőleges felsorolása, melyeket kívánatos volna megtárgyalni. d. n. MOL XIX-A-2-p 20. d.

¹⁰ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1955. december 15-én tartott üléséről. MOL M-KS 276. f. 53. cs. 261. d. e. Gerő Ernő szóbeli beszámolóját lásd 12–17. o., az ülészak jegyzőkönyvét: 18–40. o.

fejlődésének az európai népi demokratikus országokban az a legfőbb akadálya, hogy ezek az országok a legkülönbözőbb gépfajtákat kis mennyiségben, alacsony termelékenységgel, elavult technikával állítják elő. Annak ellenére, hogy a legtöbb országban, így Magyarországon is vannak kihasználatlan kapacitások, a baráti országokban nem egy iparágban párhuzamos gyártás alakult ki. [...] Ugyancsak ismeretes, hogy Magyarország fejlett vacuumtechnikai és híradástechnikai iparral rendelkezik, és nagymértékben szállítóképes mind a polgári szükségletekre, mind a katonai célokra szolgáló termékekben. [...] Az egész szocialista tábor érdekei szempontjából helyesnek tartanánk, ha a baráti országok is növelnék a magyar gépek behozatalát, és közös megállapodással biztosítanánk, hogy például a magyar hadiipar, melynek kapacitását jelenleg csak 28%-ban használjuk ki eredeti rendeltetésére, a baráti országoktól megfelelő rendeléseket kapjon.”

A PB-határozat – a fentiek megerősítése mellett – arra is kitért, hogy a megbeszéléseken utalni kell a korábban már hangoztatott magyar bírálatokra, miszerint az „ajánlások kidolgozása igen elhúzódik” és a „határozatok végrehajtása sokszor elakad”. Azt azonban Rákosi már túlzott bírálatnak tartotta, és *kihúztá a határozatból*, hogy „a népi demokratikus országok szuverenitásának biztosítása nem jelentheti, hogy a munkamegosztás szervezetlen legyen és fontos gazdasági problémák megoldása elodázódjék”. A PB ezzel együtt operatívabb működést tartott kívánatosnak: „Az együttműködés kiszélesítése és megszilárdítása megköveteli, hogy a KGST tényleg betöltse szerepét, s ne csak tanácskozó és előkészítő munkát végző szerv legyen, hanem a szocialista tábor érintő fontos kérdésekben kötelező érvényű határozatokat hozzon. Ez szilárd alapokra helyezné a munkamegosztást. Ennek érdekében javasoljuk, hogy a KGST-hez tartozó országok felelős és széles hatáskörrel felruházott vezetői 6 hónaponként üljenek össze, és a felmerülő kérdéseket vitassák meg, és döntsék el.”

Az értekezleten szóba kerülő katonai-honvédelmi kérdések tárgyalásánál – „annak előre bocsátása mellett, hogy a vállalt kötelezettségeknek eleget kívánunk tenni” – a következő álláspontot kívánta képviselni a magyar fél:

- „Az ország légvédelme igen elmaradott, ezért szükségesnek tartjuk, hogy a honvédelem fejlesztésénél döntően a légvédelem megerősítése kerüljön nálunk előtérbe.
- Szerintünk az »M«-terv túl van méretezve, túl nagy az eltérés a tényleges, aktív hadsereg és az »M«-terv előirányzott létszáma között, ezért helyes lenne az »M«-terv létszámát csökkenteni.
- Szükségesnek tarjuk az »M«-tervek népgazdasági részének alapos koordinálását.”¹¹

A január 6-án kezdődő moszkvai értekezleten Ny. Sz. Hruscsov megnyitó beszédében aktív külpolitikai szerepvállalásra ösztönözte a partnerországokat, hogy ne

¹¹ Jegyzőkönyv az MDP Politikai Bizottság 1956. január 2-i üléséről, Határozat [tisztázat], valamint Referátum tervezet. d. n. MOL M-KS 276. f. 53. cs. 264. d. e. 1–4., 6–9., 10–20. o. Idézetek helye: 17–18., 19., 3–4.

a Szovjetunióknak kelljen mindig elsőnek fellépnie a Nyugat felé; ugyanakkor hangsúlyozta az egységes elvi alap változatlan fontosságát. Előadói beszéde – alig másfél hónappal a történelmi fordulatot jelentő XX. kongresszus előtt – doktrinális váltást jelzett: a szatellit országokat szalonképessé kellett tenni a nemzetközi politika színterén, ugyanakkor a Szovjetunió vezető szerepének változatlan megtartásával gyorsítani a blokk katonai, politikai és gazdasági integrációját.¹²

Hruscsov beszédében a különféle gazdasági kérdések mellett a hadiipari együttműködés problémáira is kitért: „Az ellenség nagyon fél a hidegháború csökkenésétől [sic!], mert ránk akarja kényszeríteni, hogy nagy fegyveres erőket tartsunk fent és így gazdaságilag kimerüljünk. Ilyen módon akadályozni akarja, hogy az életszínvonalat emelni tudjuk, amely jelentősen megnöveli a mi táborunk befolyását az egész világra. Nem szabad eltéríteni magunkat eredeti célkitűzéseinktől. A honvédelmet olyan szinten kell tartani, amely megfelel védelmi követelményeinknek. A honvédelem érdekében bizonyos átcsoportosítást kell végrehajtani ipari téren is, és nagy erőfeszítéseket kell tenni a titán, a különböző hőálló acélok és megfelelő alumínium ötvözetek gyártásának fejlesztése érdekében. El kell kerülni, hogy nagy mennyiségben nem korszerű hadianyagot halmozzunk fel. Ilyen veszély van, mert a népi demokráciák jelentős részben elavult fegyverzetet gyártanak. Fontos az, hogy a hadsereget korszerű fegyverzettel lássuk el, és emellett esetleg még tovább is lehet csökkenteni a fegyveres erőket. A légvédelmet nem a passzív védekezésre kell beállítani, hanem aktív eszközökre kell építeni.” Majd beszédét – részben ismétlésbe bocsátkozva – a következőkkel zárta: „A haditechnika terén is olyan jelenségeket lehet látni, hogy több ország – például Csehszlovákia, Lengyelország – már nem hasznos, már nem időszerű hadianyagot gyártanak. Ezek a hadianyagok nemcsak a jelen, hanem a múlt év igényeinek sem felelnek meg. A Szovjetunió új ötéves tervében honvédelmi szempontból a repülőgépipar, mindenekelőtt a távolsági hadirepülőgépek, továbbá rakétatechnika és az atomerő fejlesztését tekinti fő irányának. Ezek fejlesztése hozzájárul a háború elhalasztásához. Ugyanakkor a hagyományos fegyverzetet sem lehet elhanyagolni, ebből a legfontosabb[ka]t kell kiválasztani.”¹³

Egyéb dokumentumok hiányában, a konferencián felmerült témákról és a meghozott határozatokról csak a szovjet pártvezető január 9-i, rövid zárszava tudósít. Eszerint „a legteljesebb mértékben meg kell terhelni az NDK és Csehszlovákia iparát; ezt a megterhelést természetesen ésszerűen kell végrehajtani. [...] Ugyanakkor meg kell terhelni természetesen a többi ország iparát is, így Magyarországot, amelynek hadiipara Rákosi elvtárs közlése szerint nincs megterhelve. Gondosan fel kell dolgozni az összes országokra vonatkozóan az ipar fejlődésének kérdését és a kooperáció kérdését, úgy az egyes országokon belül, mint az országok között. Erre vonatkozóan javaslatokat kell kidolgozni egy hónapon belül, amelyeket a KGST meg fog tárgyalni, hogy azokat azután véglegesen el lehessen dönteni.”

¹² Békés (2007) 12–13. o.

¹³ [1956.] Január 6. bevezető beszéd. MOL M-KS 276. f. 62. cs. 84. d. e. 1. és 8. o.

Hruscsov egyértelműen a további integráció mellett foglalt állást: „Ami a felszólalásokat illeti, mindenki jól, meggyőzően beszélt, de világos, hogy magasabb fokú kölcsönös megértésre és bizalomra lenne szükség. Arra van szükség, hogy magasabb szempontok által vezettessük magunkat és a részletkérdéseket alá vessük az általános érdekeknek. Nem kell attól félni, hogy emiatt a cipő szorítani fog. Nevetéses az az elképzelés, hogy az egyes országok minden termelési ágat egyszerre fejlesszenek. Ezt egy ország sem tudja saját eszközével megoldani: ha valamelyik ország ezt megkísérelné, elveszne. Nem volna helyes ezt a célt hitelekre támaszkodva sem elérni, ez ésszerűtlennek bizonyulna. Mi versenyt folytatunk a kapitalista világgal és ebből a versenyből úgy kerülünk ki győztesen, ha ésszerűen, nagy hatásokkal termelünk. El kell csak képzelni, mi történne, ha [a] Szovjetunióban minden köztársaság arra törekedne, hogy mindent saját maga állítson elő.”¹⁴

Az értekezletre a Népi Demokratikus Országokkal Való Gazdasági Kapcsolatok Főigazgatósága (Moszkva) több mint húszoldalas tájékoztatót állított össze a táboron belüli gazdasági együttműködés kérdéseiről. Az ötéves időszakot illetően a jelentés gyors és rohamos (nehéz)ipari növekedésről számolt be, megjegyezve, hogy a „könnyű- és élelmiszeripar fejlődését azonban a mezőgazdaság lemaradása akadályozta”. A KGST tagországok közötti, kölcsönös árucseré-forgalom e periódusban majdnem megduplázódott: az 1950. évi 13 milliárd rubelről 1954-re 24 milliárdra nőtt. Az országok túl sok beruházásba fogtak bele, a népi demokratikus országok gazdaságában mutatkozó gyengeséget mégis „a főbb iparágak nyersanyag bázisának nem kielégítő fejlődésében” jelölték meg. Komoly hiányosságokat láttak a gépgyártás fejlesztésében, különösen a programok egybehangolásának elmaradásában.

A tájékoztatóban önálló alfejezet foglalkozott a hadiipar kérdéseivel, átfogóan értékelve az előző évek főbb folyamatait, és további szorosabb együttműködést javasolva. „A népi demokratikus országok iparosítás terén elért eredményei, a Szovjetunió közreműködésével lehetővé tették egy korszerű fegyvergyártás szilárd bázisának megteremtését, amelyeket korábban az országok nem gyártottak [sic!]. Egyidejűleg a mérnökök, technikusok és munkások tapasztalt káderei is felnőttek. Ennek eredményeként, jelenleg a népi demokratikus országokban léglökéses harcászati és iskolavadászgépek, tankok, lövész- és tüzérségi fegyverek, rádióhíradási és rádiólokációs berendezések, a löszerek majd minden fajtái, úgyszintén a harcászati technikák egyéb fajtái gyártását megszervezték. Az országok védelmi ipari kapacitásának teljesebb és célszerűbb kihasználása érdekében szükséges megjavítani a hadianyag-termelés koordinációját azzal, hogy ne gyártsa minden ország a fegyverek összes fajtáját, és a fegyvergyártás terén az országok között kívánatos az ésszerű munkamegosztás megszervezése. Így például a léglökéses harci vadászipar repülőgépek és tankok gyártását két ország kell, hogy folytassa: Csehszlovákia és Lengyelország, mind a saját, mind pedig a többi népi demokratikus országok szükségletei fedezésére. Nagy kaliberű légvédelmi ágyút az összes országok ré-

¹⁴ Záróbeszéd. [1956.] Január 9. Uo. 9–11. o.

szére Csehszlovákiában kell gyártani, 57 mm-es légvédelmi ágyút Magyarországon és Lengyelországban lehet gyártani, ugyancsak az összes országok részére. Négycsövű légvédelmi géppuskákat Románia tudna gyártani az összes országok részére. Ezzel kapcsolatban össze kell állítani a haditermelés specializációjának tervét azzal, hogy a fegyvergyártás terén a felesleges parallelizmust elkerüljük, és a hadiköltségeket ne növeljük. Ezen kívül a gyártás specializációja lehetővé teszi az országok hadseregeinek a szükséges és megfelelő mennyiségű fegyverrel való gyorsabb ellátását.”

Némi megnyugvással olvashatták a tagországok vezetői, hogy „a Szovjetunió, mint ahogy eddig is, segítséget tud nyújtani az egyes fegyverfajták szállítása terén, amelyek gyártásának megszervezése az országokban nem célszerű, tekintettel az azokban fennálló nem jelentős szükségletekre. A hadi termelés koordinálása és specializálása, valamint a nevezett hadseregek részére a fegyverek kölcsönös szállítása terén az előzetes munka már folyik az országokban. Jelenleg a népi demokratikus országokban folyik a fegyvergyártás, főként a Szovjetunió által átadott technikai dokumentáció alapján. A Szovjetunió a továbbiakban is tud az országok rendelkezésére bocsátani műszaki dokumentációt az új fegyvermintákra. De ez a dolognak csak az egyik oldala. Most arra van szükség, hogy a népi demokratikus országok mérnöki és technikai kádereit nagyobb mértékben vonják be mind a haditermelés megszervezésének megjavításába, mind pedig az új fegyvertípusok kidolgozásába. Meg kell javítani az országok közötti tapasztalatcsere szervezését. Eddig a kölcsönös tapasztalatcsere szervezése a haditermelés terén és különösen a tudományos-kutató munka terén elégtelen volt.”

Hadiipari vonalon szervezeti javaslattal is élt a főigazgatóság, utalva bizonyos – általunk nem ismert – előzményekre is: „Célszerű megvitatni a harcászati technika termelési vonalán állandóan működő bizottság létesítésének és ezen a területen a tapasztalatcsere kérdését. 1955-ben néhány, az országok képviselőiből álló bizottságot alakítottak a haditechnika egyes fajtáiban, ami teljesen elégtelennek bizonyult, mivel ezek a bizottságok nem ölelik fel a hadi termelés alapfajtaát. A haditermelés országok közötti koordinálása vonalán említett elgondolásokkal kapcsolatban célszerű lenne intézkedéseket foganatosítani a közös haditermelés tervének kidolgozása és a kölcsönös szállítások terén, úgyszintén intézkedéseket foganatosítani az országok népgazdaságának mozgósítási terve előkészítése terén.”¹⁵

A magyar küldöttség 1956. január 13-án számolt be tárgyalásairól az MDP PB-nek. A jegyzőkönyvbe került szűkszavú referátum egy kérdést emelt csak ki a számos témából: több új KGST-bizottság megalakítását. Az egyoldalas előterjesztés szerint: „A moszkvai értekezleten létrejött megállapodások alapján a KGST Titkársága azt javasolja, hogy az együttműködés legfontosabb kérdéseit március hó folyamán a KGST-ben részt vevő országok küldötteiből alakított bizottság – mezőgazdasági, gépipari és optikai, kohászati (a vasérc- és kokszellátás kérdéseit is beleértve/, valamint szénbányászati bizottság tárgyalja meg.” A PB egyetértését

¹⁵ Uo. 58–88. o. Idézetek helye: 84–85. o.

fejezte ki a szakbizottságok alakításával, és tárgyalta a lehetséges magyar delegáltakról is.¹⁶

1956. január végén, 27–28-án Prágában ismét egybegyültek a szocialista blokk pártvezetői. A Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete döntött a szövetség katonai szervezetének létrehozásáról, elfogadta az Egyesített Fegyveres Erők Parancsnoksága statútumát, és egyéb szervezeti kérdések mellett általánosságban tárgyalta a fegyverzet egységesítéséről is.¹⁷ Egyéb haditechnikai ügyek azonban nem szerepeltek a tanácskozás napirendjén.

Egy Gerő Ernő iratai között fennmaradt, 1956. február 7-i keltezésű *Tájékoztató* nemcsak a január 6–11-i értekezlet határozatait, hanem a január 30. és február 4. között, a szakbizottságokra vonatkozó újabb tárgyalások eredményeit is ismertette. Eszerint a fentebb említett 4 bizottságon túl *további kettő* is létesült: a Tervhivatalok Bizottsága (Moszkva székhellyel), valamint a „Speciális Ipari Bizottság”. (Utóbbi vélhetően egy hadiiparral foglalkozó testület, ám további részleteket nem tartalmaz a jelentés.) A Tervhivatalok Bizottságának megalakításáról azokban a napokban tárgyaltak a tervhivatalok elnökei Moszkvában, az alakulófélben lévő másik 4 szakbizottságba pedig mintegy 70 magyar szakember delegálását kellett biztosítani. Minden bizottságnak önálló titkárságot kívántak szervezni, a tagországok anyagait pedig bizottságonként további 3–11 munkabizottság dolgozta fel.¹⁸ Mindez arra utal, hogy tartósan kívánták működtetni ezeket az új szervezeteket.

A KGST legközelebbi ülészakát előkészítő szakbizottságok ülésein képviselő magyar álláspontról február 16-án tárgyalt az MDP PB. Ekkorra a gépipari bizottság Berlinben, a szénbányászati bizottság pedig Varsóban már megkezdte munkáját, további két testület (a mezőgazdasági, illetve a kohászati) pedig Moszkvában ült össze.¹⁹ A szakbizottságok március második felében lezárták a tárgyalásokat, és ajánlásokat fogalmaztak meg az adott területeken a kölcsönös szállítások arányaira és volumenére – 1965-ig terjedően.²⁰ (A Tervhivatalok Bizottságáról és a Speciális Ipari Bizottságról ezekben a beszámolóokban nem esett említés.)

A tárgyalások lezárása viszont arra mutat, hogy a négy testület mégiscsak átmeneti jelleggel működött. Ugyanakkor az is egyértelművé vált, hogy a részletekbe menő ágazati egyeztetés szétfeszíti az ülészak kereteit. Ezért fogalmazódhatott meg a KGST Titkárságán (vagy a szovjet gazdasági apparátusban), hogy állandó jelleggel működő gazdasági és műszaki-tudományos együttműködési szakbizottságokat kell felállítani az érdekelt országok minisztériumai és hivatalai rész-

¹⁶ MOL, M-KS 276. f. 53. cs. 265. ő. e. 3. és 16. o.

¹⁷ Az ülés dokumentumait lásd: <http://www.php.isn.ethz.ch/collections/colltopic.cfm?lng=en&id=17116&navinfo=14465>

¹⁸ Tájékoztató a KGST-ben résztvevő országok képviselőiből álló bizottságok munkájának megszervezésére vonatkozó megbeszélésekről. MOL M-KS 276. f. 66. cs. 54. ő. e. 132–136. o.

¹⁹ MOL M-KS 276. f. 53. cs. 271. ő. e. 3–4., 20–36. o.

²⁰ Az MDP PB 1956. április 19-i ülésének jegyzőkönyve. OT: Előterjesztés a Politikai Bizottság részére, a szénbányászati, kohászati, gépipari és mezőgazdasági KGST tárgyalásokról. 1956. április 10. MOL M-KS 276. f. 53. cs. 281. ő. e. 78–87. o.

vételével. A magyar vezetés a berlini ülészak meghívójából értesült erről az elképzelésről, amikor május 11-én az MDP PB jóváhagyta a napirendi javaslatot.²¹ A szovjet Minisztertanács május 14-én hozott külön rendeletet a KGST keretein belül szervezendő állandó bizottságokról.²²

A KGST VII., 1956. május 18–25. között zajló berlini ülészaka egyfelől megvitatta a négy szakbizottság javaslatait a legfontosabb népgazdasági ágak összehangolásáról, a kölcsönös szállítások arányairól 1960-ig. Döntött a többoldalú klíring elszámolás bevezetéséről – ennek érdekében az érdekelt országok egyezmény megkötését vállalták 1957. január 1-ig. Megállapodás született továbbá a következő ágazati állandó bizottságok létesítéséről – a megjelölt székhelyekkel:

- vaskohászati (Moszkva),
- színesfém-kohászati (Budapest),
- szénbányászati (Varsó),
- ásványolaj- és gáztermelési (Bukarest),
- vegyipari (Berlin),
- gépipari (Prága),
- mezőgazdasági és élelmiszeripari (Szófia),
- földtani (Moszkva),
- külkereskedelmi (Moszkva),
- komplex szállítási (Moszkva),
- fa- és cellulózipari (Budapest), valamint
- hadiipari (ugyancsak Moszkva).²³

A gazdasági és tudományos-műszaki együttműködési állandó bizottságok feladataul a Tanács a következőket szabta:

- „Több ország érdekeit érintő javaslatok kidolgozása megfelelő népgazdasági ágazatok gazdasági kérdéseire vonatkozóan az országokban a termelésnek, elsősorban a helyi nyersanyagforrások alapján történő ésszerű fejlesztése, a gazdasági erőforrások és termelési kapacitások kihasználása érdekében; a termelés országok közötti szakosításának és kooperációjának további kiszélesítése, valamint a gazdasági ágazatok fejlesztési terveinek összehangolása alapján.
- Több ország érdekeit érintő műszaki problémák kidolgozása tudományos és műszaki konferenciák, valamint szakértői értekezletek tartása annak érdekében, hogy az időszzerű műszaki problémák megoldásába valamennyi ország tudományos és műszaki erőit bevonják, továbbá a Tanácsban résztvevő országok

²¹ Az MDP PB 1956. május 11-i ülésének jegyzőkönyve. A KGST ülésének napirendtervezete. MOL 276. f. 53. cs. 286. d. e. 6–7., 167–169. o.

²² Bisztrova (2006) 331. o.

²³ OT: Előterjesztés a KGST berlini VII. ülészakájának eredményeiről. 1956. május 30. MOL M-KS 276. f. 53. cs. 289. d. e. 8–18. o. A Hádiipari Állandó Bizottság létét sohasem hozták nyilvánosságra, ezért a KGST-vel foglalkozó irodalom azt sohasem említi. Vö. Meisel (1979) 13. és 92. o. Az állandó bizottságok feladatköréről lásd részletesen uo. 67–69. o. Később további állandó bizottságok is alakultak.

műszaki fejlesztési, valamint tudományos-kutató és tervező-szerkesztési munkái terveinek összehangolása.

- Ajánlások kidolgozása az alapvető ágazati paraméterek egységesítésére vonatkozóan, továbbá a műszaki együttműködők kiszámítása, a termelés számbavétele stb. módszereire vonatkozó módszertani tételeket illetően.²⁴

1956 tavaszán mindeközben – kis csúszással, de lényegében a Tyihonov által felvázolt menetrendnek megfelelően – folytatódott az évtized második felére szóló haditechnikai szállítások egyeztetése. Májusban szakértői szinten zajlottak a szovjet–magyar katonai tárgyalások a készülő II. ötéves terv fő irányairól. Ezek eredményeiről értesítette az OT katonai elnökhelyettese, Révész Géza altábornagy május 29-i átiratában Csergő János kohó- és gépipari minisztert. A levél a legfontosabb hadiipari termékek véglegesnek tekintett termelési keretszámait tartalmazta, amelynek alapján az OT utasította a KGM-et, hogy kezdje meg a tervezést és a gyártás-előkészítést.²⁵

A szovjet blokk kommunista és szocialista pártjainak 1956. június 22–23-i moszkvai találkozásán további megbeszéléseket folytattak a távlati népgazdasági tervek, valamint a tagországok hadiiparának és kölcsönös speciális szállítási tervei összehangolásáról. Utóbbival kapcsolatban az értekezlet úgy határozott, hogy a májusban előkészített megállapodást nem hagyja jóvá, mert egyes országok változtatni kívánnak rajta. A végleges változat kidolgozására a tagállamok vezérkarai és tervhivatalai egy hónapot kaptak. A tárgyalások Magyarország számára kedvezőtlenül alakultak, mert Bulgária és Románia mégsem kívánta a korábban aláírt jegyzőkönyv által előírányozott mennyiségű hadianyagot megrendelni. Lépésük következményeként a magyar külkereskedelmi egyenlegben 200 millió rubel értékű passzív szaldó keletkezett 1956–60-ra, és további 800 millió rubeles passzívum az 1956–1965 közötti időszakot tekintve. A magyar mellett a csehszlovák és a lengyel delegáció is jelezte: komoly problémákat okoz hadiiparuk csekély mértékű leterheltsége. Ny. Sz. Hruscsov felszólalásában erre megjegyezte, hogy a hadiipart békeidőben teljesen leterhelni úgysem lehet. Viszont felvetette azt a kérdést, hogy „a hadiipari termelést a KGST-hez tartozó országok között sokkal inkább az egyes gyártásokban való kooperációs részvétel alapján [sic!] kellene megszervezni, és javasolta, hogy egyes új tűzérési, rádió, technikai stb. gyártmányok lehető legmagasabb színvonalon való előállítására érdekében versenyt szervezzenek meg az egyes országok konstruktőr irodái között.”²⁶

Moszkvában egy hónappal később, július 20. és 30. között újabb tanácskozássra került sor a szövetséges hadseregek fegyverzeti rendszerekkel való ellátása és a honvédelmi iparok termelő kapacitásainak legcélszerűbben való kihasználása

²⁴ Jegyzőkönyv No. 1/7. a KGST 1956. május 18-tól május 25-ig Berlinben tartott ülészakájáról. 1956. június 2. MOL M-KS 276. f. 66. cs. 60. d. e. 2–57. o. Idézet helye: 53–54. o.

²⁵ MOL XIX-F-6-dd 7. d.

²⁶ Feljegyzés a Moszkvában június hó 22–23-án megtartott értekezletről. Az MDP PB 1956. június 28-i ülésének jegyzőkönyve. MOL, M-KS 276. f. 53. cs. 293. d. e. 15–18. o. Nagy (2003) 138–139. o.

érdekében. Bulgária, Csehszlovákia, Magyarország, az NDK, Lengyelország, Románia és a Szovjetunió képviselői megvitatták és rögzítették a hadiipari termelés megosztását. Az 1957–1960. évekre vonatkozó kétoldalú szállítási szerződéseket 1956. október–november folyamán kívánták megkötöni. A felek ugyan hangoztatták, hogy figyelembe kell venni a „sokoldalú clearing alkalmazása által nyújtott lehetőségeket”, ám gyakorlatilag mindegyik ország hitelre kívánta vásárolni az eszközöket – mind a Szovjetuniótól, mind a többi partnertől. A tagországok kilenc csoportba sorolva több mint 70 féle fegyver, jármű, műszer és katonai felszerelés gyártását osztották fel egymás között. Magyar szempontból a tíznapos tanácskozás legfőbb hozadékát az export-import szaldó radikális változása jelentette: az 1957–1965. közötti időszakot tekintve mínusz 254 millió rubelről plusz 143 millióra sikerült javítani a speciális külkereskedelmi egyenleget. A bejelentett igények alapján óraműves gyűjtőkből és az R-104-es hadosztály rádióállomásból már 1957-től meg kellett (volna) kezdeni a szállítást, a legnagyobb tételt jelentő Pauzo-6 lölemképzőből, a SzON-9A lokátorból és az 57 mm-es (Sz-60-as) légvédelmi lövegekből viszont csak 1958-ban.²⁷

Időközben folytak az előkészületek a hadiipari szakosítás és munkamegosztás összehangolása érdekében megalakítandó, új KGST állandó bizottság első tanácskozására is. A magyar kormány augusztus 23-án Révész Géza altábornagyot nevezte ki a Hadiipari Állandó Bizottság magyar tagozata elnökének, szeptember 3-án pedig a Honvédelmi Tanács kinevezte a tagozat tagjait.²⁸ Szeptember közepén megérkezett Moszkvából a Hadiipari Állandó Bizottság szabályzattervezete, első ülésének napirendje és a bizottság féléves előzetes munkaterve.

A tervezet szerint a Hadiipari Együtműködési Állandó Bizottság (HEÁB) „a gazdasági kapcsolatok továbbfejlesztése, valamint az egyes országok illetékes minisztériumai, hivatalai és tervező szervei közötti, a kölcsönös érdekek figyelembe vételével történő közvetlen sokoldalú együtműködés megszervezése céljából” alakul meg. A fenti célok elérése érdekében a HEÁB javaslatokat dolgoz ki:

- a meglévő kapacitások racionális kihasználásra és az új hadiipari kapacitások előkészítésére, valamint a tagországok közötti kölcsönös hadianyag-szállításokra – összehangolva az egyes országok iparának kooperációját és specializációját;

²⁷ Az európai népi demokratikus országok és a Szovjetunió képviselőinek az 1956. július 20. és 30. között Moszkvában megtartott 1956–1965. évekre vonatkozó hadiipari és kölcsönös hadianyag szállítási tervjavaslat megtárgyalásának kérdésével kapcsolatos értekezlet jegyzőkönyve; továbbá OT Műszaki Együtműködési Bizottság Titkársága: Előterjesztés a Politikai Bizottsághoz. Jelentés az 1956. július 20. és július 30-a között Moszkvában megtartott tárgyalásokról. MOL, M-KS 276. f. 53. cs. 300. ó. e. 115–143. o.

²⁸ Jegyzőkönyv a Hadiipari Állandó Kormánybizottság október 5-én tartott üléséről. 1956. október 8. MOL XIX-F-6-dd 59. d.; illetve a HT 51/34/1956. sz. határozata a Hadiipari Állandó Bizottság magyar tagozata tagjainak kinevezése. 1956. szeptember 3. MOL XIX-F-6-a 118. d. Tagok lettek: Horváth Mihály vezérőrnagy csoportfőnök, Kolos Richárd KGM/B miniszterhelyettes, Farkas Mihály kohó- és gépipari miniszterhelyettes, Horniák Nándor KGM/B II. Iparigazgató, Sárdy Tibor ezredes, az MN Vezérkar haditechnikai csoportfőnöke.

- a több országot érintő műszaki problémák megoldására, tudományos és műszaki konferenciák és értekezletek megtartására, valamint tapasztalatcseréket szervez;
- a haditechnikai tudományos kutató és kísérleti konstrukciós munkák terveinek összehangolására és tematikájának meghatározására;
- a fegyverzeti mintapéldányok egységesítésére, az egységes műszaki előírások, tűrési rendszerek és állami szabványok bevezetésére;
- a kölcsönös hadiipari segítségnyújtásra konzultációk nyújtásával, licencek, műszaki dokumentációk átadásával, információk cseréjével.

A szabályzat leszögezte, hogy a HEÁB határozatait csak az érdekelt országok egyetértése esetén hozza meg. Az ajánlásokat és javaslatokat az érdekelt országok képviselőiken keresztül kapják meg. A bizottság a tagországok illetékes minisztériumai, hivatalai és tervező szerveinek képviselőiből tevődik össze. Előzetes munkaterv alapján dolgozik a testület, és évenként legalább kétszer ülést tart. Tekintettel a bizottság rendkívüli jellegére, tevékenységéről a KGST zárt ülésén tesz jelentést. A bizottság mellett a következő ágazati szekciókat kívánták létrehozni: repülőipari; páncélos anyagok és tűzérési vontatók; gyalogsági, tűzérési és aknavető fegyverek; lőszer, robbanóanyagok és ezek gyártásához szükséges speciális berendezések; rádióelektronika és híradástechnikai eszközök; műszaki és vegyi eszközök; valamint haditengerészeti hajógyártás. Az állandó szekciókon túl a bizottság ideiglenes munkacsoportokat is felállíthat. Az ügyvitel biztosítása érdekében a KGST Titkársága keretében megalakul a HEÁB Titkársága. A bizottság székhelye a VII. ülésszak határozata alapján Moszkva.²⁹

A KGST HEÁB alakuló ülésére szeptember 23–28. között került sor Moszkvában. A tanácskozás jegyzőkönyve egyelőre nem került elő, de kivonatos beszámoló-ból tudható, hogy hét szakmai albizottságot (szekciót) hoztak létre: repülőipari; gyalogsági, tűzérési és aknavető fegyverzet; páncélos anyagok és tűzérési vontatók; lőszer, robbanóanyagok és lőporok; híradástechnikai; hadihajó-gyártási; műszaki anyagok; valamint vegyvédelmi anyagok témakörében.³⁰ A HEÁB elfogadta alapszabályát is, amelyet végső jóváhagyásra fel kellett terjesztenie a KGST Tanácsának.³¹ (Megjegyzendő, hogy a többi más állandó bizottság – így a gépipari, a mezőgazdasági, a színesfém-kohászati, a fa- és cellulóz, valamint a kőolaj- és gázipari – alakuló ülésére is szeptember második felében, október első napjaiban került sor.³²)

A Műszaki Együtműködési Bizottság október 5-én tárgyalta meg a KGST HEÁB első üléséről szóló jelentést, amelyet jóváhagyás céljából utóbb a Honvédelmi Ta-

²⁹ A [KGST] Hadiipari Együtműködési Állandó Bizottság szabályzata. MOL XIX-F-6-dd 59. d. A tervezetet szeptember 20-án küldték szét a MEB tagjainak.

³⁰ Kivonatos jelentés a Hadiipari Állandó Bizottság moszkvai tárgyalásáról. 1956. október 1. MOL M-KS 276. f. 66. cs. 43. ó. e.

³¹ MEB ülés napirendje. 1957. október 17. MOL XIX-F-6-dd 59. d. A jóváhagyásra 1957 júliusában került sor, lásd alább.

³² Az alakuló ülések jegyzőkönyveit lásd: MOL M-KS 276. f. 66. cs. 61. ó. e. Az ülésekről szóló jelentéseket a Gazdasági Kapcsolatok Bizottsága 1956. október 16-án tárgyalta meg. Uo. 118–119. o.

nács elé kellett volna terjeszteni. A beszámoló kapcsán a MEB úgy határozott, hogy javaslatot tesz a HT-nak a saját megszüntetésére, illetve azonos összetétellel és feladatkörrel a Hadiipari Gazdasági és Tudományos-műszaki Együttműködési Állandó Kormánybizottság megalakítására.³³ A Honvédelmi Tanács azonban a forradalom kitöréséig már nem ült össze, így nem hagyhatta jóvá a névváltoztatást. Október 22-én mindenesetre Hadiipari Állandó Kormánybizottság néven hívták össze a testületet 26-ára a KGST HEÁB repülőipari szekciója első üléséből következő feladatok megbeszélésre.³⁴ A tanácskozássra a forradalmi események miatt aztán már nem került sor.

2.2. Az útkeresés időszaka – szekciók, munkacsoportok

1956. október 23-án és a következő napokban Magyarország-szerte a figyelem középpontjába kerültek hadiipari üzemek: tüntetők és felkelők Budapesten és vidéki városokban is megpróbálták fegyvereket szerezni a gyárakból és raktáraikból. A hadiüzemek elsők között álltak a forradalom mellé, Székesfehérváron és Miskolcon munkásaik a tömegmozgalom kezdeményezői közé tartoztak. A november 4-i szovjet intervenciót követően az egész szektor sztrájkba lépett, munkástanácsaik később csatlakoztak a Nagy-budapesti Központi Munkástanácshoz is. A munkástanácsok megfegyverezése és a további fegyveres akciók megakadályozása érdekében november második felében és december folyamán a magyar karhatalmi alakulatok és a Szovjet Hadsereg alegységei begyűjtöttek minden hadieszközt a hadiipari üzemekből is. A termelést csak 1957 tavaszára sikerült többé-kevésbé újjászervezni.³⁵

A hadiipar teljes leállása miatt a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1956. december 6-i ülésén úgy határozott, hogy tárgyalásokat kezd a Varsói Szerződés-partnerországokkal a kölcsönös áruszállítási szerződések alapján esedékes magyar haditechnikai szállítások határidejének módosítására.³⁶ Az újjáalakult Honvédelmi Tanács december 22-i, első ülésén elfogadta Révész Géza altábornagy előterjesztését. A Hadiipari Állandó Kormánybizottság elnökeként jegyzett javaslatában az OT-elnökhelyettes emlékeztetett az 1956. júliusi vállalásokra: „A magyar fél egy lövegtypuson kívül főképpen híradástechnikai és finommechanikai cikkek gyártását vállalta exportra azért, mert ezen termékek kevésbé anyagigényesek, gyártásuk

³³ Jegyzőkönyv a Hadiipari Állandó Kormánybizottság 1956. október 5-én megtartott üléséről. MOL XIX-F-6-dd 59. d. A jegyzőkönyvben tévesen október 23–28. szerepel a HEÁB ülésének dátumaként.

³⁴ MOL XIX-F-6-dd 59. d.

³⁵ A hadiipar 1956-os történetéről, a hadiüzemek forradalom alatti tevékenységéről és a felkelők által elvitt fegyverekről lásd részletesen: Germuska (2007a).

³⁶ A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 8. sz. ülésének jegyzőkönyve. MOL XIX-A-83-a 161. d.

pedig gazdaságos. Ezzel szemben mi harckocsikat, repülőgépeket és egyéb nehéz-fegyverzetet vásároltunk volna.”

Javasolta, hogy a kormány kezdeményezzen tárgyalásokat a baráti államokkal a hadiipari gyártásmegosztási és kölcsönös szállítási jegyzőkönyvek felülvizsgálata érdekében. Ugyanis: „az új helyzetben nyilvánvaló, hogy az eredeti megállapodásokat tartani nem tudjuk, egyrészt a már kiesett felkészülési idő, másrészt egyes dokumentációk hiánya miatt, továbbá az 1957-re bekövetkezett energia és egyéb hiányok végett. Nem tudjuk tartani ezeket a megállapodásokat azért sem, mert az abban rögzített importra nem tartunk igényt. A partnerek is bizonyára módosítani fogják velünk szembeni igényüket. A [meg]változott viszonyok között azt tartjuk előnyösnek, ha felajánljuk a partnerek részére az 57 mm-es légvédelmi löveg, a SzON-9A rádiólokátor és az R-104-es hadosztály rádióállomás szállítását. Ez esetben az exportra felajánlandó gyártmányok értéke 390 millió rubel. Eredetileg 1957–60-ig összesen mintegy 716 millió rubel értékű hadianyag exportlehetőség állt fenn” – tette hozzá Révész.³⁷

Az importigény azért csökkent szinte nullára, mert a Magyar Néphadsereget a korábbi létszámának kb. 40%-ával, alig 50 ezer fővel szervezték újjá. A Honvédelmi Tanács december 22-i ülésén korszerű haditechnika beszerzését 1959-től látták megvalósíthatónak, és e célra csak 1959-től biztosított némi keretet (két évre 120-150 millió rubelt).³⁸ A haderőcsökkentéshez a szovjet jóváhagyást a Münnich Ferenc miniszterelnök-helyettes vezette delegáció szerezte be Moszkvában, ahol 1957. január 28. és február 2. között a Szovjetunió Honvédelmi Minisztériumának és a Varsói Szerződés EFE Főparancsnoksága képviselőivel tárgyalt. A szovjet fél azt is elfogadta, hogy a néphadsereg 1960-ig a régi technikával lesz felszerelve.³⁹

1957 februárjában Révész Géza altábornagy végiglátogatta az összes partner-országot, egyrészt, hogy közölje a magyar megrendelések sztorinírozását, másrészt, hogy felmérje: ilyen körülmények között van-e bármilyen exportlehetőség. Az NDK, Csehszlovákia, Románia és Bulgária mintegy 324 millió rubel értékű légvédelmi lövegre, lokátorra és rádióra fenntartotta igényét. A szállítási szerződések betartását ugyanakkor az is nehezítette, hogy nevezett termékek bizonyos technológiai leírásai és dokumentációi még hiányoztak, pedig a gyártásra való felkészülést már meg kellett volna kezdeni.⁴⁰ A feladat megoldása viszont Horváth Mihály vezérőrnagyra, a vezérkari főnök anyagtechnikai helyettesére várt, aki a március 1-jével honvédelmi miniszterré kinevezett Révésztől átvette a Hadiipari Ál-

³⁷ A HT 2/101/1956. sz. határozata, A honvédelmi ipari gyártmányok exportja a második öt éves terv időszakában, illetve a vonatkozó előterjesztés. MOL XIX-A-98 1. d. 1. köt.

³⁸ A HT 1/101/1956. sz. határozata. MOL XIX-A-98 1. d. 1. kötet.

³⁹ Jelentés, 1957. február. MOL XIX-A-98 1. d. 1. kötet. A Münnich Ferenc által jegyzett jelentés többször hivatkozik a tárgyalások jegyzőkönyvére, de az nincsen mellékelve. A Honvédelmi Tanács ugyanakkor 1/103/1957. számú határozatával 1957. március 12-én tudomásul vette a tárgyalások jegyzőkönyveit. Uo.

⁴⁰ A HT 8/104/1957. sz. határozata, A MEB elnökének jelentése egyes hadiipari export kérdésekben. MOL XIX-A-98 1. d. 2. kötet.

landó Kormánybizottság (MEB) elnökségét.⁴¹ Horváth május 22-én egy újbóli igényfelmérő körútra tett javaslatot a Honvédelmi Tanácsnak. A helyzet azért is vált mind sürgetőbbé, mert a többi partnerország előrehaladott tárgyalásokat folytatott egymással, illetve a Szovjetunióval a gyártásfelosztásról. A HT megadta a szükséges felhatalmazást a tárgyalásokhoz.⁴²

Ehelyütt szükséges kitérni arra is röviden, hogy a korábbi kölcsönös szállításokból mennyi valósult meg. 1952 nyarától 1956 augusztusáig Magyarország – a megkötött szerződések alapján – legalább 110,6 millió rubel értékű hadianyag szállítását vállalta Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország és Románia irányába. A négy partnerországgal ugyanezen időszakban kb. 20 millió rubelnyi termék behozatalára állapodtunk meg.⁴³ E szerződések teljesüléséről nincsen információ, csak az OT egy későbbi összeállítása áll rendelkezésre a speciális áruforgalom mérlegéről. (Lásd az 1. táblázatot.) Ez tartalmazza az összes KGST-tagállammal lebonyolított haditechnikai forgalmat. A behozatal döntő része a Szovjetunióból származott, a kivitel pedig a kisebb partnerországokba irányult. Az adatsor alapján a fellelt szerződéseknél bizonyosan több kontraktusnak kellett lennie, hiszen az export értéke elérte a 160 millió rubelt. Az is kitűnik, hogy hét év alatt közel 850 millió rubel (mintegy 2,49 milliárd Ft) passzívum keletkezett az ügyleteken.

Év	ÁRUFORGALOM (MILLIÓ RUBEL)		
	KIVITEL	BEHOZATAL	EGYENLEG
1950	0,0	168,4	-168,4
1951	0,0	339,6	-339,6
1952	0,0	116,9	-116,9
1953	70,7	122,2	-51,6
1954	43,6	122,7	-79,1
1955	32,4	87,1	-54,7
1956	12,9	44,4	-31,6
Mindösszesen	159,6	1001,3	-841,8

1. táblázat. A magyar hadiipari export és import áruforgalom értéke 1950 és 1956 között. Forrás: OT Általános Szervezési Főosztálya: Az ország honvédelmét és belső biztonságát szolgáló gazdasági tevékenység alakulásának elemzése az 1950–1970-ig terjedő időszakra. MOL, XIX-L-1-qqq 9. d. alapján a saját számítás. Az OT kimutatása új rubelben adta meg visszamenőlegesen az adatokat, azt át kellett számítani: 1 új rubel (SUR) = 4,4444 régi rubel (ORB)

⁴¹ A HT 4/103/1957. sz. határozata, 1957. március 12. MOL XIX-A-98 1. d. 1. kötet.

⁴² A HT 8/104/1957. sz. határozata, A MEB elnökének jelentése egyes hadiipari export kérdéseknél. MOL XIX-A-98 1. d. 2. kötet.

⁴³ A H-0739, H-0740 (MOL XIX-G-3-ae 1. d.), H-006154, H-00551, H-00552, H-001350/1954. (MOL XIX-G-3-ae 3. d.), V-0001/55, P-0010/55 (MOL XIX-G-3-ae 5. d.), illetve 221/56 és 3404 számú szerződések (MOL XIX-G-3-ae 6. d.). Mivel a KKM Műszaki Főosztályának iratait 1976-ban alaposan átselejtezték, az 1950-es évekből a szerződéseken kívül alig maradt más dokumentum. Emiatt sem a szerződések teljes köre, sem azok teljesítése nem állapítható meg.

1957. június 1. és 13. között a hadiipari kormánybizottság (MEB) tárgyalta a bolgár, a csehszlovák, a román és a kelet-német partnerekkel is, akik mennyiségileg és összetételében is fenntartották korábbi igényüket. A lövegek és lokátorok szállítása 334 millió rubel bevételt jelentett volna 1959–60-ban. Magyarország főként alkatrészeket kívánt importálni ebben a két évben – mintegy 150 millió rubelért. Horváth vezérőrnagy jelentése alapján a Honvédelmi Tanács június 28-án felszólította az OT-t, a HM-et és a KGM-et az Sz-60-as 57 mm-es löveg és a SzON-9A lokátor gyártásfelkészülésének megkezdésére. A hiányzó műszaki dokumentációk átadását Kádár János miniszterelnök levélben kérte Ny. A. Bulgaryintól, a Szovjetunió Minisztertanács elnökétől.⁴⁴

Miközben Magyarország nemzetközi kereskedelmi pozícióinak stabilizálásával és a vállalt szállítások előkészítésével volt elfoglalva, a KGST különféle szervei az együttműködési keretek véglegesítésén fáradoztak. A tagországok képviselő-helyetteseinek július 10-i, moszkvai értekezlete – az 1956. októberi változathoz képest néhány apróbb módosítással – jóváhagyta a Hadiipari Együttműködési Állandó Bizottság ügyrendjét.⁴⁵

A tervezés további menetét jelentősen befolyásolta, hogy az SZKP KB és a szovjet kormány 1957. szeptember 19-i rendelete előírta, hogy hétéves távlati tervet kell készíteni az 1959–1965 közötti évekre – a szovjet népgazdaság egészére, beleértve a hadiipari termelést is.⁴⁶ Október 5-én a KGST HEÁB delegációelnökök moszkvai tanácskozásán ismertették a távlati tervezéssel kapcsolatos szovjet elképzeléseket, rögzítették a szekciók és munkacsoportok értekezleteinek időpontjait, megkezdtek a bizottság 1958. évi munkatervének előkészítését, kitűzték a HEÁB soron következő ülészakát december 10-ére, valamint meghatározták a tárgyalandó napirendi pontokat.⁴⁷

A delegációelnökök értekezletéből következő feladatokat október 15-én vitatta meg a Honvédelmi Tanács. A Horváth Mihály által jegyzett előterjesztésből kiderül, hogy magyar szempontból éppen a legfontosabb kérdéseket nem kívánta részletesen megvitatni a HEÁB: a hadiipari termékek gyártásfelosztását és a kölcsönös szállításokat. Ugyanis a tagországok tervhivatali elnökei abban állapodtak meg, hogy az összes népi demokratikus ország 1959-től 1965-ig terjedő középtávú tervet dolgozzon ki, amelyeket 1958 tavaszán egyeztetnek. Magyarország számára ez súlyos kockázatokat jelentett, mivel veszélyeztette az 1958–60-ra tervezett ki-

⁴⁴ A HT 1/105/1957. sz. határozata, A 8/104/1957. alapján készített jelentés jóváhagyása, valamint Kádár János levele. MOL XIX-A-98 1. d. 3. köt.

⁴⁵ A [KGST] Hadiipari Együttműködési Állandó Bizottság ügyrendje. Kivonat az országok KGST-beli képviselő-helyetteseinek 1957. július 10-én Moszkvában megtartott értekezletének 30/57. sz. jegyzőkönyvéből. MOL XIX-F-6-dd 59. d.

⁴⁶ Bisztrova (2006) 336. o.

⁴⁷ Jegyzőkönyv a [KGST] Hadiipari Együttműködési Állandó Bizottság delegáció elnökeinek 1957. október 5-én Moszkvában lefolytatott értekezletéről. MOL XIX-F-6-dd 59. d. A magyar delegációvezető, Horváth Mihály vezérőrnagy egy nappal később érkezett csak meg, így vele a HEÁB elnöke és titkára ismertette a határozatokat. Uo.

szállításokat. A HT mindezek alapján utasította az OT-t, a Pénzügyminisztériumot és a KKM-et a kétoldalú tárgyalások lefolytatására, a hadipari fizetési és szállítási kondíciók tisztázásának céljával.⁴⁸

A szovjet párt- és állami apparátus eközben több szálon futó vizsgálatokba kezdett, és lépésről lépésre kristályosodtak ki az elképzelések, hogy milyen elvek szerint kívánnak információkat megosztani a szatellit országokkal, és a szovjet érdekek milyen mélységű-típusú kooperációt kívánnak. A Szovjetunió igényt tartott a tagországok kutatás-fejlesztési eredményeire és ötleteire (erre szolgáltak többek között a szekcióülések), ő maga azonban a lehető legkevesebb információt kívánta megosztani szövetségeseivel. 1957 őszén különféle direktívák születtek, hogy mely iparágakban lehet szó egyáltalán együttműködésről, és milyen technológiák továbbadása vagy behatóbb megismertetése tilos. Ezek az alapvető információ- és technológiavédelmi intézkedések determinálták, hogy milyen katonai termékekre terjed ki a specializáció és kooperáció.

A szovjet Minisztertanács 1957. szeptember 12-i rendelete alapján a KGST Hadiipari Együttműködési Állandó Bizottság szovjet tagozata tervezeteket dolgozott ki a tudományos kutató- és a kísérleti fejlesztő munkák nemzetközi összehangolására. A konzultációk során azonban a legújabb fegyverfajták, az atom- és rakétafegyverek témája szóba sem kerülhetett. A szovjet tagozat javaslatokat kért a tagországoztól a megvitatandó témákra, a viták időpontjára stb. A beérkező tervezeteket fegyvernemek szerint osztotta szét a HEÁB titkársága a szekciók szovjet vezetői és tagjai között. Ezek a delegáltak különféle ágazati állami bizottságok (minisztériumok), katonai intézetek és tervezőirodák beosztottai voltak, ahol megvizsgálták és véleményezték a tervezeteket. Az állásfoglalásuk alapján készült határozati javaslatot a HEÁB titkársága küldte meg az érintett országoknak. Szekcióülésen csak azokat a témákat vitatták meg, amelyeknél bármely tagországnak észrevétele volt a szovjet határozattervvel kapcsolatban, illetve amelyek iránt a Szovjetunió érdeklődött. A szekcióüléseknél ugyancsak kiemelt szempont volt az információvédelem: a programból teljesen hiányoztak az újonnan kifejlesztett harci repülőgépek, harckocsik, közép- és nagyméretű hadihajók vagy a korszerű lokátorok tervei.⁴⁹

1957. október vége és december eleje között Moszkvában ily módon ülést tartott egyebek mellett a KGST HEÁB Páncélos Fegyverzeti és Tüzérségi Vontatók Albizottsága (október 25–28.), a HEÁB Repülőgép-ipari Albizottsága (november 15–20.), a Lövész-, Tüzérségi Fegyverek és Műszerek Albizottsága (november 20–23.), a Lőszerszekció (november 27–30.), valamint a Rádióelektronikai és Híradástechnikai Szekció (november 28. és december 3. között).⁵⁰

A Goszplan, a Külgazdasági Kapcsolatok Állami Bizottsága (GKESZ) és a szovjet Honvédelmi Minisztérium 1957 szeptemberében kapta a feladatot, hogy „tisztázza

a népi demokratikus országokban szovjet licenc szerint gyártott termékekkel kapcsolatos kérdéseket”, és terjesszenek be javaslatokat az SZKP KB-nak ezen országok hadiiparának fejlesztéséről és szakosításáról, illetve hadseregeik felszerelésének forrásairól és menetrendjéről. A főhatóságoknak figyelembe kellett venni a „nyugati népi demokratikus országok hadiiparának nagymértékű sebezhetőségét”, valamint az új fejlesztésű fegyverek szigorúan titkos jellegét és azok gyártásának gazdaságosságát. A szovjet hadiipari komplexum (VPK) vezetői (Mihail Hrunicsev, Alekszej Sahurin és Rogyion Malinovszkij) december 6-án terjesztették fel Hruscsovnak a Szovjetunió és a szocialista tábor országai közötti haditechnikai együttműködés általános alapelveit. A szovjet hadiipar vezetői a következő elveket fogalmazták meg:

- „A népi demokratikus országok mind békés, mind háborús időszakban kötelesek magukat ellátni – lehetőleg maximálisan – lőfegyverekkel, tüzérségi eszközökkel, aknavetőkkel, és a hozzávaló lőszerrel, katonai híradástechnikai eszközökkel, mérnöki állománnyal, vegyvédelmi felszereléssel és sugárvédelemmel.
- Felsorolt haditechnikai felszerelések előteremtését a hadiipar teljesítőképességének kihasználásával, illetve ezeknél az országoknál a civil termékeket gyártó ipari ágazatokat a hadiiparba bevonva kell ezt biztosítani, illetve az említett országok közötti haditechnikai szállítások megszervezésével.
- Általában az európai népi demokratikus országokban nem kell új hadiipari gyárakat építeni, továbbá nincs szükség a régi gyárak bővítésére sem.
- Az új, legfejlettebb, titkosított és gyorsan változó haditechnika eszközök fajtáit – légvédelmi és irányítható rakéták, sugárhajtású vadászpilóta nélküli repülőgépek, radar-készülékek és más eszközök legújabb fejlesztésű kísérleti példáit – általában addig nem kell átadni a népi demokratikus országoknak, amíg nálunk nem valósult meg a sorozatgyártása, és amíg nem terjedt el a szovjet hadseregben.”⁵¹

A fenti alapvetéssel és kész szovjet forgatókönyv alapján került sor a KGST HEÁB második ülésére 1957. december 10. és 14. között, Moszkvában. A tanácskozás a szervezeti kérdéseket illetően úgy döntött, hogy hadtápujgyekben nem szekciót, hanem munkacsoportot állítanak fel; a rakétatechnológiával foglalkozó szekció pedig egyáltalán nem jön létre. (Utóbbi megalakítását azzal az érveléssel sztoznírozták, hogy a Szovjetunióon kívül úgyis csak 1-2 tagország foglalkozik ilyesmivel.) A következő évi munkaprogram összeállítása során ugyan igyekeztek csökkenteni a szekció- és munkacsoportülések számát, de a számtalan különféle műszaki és szabványosítási probléma miatt ez csekély mértékben sikerült. Vita bontakozott ki a távlati tervek egyeztetése kapcsán. Lengyelország és Csehszlovákia hasznosnak tartotta volna akár 1975-ig szóló perspektivikus tervek elfogadását. A szovjet delegáció viszont arra emlékeztetett, hogy a haditechnika gyors fejlődése miatt a hadsereg-fejlesztési tervek is csak 1965-ig terjednek, így ennél hosszabb távra

⁴⁸ A HT 1/107/1957. sz. határozata. MOL XIX-A-98 1. d. 3. köt.

⁴⁹ Bisztrova (2006) 332. o.

⁵⁰ A szekcióülések és albizottsági tanácskozások jegyzőkönyveit lásd: MOL XIX-F-6-dd 59. d.

⁵¹ Bisztrova (2006) 336–337. o. VPK: Vojenno-promislennaja Komisszija, Vojenno-promislennij Komplexsz.

irreális lenne terveket készíteni. Így végül az a határozat született, hogy 1958. január–februárban a vezérkarok képviselői tisztazzák és pontosítják 1965-ig terjedően a fegyverzeti rendszereket. Április–május folyamán pedig a HEÁB megtárgyalja az egyes országok hadiipari termelési és kölcsönös szállítási terveit: 1960-ig teljes részletességgel (cikkenként és évenként), és 1965-ig a fő előirányzatokat.⁵²

1958. január 3-án a Honvédelmi Tanács – a HEÁB-üléről szóló beszámoló elfogadását követően – döntött az 1958–60-ra tervezett exportszállítások fizetési és hitelezési elveiről. Az Incze Jenő külkereskedelmi miniszter jegyezte előterjesztés emlékeztetett a Szovjetunió által Magyarországnak – és a többi tagországnak is – nyújtott kedvezményes feltételekre. A hadianyagot 1953-ig 10 éves hitelre (2%-os kamattal) adta Moszkva, 1953–56 között pedig 1/3-ad készpénzfizetés és 2/3-ad 10 éves hiteltörlesztés mellett. Románia és Bulgária – gazdasági helyzetére hivatkozva – mindenképpen hitelbe kívánt Magyarországtól haditechnikát vásárolni. Létkérdés volt az export fenntartása, két szempontból is. „Az egyik, hogy a [magyar] hadsereg részére szükséges drága nehéz hadiipari anyagok beszerzését, mint repülőgép, harckocsi stb., a hadiipari termékek eladásával minél nagyobb mértékben rekompenzáljuk [sic!]. A másik szempont, hogy ezekből a termékekből – mint például a lokátor, légvédelmi ágyú – ha nem szerzünk piacot, és csak a magyar hadsereg részére gyártjuk, annyira lecsökken a darabszám, hogy gyártása nagyon gazdaságtalanná válik. Ha viszont még [saját] részünkre sem gyártanánk a fenti anyagokat, akkor importból kellene beszerezni, ez további több százmillió rubellel növelné a speciális importbeszerzést, és mindezt polgári termékekkel kellene kiegyenlíteni. Ez nemzetgazdasági szempontból sokkal kedvezőtlenebb, mint a tervezett hitelkonstrukció nyújtása.” A KKM érveinek figyelembe vételével a HT úgy döntött, hogy Romániának és Bulgáriának a szállítások 75%-át, az NDK-nak pedig 50%-át adnák hitelbe. Az egyezmények megkötéséhez a HT kijelölte a tárgyalódelegációt is.⁵³

1958. február 24–28. között Románia delegációja Budapesten tárgyalta a haditechnikai szállításokról, ám a román fél nem fogadta el a felkínált fizetési feltételeket. (Ugyanis a hadianyagok 100%-át kívánták hitelre vásárolni.) Ennek alapján a KKM valószínűsítette, hogy Bulgária és az NDK sem fog belemenni kedvezőtlenebb kondíciók elfogadásába. A külkereskedelmi főhatóság korábbi érveit azzal toldotta meg, hogy az exportszállítások elmaradása esetén a lokátor-, illetve a löveggyár gyakorlatilag kiesik a haditermelésből, és teljes egészében polgári termelésre kell átállnia. A Honvédelmi Tanács március 14-i határozatával engedélyezte a „baráti országok között kialakult” fizetési feltételek, a 10 éves hitelkonstrukció alkalmazását. Egyidejűleg Münnich Ferenc miniszterelnök levélben fordult

⁵² Horváth Mihály előterjesztése a Honvédelmi Tanácshoz. 1957. december 30. MOL XIX-A-98 1. d. 4. köt.

⁵³ A HT 6/108/1958. sz. határozata, A speciális anyagok 1958–60. évekre vonatkozó export-import tervének fizetési és hitelezési javaslata. 1958. január 3. MOL XIX-A-98 1. d. 4. köt.

Ny. Sz. Hruscsovhoz: kérte hasonló konstrukció alkalmazását a Szovjetunió által Magyarországnak 1965-ig szállítandó 500–600 millió rubel értékű hadianyagnál.⁵⁴

Ezzel szinte egyidőben, 1958. március 17–19. között Révész Géza honvédelmi miniszter vezetésével küldöttség tárgyalt Moszkvában a magyar távlati fejlesztési tervek egyeztetése céljával. A megbeszélések végén a VSZ EFE Főparancsnokságának és a Szovjetunió Fegyveres Erői Minisztériumának képviselőivel aláírt jegyzőkönyvek egyebek mellett rögzítették a fegyverzeti rendszerben történő változásokat, illetve a Magyar Néphadsereg béke és háborús hadrendjét.⁵⁵

Szövetségi szinten a tagországok hadseregeinek szervezetéről és fegyverzeti rendszereiről április végén vagy május elején döntött a VSZ EFE Főparancsnoksága. Részletek nem ismeretesek, csak a hazánkat érintő főbb fejleményeket summázta az OT Általános Szervezési Főosztályának összefoglalója.⁵⁶ Eszerint a moszkvai határozatokkal gyakorlatilag elszálltak a magyar exportlehetőségek: a Bulgáriába, Romániába, és az NDK-ba szánt termékek mindössze 15%-ának legyártására volt továbbra is igény. Az 1959–1965 közötti időszakot illetően 700 millió rubelről 100 millióra zuhant a várható exportmegrendelés. A nemzetközi együttműködés szükségességét változatlanul alapvetőnek tekintette a tervhivatal: „A Magyar Népköztársaság számára kívánatos volna, hogy legalább a katonai híradástechnikai iparunk részére a hadiipari gyártásmegosztás lokátorokban, rádiórelékekben, egyéb nagyteljesítményű korszerű rádiótípusokban olyan terhelést és szállítási lehetőségeket biztosítson, amelyek legalább részben ellensúlyozzák a Magyar Néphadsereg fejlesztési feladataiból eredő importszükségleteket.” A tervhivatal feltétlenül szorgalmazta, hogy a KGST-tagországok szigorú specializációt valósítsanak meg, és a kooperációt terjesszék ki a nagyobb alkatrészek és a részegységek gyártására is. „Az ilyen irányú gyártás megosztással lényegében el lehetne érni, hogy a legújabb típusú korszerű haditechnikai eszközöket vásárolnák a népi demokráciák a Szovjetuniótól, a többi egyéb haditechnikai eszközöket pedig a népi demokrátiás országok kooperációjából lehetne kielégíteni.” Az OT külön emlékeztetett a mozgósítási tervek összehangolásának szükségére is.⁵⁷

⁵⁴ A KKM előterjesztése a Honvédelmi Tanácshoz, a HT 9/109/1958. sz. határozata. 1958. március 13.; illetve Münnich Ferenc levele 1958. március 28. MOL XIX-A-98 1. d. 5. köt.

⁵⁵ A HT 1/110/1958. sz. határozatával, 1958. május 7-én jóváhagyta a tárgyalások jegyzőkönyveit. MOL XIX-A-98 1. d. 6. köt. Révész Géza jelentésének részleteit publikálta Ehrenberger (2006) 39–42. o.

⁵⁶ A Magyar Néphadsereg Vezérkara Anyagtervezési és Technikai Csoportfőnökségének vezetője Apró Antalnak írott 1958. április 23-i levelében még nem tudott ilyen döntésről. Lásd: Észrevételek a KGM/B munkájáról készült előterjesztéshez. MOL XIX-A-2-gg 63. d. Az OT Általános Szervezési Főosztálya viszont már a döntés lényegét ismerve tette meg javaslatait az OT elnökének. Lásd: A Magyar Fél álláspontja az értekezlet 2. napirendi pontjához. 1958. május 9. MOL XIX-A-16-i 10. d.

⁵⁷ A Magyar Fél álláspontja az értekezlet 2. napirendi pontjához. 1958. május 9. MOL XIX-A-16-i 10. d.

2.3. Megállapodás a munkamegosztásról

A VSZ EFEF hosszú távra szóló határozata ismeretében ültek össze tanácskozni a KGST tagországok kommunista és munkáspártjai 1958. május 20–23-án. Az értekezleten az együttműködés továbbfejlesztésének kérdéseit, a nemzetközi munkamegosztás és termelészakosítás összehangolását vitatták meg. Második napirendi pontként, zárt ülésen tárgyalták meg a hadiipari specializáció kérdéseit.

A napirendhez tartozó szovjet előterjesztés a fentebb idézett VPK-alapelveken nyugodott. A dokumentum megállapította, hogy a HEÁB megalakulása ellenére a tagországok között – főként elszámolási problémák miatt – nem jöttek létre szállítási szerződések. Ráadásul a VSZ EFEF döntése nyomán lényegesen megváltozott a haditechnikai szükséglet. Leszögezték, hogy baráti, kölcsönös szállításokból kell fedezni a katonai igényeket, s általában nem kell új hadiüzemeket építeni vagy bővíteni – kivéve az új iparágakat (vákuumtechnika stb.). A Szovjetunió ugyanakkor kifejezte azon készségét, hogy a legkorszerűbb hadfelszereléseket a korábbi kedvező hitelfeltételekkel hajlandó szállítani a partnerországoknak. Az előterjesztésre reagáló magyar álláspont is az volt, hogy újra kell tárgyalni a teljes nomenklatúrát: újból meg kell határozni az egyes országok hadiipari profilját a már meglévő kapacitások figyelembe vételével. Az 1959–65. évi tervek, valamint a mozgósítási tervek mielőbbi összehangolásával is egyetértettek.⁵⁸

A kommunista és munkáspártok képviselőinek a hadiipari együttműködésről szóló határozata lényegében a decemberi szovjet elképzeléseket foglalta megállapodásba. Eszerint „az európai népi demokratikus országok [...] a közös szállítások útján, a lehetséges maximális szinten ellátják magukat páncélozott harci eszközökkel, lőfegyverekkel, tüzérségi eszközökkel, aknavetőkkel, és a hozzávaló lőszerrel, katonai híradástechnikai eszközökkel (többek között katonai repülőgépekre és harcokocsikba szerelhetőekkel), földi és repülőgépekre szerelhető radarberendezésekkel, vákuumkészülékekkel, rádióalkatrészekkel, műszaki alkatrészekkel, felszerelésekkel, vegyvédelmi felszerelésekkel, sugármérő eszközökkel, katonai vontató- és szállítójárművekkel”. A meglévő kapacitásokkal tervezték biztosítani az ellátást, ezért „az európai népi demokratikus országokban nem kell új hadiipari gyárakat építeni, illetve nem kell bővíteni a régi gyárakat az új típusú hagyományos fegyverek gyártására. Csak a gyorsan fejlődő technikai tárgyak és bizonyos típusú fegyverek képviselnek kivételt, amelyekből az országok gyártási képességeihez képest sokkal nagyobb szükséglet van”.⁵⁹

A magyar delegációt vezető Kádár János az MSZMP KB 1958. június 6-i ülésén részletes tájékoztatást adott a moszkvai tanácskozásról. Ismertette a KGST általá-

⁵⁸ A Szovjet Fél elgondolásai a hadiipar termelése és a haditechnikai kölcsönös szállítások tervei összehangolásának kérdésében. d. n. MOL XIX-A-16-i 8. d., Előterjesztés a [z MSZMP] Politikai Bizottsághoz a május 20-án Moszkvában kezdődő felsőszintű tárgyalásokra vonatkozólag. MOL XIX-A-16-i 10. d.

⁵⁹ Bisztrova (2006) 337–338. o.

nos működésével, az ajánlások rendszerének és garanciának kidolgozásáról folytatott tárgyalásokat. Majd a második napirendről a következők szerint számolt be: „Egy külön napirend volt a hadiipari termelés és szállítás kérdése. Itt a helyzet az, hogy a korábbi években ez a termelés és szállítás működött – komoly nehézségekkel. A komoly nehézségeket főként az okozta, hogy az egyes országoknak a kétoldalú tárgyalások során az esetek jelentős részében nem sikerült meg egyezni a fizetési feltételekben. [...] Az utóbbi két esztendőben némi zavarok támadtak magában a termelésben is, mégpedig különböző okoknál fogva. Az egyik ok, [...] hogy a haditechnika maga rendkívül gyorsan fejlődött, ami más anyagok termelését teszi szükségessé, mert a hagyományos felfegyverzés [sic!] egyes termelvényei közül, mondjuk a repülőgép termelést, ma egész másképp ítélik meg a szakemberek, mint akár két esztendővel ezelőtt, holott ismeretes, hogy megfelelő repülőgép-ipari kapacitások vannak felépítve például a lengyeleknél és a csehek-nél. Ez más cikkekre is vonatkozik. [...] Azonkívül igen komoly szerepet játszott, hogy itt a termelésben bizonyos zavarok keletkeztek. Például a magyarországi események, ami nálunk azzal járt, hogy megállt mindenféle haditermelés egy bizonyos időszakban, azt hiszem a lengyeleknél is. Úgy, hogy a magyarok és a lengyelek nekiálltak gőzerővel a hadiipar építésének [az 1950-es évek elején], különösebb egyeztetés nélkül, mert abban az időben mi nem sokat tárgyaltunk senkivel, hogy mit szólnak ehhez. És a [hadseregben végrehajtott] létszámcsoökkentések is szerepet játszottak. A haditechnikai fejlődéssel függ inkább össze, hogy a hadseregek létszáma redukálódott, és a békepolitikával persze, annak is van valami köze hozzá. [...] Nálunk ez olyan módon jelentkezett például, hogy [...] két esztendővel ezelőtt, 1956-ban – még október előtt – az elvi programnál a magyarországi hadiipari behozatal és Magyarország hadiipari kivitele fedte egymást. 100%-ig fedte egymást, azonos értékű volt.”⁶⁰ A múlt évben történt valami egyeztetés – akkor nálunk már olyan helyzet volt, hogy [a haditechnikai] behozatalunknak csak 40%-át fedezte a kivitelünk, az idén pedig már úgy alakult a helyzet, hogy a behozatalunknak csak 15%-át fedezte a kivitel. Mi magunk azzal az állásponttal lépünk fel, hogy figyelembe véve a hadiipari fejlődést, figyelembe véve a hadseregek létszámában bekövetkezett változást [...] szükségesnek tartjuk, hogy a KGST arra illetékes szerve [...] vizsgálja ismét felül a szükségleteket, a rendelkezésre álló kapacitást és megfelelő rendezést hajtson végre. Záros határidőn belül. A fizetési kérdések. Itt nekünk az volt a véleményünk, hogy [...] Magyarország mindenkinek azonos fizetési feltétellel szállít, mint amit élvez a fő szállítójától. A mi esetünkben, amilyen kedvezményeket nyújt nekünk a Szovjetunió, azonos kedvezményeket vagyunk mi hajlandó annak nyújtani, aki velünk szemben, mint rendelő jelentkezik. Mert ilyenek vannak természetesen, bolgárok, románok, mások. Ugyanis korábban az történt, hogy van egy általánosan elfogadott kedvezményes rendszer elvileg, amit maga a Szovjetunió honosított meg, hogy a szállítás évében ki kell

⁶⁰ A korábbi kimutatásokból kiderül, hogy ez korántsem volt így: éppen hogy óriási külkereskedelmi deficit keletkezett a haditechnikai áruforgalomban.

fizetni a szállítás egyharmadát, és további 10 év alatt a másik kétharmadot. [...] Ez egy olyan általános elv a Szovjetunió oldaláról. Mivelünk szemben jelentkeztek olyan kívánságok is, hogy szállítsunk ezt meg ezt, de 10 évig vagy 5 évig ne fizessenek, aztán kezdjenek fizetni, vagy mindjárt elkezdik fizetni, de nem egyharmad-kétharmad [...] évenkénti törlesztés – hát olyasmi, amire a magyar népgazdaság nem képes.”⁶¹

A HEÁB következő ülésén – a többi tagállamhoz hasonlóan – Magyarország is a külkereskedelmi szaldó javításán fáradozott. Az augusztus 25. és szeptember 5. között Moszkvában zajló hadiipari bizottsági értekezlet ebből a szempontból mindenképpen pozitív eredményt hozott: a magyar deficit hét éves távlatban több mint 25%-kal csökkent – 1,278 milliárd rubelről 1 milliárdra. (A tárgyalások után 1,3 milliárd rubelnyi haditechnikai importtal és 300 millió rubel értékű exporttal számolt a HEÁB magyar tagozata.) Horváth Mihály vezérőrnagy, a magyar tagozat vezetője előterjesztésében jelezte, hogy a HEÁB jegyzőkönyve az egyes kormányok jóváhagyása után lép életbe (erre november 1-ig kellett sort keríteni), és ekkortól 3 hónap állott rendelkezésre a két vagy többoldalú szállítási egyezmények megkötésére.

Kulcsfontosságú és Magyarország számára is évtizedes következményekkel járó döntések születtek a tanácskozáson a haditechnikai termékek gyártásának megosztásáról. Az 1957. decemberi szovjet alapelveknek és az 1958. májusi értekezlet határozatainak megfelelően az atom- és rakétatechnológia eleve kimaradtak a felosztásból, ugyanakkor több korszerű repülőeszköz (MiG-19PM sugárhajtású vadászgép, MI-4 helikopter), harcjármű (T-54A közepes harckocsi, ZSzU-57-2 légvédelmi önjáró löveg) stb. gyártását adta át a Szovjetunió szövetségeseinek. Az értekezlet első napirendi pontja volt „A nyugati népi demokratikus országok 1959–1965. évi kölcsönös hadiipari szállítási terveinek összehangolása, és hadiiparuk további specializációjával kapcsolatos intézkedések”. A kölcsönös hadianyag szállítási tervek összehangolásánál a bizottság figyelembe vette az egyes országok már kialakult hadiipari specializációját és a meglévő gyártókapacitások legcélszerűbb kihasználásának lehetőségét. A megbeszélések eredményeképpen a HEÁB ajánlotta a meglévő hadianyag-termelési specializáció meghagyását és fejlesztését a mellékelt nomenklatúra szerint. (Lásd a *Függelék* 2.1. sz. mellékletét.)

Az újonnan gyártásba kerülő közel 60 féle haditechnikai cikk és hadianyag szétosztásánál a táblázatban is látható adottságokból indultak ki a felek. A Szovjetunió mellett a legjelentősebb hadiipari kapacitással rendelkező Csehszlovákia és Lengyelország a repülőgép-, löveg-, harcjárműgyártásban egyaránt komoly szerepet vállalt, csakúgy, mint a híradástechnika területén. Magyarország – civil gazdaságfejlesztési prioritásaival egyezően – híradástechnikai és járműgyártási feladatokat kapott – némi fegyvergyártással kiegészítve. Szembetűnő ugyanakkor,

hogy Bulgária és Románia szinte alig járult hozzá a kölcsönös szállításokhoz. A bizottság az új termékeket illetően tehát az alábbi ajánlásokat fogalmazta meg:

- Bulgária: hátrasiklás nélküli löveg.
- Csehszlovákia: sugárhajtású vadászgépek (például MiG-19), új típusú gyakorlótanuló sugárhajtásos repülőgépek, utasszállító gépek, közepes harckocsi, hátrasiklás nélküli löveg (saját részére), ezred rádióállomás (R-105), R-108 és R-109 tűzérési rádióállomások, deszant szállító gépkocsi (saját részére).
- Lengyelország: futár-, egészségügyi és szállítógépek, helikopter (MI-1), közepes harckocsi, láncalpas tűzérési vontató, hadosztály ágyú, légvédelmi ágyú (az 57 mm-est csak saját részére), hátrasiklás nélküli löveg (saját részére), hadsereg rádióállomás (R-118), század rádióállomás (R-116 – saját részére), harckocsi rádióállomás (R-113).
- Magyarország: páncélozott szállító gépkocsi, légvédelmi ágyú, RPD golyószóró, tűzérési rádiólokátor, front rádióállomás (R-102), hadsereg rádióállomás (R-118 – saját részre), hadosztály rádióállomás (R-104), ezred rádióállomás (R-105 – saját részre), R-108 és R-109 tűzérési rádióállomások (saját részére), együttműködési rádióállomás (R-114), R-403 rádió reléállomás.
- NDK: turbópropelleres repülőgép, periszkópok, távfényképező.
- Románia: kézi páncéltörő gránátvető.
- Szovjetunió: sugárhajtásos vadászgépek, bombázó- és torpedóvető, valamint felderítő repülőgépek, új típusú sugárhajtásos vadászgépek, helikopter (MI-4), közepes harckocsi, úszó harckocsi, légvédelmi rohamlőveg, páncélozott szállító gépkocsi, páncéltörő ágyú, hadosztály ágyú, tarack, löelemképző (Pauzo), aknavető, illetve tűzérési felderítő rádiólokációs állomás, vezérkari rádióállomás (R-110), front rádióállomás (R-102), hadsereg rádióállomás (R-118), hadosztály rádióállomás (R-104), ezred rádióállomás (R-105), század rádióállomás (R-116), R-108 és R-109 tűzérési rádióállomások, együttműködési rádióállomás (R-114), rádiólokátorok (P-30, P-15, P-10), R-403 rádió reléállomás, felderítő-úszó gépkocsi, deszant szállító gépkocsi, aknalerakó, önjáró komp.

A löelemképzőnél a tagországok figyelmébe ajánlották a magyar fejlesztésű E-2 megvásárlását. A katonai rádiók esetében az NDK számolt be jelentős önálló fejlesztésről. A repülőtéri berendezéseket, valamint minden repülőgépekkel kapcsolatos kommunikációs eszközt a Szovjetunió gyártott csak. A lőszergyártást nem osztották fel, általános elvként leszögezték, hogy gyalogsági, aknavető és tűzérési lőszerből, valamint repülőbombákból lehetőség szerint saját termelésből kell megoldani. (Ha ez nem lehetséges, akkor kölcsönös szállításokból vagy a Szovjetunióból.) Hasonló elvet fogalmaztak meg a vegyvédelmi felszerelések esetében is. A haditengerészeti anyagokat illetően Bulgária, az NDK, Lengyelország és Románia elfogadta, hogy a hajókat, a fegyverzetet, a lőszerket és felszereléseket döntően a Szovjetunió gyártja; és csak kisebb hadihajók gyártását kezdeményezik. Számos további javaslat megvitatását a szekciókhoz utalta a HEÁB.

A gyártási együttműködési lehetőségekről ugyanakkor igen kevés szó esett, ezért a bizottság úgy határozott: „Figyelembe véve, hogy a termelés specializálása

⁶¹ Jegyzőkönyv a Központi Bizottság 1958. június 6-i üléséről. MOL M-KS 288. f. 4. cs. 17. ó. e. 13–15. o.

a széleskörű gyártási kooperáció nélkül nem fejlődhet helyesen, a bizottság célszerűnek tartja széleskörű kooperáció kifejlesztésével kapcsolatos munkák megszervezését, komplettációs (kooperációs) termékek (szerelési egységek) kölcsönös szállítása révén, az érdekelt országok közötti két- és többoldalú tárgyalások alapján.⁶²

A hadiipari szakosítás és együttműködés céljainak és pontos feladatainak meghatározásához feltétlenül szükség volt a mozgósítási, háborús időszak igényeinek tisztázására. 1958. október végén a Varsói Szerződés tagállamai, valamint több megfigyelő ország vezérkari és tervhivatali képviselői Moszkvában vitatták meg az „M”-tervek összehangolásának lehetőségeit. (Az értekezleten megfigyelőként részt vett Észak-Korea, Kína, Vietnam és Mongólia is.) Egy esetleges háború első évére vonatkozó igények felmérésénél komoly hiányosságokra derült fény mind a haditechnikai felszereléseket, mind a nyers- és alapanyag-ellátást, valamint a szállítási-hírközlési kapacitásokat illetően. A mozgósítási tervek már egységes metodika szerint készültek a VSZ-tagországokban, a szükséges további pontosítások és egyeztetések elvégzését a Goszplanra bízták a résztvevők. Az értekezlet határozatba foglalta, hogy a nemzetközileg összehangolt „M” terveket 1959. évre kell elkészíteni: az egyes terveket egy számítási évre kell kidolgozni, és az „M” kapacitások szintjét az ipar maximális lehetőségeiből kiindulva kell meghatározni.⁶³

A VSZ vezérkari és tervhivatali vezetőinek második ülésén, 1959. július 11–13-án a tagországok szükségleteit és a hiánypótlás lehetőségeit vitatták meg – perspektivikusan és az adott számítási évet illetően is.⁶⁴ Az értekezlet felkérte a tagállamokat, hogy távlati tervjavaslatokat a KGST HEÁB-hoz küldjék meg, továbbá elfogadta a hadianyagok nomenklatúráját a tervek összehangolásához.⁶⁵ A mozgósítási tervek kidolgozásán túl a békeidőszak szakosítási és kooperációs ügyei is óriási terhet róttak a tagországok szakapparátusaira. 1959-ben a fegyvernemenkénti és termékágankénti szekciók és munkacsoportok közel húsz ülést tartottak. A fizetési feltételek meghatározásától a katonai rádiótechnikai készülékek addig eltérő műszaki követelményeinek egységesítéséig számtalan problémára kellett megoldást találni, lehetőleg minden fél érdekét szem előtt tartva.⁶⁶

⁶² A HT 3/112/1958. sz. határozata, A Hadiipari Gazdasági és Tudományos–Műszaki Együttműködési Állandó Bizottság 1958. augusztus 25. – szeptember 5. közötti üléséről készült jegyzőkönyv, valamint A Honvédelmi Tanács Titkársága előterjesztése. 1958. október. MOL XIX-A-98 2. d. 7. köt.

⁶³ A Varsói Szerződés tagállamai tervhivatali és vezérkari képviselőinek 1958. október 27. és november 5. között tartott értekezlete a népgazdasági „M” tervei kölcsönös összehangolásának kérdéseiről. MOL XIX-A-98 2. d. 8. köt.

⁶⁴ Bisztrova (2006) 338. o.

⁶⁵ A Varsói Szerződés tagállamai tervhivatali és vezérkari képviselői által a népgazdasági „M” tervek kölcsönös összehangolásának kérdésében lefolytatott értekezlet 2. sz. jegyzőkönyve. MOL XIX-A-16-aa 103. d.

⁶⁶ Beszámoló a KGST Hadiipari [Együttműködési] Állandó Bizottságának 1959. évi munkájáról és további tevékenységéről. (A KGST Hadiipari Együttműködési Állandó Bizottsága 5/60. sz. ülése jegyzőkönyvének melléklete. Moszkva, 1960. október 4–6.) MOL XIX-F-6-dd 60. d.

A vezérkari-tervhivatali vezetők értekezletével szinte egyidőben, 1959. július 7–11-én tartották a KGST HEÁB soron következő ülését. A fő témát változatlanul a fejlesztések összehangolása és a specializáció további tisztázása jelentette. A bizottság a folyamatban lévő kutatások orientálása érdekében szükségesnek tartotta a fejlesztés fő irányainak meghatározását – legalább öt éves távlatban. A szakosítási kérdések zömét, valamint a lengyel, román, csehszlovák és kelet-német delegációk által felvetett újabb kéréseket a bizottság a szekciók hatáskörébe utalta – vizsgálatra és javaslatlételre. A HEÁB következő tanácskozását – az 1960-tól induló kölcsönös szállítások véglegesítése érdekében – 1959 decemberében kívánták megtartani.⁶⁷

A szovjet haditechnikai exportot és a hadiipari külkapcsolatokat 1957-től a Külgazdasági Kapcsolatok Állami Bizottsága (GKESZ) keretében felügyelő Mérnöki Főosztály (GIU) azonban elégedetlen volt a HEÁB szekcióinak munkájával. 1960. február 9-én a GIU jelentésben számolt be Alekszej Kosziginnek, a Szovjetunió Minisztertanácsa helyettes elnökének „a Szovjetunió és a szocialista országok közötti, haditechnikával és más védelmi jellegű kérdésekkel kapcsolatos tudományos-műszaki együttműködésről és műszaki segítségnyújtásról”.⁶⁸ A dokumentum alapvetően szétaprózottan ítélte a HEÁB működését, amelynek munkájában „nagy számú nyugati népi demokratikus országból érkező szakember és kínai megfigyelő is részt vett, akiknél gyakran nem is akad olyan üzem, és nem is zajlanak semmiféle munkák a megtárgyalt technikai módszerekkel”. A GIU erősen kifogásolta a titkos katonai és hadiipari információk ellenőrizetlen, párhuzamos áramlását a Minisztertanács Állami Tudományos–Műszaki Bizottságán, a Szovjetunió Tudományos Akadémiáján, a Szovjetunió Kapcsolattartó Minisztériumán, Tengerészeti Minisztériumán, Belügyminisztériumán, Egészségügyi Minisztériumán, Felső- és Középfokú Műszaki Oktatás Minisztériumán keresztül. A GIU súlyosan egyoldalúnak ítélte az információáramlást: „a Szovjetunió haditechnika terén elért tudományos-műszaki eredményeinek és a gyártással kapcsolatos tapasztalatainak szocialista országoknak történő átadására” korlátozódik, miközben egyes tagországok az információ gyakorlati hasznosítására nem is képesek.

A GIU GKESZ az ellenőrzés hatékonyságának növelése és központosítása érdekében saját ellenőrzése alá kívánta vonni a civil tudományos–műszaki együttműködéssel kapcsolatos munkát is, és a sokszereplős, többoldalú KGST-konzultációkat pedig kétoldalú – a Szovjetunió és az érdekelt szocialista ország közötti – együttműködésre korlátozta volna. A javaslat heves ellenállást váltott ki a Goszplannál és az Állami Tudományos–Műszaki Bizottságnál is (GNTK).⁶⁹ A kérdésben végül

⁶⁷ A KGST Hadiipari Gazdasági és Tudományos–Műszaki Együttműködési Állandó Bizottság 4/59. sz. jegyzőkönyve. 1959. július 7–11. MOL XIX-A-16-aa 103. d.

⁶⁸ A jelentés megállapításaival egyetértett a szovjet Honvédelmi Minisztérium, a Repüléstechnikai Állami Bizottság, a Rádióelektronikai Állami Bizottság, a Haditechnikai Állami Bizottság és a Hajógyártási Állami Bizottság is.

⁶⁹ A GNTK (Goszudarsztvennij Naucsno-tyehnyicseszkiy Komitet) felügyelte a civil rádióelektronika, légiközlekedés, hajógyártás, kutató- és meteorológiai rakéták, és űrobjektumok, vala-

az SZKP KB 1960. október elején úgy döntött: nem szükséges változtatni a szocialista országok közötti tudományos-műszaki együttműködés koordinációjának szervezetén.⁷⁰

A KGST Alapokmányát elfogadó XII., szófiai ülészak (1959. december 10–14.) mellett vélhetően az elhúzódó moszkvai vita is szerepet játszott abban, hogy a KGST HEÁB soron következő ülése egyre csúszott. 1960 első felében ez már komoly fennakadást okozott a szekciók és munkacsoportok munkájában. Azok javaslatai ugyanis – a HEÁB szabályzata szerint – csak az állandó bizottság jóváhagyását követően váltak kötelezővé, illetve határozatokká. A jóváhagyás elmaradása miatt számos intézkedés nem valósulhatott meg. A HEÁB magyar tagozata ezért hivatalosan is sürgette az éves ülészak mielőbbi összehívását.⁷¹

A szekciók és munkacsoportok ugyanakkor jelentős erőfeszítéseket tettek a hadiipari fejlesztéseknél közös irányok meghatározására és a szabványosításra, hogy a különböző országokban fejlesztett eszközök és alkatrészek csereszabatosak, a kommunikációs eszközök kompatibilisek legyenek egymással. Továbbá megkezdődött a berendezések és technológiák egységesítése is, amely például a lőszergyártásnál már ekkor pénzben kimutatható megtakarításokat eredményezett. A KGST HEÁB éves értekezletére végül 1960. október 4–6. között került sor Moszkvában. A bizottság a hatékonyság javítására hivatkozva feloszlatta a szekciókat és munkacsoportokat, magához vont minden feladatot, a műszaki-fejlesztési tervek összehangolását pedig a kétoldalú tárgyalások körébe utalta. Így az egyes országok delegációi, valamint a bizottság moszkvai titkársága kapott komolyabb szerepet az éves ülések előkészítésében. A HEÁB felkérte továbbá a VSZ Egyesített Fegyveres Erői Főparancsnokságát, hogy mielőbb dolgozza ki az új hadiipari cikkek kifejlesztésére vonatkozó harcászati-műszaki követelmények bevezetési rendjét. A bizottság jóváhagyta továbbá a kis sorozatban gyártott és specializálандó lőszer-nómenklatúráját, valamint számos híradástechnikai eszköz egységes műszaki követelményeit. Magyar szempontból talán a legfontosabb döntés a katonai rádiótechnikai eszközök gyártásának végleges felosztása volt: Magyarországra hétféle eszköz jutott (különböző rádióállomások, rádiórelé-vonalak, televíziós és táviró-berendezések).⁷²

A HEÁB jóváhagyta eljárási szabályzatát is, amely a KGST XIII. budapesti ülészakán (1960. július 26–29.) elfogadott típuszabályzaton alapult.⁷³ A HEÁB szabályzata szerint a bizottság elvileg évente kétszer ülésezett, a konkrét időpon-

mint a civil optika, a vadászfegyverek és lőszer, valamint ipari robbanóanyagok területét nemzetközi együttműködési szempontból.

⁷⁰ Bisztrova (2006) 333–335. o.

⁷¹ Jegyzőkönyv a MEB 1960. április 22-i üléséről. MOL XIX-F-6-dd 60. d.

⁷² A KGST Hadiipari Együttműködési Állandó Bizottsága 5/60. sz. ülésének jegyzőkönyve. 1960. október 4–6. MOL XIX-F-6-dd 60. d., továbbá A KGST Hadiipari [Együttműködési Állandó] Bizottságának 1960. évi munkájáról és további tevékenységéről szóló beszámoló. 1961. március 26. MOL XIX-F-6-dd 61. d.

⁷³ A KGST állandó bizottságainak eljárási típuszabályzatát lásd MOL XIX-F-6-dd 60. d.

tokat maga a testület állapította meg. A dokumentum részletesen szabályozta a bizottság ülései lebonyolításának módját (összehívás, munkarend, napirend, jegyzőkönyv), a szerkesztőcsoportok és a titkárságának feladatait stb. Fontos kiemelni, és szó szerint idézni az ajánlásokkal kapcsolatos passzust, mivel e körül máig számos félreértés él a köztudatban: „A bizottság ajánlásait a KGST alapszabályzatának VII/3. pontja és a bizottsági szervezeti szabályzat figyelembe vételével teszi meg. A tagországok az általuk elfogadott bizottsági ajánlásokat kormányuk vagy más illetékes szervek határozatai révén hajtják végre, az illető országban fennálló törvényhozási rendnek megfelelően. A delegációk a bizottsági jegyzőkönyv aláírásától számított 60 napon belül közlik a titkársággal, hogy kormányuk vagy egyéb illetékes szerveik milyen eredménnyel tárgyalták meg a bizottság ajánlásait. A bizottság titkára rövid időn belül tájékoztatja erről a többi delegációt. [...] A bizottság ajánlásait és határozatait csak az érdekelt felek egyetértésével hozza, és minden országnak joga van érdekeltiségét bejelenteni bármely, a bizottság által tárgyalt kérdésben. Az ajánlásokat és határozatokat a bizottság határozványai formájában fogadja el.”⁷⁴

Röviddel a HEÁB ülést követően, október 10-én került sor a hadiipari bizottság és a Varsói Szerződés országai küldöttségvezetőinek együttes tanácskozására. Megvitatták a szovjet fél előzetes ajánlásait a mozgósítási kapacitások növeléséről, a haditechnikai eszközök gyártásával és a különböző nyersanyagok kitermelésével kapcsolatban, illetve a kölcsönös szállítások tervelőirányzatait az 1962-es számítási évre vonatkozóan. Vélhetően az információáramlás korlátozása érdekében, szovjet javaslatra határozat született, hogy a mozgósítási tervek egyeztetését kétoldalú tárgyalásokon folytatják le, és nem a KGST HEÁB kereteit között. Egyidejűleg felkérték a Goszplant, hogy vállaljon kötelezettséget a Varsói Szerződéshez tartozó országok népgazdasági mozgósítási terveinek összeegyeztetésére.⁷⁵

A szovjet blokk hadiiparájának fejlesztési irányát jelentősen befolyásolta a katonai doktrína változása az 1950-es évek közepétől. Az atomfegyverek rendszerbe állítása és a rakétatechnológia megjelenése komoly vitákat váltott ki a szovjet katonai vezetők és stratégák körében. Az atomtűőerő és a rakétacsapatok gyors fejlesztése időlegesen háttérbe szorította a hagyományos fegyvernemeket. A csapatok kiképzését hozzá kellett igazítani a doktrinális változásokhoz: így 1960 tavaszától az atom- és rakétafegyverek tömeges alkalmazásával kirobbanó váratlan háborúra is fel kellett készíteni a haderőt. A gyorsabb reagálási képesség kialakítása érdekében az EFE kötelékébe kijelölt magyar hadosztályokat, egységeket és alakulatokat mozgósítás nélkül, azonnal harcra vethető szervezetté kellett átalakítani.⁷⁶

⁷⁴ A KGST Hadiipari Együttműködési Állandó Bizottsága 5/60. sz. ülésének jegyzőkönyve. 1960. október 4–6. MOL XIX-F-6-dd 60. d. A KGST szerepe körüli félreértésekről-féltremondásokról lásd: Honvári (2006) 433–436. o.

⁷⁵ Bisztrova (2006) 338–339., 342. o.

⁷⁶ Okváth (2006) 42. o. A Magyar Néphadsereg nukleáris háborúra való felkészítésének lépéseiről lásd: uo. 46–50. o.

A szovjet hadvezetésben ugyanakkor 1960–61-re ért meg az a felismerés, hogy a hagyományos haderők fejlesztését sem szabad elhanyagolni, mert az atomcsapás(oka)t követően azokra vár a maradék NATO-erők „villámháborús” gyorsaságú felszámolása. Ez azt jelentette, hogy „az olyan haditechnikai eszközök, mint a harckocsik, a páncélozott szállító járművek, a légvédelmi tüzérség, a vontató eszközök, a rádiólokátor-állomások, a sugárázmérő eszközök, a híradástechnikai berendezések és a vegyvédelmi felszerelések meg fogják őrizni jelentőségüket a nukleáris fegyverek használata mellett is”. A VSZ EFEF ezért ragaszkodott a tagországok hagyományos fegyverzetet-gyártó iparvállalatainak megfelelő fejlesztéséhez. Ennek érdekében a szovjet fél olyan szervezeti intézkedéseket javasolt, amelynek eredményeként:

- a hadiipari vállalatok békeidőszakban civil termékeket is tudjanak gyártani;
- másrészt a civil ipart (traktorgyárakat, nehézgépjármű gyártó vállalatokat, óra- és műszergyárakat stb.) fel kell készíteni, hogy háborús időszakban hadiipari termékeket is tudjanak gyártani.⁷⁷

2.4. Hruscsov gyorsított átfegyverzési programja

Ny. Sz. Hruscsov 1961. január végén levélben fordult a szocialista blokk pártvezetőihez: a nemzetközi helyzetre tekintettel a szövetséges hadseregek szervezeti megújítására és fegyverzeti korszerűsítésére tett javaslatot. Jelezte, hogy a modernizálás többletkiadásokkal fog járni, amelyet a Varsói Szerződés soron következő tanácskozásán kell jóváhagyni.⁷⁸ A részletek megbeszélése érdekében február 15–16-án Budapesten tárgyalt Andrej A. Grecsko marsall, a VSZ Egyesített Fegyveres Erőinek főparancsnoka. A szovjet tábornok – a tíz évvel korábbihoz szinte kísértetiesen hasonló érveléssel – az addig 5 évre tervezett haderő-fejlesztési program 2–3 év alatti végrehajtását kérte Magyarországtól: mivel a NATO tagállamai jelentős erőfeszítéseket tesznek haderőik gyorsütemű korszerűsítésére, ezért a tábor országaira is „kényszerítőleg hat védelmi képességeik fokozása”. A tervezett modernizálási program újabb átszervezéseket, létszámbővítést és döntő részben technikai korszerűsítést követelt: a harckocsik számának növelését, újabb vadászgépek beszerzését, a harcászati, légvédelmi és páncéltörő rakéták rendszeresítését, páncélozott szállító járművek bevezetését stb.⁷⁹ Grecsko marsall külön tárgyalt Kiss Árpád OT-elnökkel és a hadiipart felügyelő Csergő János kohó- és gépipari miniszterrel. A főparancsnok javasolta, hogy Magyarország saját hadseregének ellátására, illetve bizonyos mértékben a partnerországok számára gyártson harckocsi-alkatrészeket, páncélozott harcjárműveket, speciális gépkocsikat, valamint a különféle rádiókat. Grecsko tájékoztatta magyar tárgyalópartnereit ar-

⁷⁷ Bisztrova (2006) 340–341. o.

⁷⁸ Földes (2000) 46. o.

⁷⁹ Okváth (2006) 43. o.

ról is, hogy a többi tagország meglátogatását követően összegzi a szovjet Honvédelmi Minisztérium a tapasztalatokat, majd a tervhivatalok vezetőivel szerveznek konzultációt.⁸⁰

Március 13–17. között Moszkvában vitatták meg a KGST HEÁB delegációvezetői és VSZ tagállamok vezérkari képviselői a további teendőket: „A nyugati városi tagállamok hadseregeinek egyes új fegyverfajtákkal történő feltöltésére, ezek termelésére, kölcsönös szállítására vonatkozó intézkedések, és ezen szállításokkal kapcsolatos elszámolások további rendje” címmel. A feladatok szétosztásánál a már meglévő szakosodásból indultak ki a felek, az új típusú gyalogsági fegyvereknél viszont további munkamegosztásról kívánt tárgyalni több delegáció. Miközben a kisebb tagországok vállára jelentős terhet kívántak rakni, kissé eufemisztikusan fogalmazott a tanácskozás határozata: a célul tűzött feladatok végrehajtására „célszerű a meglévő termelőkapacitások és források teljesebb kihasználása, valamint szükség esetén minimális összegek biztosítása a meglévő hadiipari kapacitások bizonyos bővítésére, vagy polgári üzemek ezen feladatok végrehajtásában történő bevonására”.⁸¹

Az átfegyverzési és modernizálási program megindítását a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete 1961. március 28–29-i moszkvai ülésén hagyta jóvá. A projektben a tagországok mindösszesen 2,8 milliárd rubel értékű katonai beruházást-fejlesztést irányoztak elő a következő négy évre. (Az összeg az az évi szovjet katonai kiadások kb. 70%-át tette ki.)⁸² A PTT határozatban utasította a VSZ EFE-t, a KGST Hádiipari Állandó Bizottságát, valamint a honvédelmi minisztériumokat és állami tervhivatalokat a tagországok gazdaságmozgósítási terveinek korszerűsítésére, különös tekintettel a szűk keresztmetszetek felszámolására. A szakosodás és a kooperáció továbbfejlesztése érdekében a PTT alapként elfogadta az 1962–65-re vonatkozó termelési és kölcsönös szállítási irányszámokat. A hiánycikkek számító vákuumtechnikai cikkek, félvezetők, tűzálló ötvözetek, páncéllemezek stb. esetében külön felhívták a figyelmet a tervek összehangolásának szükségére.⁸³

Március 30-án a magyar honvédelmi miniszter, Czinege Lajos altábornagy a VSZ EFE Főparancsnoksága és a Szovjetunió Honvédelmi Minisztériuma vezetőivel tartott megbeszélésen egyeztetette a Magyar Néphadseregére váró feladatokat. Jegyzőkönyvben rögzítették a felek az EFEF elvárásait: a Magyar Népköztársaság fegyveres erői béke- és háborús létszámát, az EFE kötelékébe kijelölt magyar csapatokat, valamint az ország légvédelmével kapcsolatos legsürgősebb intézkedéseket. A. A. Grecsko marsall EFE főparancsnok a tárgyalásokon szóban jelezte azt is,

⁸⁰ M. Szabó (2007). A Magyar Néphadseregben végrehajtott átszervezéseket és intézkedéseket lásd részletesen: uo. és Okváth 2006.

⁸¹ A KGST HÁB Delegációvezetőinek és a Varsói Tagállamok vezérkari képviselőinek 1961. március 13–17-i moszkvai értekezletéről felvett 6/1961. sz. jegyzőkönyv. MOL XIX-F-6-dd 61. d.

⁸² Uhl (2002). 1–2. o.

⁸³ A VSZ PTT határozata a VSZ haderőinek átszervezéséről és modernizálásáról. 1961. március 29. Mastny–Byrne (2005) 116–117. o.

hogy a magyar erők mihamarabbi felszerelése érdekében a szovjet fél hajlandó 200 db használt T-34-es harckocsi és egy légvédelmi ezred felállításához szükséges 100 mm-es légvédelmi löveg jelképes áron való átadására.⁸⁴ A szovjet katonai vezetés vélhetően a többi tagállammal is bilaterális találkozókon közölte az egyes országok hadseregeire szabott feladatokat.

Kádár János – az MSZMP KB 1961. június 10-i ülésén – az alábbiak szerint összegezte a PTT márciusi ülésének történéseit: „A hadianyagok termelése terén kooperáció jelenleg is van, de kiderült az, hogy az nem felel meg a követelményeknek, sokkal szélesebb kooperációra van szükség. Az elmúlt években ugyanis az volt a helyzet, hogy a Varsói Szerződésbe egyesült országok hadfelszerelését, hadianyagját döntően a Szovjetunió termelte meg. [...] Minden országban van valamiféle hadianyag termelés, de hát tudjuk, hogy az milyen – gyalogsági, löszerek, még ilyesmi – ez nem a háború fő eszközei [sic!]. A jelenlegi nemzetközi helyzet olyan, hogy szükség van a legkorszerűbb hadieszközök gyártására, és a legkorszerűbb hadieszközök gyártására csak a Szovjetunió képes. Neki vannak a legmegfelelőbb feltételei. Hogy a Szovjetunió haditermelését tehermentesítsük, más országoknak is át kell térni bizonyos hadieszközök termelésére. Ez a kooperáció továbbfejlesztésének lényege. További repülőgép-típusokat, harckocsit, páncélozott járműveket, lokátorokat és egyéb ilyen termékeket, amelyre képes egyik, vagy másik szocialista ország termelőereje, azt vegye át az. Ezáltal a Szovjetunió hadiipari termelése a legkorszerűbb fegyverek gyártására térhessen rá. [sic!]”⁸⁵

A legfelsőbb politikai vezetés jóváhagyását követően a szovjet katonai és tervezőapparátus részletes ajánlásokat dolgozott ki, hogy az egyes tagországokban hogyan kellene felfuttatni a termelést – különös tekintettel a mozgósítási időszakra („számítási év”). A szovjetek szorgalmazták, hogy haditermelésbe minél több vállalatot vonjanak be (illetve készítsenek fel), mert háborús időszakban kiugró mértékben nő a fegyverszükséglet. Felvetették, hogy a lengyel és csehszlovák harckocsigyártásba kapcsolódjanak be magyar üzemek is. Növelni tervezték a Sz-60-as légvédelmi ágyú gyártását Lengyelországban és Magyarországon is. A román és bolgár hadsereg hiányos motorizációja miatt a könnyű tüzérségi vontatók gyártásának meghonosítását ajánlotta Romániának – együttműködésben Bulgáriával.

Csehszlovákiának és Lengyelországnak kiemelt szerepet szántak a többi tagország ellátásában. A cseh iparban „lehetőséget kell találni a mozgósítási kapacitások növelésére a MiG-21-eshez hasonló sugárhajtású vadásziparrepülőgépek és hozzá szükséges hajtóművek gyártására (együttműködésben Lengyelországgal), továbbá közepes tankok (Bulgária szükségleteit is figyelembe véve), páncélozott vontatók, páncélozott szállítójárművek, rádiólokátor-állomások, rádióközpontok, BM-14-es rakéta sorozatvetők, repülőgéplöszerek, stb. gyártására. El kell sajátítaniuk a SzNAR-2 és ARSzOM-2 típusú rádiólokátor-állomások gyártását, és a SzON-9A típusú tűz-

⁸⁴ Előterjesztés a HT-hoz – az 1961. március 30-i jegyzőkönyvek jóváhagyása. 1961. április 10. és annak mellékleteként a tárgyalás jegyzőkönyve. MOL XIX-A-98 4. d. 17/a kötet.

⁸⁵ Jegyzőkönyv az MSZMP KB 1961. június 10-i üléséről. MOL M-KS 288. f. 4. cs. 41 ő. e 3–4. o.

vezető rádiólokátor készülékek gyártását is fenn kell tartaniuk” – szölte a szovjet javaslat. Lengyelországban pedig növelni kívánták a MiG-21-es vadásziparrepülőgépek, az An-2-es, a Jak-12-es repülőgépek és a Mi-1-es helikopterek, a repülőgépmotorok, valamint az ágyúk, légvédelmi ágyúk, rádiólokátor-állomások, rádióállomások, közepes tüzérségi vontatók, páncélozott szállítójárművek, torpedónaszádok, tüzérségi és gyalogsági fegyverek, repülőgéplöszerek és egyéb löszerek gyártásának kapacitását.

Bulgáriára – a B-10-es 82 mm-es hátrasiklás nélküli löveg gyártási kapacitásainak növelésén túl – az AKM gépkarabély és a hozzá való löszerek, valamint mélységi bombák gyártását osztotta ki a szovjet ajánlás. Romániában tervezték megszervezni a Magyarországnak szánt 100 mm-es harckocsi-ágyúk, az AKM gépkarabély (saját hadseregüknek), továbbá könnyű tüzérségi vontatók (Bulgáriával együttműködve), illetve páncélozott szállítójárművek és löszerek gyártását. Az elkészült ajánlásokat körlevélben küldték szét a Varsói Szerződés-tagországokba akkreditált szovjet nagyköveteknek, azzal az utasítással, hogy a dokumentumokat adják át az állami tervbizottságok (tervhivatalok) vezetőinek, illetőleg a vezérkari főnökök helyetteseinek.⁸⁶

A fenti szovjet ajánlásokat, az újonnan gyártásba kerülő termékek szakosítását, valamint az 1963–65. közötti szállítási terveket az „érdeelt KGST országok” 1961. július 25–27-i moszkvai ülésén vitatták meg. A munkamegosztásnál némileg módosították az 1958-as megállapodásokat – a páncélozott járműveket és a katonai rádiókat gyártó országok körét bővítették, az újdonságerejű rakéatechnológiát pedig a haditechnikában legtapasztaltabb két partnerországnak adták át. (Lásd részletesen a Függelék 2.2. sz. mellékletét.)

A táboron belüli csúcstechnológiát előállító szovjet hadiipar tehermentesítése érdekében a bizottság úgy határozott, hogy az alkatrészek, szerkezeti részegységek és anyagok termelését minden tagállamnak magának kell megoldania. Előrelépés történt a bolgár ipar együttműködésbe való bekapcsolásával: „A Bolgár Népköztársaság iparának a hadiipari termelésbe és az országok hadseregeinek felszerelésébe történő bevonása érdekében az értekezlet ideiglenes munkacsoportot hoz létre az országok képviselőiből, amely tanulmányozza a bolgár hadiipar leterhelésének lehetőségeit, figyelembe véve a Bolgár Fél azon kívánságát, hogy iparát gyalogsági fegyverekre specializálja.”

A szövetséges hadseregek fegyverzetének egységesítése érdekében az értekezlet felhatalmazást adott a VSZ EFE Főparancsnokságának, hogy „állapítson meg olyan rendet, hogy a varsói tagállamokban kifejlesztett főbb haditechnikai cikkeknek a fegyverzeti rendszerbe történő felvétele és szériagyártása az Egyesített Parancsnokság véleményezése után történjen”. (A szovjet dominanciájú EFEF a következő évtizedekben ezen határozat alapján gyakorlatilag meg tudta akadályozni a nem szovjet fejlesztésű fegyverek és eszközök rendszeresítését, amiből sorozatos konfliktusok adódtak.) Komoly fennakadás mutatkozott ugyanakkor a szállítások

⁸⁶ Bisztrova (2006) 342–345. o. Az idézet helye 343. o.

egyeztetésénél. A tagországok hosszas tárgyalásokkal ugyan elvégezték a főbb haditechnikai cikkek termelési előirányzatainak pontosítását és az 1963–1965 közötti kölcsönös hadiipari szállítási tervek összehangolását, de az új haditechnikai cikkek gyártásának bevezetése miatt sem az előirányzatokat, sem a szállítási igényeket nem tudták véglegesíteni. Ezeket a kérdéseket az év végéig kétoldalú tárgyalásokon kívánták egymás között tisztázni.⁸⁷

A fejlesztési program elindításának első magyarországi lépéseiről 1961. július 21–22-én számolt be Czinege Lajos altábornagy, honvédelmi miniszter a VSZ EFE főparancsnokának. Légvédelmi hadosztály-parancsnokság alakult Veszprémben, átszervezték az egész légvédelem szervezetét, alakulatokat csoportosítottak át Nyugat-Magyarországra, augusztus 1-jével elrendelték az 5. (összefegyvernemi) hadsereg-parancsnokság felállítását stb.⁸⁸

Augusztus 3–6-án a szocialista országok kommunista és munkáspártjai vezetői moszkvai értekezletének fő témája már a berlini válság volt, valamint Albánia és Kína különutas politikája.⁸⁹ A Kelet- és Nyugat-Berlint szétválasztó fal felhúzása nyomán kibontakozó éles szembenállás és háborús készülődés alkalmat adott a Szovjetunióknak a márciusban elfogadott fejlesztési program radikális felgyorsítására. A VSZ EFEF ultimátumszerű parancsban adott utasítást, hogy a Magyar Néphadsereg egy hónapon belül álljon készen a „teljes értékű harci alkalmazásra”, azaz egy esetleges háború megvívására.⁹⁰ Az MSZMP PB augusztus 24-én és 29-én tárgyalt a program átütemezéséről, amelyet a Honvédelmi Tanács szeptember 5-én jóváhagyott.⁹¹ Szeptember 8–9-én a VSZ honvédelmi miniszterei és vezérkari főnökei Varsóban referáltak Grecsko marsall főparancsnoknak az elrendelt intézkedések végrehajtásáról.⁹²

A hirtelen megugró eszközigény, a tagországok hadiiparának felkészületlensége

⁸⁷ Az érdekelt KGST országok képviselői értekezletéről készült 1/61. sz. jegyzőkönyv. 1961. július 25–27. MOL XIX-F-6-dd 61. d. Noha a KGST HÁB munkájában résztvevő országok tanácskoztak V. Rjabikov elnökletével, az értekezletet – számomra érthetetlen okból – nem számították be a Hadiipari Állandó Bizottságának hivatalos tanácskozásai közé.

⁸⁸ M. Szabó (2007).

⁸⁹ A találkozóról Kádár János az MSZMP KB 1961. augusztus 10-i ülésén számolt be. MOL, M-KS 288. f. 4. cs. 42. d. e. A (második) berlini válság (1958–1961) dokumentumait lásd: Németh-Tollas 2008. 165–211. o., a berlini fal felépítéséről lásd uo. 213–249. o.

⁹⁰ Magyar Néphadsereg Vezérkara: Előterjesztés a Honvédelmi Tanácshoz – Jelentés a Magyar Néphadsereg feladatairól. 1961. szeptember 4. HL MN 1963/T 68/015/4. 6. cs. 1–12. o. 1961. október 1-jéig a következő intézkedéseket kellett megtenni: három gépkocsizó lövészadosztályt átszervezni, egy hadosztályt pedig mozgósítás után teljes harcértékű hadosztállyá feltölteni, megkezdeni egy harckocsizó hadosztály felállítását, felülvizsgálni és pontosítani a hadműveleti tervet. Továbbá szeptember 15-ig előkészíteni öt, egyenként ezer tonna kapacitású gépkocsi-zászlóaljat, nagy mennyiségű üzemanyag-tartalékokat képezni a szövetséges csapatok számára, valamint megteremteni az elhelyezési feltételeket az újonnan Magyarországra érkező szovjet harcászati és hadműveleti rakétacsapatok, illetve vadászpilóta ezred számára. Lásd uo.

⁹¹ Lásd MOL M-KS 288. f. 5. cs. 240/1. d. e. és 241. d. e., valamint a HT 1/128/1961. sz. határozata: A [Magyar] Néphadsereg feladatairól. MOL XIX-A-16-aa 104. d.

⁹² Okváth (2006) 45. o.

kiélezte a közép-kelet-európai államok és a Szovjetunió közötti nézetkülönbségeket. 1961. szeptember–október folyamán szovjet delegációk kétoldalú egyeztetéseket tartottak Szófiában, Prágában, Varsóban, Budapesten és Bukarestben a tervhivatalok és vezérkarok képviselőivel. Az idézett szovjet ajánlásokban megjelölt, megemelt haditechnikai gyártási és kölcsönös szállítási előirányzatokat a tagországok nem kívánták elfogadni. Egy Vlagyimir Ny. Novikov, a Goszplan és Matvej V. Zaharov, a szovjet vezérkari főnök helyettese által az SZKP KB-hoz benyújtott jelentés úgy összegezte a tárgyalások eredményeit, hogy a tagország hadiipara nem készült fel kellően a háborús helyzetre. Békeidőszakban a haditechnikai eszközök 85%-át a Szovjetuniótól kívánták megvásárolni a partnerországok, és csak a fennmaradó 15%-ot fedezték volna kölcsönös szállításokból az 1961–65. éveket illetően. Háború esetén emiatt a Szovjetunió nem is tudta volna kielégíteni a fellépő további igényeket. A jelentésben a *MiG-21*-es vadászgépekkel kapcsolatos anomáliát emelték ki példaként: a tagországok igénye – a szovjet diktátum nyomán – mintegy 1800 darab lett volna, miközben Csehszlovákia 7 darab (!) exportálását tudta vállalni, a Szovjetunió pedig kapacitás hiányában nem tudott szállítani. Ha a lengyel ipar vállalta volna a kooperációs alkatrészszállítást a *MiG-21*-esekhez, Csehszlovákia növelhette volna termelését. A megbeszélések során azonban kiderült: a lengyel fél elutasítja az együttműködésben való részvételt, és tovább folytatja az elavultnak számító *MiG-17*-es típus gyártását, amelyekre már annyi pénzt és hiánycikknek számító stratégiai nyersanyagot fordított. (1962-ben a lengyelek ebből a vadászpilótaegységéből 220 darabot terveztek legyártani.) A jelentés készítői ugyanakkor azt is elismerték, hogy – HEÁB eufemisztikus megfogalmazásaival ellentétben – a kölcsönös szállítások növeléséhez *komoly pótlólagos beruházásokra* van szükség. Például ahhoz, hogy a csehszlovákiai harckocsigyártást évi 2000 darabosra növeljék, egy-egy autógyárat kellett (volna) Prágában és Plzeňben átalakítani, illetve bővíteni kellett a kohászati háttérrel Ostravában, amely mintegy 1,5 milliárd koronás többletkiadással járt. Mivel a kétoldalú tárgyalásokon nem sikerült egyezségekre jutni, a jelentés készítői további megbeszéléseket tartottak szükségesnek a tagországokkal.⁹³

1961. szeptember 18. és október 6. között további kétoldalú tárgyalások folytak az 1962. évi mozgósítási tervek összehangolása érdekében. Az OT Katonai Főosztályának és a HM Anyagtervezési Csoportfőnökségének megbízottai előbb a lengyel (Varsó, szeptember 18–21.), aztán a román (Budapest, szeptember 25–27.) és a bolgár (Budapest, szeptember 28–30.), végül a csehszlovák (október 2–6.) tervhivatali és vezérkari delegációval egyeztetette a kölcsönös szállítási lehetőségeket. Számos hiányosságra és nehézségre derült fény a megbeszéléseken: Lengyelország és Csehszlovákia „M” időszakban egyetlen harckocsi szállítását sem tudta vállalni, jelentős hiány mutatkozott tehergépkocsiban és vasúti teherkocsiban, va-

⁹³ Bisztrova (2006) 345–346. o.

lamint számos nyers- és alapanyagban (ötvöző anyagok, színesfémek, hadivegyipari anyagok, aktív szén stb.).⁹⁴

A Szovjetunióval 1962. január 5–10. között került sor a mozgósítási egyeztető tárgyalásokra. A magyar delegációnak azonban csatlakoznia kellett abbéli reményében, hogy amit a korábbi tárgyalásokon nem sikerült beszerezni a partnerektől, azt majd Moszkva szállítani tudja. Repülőgépekből, harckocsikból, páncélozott járművekből, nagyteljesítményű lokátorokból, nagy űrméretű lövegekből és lőszerkekből, valamint az itthon nem gyártott híradástechnikai cikkekből komoly magyar igények maradtak kielégítetlenül. (Kilenc oldalt tett ki azon haditechnikai cikkek, gépek, nyers- és alapanyagok felsorolása, amelyek mozgósítási időszaki szállítási lehetőségének ismételt megvizsgálását kérte Budapest.) Az importhiányokkal kapcsolatban a szovjet fél közölte, hogy a többi tagállammal lefolytatott tárgyalások alapján máshol is hasonló nehézségek mutatkoznak. „A jelenlegi átfegyverzési időszak olyan helyzetet teremtett, hogy az egyes országok hadseregeinek a szükségletei lényegesen meghaladják a termelési lehetőségeket. Részben ezzel magyarázható az a jelenség, hogy a legtöbb ország »M« esetén a haditechnikai eszközökből kisebb mennyiségeket vállal exportra, mint béke időszakban, hogy ezzel is saját hadseregének kielégítettségét emelje [sic!]. – szölt Moszkva magyarázata. – Ezért [...] szükségesnek látszik az elfogadott specializáció alapján az egyes országok »M« kapacitásainak továbbfejlesztését és az »M« haditechnikai termelés fokozásának a lehetőségét újólág felülvizsgálni.” A magyar fél teljes egészében vállalta a megjelölt szovjet igények teljesítését: néhány híradástechnikai terméken kívül mozdonyokat és vasúti kocsikat, de legfőképpen élelmiszeripari és mezőgazdasági termékeket (cukor, etil-alkohol, szőlőbor, friss gyümölcs, dohány stb.), bőrárakat (panofix bunda, bőrkesztyű, bőrdíszműáru stb.).⁹⁵

Időközben A. A. Grecsko marsall, EFE főparancsnok 1961. december 9-i levelében értesítette a magyar honvédelmi minisztert (is), hogy a „nemzetközi helyzet változása következtében” lehetségesnek látja az 1961 őszén tett rendkívüli intézkedések megszüntetését. Engedélyezte egyúttal az 1961. március 30-i moszkvai jegyzőkönyvben rögzített hadrendhez való visszatérést a Magyar Néphadsereg számára.⁹⁶ Ugyanakkor 1961–62 fordulóján a szövetséges hadseregek átfegyverzésének fokozott üteme nem csökkent. A VSZ haderői integrációjának egyik első fontos lépése volt 1962 tavaszán a szövetség egységes honi légvédelmi rendszerének kiépítése az EFEF egyik főparancsnok-helyettesének irányítása alatt. A légvé-

⁹⁴ Előterjesztés a HT-hoz – az 1962. évi „M” tervek összehangolása. [1961. november] MOL XIX-A-98 83. d. 48.

⁹⁵ Jelentés az 1962. évi „M” tervek egyeztetéséről folytatott szovjet–magyar kétoldalú tárgyalásról. 1962. január 19. MOL XIX-A-98 83. d. 52. Idézet helye: 3. o.

⁹⁶ Előterjesztés a Honvédelmi Tanács 1961. szeptember 5-i 1/128. számú határozatában elrendelt, a Magyar Néphadsereg harcászati képességével kapcsolatos egyes intézkedések módosítására. 1962. január 10. MOL XIX-A-98 83. d. 51. A HT 1962. január 11-én 6/133/1962. sz. határozatával elfogadta az EFE direktívát. HL HB iratok 1. d.

delmi rendszer határozványát előbb az MSZMP Politikai Bizottsága (március 20.), majd a Honvédelmi Tanács is jóváhagyta (március 22.).⁹⁷

A haderőfejlesztés tempóját jól mutatja, hogy 1962 tavaszára a közép-kelet-európai VSZ-tagországok haditechnikai termelése 1958-hoz képest a *duplájára emelkedett*. (Az átlagon belül ugyanakkor jelentős eltérés mutatkozott: miközben az alacsony bázisról induló Bulgáriáé hétszeresére és Magyarorszáé ötszörösére, addig Lengyelorszáé 1,8-szorosára, Csehszlovákiáé 1,9-szeresére nőtt, Romániáé pedig szinten maradt.) Am ennek ellenére sem tudták biztosítani hagyományos haditechnikából a szükségleteiket, ezért ezekből is változatlanul szovjet importra voltak utalva. E probléma volt a KGST HEÁB 1962. május 8–11-i, moszkvai tanácskozásának egyik fő témája, mivel „a szovjet ipar részére ez komoly megterhelést jelent, és csökkenti annak lehetőségét, hogy a szovjet ipar még nagyobb mennyiségű korszerű rakéta stb. technikát gyártson”. „A hadiipari termelés specializálásával és a hadiipari szállításokkal kapcsolatos ajánlások végrehajtása, a hiányt képező alkatrészek és anyagok gyártási problémái” című napirend keretében a bizottság azt is megállapította, hogy az új gyártmányokra való felkészülés lassan, vontatottan halad – különösen a minőségi alkatrészek és alapanyagok tekintetében. A munkamegosztás nómenklátúra szerint ugyan megtörtént, de a tagállamok nem tudtak olyan mennyiségeket gyártani ezekből a cikkekből, hogy a szövetségesek ellátását is biztosítani tudják.

A középtávú kölcsönös szállítási szerződések megkötése főként azért húzódott át 1962-re, mert számos új haditechnikai cikk és eszköz gyártásbevezetési határidejében nem sikerült megállapodni. Az említett hiányosságok felszámolása érdekében a bizottság javasolta, hogy az egyes országok ismét vizsgálják felül termelési és kölcsönös szállítási lehetőségeiket, és augusztusig kössék meg az 1963–65. évi kétoldalú szállítási megállapodásokat. A tervhivatalok képviselőiből ideiglenes munkacsoportot hoztak létre a kialakult gyártási specializáció áttekintésére és szükség szerinti korrekciójára.

A bizottság a haditechnikai eszközök és gyártási technológiájuk egységesítése és szabványosítása érdekében megállapította például URH-rádióállomások, távirókészülékek egységes harcászati-műszaki követelményeit, valamint egységesítette egyes lőszergyártó-gépek követelményeit, és standardizálta a speciális gépkocsik és utánfutók fontosabb elemeit. Számos hírközlési eszköz és alkatrész, valamint tűzérési lőszer és hüvelyek egységes követelményeinek kidolgozása viszont nem is zárult le. A bizottság – „munkájának rendszeresebbé tétele érdekében” – felkérte a tagországokat, hogy az ajánlások végrehajtásáról február 1-ig, illetve augusztus 1-ig tájékoztassák a HÁB-ot.⁹⁸

⁹⁷ Határozvány a Varsói Szerződésben részt vevő államok egységes honi légvédelmi rendszeréről. Az MSZMP PB 1962. március 20-i ülésjegyzőkönyvének melléklete. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 261. ő. e. 42–50. o. Illetve a HT 8/137/1962. sz. határozata. HL HB iratok 1. d.

⁹⁸ Előterjesztés a Honvédelmi Bizottságnak. 1962. május 26, valamint a KGST HÁB 6/62. sz. jegyzőkönyve, Moszkva, 1962. május 8–11., VSZ-tagállamok vezérkari és tervhivatali képviselői 1962. május 8–15-i moszkvai ülésének jegyzőkönyve. MOL XIX-A-98 139. d. 57. t.

Az 1965-ig szóló kölcsönös haditechnikai igényekből 1962 júliusáig a Szovjetunió által gyártandó fegyverek és eszközök megrendelését sikerült véglegesíteni. Vaszilij M. Rjabikov és Rogyion J. Malinovszkij az SZKP KB-hoz intézett jelentésében összegezte a VSZ-tagországok megrendeléseit, amelyek értéke – exportáron – 1,47 milliárd rubelre rúgott. Ebből közel 600 millió rubelnyi haditechnikát hitelbe kívánt vásárolni Bulgária, Magyarország, az NDK, Lengyelország és Románia. A Szovjetunió azonban néhány rádiólokátor és híradástechnikai berendezés szállítását már nem vállalta – harmadik világbeli országokkal kötött szerződése miatt.⁹⁹

A dinamikusan növekvő kölcsönös – civil és haditechnikai – szállítások mindinkább megkövetelték az egyeztetési mechanizmusok átalakítását, a sokoldalú koordináció biztosítását. Mindez KGST-n belüli intézményi reformokat is megkívánt. A Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottsága és a lengyel Minisztertanács 1962 márciusában egy 60 oldalas reformtervet készített *A KGST-országok gazdasági együttműködése fejlesztésének aktuális problémái* címmel. A tervezet a Tanács működésének szinte minden fontos területét érintette, számos szervezeti átalakítást javasolt, szorgalmazta a termelési és kereskedelmi integráció különféle formáinak alkalmazását (közös kutatóintézetek, vegyesvállalatok stb.), valamint a szakosítás meggyorsítását – különösen a gépiparban. A lengyel elaborátum záró bekezdése még a szervezet nevének megváltoztatására is javaslatot tett: „A KGST megnövekedett feladatai megkövetelik a KGST céljait, feladatát és munkarendjét meghatározó új nemzetközi egyezmény kidolgozását. Javasoljuk az idevonatkozó nemzetközi dokumentumok kidolgozását, és azok lehető leggyorsabb aláírását. Úgy gondoljuk, megérett az idő, hogy a KGST-t az európai szocialista országok új nemzetközi szervezetévé változtassuk, és megváltoztassuk az elnevezését is (például: Gazdasági Együttműködési Szervezet).”

A magyar pártvezetés a névcserét és az állandó bizottságok rendszerének megszüntetését ugyan nem támogatta, de fő pontjaiban messzemenően kiállt a lengyel változtatási elképzelések mellett. A szocialista országok 20 éves távlati tervei kidolgozásának megkezdése miatt az MSZMP PB május 15-i határozatával feltétlenül szükségesnek tartotta megvitatni:

- a szabványok egységesítését,
- a tudományos kutatás koordinálását,
- a közös statisztikai és tervmetodika kialakítását,
- a multilaterális fizetési forgalom kialakítását,
- a hosszú távú kereskedelmi szerződések megkötésének lehetőségét,
- a fogyasztási cikkek kölcsönös forgalmának növelését és
- a tőkés piacon való fellépés koordinálásának javítását.¹⁰⁰

⁹⁹ Bisztrova (2006) 350. o.

¹⁰⁰ Az MSZMP PB 1962. május 15-i ülésének jegyzőkönyve. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 265. ő. e. A lengyel tervezetet lásd uo. 51–110. o.

A javaslatok nyomán tagállamok kommunista és munkáspártjai képviselői 1962. június 6–7-i moszkvai tanácskozásukon nemcsak elfogadták „A szocialista nemzetközi munkamegosztás alapelvei” című dokumentumot, hanem 7-én, a KGST XVI. (rendkívüli) ülésén – a tagországok kormányfőinek helyetteseiből – megalkotották a KGST Végrehajtóbizottságát (VB). A VB július közepén megtartott alakuló ülésén deklarálta, hogy a szocialista integráció első szakasza lezárult, és a fő feladat – a szervezeti keretek kialakítása után – immár a termelési együttműködés megszervezése és kiszélesítése, valamint a nemzetközi munkamegosztás hatékonyságának növelése.¹⁰¹ A VB módosította a KGST Alapszabályát, jóváhagyta ügyrendjét, határozott egy Tervösszefoglaló Osztály felállításáról, valamint megtárgyalta és jóváhagyta a gépipari szakosítás alapelveit.¹⁰² (A KGST szervezeti felépítését bemutató 1. ábrát lásd a Függelékben. Az ábra az 1973-as állapotot mutatja, tehát több később létrehozott szervezeti elem és látható rajta.)

Magyarország mellett más tagországok is elégedetlenek voltak az átalakulás tempójával és végrehajtásával. Október 25–26-án a KGST HEÁB delegációvezetőinek moszkvai értekezletén a mozgósítási tervek („M”-munka) összehangolása volt az elsődleges téma, de a nem jegyzőkönyvezett ülésen a bizottság feladatai és működtetése váltotta ki a vitát. Jávör Ervin ezredes, a magyar delegáció elnöke a Honvédelmi Bizottságnak tartott november 1-jei beszámolójában így jellemezte a helyzetet: V. M. Rjabikov, a Goszplan első elnökhelyettese, a HEÁB elnöke „javasolta, hogy a bizottság szervezete maradjon meg változatlanul, de minden ország erősítse meg saját apparátusát a munka jobb vitele érdekében. Említést sem tett az első titkárok [1962. júniusi] értekezlete és a KGST XVI., rendkívüli ülésének határozataiból a bizottságra háruló feladatok megjelöléséről. A delegációvezetők álláspontja kivétel nélkül az volt, hogy nem lehet a szervezeti formákról addig beszélni, amíg nem tisztázottak a bizottság új feladatai. [...] Az elhangzott vita alapján a bizottság legfontosabb feladatai a következőkben foglalhatók össze:

- A nemzetközi munkamegosztás, a szerelési részegységek és alkatrészek kooperációja.
- A KGST többi bizottságával való együttműködés.
- A műszaki-fejlesztési, a kutatási és szerkesztési elvek összehangolása.
- A közös beruházások, távlati tervek egyeztetése, valamint az állandó bizottság szervezetének kialakítása.”

A HEÁB szovjet elnöke az alábbiakban reagált a megfogalmazott kritikákra, illetve körvonalazta a további feladatokat:

1. „Egyetért azzal, hogy a jövőben a szakosítással egyidejűleg rögzíteni kell a kooperációs szállításokat is.

¹⁰¹ Meisel (1979) 14., 16–17. o. A KGST Végrehajtó Bizottsága feladatáról és hatásköréről lásd részletesen Meisel (1979) 64–65. o.

¹⁰² Feljegyzés a moszkvai [KGST] VB ülésről és Mikoján elvtárral folytatott megbeszélésről. 1962. július 16. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 271. ő. e. 69–71. o. Apró Antal, a magyar delegáció vezetője a szovjet–magyar gazdasági tárgyalások időpontját egyeztetette Mikojánnal. Uo.

2. Az egyes országokban a távlati népgazdasági terv kialakításában célszerű az ország hadiipari bizottságának részt venni.
3. A tudományos kutatási munkák összehangolása jelenleg nem tartozik a bizottság hatáskörébe, ezt a kérdést az Egyesített Fegyveres Erők Főparancsnokságával előzetesen meg kell beszélni.
4. A beruházásokat 1970-ig a népgazdasági tervvel együtt a hadiiparra is ki kell dolgozni.
5. A KGST többi bizottságaival a kapcsolatot az országon belül meg kell javítani.
6. Az egységesítés és szabványosítás előfeltétele, hogy a EFEF adja meg az erre vonatkozó követelményt.
7. Nagyobb gondot kell fordítani a tartalék-alkatrészek gyártására.
8. Célszerűnek tartja, hogy a HEÁB időnként a KGST Végrehajtóbizottságának szűkebb körében beszámolót adjon.
9. Az egyes országok erősítsék meg a hadiipari bizottságokat és apparátusukat, ezen túlmenően legyenek plenáris és elnöki ülések, titkári értekezletek, szükség szerint szakértői megbeszélések.

Az értekező ezen részéről sem született elfogadott jegyzőkönyv.¹⁰³

A magyar politikai vezetés a KGST XVII. ülészakára és a soron következő VB ülésre készülve ugyancsak kétségeinek adott hangot. Apró Antal – állandó KGST-képviselő – az MSZMP PB-hez november 26-án benyújtott jelentésében így fogalmazott: „A KGST-nek az elmúlt félévi tevékenységét alapján pozitívan kívánjuk értékelni abban az értelemben, hogy megkezdődött a legfontosabb intézkedések végrehajtása. A fejlődés üteme azonban egyelőre még lassú, és még elég messze vagyunk attól, hogy a KGST újszerű tevékenysége valóban érezhető változásokra vezessen az országok gazdasági életében. Az előrehaladás lassúsága megmutatkozik többek között abban, hogy:

- a) késedelem mutatkozik a távlati tervek összehangolásánál;
- b) az állandó bizottságok munkája lassan és egyenetlenül áll át az új követelményeknek megfelelően;
- c) lassan indul meg a közös intézmények kialakítása;
- d) a tervezettnél lassabban indul meg a Titkárság létszámának feltöltése.”

A magyar fél gyökeresen változtatni kívánt a szakosítás addigi módszerén, mert változatlanul 3–5 országra osztották ki egy-egy termékfajta gyártását – a munkamegosztás hatékonyságát csökkentve így. Apró további szervezeti lépéseket is szükségesnek ítélt: „Meg kell szervezni az egyes állandó bizottságok közötti koordinációt, mert ez ma úgyszólván teljesen hiányzik. Csökkenteni kell a Végrehajtóbizottság túlterhelését olyan módon, hogy minden olyan kérdést, amely az állandó bizottságokban eldönthető, ott döntsék el, és ne terjesszék a VB elé. A VB

új módszerekkel – például az állandó bizottságok beszámoltatásával – ellenőrizze azok munkáját, és biztosítsa, hogy azok a pártértekezlet határozatainak megfelelően dolgozzanak.”¹⁰⁴

A KGST 1962. december 14. és 20. között lezajlott bukaresti ülészakája megvitatta a pártvezetők tanácskozásán elhatározott átalakítások végrehajtását. A VB 3. ülése pedig egyebek mellett döntött a KGST Titkárságának újjászervezéséről is.¹⁰⁵ A KGST központi apparátusában az ekkor meghatározott szervezeti rend, státuszleírás szerint az „Általános Osztály” fedőnevet viselő hadiipari osztály 30 fős létszámkeretet kapott, amely így a több mint 800 fős Titkárság nagyobb osztályai közé tartozott.¹⁰⁶

2.5. Elégedetlenség és bírálatok

A KGST-n belüli forrongás a Hadiipari Együttműködési Állandó Bizottságát is elérte. Az 1963. január 23–30. között lefolytatott moszkvai ülésen a közép-kelet-európai tagországok hevesen bírálták a kialakult működési gyakorlatot. A kínos gondossággal megszerkesztett és kiegyensúlyozott jegyzőkönyv is szokatlan jelenségeket rögzített, a tanácskozásról szóló tervhivatali jelentés azonban ettől élesebben fogalmazott. Jávor Ervin ezredes, delegációvezető szerint a hozzászólók az alábbiakban jelölték meg a HEÁB legfőbb hiányosságait:

- „A KGST XV. és XVI. ülészakája után a Hadiipari Együttműködési Állandó Bizottság munkája nem lendült fel, sőt, bizonyos visszaféjlődés következtében elmaradás tapasztalható a többi bizottság munkájához képest.
- A legfontosabb elvi és metodikai kérdések megoldatlanok. Ilyenek például a szakosítás elvi kérdései, valamint a folyó szállítások és az „M” felkészülés összehangolásának kérdése.
- Az Egyesített Fegyveres Erők Főparancsnokságának részvétele a bizottság munkájában nem kielégítő, és szervezeten nem megoldott. Ebből adódóan az 1966–70. évi haditechnikai tervek kidolgozása és összehangolása jelenleg nem látszik reálisan végrehajtható feladatnak.”

Ilyen súlyú bírálat aligha hangzott el a bizottság 1956-os megalakulása óta. Jávor azonban még ettől is borúlátóbb volt: „Magának az ülészakának a menete is azt bizonyította, hogy azokban a kérdésekben, melyek eldöntése csakis az említett elvi és szervezeti kérdések rendezése alapján történhetett volna meg, nem sikerült végleges határozatokat hozni.”

¹⁰⁴ Jelentés az MSZMP PB részére. A KGST XVII. ülészakájának és a Végrehajtóbizottság 3. ülésének napirendjéről, valamint javaslat a résztvevő magyar kormánydelegáció összetételére. 1962. november 26. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 286. ó. e. 59–60. o.

¹⁰⁵ A KGST Titkársága osztályainak beosztása az együttműködési bizottságok, állandó bizottságok és értekezletek tagolódását képezte le. A titkárság civil részlegeinek működéséről lásd: Meisel (1979) 70–71. o.

¹⁰⁶ KGST VB harmadik ülés jegyzőkönyve. Bukarest, 1962. december. MOL XIX-F-6-na 1011. d.

¹⁰³ Jegyzőkönyv a Honvédelmi Bizottság 1962. november 1-én megtartott 143. üléséről. HL HB iratok 1. d. 8–10. o. A Honvédelmi Tanács 1962. május 2-i ülésén Biszku Béla elnökhelyettes jelentette be, hogy a testület megnevezése ekkortól Honvédelmi Bizottság. Ugyanekkor elfogadták a testület új ügyrendjét is. Lásd a HB 1/138/1962. sz. határozatát. HL HB iratok 1. d.

A hivatalos jegyzőkönyv a napirend eufemisztikus címe – *A nemzetközi együttműködés szervezetének további tökéletesítése a VSZ-ben résztvevő országok véderéjének erősítése területén* – ellenére komoly kétségeket rögzített: „A Bizottság ülésén a Bolgár Népköztársaság, Magyar Népköztársaság, NDK, Lengyel Népköztársaság, Román Népköztársaság és Csehszlovák Szocialista Köztársaság delegációi olyan értelemben szóltak hozzá, miszerint a Varsói Szerződésben résztvevő országok véderéjének erősítése területén folyó együttműködés jelenlegi keretei nem biztosítják egész sor komoly feladat megoldását. Ezen feladatok csak az országok által közösen hozott határozatok alapján oldhatók meg sikeresen és eredményesen. [...] A felszólalók rámutattak, hogy olyan kérdések, mint a fegyverzet és haditechnikai eszközök rendszereinek további fejlesztése, a népgazdasági »M« tervek és a tudományos-kutatási tervek, továbbá a kísérleti-konstruktív munkálatokra vonatkozó tervek sokoldalú koordinálása a VSZ országaiban, honvédelmi kérdések a híradástechnika, közlekedés, egészségügy és a népgazdaság egyéb ágazatai területén majdnem egyáltalán nem szerepelnek az együttműködésben. A fent nevezett delegációk megjegyzik, hogy ez a helyzet a továbbiakban országaink komoly lemaradásához vezethet a véderő szükséges színvonalához képest, és javasolják a KGST Hadiipari Bizottsága illetékességét meghatározó jelenlegi keretek kibővítését, vagy pedig egy másik állandóan működő, a KGST-hez és az Egyesített Parancsnoksághoz tartozó szerv létrehozását. A bizottság célszerűnek tekinti ezen kérdés felterjesztését a KGST VB elé, jóváhagyás céljából.”

A KGST Titkárság Hadiipari Osztályának szervezeti felépítésénél ugyancsak vita kerekedett, ami miatt az ügyet a KGST VB hatáskörébe utalták. A jegyzőkönyv szerint a felek elismerték „annak célszerűségét, hogy a Hadiipari Osztály létszámkeretének kitöltése szovjet szakemberekkel történjék”. Rögzítették az is, hogy a csehszlovák delegáció ezzel nem ért egyet. Jávor jelentésében azonban ettől erősebb kifejezés áll: „A 25 fős Hadiipari Osztály állományát szovjet szakemberekkel kell feltölteni. A csehszlovák delegáció kivételével a szervezetre vonatkozó javaslatot a bizottság elfogadta. [Kiemelés tőlem.] A csehszlovák delegáció különvéleményt jelentett be, mert nem látja biztosítottak az osztály nemzetközi jellegét.” A kritikus pillanatokban a magyar fél – a számos, blokkon belüli fórumon megtapasztalt – óvatos lojalitással közelítette meg a kérdést: „A magyar delegáció véleménye szerint helyes ez a szervezeti forma, mert – figyelembe véve a terület speciális jellegét – a szovjet szakemberek operatívabb kapcsolatot tudnak létesíteni a haditechnika fejlesztésével foglalkozó szovjet intézményekkel, és az osztály munkájába az érdekelt országok részéről bekapcsolódó szakemberek mindenkor a hazai viszonyok legjobb ismerői lehetnek.”

Első ízben került sor konfliktusra szakosított termékkel kapcsolatban is. Románia megrovást kapott, amiért a BTR-60P típusú páncélozott jármű gyártás-felkészülése során eltért az eredeti szovjet dokumentációtól: román gyártmányú hajtómű, aggregátor és más részegységek kerültek a járműbe. A szovjet fél igen csak nehezítette, hogy a licencadó és a VSZ EFFE engedélye nélkül tértek el a dokumentáció előírásaitól. A román fél viszont leszögezte: más módon számára

a BTR gyártása nem rentábilis, így nem is kezdi meg a jármű sorozatgyártását. A jegyzőkönyv szerint a bizottság felkérte a VSZ EFFE-et a magyar gyártmányú BRDM páncélozott jármű fegyverzeti rendszerbe állíthatóságának megvizsgálására.¹⁰⁷

A Moszkvát ért bírálatok azonban ezzel még korántsem értek véget. Január 30–31-én a VSZ tervhivatali és vezérkari képviselői tárgyaltak a mozgósítási felkészülés helyzetéről. Az erről szóló jegyzőkönyv – a fentiekkel ellentétben – szinte semmilyen formában nem rögzítette az ellenvéleményeket. A Magyarországot – ezúttal OT-elnökhelyettesi minőségében – képviselő Jávor Ervin beszámolójából azonban kiderül, hogy számos hiányosságra derült fény:

- „Az »M« felkészülés és az »M« tervek összehangolására időszakonként összeülő – tervhivatali és vezérkari képviselőkből álló – értekezlet meghatározott szervezet és ügyrend hiányában nem tudja érdemben biztosítani a felmerülő feladatok rendszeres megoldását, és az egységes irányítást.
- A szervezet tisztázatlanságából adódik, hogy az »M« munka irányítására létrehozott szervnek nincsenek rendszeres kapcsolatai a KGST állandó bizottságaival – még a Hadiipari Bizottsággal sem –, valamint nem kielégítő kapcsolata az Egyesített Fegyveres Erők Parancsnokságával sem.
- A feladatok nincsenek pontosan körülhatárolva, és részben ezért, gyakorlatilag a munka leszűkült a haditechnikai termékek és a legfontosabb nyersanyagok éves »M«-szállításainak egyeztetésére. Olyan fontos területek, mint például a közlekedés, hírközlés és az egészségügy »M« felkészítésének irányítása nem megoldott.
- Az »M« felkészülés lényeges metodikai elvei nincsenek rendezve.”

Jávor kiemelte: „Az ülészenon fentiekkel kapcsolatban szinte kivétel nélkül valamennyi delegáció részéről éles bírálat hangzott el. Ennek eredményeképpen olyan határozat született, hogy az értekezlet munkáját rendszeresebbé kell tenni, és ehhez a Szovjetunió Népgazdasági Tanács (korábban az Állami Tervbizottság) Mozgósítási Főosztályán működő nemzetközi csoportnak 1963. évre munkaterv-tervezetet kell kidolgoznia, melyet az egyes országok hozzászólásai alapján a legközelebbi értekezleten jóvá kell hagyni.”¹⁰⁸

A januári HEÁB ülésen elhangzott kritikákat G. Szidorovics, mint „megbízott elnök” ismertette külön levélben minden tagország állandó KGST-képviselőjével is. Az 1963. február 2-i – Magyarország esetében Apró Antalhoz címzett – levél

¹⁰⁷ Jelentés a KGST HEÁB 1963. január 25–30. között lefolytatott üléséről, valamint a VSZ-ben résztvevő államok tervhivatali és vezérkari képviselőinek „M” értekezletéről. 1963. február 12.; illetve A Bizottság VII. ülése. 7/63. sz. jegyzőkönyv. Moszkva, 1963. január 25–30. MOL XIX-A-98 147. d. 65. t. Az idézetek helye: Jelentés 1–2. o., Jegyzőkönyv 10–11. o.

¹⁰⁸ A VSZ-ben résztvevő országok állami tervezőszervei delegációvezetőinek és a hadseregek vezérkarai képviselőinek 1963. január 30–31. között Moszkvában megtartott értekezletének jegyzőkönyve.; illetve Jelentés a KGST HEÁB 1963. január 25–30. között lefolytatott üléséről, valamint a VSZ-ben résztvevő államok tervhivatali és vezérkari képviselőinek „M” értekezletéről. 1963. február 12. Uo. Az idézetek helye: Jelentés 3–4. o.

a fentebb ismertetett bírálatokon kívül tartalmazta, hogy a Hadiipari Osztályról a KGST VB-nek kell döntenie, valamint hogy a HEÁB javasolja egy új, híradástechnikával foglalkozó állandó bizottság felállítását. A megbízott elnök nem tolmácsolta Moszkva véleményét a felvetésekről, ugyanakkor Jávör Ervin – fentebb többször idézett – jelentésében úgy interpretálta a levelet, hogy az támogatja a HEÁB hatáskörének kiterjesztését.¹⁰⁹

A fenti jegyzőkönyvek jóváhagyásakor a Honvédelmi Bizottság utasította a magyar tagozat elnökét, hogy a KGST Titkárságának Hadiipari Osztálya új szervezetiének megfelelően dolgozza ki a hadiipari nemzetközi együttműködéssel kapcsolatos munka országon belüli rendjét, továbbá a HEÁB működésének megjavítása érdekében dolgozzon ki javaslatokat.¹¹⁰

A VSZ-tagállamok honvédelmi minisztereinek és vezérkari főnökeinek február 26–28-i varsói tanácskozásán hasonlóan kritikus hangnem uralkodhatott, legalábbis Czinege Lajos vezérezredes hozzászólása erre enged következtetni: „Meg kell állapítanunk, hogy nem értünk el olyan eredményeket, mint ahogy az kívánatos lett volna [...] a hadiipari együttműködés területén, a kutatás és a fejlesztés kérdéseiben, mint azt a legutóbbi időszak tapasztalatai mutatták – nincs ilyen fejlődés.” A magyar miniszter két fő javaslatot tett: egyrészt a VSZ EFE főparancsnoka kezdeményezze a tagállamok honvédelmi minisztereinek, valamint a tervhivatalok elnökeinek értekezletét, ahol megtárgyalják a haditechnikai fejlesztéssel és gyártással kapcsolatos munkamegosztás, valamint kooperáció kérdéseit; másrészt az EFE főparancsnoka – addig, amíg nem jön létre megfelelő szervezet – hívja össze a tagállamok szakembereinek értekezletét a tudományos kutató- és fejlesztőmunka, továbbá a hadszíntér-előkészítés konkrét kérdéseinek koordinálása céljából.¹¹¹

A KGST VB következő két ülésén szokatlanul éles vita alakult ki a felek között. A VB 4., 1963. február 15–21. között Moszkvában megtartott tanácskozásán számos javaslat hangzott el már az első munkanapon a szervezet megreformálását és a gazdasági együttműködés javítását, valamint egy új *Terviroda* felállítását célzóva. Románia azonban, amely már több korábbi értekezleten is jelezte fenntartásait a magasabb szintű integrációval szemben, ehelyütt nyíltan és koherensen kifejtette ellenvéleményét. Eszerint az új javaslatok túllépnek a VB és általában az egész KGST hatáskörén, azok korlátozzák a nemzeti szuverenitást, ezért Románia nem kíván új szervezeteket létrehozni, vagy ha meg is alakulnak, azok munkájába nem fog bekapcsolódni.¹¹² A KGST VB 5., moszkvai ülésén 1963. április 17–25. között egyebek mellett a távlati tervek összehangolásáról, a szakosításról és az ágazati termelési-műszaki egyesülések létrehozásáról tárgyaltak a tagországok. Utóbbiak megalakításában Románia egyáltalán nem kívánt részt venni, és kifejezetten elle-

¹⁰⁹ MOL XIX-A-98 147. d. 65. t.

¹¹⁰ A jegyzőkönyvet jóváhagyta a HB 3/147/1963. sz. határozatával. HL HB iratok 1. d.

¹¹¹ M. Szabó (2008) 5. o.

¹¹² Jelentés az MSZMP PB-nek a KGST VB IV. ülésén a felsőszintű tanácskozással kapcsolatban vitatott kérdésekről, a hozott határozatokról és a KGST országok hatékonyabb termelési együttműködését elősegítő szovjet javaslatokról. 1963. február 28. MOL M-KS 288. f. 293. d. e. 25–42. o.

nezte, hogy a KGST ne csak ajánlásokat, hanem határozatokat fogadjon el.¹¹³ A román ellenkezés mögött számos indok és motiváció rejlett. Bukarest nyilvánvalóan érzekelte az ötvenes évek elejihez hasonló szovjet törekvéseket az egész blokkra kiterjedő tervezés megvalósítására. Ugyanakkor legalább ennyire hangsúlyos volt a mind nacionalistább irányba elmozduló, valamifajta különutat-másságot hirdető román politika szerepe. Románia ettől fogva mind a VSZ-ben, mind a KGST-ben ellenezte, és gyakorlatilag megvétózta a magasabb szintű együttműködés számos formáját; miközben az – főként gazdasági téren – vélhetően több előnnyel, mint hátránnyal járt volna Magyarországnak is.¹¹⁴

A magyar tervhivatal apparátusa 1963. március közepére készült el javaslataival a KGST Hadiipari Együttműködési Állandó Bizottság feladatait és szervezetiét illetően. Az előterjesztést jegyző Jávör Ervin ezredes és Apró Antal szerint a KGST XVI. ülésszakán elhatározott változtatások végrehajtása érdekében:

- „Rendezni kell az Egyesített Fegyveres Erők Főparancsnokának ezirányú feladatait, hatáskörét és az állandó bizottsággal való kapcsolatát.
 - A Hadiipari Együttműködési Állandó Bizottság feladatait és hatáskörét ki kell szélesíteni, hogy az országok közötti együttműködés biztosítsa a VSZ Egyesített Fegyveres Erőinek haditechnikai, hadfelszerelési és egyéb igényeinek kielégítését mind békében, mind háborús időszakban.
 - A feladatok végrehajtásának szervezeti feltételeit meg kell állapítani.”
- Az előterjesztés külön-külön összegezte, hogy a VSZ EFEF és a HEÁB hatáskörét hogyan kellene módosítani az optimális működéshez. Az EFEF-nek javasoltak műszaki-gazdasági feladatokat adni:
- Egy-egy tervidőszakra szabja meg a haditechnikai termelés irányait és arányait, a gyártandó termékek nomenklatúráját, hogy a gyártásmegosztást meg lehessen szervezni, elkerülhető legyen a fölös kapacitások létrehozása, illetve a szükséges kapacitásbővítés időben és gazdaságosan elvégezhető legyen.
 - A haditechnikai termékek béke- és háborús időszaki elosztásának felülvizsgálata.
 - A tudományos-kutatási és kísérleti-konstruktív munkák irányítása, az ezek kiindulópontját képező harcászati-műszaki követelmények meghatározása.
 - A csapatok és magasabb egységek fegyverzeti és hadfelszerelési normáinak és normatíváinak meghatározása.
 - Az EFE hadszíntér-előkészítéssel kapcsolatos igényeinek meghatározása (közlekedés, hírközlés stb.).
 - Aktív részvétel a HEÁB és az általa létrehozott ideiglenes munkacsoportok munkájában.

¹¹³ Tájékoztató az MSZMP PB részére a KGST VB ötödik üléséről. 1963. április 27. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 299. d. e. 64–70. o.

¹¹⁴ A román állásponttal kapcsolatos KGST-beli vitákról lásd: Honvári (2006) 435–437. o. A román argumentációt részletesebben ismerteti Gagy (2004) 136–137. o. A VSZ-en belüli román különútasság belső okairól és részleteiről lásd: Deletant et al (2004).

Az előterjesztők úgy ítélték meg, hogy „ezeknek a feladatoknak az EFE Főparancsnokságán belüli, valamint a HEÁB és a Főparancsnokság közötti koordinációjára az egyes országok katonai állományú képviselőiből – megfelelő hatáskörrel – anyagi-technikai szervet célszerű létrehozni.” A HEÁB hatáskörét illetően a következő intézkedéseket ítélték szükségesnek:

- A szakosítást úgy szervezze meg, hogy békeidőben teljes mértékben, hadigazdálkodás („M”) idején pedig a lehető legnagyobb mértékben biztosítsa a hadseregek igényeinek kielégítését.
- Egyeztesse a hadiipari termelési, szállítási, fejlesztési és beruházási terveket.
- Határozza meg a két vagy több ország által végrehajtandó beruházásokat, kutatásokat. Szükség esetén szervezzen közös konstrukciós irodákat.
- Hangolja össze a mozgósítás időszakára vonatkozó népgazdasági terveket.
- Koordinálja a hadigazdálkodásra való áttérés legfontosabb kérdéseit, valamint a háború kezdeti szakaszára kidolgozott gazdasági és szervezeti intézkedéseket.

Az „M” munkák megfelelő koordinációja érdekében fontosnak tartottak a KGST Titkárság Hadiipari Osztályán e célra külön részleget létrehozni. A Honvédelmi Bizottság április 5-i ülésén az OT előterjesztést elfogadta hivatalos magyar álláspontként.¹¹⁵

A KGST HÁB 1963. április 20–25-i, moszkvai ülésén a haditechnikai együttműködésben fontos előrelépés történt több vonatkozásban is. A delegációk megvitatták a haditechnika fejlesztésének főbb irányait és a gyártási tervek koordinálásának szervezési és metodikai elveit az 1966–70. évekre. Szovjet kérésre viszont levették a napirendről a tudományos-kutatási és kísérleti konstrukciós munkák terveinek koordinációs metodikáját; így ez a szakosítási alapelvek közé nem is kerülhetett be. E rész kivételével alapvetően egyeztetettnek tekintették A KGST HÁB tagállamaiban folyó haditechnika gyártás nemzetközi specializációjának és kooperációjának elveit című dokumentumot. A munkamegosztás és kooperáció alapvető céljai között sorolták fel a meglévő kapacitások racionális kihasználását és fejlesztését, a létrehozott technika műszaki színvonalának szakadatlan korszerűsítését. Rögzítették, hogy a specializáció és kooperáció a „bizottság összes tagállamai érdekeinek figyelembe vételével”, a szakosítás sokoldalúan történik, az összes tagállam folyamatos tájékoztatása mellett. A dokumentum szerint a gyártás-specializálási ajánlásokat a bizottság dolgozza ki, s azok mindaddig érvényben maradnak, amíg olyan új körülmények nem merülnek fel, melyek korrekciót igényelnének. Leszögezték, hogy mindez egyet jelent az indokolatlan párhuzamosságok felszámolásával és a gyártási sorozatnagyságok emelkedésével. Egy-egy terméket (termékcsoportot) egy-egy országra kell osztani, s legfeljebb, ha annak

nincs elegendő kapacitása, akkor lehet kettőre. Az adott terméket elvállaló ország kötelezettséget is vállal a többi tagországok igényeinek kielégítésére.

A mozgósítással kapcsolatos kérdésekről nem tárgyalt a HEÁB, mivel a KGST VB még nem hagyta jóvá feladatkörének bővítését. Az 1964–65. évi beruházások egyeztetését furcsamód akadályozta a KGST Titkárság Hadiipari Osztálya (gyakorlatilag a szovjetek): azt állította az osztály előterjesztésében, hogy a tagországok által beküldött tervekben nincs egyetlen azonos téma sem – tehát nincs is mit egyeztetni. A HEÁB azonban nem fogadta el ezt a tájékoztatást, mert ahogyan Jávör Ervin delegációvezető jelentésében érvelt: „Véleményünk szerint ez a feladat sokkal bonyolultabb annál, hogy így le lehessen egyszerűsíteni. Az egyeztetés célja az, hogy az országok minél több anyagi ráfordítást takarítsanak meg a beruházásoknál, ez pedig csak úgy érhető el, ha a tagállamok ismerik egymás beruházásait. Csak így van lehetőség olyan beruházások beindításának megakadályozására, amelyeknek megfelelő termelési kapacitása már más országban létezik.”

Jávör Ervin ugyanebben a jelentésben számolt be a tervhivatali és vezérkari vezetők áprilisi „M” értekezletéről is. Pozitívum volt, hogy a mozgósítási problémák megbeszélését rendszeressé teszik, a HEÁB üléseinek időszakában tartva a tanácskozásokat, a Szovjetunió és a többi tagállam között azonban folytatódott a vita. „A szovjet fél álláspontja az volt, hogy nem tartja célszerűnek az »M« munkák sokoldalú koordinációját. A munka titkossága érdekében továbbiakban a kérdések megvitatását kétoldalú találkozókra és konzultációkra javasolja leszűkíteni. Az értekezlet során az országok delegációinak vezetői kivétel nélkül ellenezték a munkának kétoldalú találkozókra való leszűkítését. Kifejtették, hogy a sokoldalú koordináció csupán módszertani kérdéseket érint, és tényleges számszerűségeket – mint korábban – ezután sem tartják célszerűnek sokoldalúan tárgyalni. Az anyagok feldolgozását a szovjet fél végzi, így kizárható, hogy szovjet adatok illetéktelenekhez kerüljenek.” Jávör jelentése szerint „igen élesen merült fel a háború kezdeti időszakára vonatkozó tervek módszertani egyeztetésének szükségessége, az egységes felkészülési munka koordinációja, a munkaterv-tervezetekben felvett egyéb pontok napirendre tűzése, és ezen keresztül annak érvényesítése, hogy az »M« kérdésekben módszeres előrehaladást kell biztosítani.” Mindezek sokoldalú tárgyalást igényeltek volna, ám végül elfogadták, hogy a szomszédos országok a közlekedési és hírközlési felkészülés problémáit kétoldalúan hangolják össze.

A magyar delegációvezető mérsékelt optimizmussal zárta beszámolóját: „A HEÁB jelenlegi ülésszakának munkáját úgy tekinthetjük, hogy kimozdult arról a holtpont-ról, amelyen mintegy másfél éve állt. Ugyanakkor ismét bebizonyosodott, hogy teljes értékű munkát végezni és a VSZ tagállamainak közös védelmével kapcsolatos feladatait a bizottság kielégítően csak akkor tudja megoldani, ha rendeződnek az EFE Főparancsnokságának és a bizottságnak a kapcsolatai, illetőleg mindkét szerv feladatai és hatásköre kiegészülnek. Ez különösen az »M«-mel kapcsolatos munkában érezteti hátrányos kihatásait.”¹¹⁶

¹¹⁵ Előterjesztés a Honvédelmi Bizottsághoz: A KGST Hadiipari Együttműködési Bizottság feladatai és szervezete. 1963. március 15. MOL XIX-A-98 148. d. 66. t., valamint a HB 1/148/1963. sz. határozata. 1963. április 5. HL HB iratok 1. d.

¹¹⁶ Jelentés a KGST Hadiipari Együttműködési Állandó Bizottság 1963. április 20–25. között

A KGST VB csak a nyár folyamán tűzte napirendre a HEÁB kérdését. A VB 1963. július 5-i moszkvai ülészakának zárt ülésén – V. Rjabikov, a HÁB elnökének beszámolóját követően – értékelték a KGST Titkárság Általános (Hadiipari) Osztálya addigi működését. Ekkor határozták meg az osztály végleges szervezetét, 25 fővel. A HÁB titkárságaként funkcionáló osztálynak a KGST apparátusán belüli nagy önállóságát mutatja, hogy munkáját teljes körűen a HEÁB elnöke irányította, s a KGST Titkársága kizárólag a bizottság és az osztály szervezési és gazdasági ügyeit intézhette. A szovjetek változatlan szervezetbeli primátusát mutatta, hogy az osztály teljes szakértői állománya a Szovjet Hadseregéből verbuválódott: „Figyelembe véve az osztály tevékenységének sajátosságát, célszerű elfogadni a létszámnak szovjet szakemberekkel való feltöltését, figyelembe véve, hogy az országok állandó jellegű szakember létszámot jelölnek ki, akiket az osztály be fog vonni a Hadiipari Bizottság elé menő kérdések előkészítésébe” – indokolta a döntést a KGST VB.

A KGST Titkárság Hadiipari Osztálya a következő szervezeti egységekre tagolódott:

- komplex kérdésekkel foglalkozó csoport (4 fő),
- repülőipari csoport (2 fő),
- hajógyártó ipari csoport (2 fő),
- páncélos technikát, rakétát, tüzérségi és gyalogsági fegyvereket, valamint löszereket előállító iparral kapcsolatos csoport (3 fő),
- rádiótechnikai és elektronikai ipari csoport (3 fő),
- atom- és vegyvédelmi, műszaki és a hátország részére szükséges technikát előállító iparral kapcsolatos csoport (3 fő),
- irodai részleg (ellenőrök, gyorsírók, titkárnők – 5 fő).

A haditechnikai tudományos-kutató és kísérleti-tervező munka egyeztetésének, valamint a hadiipari mozgósítási tervek koordinálásának kétoldalú rendszerét változtatlanul fenntartotta a VB. A szovjet fél ígéretet tett, hogy intézkedéseket tesz a kutatási és fejlesztési ajánlások átadási idejének rövidítésére. A VB a rádiótechnika és az elektronika gyors fejlődése miatt célszerűnek tartotta egy új, ezzel foglalkozó állandó bizottság megszervezését, amely a katonai híradástechnikai kérdéseket a HÁB-bal egyeztetné. A VB ugyanakkor – hatáskör hiányában – nem foglalkozott a VSZ EFE Főparancsnoksága és a KGST HÁB közötti együttműködés és szorosabb kapcsolattartás kérdésével.¹¹⁷

A Varsói Szerződés tagállamaiban az 1961. márciusi program alapján végzett fejlesztéseket a PTT 1963. július 26-i moszkvai tanácskozásán tekintették át. Meg-

tárgyalták és elfogadták Grecsko marsall, a VSZ EFE főparancsnokának jelentését, amely az előző két év munkájának értékelésén túl rögzítette az 1970-ig teljesítendő feladatokat is. A PTT ennek alapján elfogadott határozata nyugtázta, hogy „jelentősen növekedett a [VSZ-]csapatok technikai felszerelése, gépesítése és korszerű fegyverfajtákkal való ellátottsága”. A határozatban összegezték a korábbi kétoldalú szerződésekben vállalt kötelezettségek rendszerét is.¹¹⁸

A KGST HEÁB 9., 1963. november 28. – december 3. közötti moszkvai ülésén véglegesítették és egységes okmányba foglalták a hadiipari specializáció és kooperáció alapelveit. (Ennek részleteit korábban már ismertettük.) A nyári KGST VB-határozatok figyelembe vételével az értekezleten elfogadták a bizottság új alapszabályát. Az 1956-os alapszabályhoz hasonlóan részletesen szabályozták a testület feladatait és hatáskörét, az ajánlások és határozatok meghozatalát és érvényét, valamint a bizottságnak a KGST Titkárság Hadiipari Osztályához való viszonyát. A HEÁB feladatkörének bővítése viszont elmaradt a VB-határozatok nyomán. Így a bizottság feladatai között az egyetlen érdemi újdonságot az jelentette, hogy javaslatokat tehet a haditechnikai gyártás területén elért eredményeknek a polgári termelésben való felhasználásának lehetőségeire. Az alapszabállyal együtt a bizottság jóváhagyta új eljárási szabályait is.

A KGST különböző szervei közötti koordináció előmozdítása érdekében a HEÁB jóváhagyta a más állandó bizottságokkal való együttműködés rendjét. A bizottságok a következő módokon kooperálhattak egymással az okmány szerint:

- a) a vizsgálandó kérdésre vonatkozó elképzelések kölcsönös átadása;
- b) műszaki információcsere és a különféle műszaki dokumentációk átadása;
- c) közös szakértői csoportok létrehozása;
- d) javaslatok készítése a KGST megfelelő ágazati osztályával együttműködve;
- e) állandó bizottságok elnökeinek közös tanácskozása;
- f) a tagországok delegációvezetőinek közös tanácskozása;
- g) az érdekelt állandó bizottságok együttes ülésezése.

Az értekezleten a VSZ EFEF képviselője, N. P. Dagajev vezérezredes közölte a delegációkkal, hogy a főparancsnokság 1964 januárjában megküldi a tagországoknak listáját az 1970-ig a szövetség fegyverzeti rendszerébe felvenni javasolt eszközökről. Az országokat felkérték, hogy határozzák meg a főbb haditechnikai fajtákra vonatkozó szükségleteiket, valamint a termelési irányszámait, és ezeket küldjék meg a Hadiipari Osztálynak. A bizottság ennek alapján egy évre előre meghatározta a további egyeztetések menetrendjét. Megválasztották továbbá a Hadiipari Osztály vezetőjét – elfogadva a szovjet jelöltet, G. N. Lejkovot.¹¹⁹

¹¹⁸ A Varsói Szerződésben részt vevő államok Politikai Tanácskozó Testületének 1963. július 26-i határozata – Grecsko elvtársnak, az Egyesített Fegyveres Erők Főparancsnokának a Varsói Szerződésben résztvevő államok Egyesített Fegyveres Erői harcászultságával és harckiképzési állapotával kapcsolatban tett jelentéséről. Az MSZMP PB 1963. szeptember 10-i ülés jegyzőkönyvének melléklete. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 312. d. e. 81–83. o.

¹¹⁹ A KGST HÁB 1963. november 28. – december 3. között Moszkvában megtartott 9/63. sz. ülésének jegyzőkönyve. MOL XIX-A-16-aa 108. d.

lefolytatott ülészakáról, valamint a Varsói Szerződésben résztvevő államok tervhivatali és vezérkari képviselőinek „M” értekezletéről 1963. május.; valamint 8/63. sz. jegyzőkönyv a Bizottság 8. üléséről. Moszkva, 1963. április 20–25. Jóváhagyva a HB 7/149/1963. sz. határozatával, 1963. május 30-án. MOL XIX-A-16-aa 107. d.

¹¹⁷ Jegyzőkönyv a KGST Végrehajtó Bizottság 7. üléséről a hadiipar kérdéseivel kapcsolatban. Moszkva, 1963. július. Jóváhagyva a HB 5/152/1963. sz. 1963. augusztus 10-i határozatával; valamint Jelentés a Honvédelmi Bizottság részére. 1963. július. HL HB iratok 1. d. Idézet helye: Jegyzőkönyv 4. o.

A HEÁB ülésről és az azzal párhuzamosan tartott „M” értekezletről beszámolva Jávor Ervin a következőket mondta a Honvédelmi Bizottságnak: „Az »M« kérdések nemzetközi rendezése tekintetében lényeges előrehaladás nem történt. E fontos terület továbbra sincs összefogva. Ennek következtében a hadsereg ellátása aránytalan, nincs központi elosztási rendszer kialakítva. [...] Véleménye szerint nem volna helyes az »M« kérdések rendezésére ismételt magyar részről előterjesztést tenni, miután 1 éve, a KGST VB ülésen javaslatot adtunk, melyet nem fogadtak el. A további előrehaladást katonai vonalon kellene fokozni, például az EFEF-en belüli anyagi szerv létrehozásával. Ezen kívül a kétoldalú kapcsolatainkat kellene jobban fejlesztenünk, főleg a szomszédos országokkal.” Czinege Lajos honvédelmi miniszter úgy kommentálta a javaslatot, hogy „a [VSZ] Politikai Tanácskozó Testület felé javaslatot készítsünk, de abban ne csak a jelenlegi helyzetet rögzítsük, hanem mutassunk rá bizonyos konstruktív előrehaladás lehetőségeire is.”¹²⁰

¹²⁰ Jegyzőkönyv a Honvédelmi Bizottság 1964. január 23-án megtartott 156. üléséről HL HB iratok 2. d. 5–6. o.

3. A KGST ÉS A VARSÓI SZERZŐDÉS ÁTALAKÍTÁSA

A nemzetek feletti tervezés ideájának újjáélesztési kísérlete. Románia obstrukciója vs. Magyarország reformjavaslatai: lazább vagy szorosabb integráció? A KGST és a VSZ közötti intézményi kapcsolatok létrehozásának tervei, intézményi reformok szükségességének felismerése. A szakosítási ajánlásokat felülről érdekek. Szakadás közeli állapot a Varsói Szerződésben – a patthelyzet elhúzódása. A magyarországi gazdaságirányítási reform hatásai: fokozódó koordinációs nehézségek – ösztönzés és bátorítás. Konszenzus VSZ a szervezeti korszerűsítésénél, békeidőszakra rendezett viszonyok.

1963 végén lezárult egy korszak a KGST és a Hadiipari Bizottság működésében: létrejöttek az alapvető szervezeti struktúrák, megtörtént a különféle testületek és szervezetek hatásköreinek elkülönítése, a tagországok gyakorlatot szereztek a sokoldalú egyeztetésben. Egyre nyilvánvalóbbá váltak ugyanakkor a KGST működésének gyenge pontjai: a döntően kétoldalú, természetes árucserre, a merev kontingensrendszer, a szakosítás elégtelen szabályozása, a tagországok éles érdek-különbségei stb. A nyugat-európai integráció lépéseit figyelő Magyarország, Csehszlovákia és Lengyelország egyre elégedetlenebb volt a szervezet hatékonyságával, ezért különféle javaslatokat dolgoztak ki és próbáltak elfogadtatni.

3.1. A kisebb tagállamok kezdeményezései

Az 1964-es év fő feladata már a következő ötéves tervperiódus, az 1966–1970 közötti hadiipari beruházási és termelési tervek összehangolásának megkezdése volt. A KGST HÁB delegációvezetői február 25–27-i moszkvai értekezletükön megvitták a *Vozduh* automatizált repülőgép-irányító rendszer gyártásának szakosítását és kooperációs lehetőségeit, a *Parusz* rádióállomás gyártását, a MiG-21-es repülőgép nagyjavításának megszervezését, valamint több tagország páncélozott járművel való ellátásának kérdését. A VSZ és a KGST közötti kommunikációs zavarokra utalt ugyanakkor, hogy az EFE Főparancsnoksága a tagországok vezérkari főnökei számára későbbi határidőt szabott a távlati haditechnikai igények egyeztetésére, mint a KGST HÁB. A szovjet vezetés még az értekezlet ideje alatt orvosolta a hibát, és április elejére kérték a tagállamoktól a tervjavaslatok elkészítését.¹

¹ Jelentés a HB elnöke részére – A KGST Hadiipari Állandó Bizottságban részt vevő országok delegációvezetőinek 1964. februári moszkvai tárgyalásáról. 1964. március 9. HL HB iratok 2. d.

A KGST HEÁB 1964. május 12–14-i moszkvai ülését Jávör Ervin delegációvezető – a HB-nak beszámolva – a „korábbiakhoz képest legeredményesebbnek” nevezte a távlati tervek egyeztetésében tett előrehaladást értékelve. A beruházási tervek koordinálásához elfogadott metodika immár valóban szövetségi szintű érdekeket fogalmazott meg: „A beruházási tervek egyeztetését olyan számítással kell végezni, hogy az új gyárak építésénél és a meglévő gyárak bővítésénél ne csak a nemzeti, hanem az összes szükségletek fedezése legyen figyelembe véve. [...] A haditechnikai termékek gyártásának bővítéséhez szükséges beruházások eszköz-lésénél a meglévő kapacitások maximális kihasználásának szükségességéből kell kiindulni. Figyelembe kell venni a meglévő vállalatok rekonstrukciójának lehetőségét, kiegészítő kapacitások létrehozása céljából, az új építkezésekre eszközrendő ráfordítások csökkentése végett, vagy pedig gyárak átállítását új haditechnika gyártására. A haditechnika gyártásának komplex fejlesztésére tervezett beruházások lehetőség szerint kell, hogy elősegítsék az ipar arányos fejlesztését a Bizottság tagállamaiban. A beruházások koordinálásánál meg kell vizsgálni közösen a kettő vagy néhány érdekelt bizottsági tagállam által megvalósítandó beruházások célszerűségét, különösen az új, nehezen elsajátítható haditechnikai fajták gyártásának megszervezése céljából.” Ugyanakkor éles vita zajlott a páncélozott szállítójárművek gyártásának elosztása és megszervezése körül. A lengyel–csehszlovák kooperációban gyártani tervezett SzKOT páncélozott szállító harcjárműnél számos konstrukciós hibára derült fény a menetpróbáknál, ezért rendszerbe állítása kérdéses volt.² A korábbi tervet, hogy román–magyar kooperációban készüljön egy másik fajta páncélozott szállítójármű – a HEÁB megvizsgálni javasolta. A magyar Honvédelmi Bizottság ezt a lehetőséget utóbb elvetette, a kooperáció tetemes költségkihatásaira és műszaki problémákra hivatkozva.³

Októberben a tagországok közel kéthetes tanácskozássorozaton egyeztették Moszkvában az 1966–70. évi haditechnikai szállítási terveiket. 8-a és 19-e között Magyarország is egyenként, kétoldalú megbeszéléseken vette sorra minden partnerrel a tervezett export és import tételeket. Az OT beszámolója három témakört emelt ki, ahol a tárgyalások alapján gondok mutatkoztak. 1. A magyar híradástechnikai ipar kapacitásainak jobb kihasználása: a magyar fél ismételt felajánlotta szállítási készségét a Szovjetunióknak, Moszkva azonban ezt azzal hárította el, hogy saját, újonnan kiépült üzemeit sem tudja teljesen ellátni megrendeléssel. 2. A haditechnikai műszaki fejlesztések koordinálatlansága miatt egyes esetekben a szakosított tagország és a Szovjetunió is kifejlesztett eszközöket. A szovjet konstrukcióról az utolsó pillanatig nem értesítették a szövetségeseket, de az gyorsabban elkészült, és így az EFEF is ezen eszközt rendszeresítette. Magyarország

² Az OT-64 típusszámú harcjármű SzKOT elnevezése a cseh *Střední Kolový Obrněný Transportér*, illetve az azzal megegyező betűszót adó, azonos jelentésű lengyel *Średni Kolowy Opancerzony Transporter* megnevezés rövidítése.

³ Jegyzőkönyv a Honvédelmi Bizottság 1964. június 4-én megtartott 160. üléséről HL HB iratok 2. d. 5–6. o., illetve A KGST HÁB 1964. május 12–14. között Moszkvában megtartott 10/64. sz. ülésének jegyzőkönyve. MOL XIX-A-16-aa 109. d.

két esetben is így járt. A szovjet *Visztrel*lel párhuzamosan nálunk is kifejlesztették az egyoldalsávú rádióállomást, amely szakvélemények szerint korszerűbb kivitelű volt, de rendszeresítésre még nem elég érett. A másik esetben a szovjet *Dnyep*r URH rádió-átviteltechnikai rendszerrel egyidőben magyar–csehszlovák–lengyel erőfeszítések eredményeként megszületett az azonos célú *Buda–Duga–Csajka* rendszer. E három tagország ragaszkodott hozzá, hogy megbeszélést szervezzenek a Szovjetunió bevonásával a saját rendszerük gyártásának lehetőségeiről. 3. A szakosítási döntések betartása: miközben a gyártási oldalról minimális fe-gyelmeztetlenség volt tapasztalható, addig a felhasználói oldalról annál gyakoribb volt, hogy nem a szakosított országtól rendelték, hanem a Szovjetuniótól. Magyar kérésre ugyan a szovjet delegáció nyomatékosan kérte a szakosított országtól való rendelést, de Románia és az NDK nem kívánt változtatni vásárlási szándékán. A román delegáció hazája fizetési mérlegének helyzetével indokolta, hogy miért Moszkvától igényli az infravörös műszereket és a páncélozott úszó járművet. A kelet-német küldöttség pedig arra hivatkozott, hogy hadseregét ugyanazzal a páncélozott jármű típussal kívánja ellátni, mint amelyet az NDK területén állomásozó szovjet erők használnak.

A nyitott kérdések jelentős számát látva a KGST HÁB delegációvezetők értekezletre ültek össze, és a bizottság év végére tervezett ülését 1965. első negyed-évére halasztották.⁴

A részleges eredmények Magyarországon sem feleltették a szervezet egészének működési problémáit. 1965. március 9-én az OT és a HM – részletes hazai vizsgálatok alapján – közös előterjesztést készített a Honvédelmi Bizottság részére *A hadiipari szakosítás és műszaki fejlesztés, valamint a hadiipari termékekből „M” időszakban történő ellátás helyzetéről*. A címben megjelölt területeken tapasztalható hiányosságokat „közös alapvető okokra” vezették vissza, amelyeket részleteiben ismertettek. A szakosítás rendkívül fontos volt Magyarország számára – haditechnikai területen is. A II. ötéves tervben várhatóan előállított 14 milliárd Ft értékű hadiipari cikk 40%-a szakosított termék volt, a 4,7 milliárd Ft értékű exportból pedig 71%-kal részesedtek a specializált áruk. Az exportlehetőségek alapvetően javították a termelés gazdaságosságát. Ugyanakkor a következő hiányosságok változatlanul fennálltak:

- 1963-tól kezdve a szakosítási munka rendkívül lelassult, sőt bizonyos területeken elakadt, mindez pedig már komolyan hátráltatta a III. ötéves terv előkészítését.
- Egyes termékek gyártását a szükségesnél több országra szakosították.
- A tagországok rendre figyelmen kívül hagyták az ajánlásokat, és azok be nem tartása nem járt szankciókkal. Emiatt a szakosításkor bejelentett megrendelési igények a szerződéskötés idejére drasztikusan csökkentek, vagy akár el is álltak

⁴ Jelentés az 1964. október 8–19. között Moszkvában megtartott 1966–70. évi haditechnikai termékek tervelőirányzatának kétoldalú egyeztetéséről, valamint egyéb megbeszélésekről. 1964. október. MOL XIX-A-98 88. d. 83.

a rendelestől. Egyes országok a szakosítási ajánlások ellenére több ízben mégis inkább a Szovjetuniótól rendelték meg az adott terméket, mert Moszkva kedvezőbb fizetési feltételeket és szállítási határidőket kínált.

– Állandó és visszatérő bizonytalanságot teremtett a szakosításnak a műszaki fejlesztéssel és a háborús időszaki ellátással kapcsolatos rendezetlensége. A HEÁB hatásköre ugyanis (a magyar javaslatok ellenére) változatlanul csak a szakosításra terjedt ki.

A műszaki fejlesztés kérdéseit a KGST VB ugyancsak ráhagyta a bilaterális egyeztetésekre, illetve a Szovjetunió elviekben vállalta a koordinációt – érdemi lépéseket viszont nem tett az ügyben. Erre némi magyarázattal szolgálhatott, hogy például Magyarországon is 68%-ban szovjet licenc alapján történt a haditechnikai cikkek gyártása. Ez több vonatkozásban előnyösnek bizonyult: rövidebb idő alatt lehetett megkezdeni a sorozatgyártást, kevesebb szellemi ráfordítást vett igénybe, alacsonyabb fejlesztési költségekkel járt, és minthogy az egységes fegyverzeti rendszerbe illesztett eszközökről van szó, nem voltak értékesítési nehézségek sem. A hazai fejlesztéseknek nyilvánvalóan összhangban kellett lenniük a civil ipar- és gazdaságfejlesztési célkitűzésekkel is. Így a magyar fejlesztések négy fő területre (termékre) koncentráltak: páncélozott felderítő-úszógépjármű (D-442), egyoldalsávós hadosztály rádióállomás, harcászati URH relé átviteltechnikai berendezés, valamint a rádiófelderítő eszközök. A legfőbb probléma a rendszeresítés és a megtérülés volt ugyanakkor: „Az említettek alapján helyesnek lehetne megítélni a hazai fejlesztési munkákat, illetve azok arányát az összes fejlesztési munkálatokhoz képest, ha a nemzetközi együttműködésben meglévő hiányosságok nem tennék utólag kérdésessé – a befektetett jelentős összegek megtérülése vonatkozásából – még e néhány hazai fejlesztés indokoltságát is.”

A sokat emlegetett mozgósítási ellátási problémákat kizárólag a gazdasági és hadművelleti tervezés szövetségi szintű és nagyobb mértékű összehangolásával vélte megoldhatónak a HM és az OT. A következtetéseikben részben összefoglalták és megismételték, illetve kiegészítették a korábbi években már felvetett kérdéseket. „A hadsereg »M« feladatai, melyek közvetlenül alapját képezik a béke és »M« beszerzéseknek – közvetve tehát kihatnak a szakosítási és műszaki fejlesztés munkáira – katonai, hadművelleti elképzeléseken alapulnak. A tapasztalatok szerint a feladatok végrehajtásához szükséges anyagi eszközök megteremtését megoldani hivatott »M« felkészülés jelenlegi szervezete és rendszere nem biztosítja a katonai célkitűzések és a gazdasági lehetőségek összhangját. [...] A Varsói Szerződésnek, mint katonai-védelmi szövetségnek tulajdonképpen érdemi gazdasági szerve nincs. Ilyen szervnek lenne a feladata, hogy párhuzamosan az »M« hadművelleti feladatok kidolgozásával megtervezze az ehhez szükséges eszközöket, felmérje a gazdasági lehetőségeket, és ennek alapján a véglegesen kidolgozott komplex feladatok a katonai követelmények és gazdasági lehetőségek szintéziséként jönnének létre. E szervezet létrehozása nélkül minden egyéb intézkedés, beleértve a továbbiakban javasoltakat is, csak bizonytalan hatékonyságú rész megoldást eredményezhet.”

A HEÁB-ot illetően a következő javaslatokat fogalmazták meg. A bizottság hatáskörét ki kell terjeszteni a műszaki fejlesztés koordinálására, és közös haditechnikai fejlesztési tervet kell kidolgozni. „Az egyes témák fejlesztésének vezető állama a Szovjetunió lenne, a fejlesztésben pedig a szakosítási határozatok alapján az arra kijelölt országok vennének részt. Az így koordinált fejlesztés eredményeként egy berendezés kidolgozása valósulna meg, melynek gyártása a szakosítási határozatnak megfelelően kerülne megszervezésre.” Hasonlóan a HEÁB-nek kellene foglalkoznia a haditechnikai gyártmányok „M” időszaki termelésével és elosztásával is. A HB határozatában úgy rendelkezett, hogy Magyarország állandó képviselője a KGST Végrehajtó Bizottságában, a Szovjetunió illetékes kormány szervével, a honvédelmi miniszter pedig a VSZ EFE Főparancsnokságával kezdeményezzen tárgyalást az említett problémák megoldása érdekében.⁵

A magyar álláspont kifejtésére rövid időn belül két fórumon is alkalom nyílt. Első ízben a KGST HEÁB 1965. április 9–13-i moszkvai ülésén, a bizottság 1964. évi munkájának értékelése során. A magyar delegáció tolmácsolta az előbb idézett HB-határozatban foglalt elvi álláspontot, és javasolta, hogy a Hadiipari Bizottság egyeztetett előterjesztéssel forduljon „az illetékes felső szerv” felé. A lengyel delegáció felvetése nyomán a HEÁB arra a megállapodásra jutott, hogy az év folyamán meg kell vizsgálni a bizottság munkájának perspektíváit és megjavításának feltételeit, valamint feladatai kiszélesítésének lehetőségeit. Jávor Ervin delegációvezető jelentésében kétségeinek is hangot adott: „E kérdésnek a Bizottság által felsőbb nemzetközi szervek (KGST VB, Politikai Tanácskozó Testület) elé való terjesztése attól függ, milyen mértékben sikerül a Bizottságon belül közös álláspontot kialakítani, ugyanis a szovjet és román delegáció nem teljesen értett egyet ezzel a javaslattal.” (A helyzet paradox voltát mutatja a más alkalmakkor egymással inkább szembenálló Románia és Szovjetunió ideiglenes egy platformra kerülése.) A HEÁB határozatában felkérte a tagországokat, hogy a bizottság munkájának javítását célzó javaslataikat a KGST Titkársága Hadiipari Osztályának küldjék meg.

Az 1966–70. évi kölcsönös szállítások egyeztetésénél jelentős előrehaladást ért el a HEÁB, határozatában a nemzetközi kooperáció intenzifikálására szólította fel a tagországokat. Ugyanakkor az is kiderült, hogy az NDK kivételével minden tagországban maradnak kihasználatlan hadiipari kapacitások. „Ez főleg azzal magyarázható – szölte Jávor indoklása –, hogy a már gyártásban lévő termékeknel a tényleges igények alacsonyabbak, mint azok a korábban bejelentett igények, amelyek alapján a termelési kapacitást létrehozták. A megrendelők [ráadásul] nem mindig tartják be a szakosítási ajánlásokat, s egyes esetekben különféle megmondólásoktól vezérelve nem a szakosított országtól, hanem a Szovjetuniótól szerzik be szükségleteiket.” Szakosítási ügyekben végleges döntés született a front- és hadsereg rádióállomásokról (*Poloszana-N*, amelynek gyártását Lengyelország és Magyarország kapta feladatul) és az egyoldalsávós hadosztály rádióállomásról

⁵ Előterjesztés a Honvédelmi Bizottsághoz, illetve a HB 1/169/1965. sz. határozata. 1965. március 18. MOL XIX-A-16-aa 110. d. Idézetek helye: Előterjesztés, 7–8. o.

(*Visztrel-M*, Magyarország). Súlyos ellentmondás volt azonban, hogy a bizottság a hosszú lejáratú külkereskedelmi szerződések megkötésére korábbi határidőt jelölt ki, mint ahogyan féltucatnyi további termék specializálását lezárták volna. (Az 1965. nyár közepi határidőt ugyanakkor korábbi KGST VB határozat jelölte ki, azon a bizottság nem is tudott változtatni.)⁶

A VSZ tervhivatali és vezérkari képviselőinek 1965. április 14–15-i, ugyancsak moszkvai tanácskozásáról készült hivatalos jegyzőkönyv már-már semmitmondó, a határozatokban nyoma sincs a késhegyig menő vitáknak.⁷ Irina Bisztrova viszont szovjet források alapján bőségesen dokumentálja a mérsékeltebb magyar, illetve a hevesebb lengyel és a kifejezetten éles csehszlovák kritikákat.⁸ E hármak számos érdemi javaslattal is előálltak, ám határozattá ezek nem emelkedtek – kellő egyetértés hiányában. Jávor Ervinnek a Honvédelmi Bizottsághoz benyújtott jelentéséből annyi tudható még, hogy a csehszlovák delegáció egy előzetes tanulmányt készített a mozgósítási tervezés koordinálásával kapcsolatban. Ezt minden fél előzetesen megkapta és kommentálta, a beérkezett vélemények alapján pedig a Szovjetunió Népgazdasági Tanácsa Mozgósítási Főosztálya egy vitaanyagot állított össze. Az OT elnökhelyettese úgy összegezte az értekezlet eredményeit, hogy „csak a legfontosabb és a tervezés szempontjából nagyobb jelentőségű feladatok megoldását szabad célul tűzni”.⁹

A szovjet források szerint az értekezleten a magyar delegáció a fentebb már ismertetett hiányosságokra mutatott rá: a szakosítás problémáira – a magyar eset a páncélozott járművel; több ország beszüntetheti a haditechnikai fejlesztőmunkát, ha a tagországoknak ajánlott egységes fegyverzeti rendszerbe szinte kizárólag szovjet eszközök kerülnek; más állandó bizottságok (például a vegyipari) 1970 utáni távlati feladatokat is megtárgyal stb. A magyar fél javasolta, hogy – figyelembe véve a haditechnikai termékek gyors morális elavulásával kapcsolatos különleges helyzetet – a KGST HEÁB kérje fel a VSZ EFE Főparancsnokságát és a Szovjetunió illetékes szerveit: hosszabb távra dolgozzák ki a haditechnikai termékek rendszerére vonatkozó ajánlásait.

Az NDK, Bulgária és Lengyelország képviselői a kooperáció bővítése mellett szoltak fel, és javasolták, hogy a haditechnikai eszközök fejlesztésénél és gyártásánál mellőzzék a párhuzamos munkákat. Az 1966–1970-es évekre vonatkozó

⁶ Előterjesztés a Honvédelmi Bizottság részére. A KGST Hadiipari Állandó Bizottság 11. ülése, valamint a Varsói Szerződésben részt vevő országok tervhivatali és vezérkari képviselőinek „M” értekezlete. 1965. április 16.; valamint 11/65. sz. jegyzőkönyv a KGST Hadiipari Állandó Bizottság 1965. április 9–13. között Moszkvában megtartott tizenegyedik üléséről. MOL XIX-A-16-aa 110. d.

⁷ 8. sz. jegyzőkönyv a VSZ tagállamai tervező szervei és a Vezérkarok képviselői delegációvezetőinek 1965. április 9–15-ig [sic!] Moszkvában, a népgazdasági mozgósítási tervezés módszertanának további javítása kérdéseivel kapcsolatban megtartott értekezletéről. MOL XIX-A-16-aa 110. d. Jávor beszámolójából kiderül, hogy előbb volt a HEÁB ülése, majd utána a tervhivatali és vezérkari képviselők értekezlete.

⁸ Bisztrova (2006) 352–356. o.

⁹ A KGST Hadiipari Állandó Bizottság 11. ülése. 1965. április 16. MOL XIX-A-16-aa 110. d. 5. o.

ipari tervek kidolgozásáról szóló tárgyalások során jelentős kihasználatlan kapacitásokra derült fény: a repülőgépgyártásnál Lengyelországban és Csehszlovákiában, a páncélozott szállítójárművekkel gyártásával kapcsolatban Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon, a rádiólokátorokat illetően Lengyelországban és Magyarországon stb.

A lengyel küldöttség egyfelől a tudományos kutató és a kísérleti-fejlesztő munkák terveinek – a Szovjetunió és a többi tagországok közötti – kétoldalú egyeztetési rendszerét bírálta, annak csekély hatékonysága miatt. Másfelől a mozgósítási tervek terén hiányolta a többoldalú koordinációt. Utóbbi biztosítása érdekében egy speciális nemzetközi szervezet létrehozását javasolták, amely a VSZ EFEF-hez tartozna, és munkájában a tagországok önkéntes alapon vehetnének részt. A legújabb fejlesztésű fegyverek rendszeresítése terén ugyancsak szorosabb együttműködést tartottak szükségesnek a Főparancsnokság és a HEÁB között.

A KGST HEÁB munkáját a csehszlovák delegáció bírálta a legélesebben – főként a sokoldalú egyeztetés hiányát kiemelve. A kritikus pontok hasonlóak voltak: „eddig még nem sikerült az egyeztetések útjait és hatékony formáit megtalálni, vagy legalább – az Egyesített Főparancsnokság megfelelő szerveinek aktív részvételével – összehangolni a kutató és kísérleti fejlesztő munkákat”. A bizottság ajánlásainak és döntéseinek alacsony hatásfokát, illetve azok rendszeres be nem tartását azzal magyarázták, hogy a HEÁB nem vizsgálta meg a haditechnikai eszközök gyártásával és kölcsönös szállításaival kapcsolatos általános gazdasági kérdéseket. Továbbá nem volt egységes a tagországok hadseregének ellátása szovjet konstrukciójú új fegyvertípusokkal, hiányos volt a párt- és kormányzati vezetők informálása, a licencdokumentációk és a szerelési-beüzemelési dokumentációk késedelmes átadása jelentős időbeli és anyagi veszteséget okozott.

A HEÁB munkájának javítása érdekében a csehszlovák delegáció javasolta, hogy a későbbi megbeszéléseken vizsgálják meg az alábbi javaslatokat:

1. „A KGST-en belül jelenleg létező Hadiipari Állandó Bizottságot át kell alakítani a KGST-en belül működő, hadüggyel kapcsolatos gazdasági és tudományos műszaki együttműködéssel foglalkozó állandó bizottsággá.” A bizottságnak hatásos és összetett megoldásokat kellene nyújtania a honvédelmi szükségletek ellátásával kapcsolatos gazdasági, műszaki, szervezési és módszertani kérdésre.
2. A bizottságnak foglalkoznia kellene a népi demokratikus országok tudományos és kísérleti-tervező hátterével, a termeléssel kapcsolatos kérdésekkel (szakosodás, kooperáció, alkatrészellátás, tudományos-műszaki együttműködés, stb.), a tagországok közötti haditechnika szállításokkal.
3. A bizottság révén kellene gondoskodni a népgazdasági mozgósítási terveinek többoldalú koordinációjáról, a népgazdaságok felkészítéséről a nemzetközi helyzet kiéleződésére és a háború kitörését követő időszakra (különösen az ipar, a közlekedés, a távközlés és az egészségügy terén).
4. A bizottság foglalkozzon a tömegpusztító fegyverek hatásának kivédésével kapcsolatos kérdésekkel is.

5. Az EFEF tevékenységét jobban össze kellene hangolni a kibővített feladatkörű HEÁB munkájával. „Az Egyesített Parancsnokságnak meg kellene tárgyalnia a Varsói Szerződés tagországainak lehetőségeit a haditechnikai fejlesztések terén, javaslatokat tenni a célszerűsége, lehetőségekre és egységesítésre vonatkozóan, felhívni az országok figyelmét a párhuzamosságokra és a kétoldalú együttműködések lehetőségére, egységes rendszert kellene felállítani a kísérletek lefolytatására, és a technikai vívmányok bevonására a fegyverzet-rendszerbe. Az Egyesített Parancsnokság ilyen jellegű tevékenysége hozzájárulhatna a jelenleg uralkodó típus-kavalkád kiküszöböléséhez, különösen a hagyományos fegyverek és műszaki hadfelszerelések terén, amely háború idején, a nemzeti egységek [haderők] frontoknak való lehetséges alárendelésekor, nemcsak a csatatéren, de a lőszer- és alkatrész utánpótlás terén és az egyéb felszerelések használása esetén is nehézségekhez vezetne.”¹⁰

A parázs vitához képest meglehetősen szűkszavú a tervhivatali és vezérkari képviselők tanácskozásának határozati jegyzőkönyve. A mozgósítási felkészülés kapcsán a következő ajánlás fogadtatott el: „A számítási év terve alapján, mely 5 évben egyszer kerül kidolgozásra, folytatni kell a Varsói Szerződésben részt vevő tagállamok népgazdasági mozgósítási terveinek kidolgozását és egyeztetését, ennek a tervnek évenkénti korrigálásával, az ország népgazdasága általános fejlődési színvonalának, valamint az ipari mozgósítási kapacitások fejlődésének és az új haditechnikai és felszerelési eszközök rendszeresítésének megfelelően. A számítási év tervét ki kell egészíteni az első negyedévi intézkedések részletesebb kidolgozásával, azzal, hogy ezt a kialakult helyzettől függően érvénybe lehessen léptetni jóval a háború kezdete előtt, vagy váratlan támadás esetén – [a] háború folyamán.” A véleménykülönbségek egyetlen pontnál, az 1966-ra szóló „számítási év mozgósítási terve” kapcsán kerültek be a dokumentumba: Bulgária különvéleményt jelentett be, amely fő vonalaiban egyezett a már idézett kritikákkal. Eszerint „a Bolgár Népköztársaság delegációjának az a véleménye, hogy a párt- és kormányvezetők által 1958 májusában elfogadott, a népi demokratikus országok fegyveres erői klasszikus fegyverzet szükségleteinek békében és háború idején hazai gyártás és kölcsönös szállítások útján történő kielégítéséről szóló határozata nem teljesül, és javasolja, hogy az Egyesített Parancsnokság és a Szovjetunió Népgazdasági Tanácsa Speciális Csoportja elemezze a mozgósítási kapacitások helyzetét, ezek 1966–1970. évi fejlesztési perspektíváját, és a fegyveres erők szükségleteinek kielégítési fokát; és készítsenek elő megfelelő jelentést és ajánlásokat a [VSZ] Politikai Tanácskozó Testület ülésén való megvizsgálás végett. A Bolgár Népköztársaság delegációjának az a véleménye, hogy konkrétan ajánlásokat kell tenni a népi demokratikus országok mozgósítási kapacitásainak fejlesztési irányáról és fokáról,

¹⁰ Bisztrova (2006) 352–356. o. Bisztrova itt és más alkalommal is (345., 352. o.) a közép-kelet-európai országok „élősködő hajlamáról” ír, amikor súlyos bírálat éri a szovjet hatalomgyakorlás módszereit. Vélhetően a szovjet forrásokból veszi át kritika nélkül e minősítést, amelyet valójában elég nehéz értelmezni a szövetségesekre oktrojált fejlesztések és hatalmas hadikiadások fényében.

valamint a mozgósítási nyersanyag- és anyagtartalékok létrehozásáról, a jelenleg kialakult feltételekből kiindulva.”¹¹

Alig egy héttel később, 1965. április 21-én a magyar Honvédelmi Minisztérium külön jelentésben összegezte a VSZ EFEF számára a működési problémákat és a megoldatlan, vitás kérdéseket. Ebben az EFE főparancsnoki tiszte körüli anomáliákon (a tagállamok honvédelmi miniszterei, mint helyettesei, katonai alárendeltjei az EFE főparancsnokának), a kollektív vezetői testület hiánya mellett hangsúlyosan szerepelt a KGST HÁB gyengesége is. Az érdemi ügyintézés jogi és szervezeti rendezetlenségére Czinege Lajos éppen a haditechnikát hozta példaként. „A hadseregek fegyverzeti és haditechnikai biztosításának alapvető formáját is kétoldalú tárgyalások képezik. Így – megfelelő irányító (koordináló) szerv hiányában – a háború esetén rendelkezésre álló anyagi eszközöknek a hadművelleti feladatokkal összhangban történő elosztása megoldatlan. Ennek következménye például, hogy a Magyar Néphadsereg szükségletei haditechnikai importból a háború első évében mindössze 10,5%-ra biztosítottak. A haditechnikai műszaki-fejlesztési munkák koordinálásával – szintén megfelelő szerv hiányában – senki sem foglalkozik. A kutatások nyilvántartása és koordinálása hiányában az egyes tagállamoknál párhuzamosan erőfeszítések folynak, amelyek gyakran komoly nagyságrendű és elkerülhető veszteségeket okoznak. Például a magyar híradástechnikai ipar által komoly erőfeszítéssel létrehozott korszerű rádiótechnikai eszközök azért nem kerülnek rendszeresítésre, mert párhuzamosan más országok is azonos célú eszközöket fejlesztettek ki, annak ellenére, hogy mi profilgazdák vagyunk. A haditechnikai eszközök gyártásszakosításával a KGST Hadiipari Állandó Bizottsága foglalkozik ugyan, de annak ajánlásai nem hatékonyak, nem képes odahatni, hogy a megállapodásokat a tagállamok betartsák. Mindez gyakran a termelés gazdaságtalanságát eredményezi. Egyes tagállamok termelő kapacitásai kihasználatlanok maradnak, más tagállamok pedig felesleges erőfeszítéseket tesznek azonos kapacitások létrehozására. Ilyen okokból például megoldatlan a Magyar Néphadsereg páncélozott szállító járművekkel való ellátása a második ötéves tervben, és csökkent le lényegesen a magyar gyártmányú felderítő-űszógépkocsi exportja az eredetileg bejelentett igényekhez képest. Nincs módunk nagyságrendileg kimutatni az országokat sújtó – valójában nem hasznosuló – többlet anyagi terhet, de hozzávetőleg sok milliárdra tehető.” A HM e problémákat is a tagállamok hadseregeinek Katonai Tanácsa létrehozásával tartotta volna megoldhatónak, amelynek a fegyverzeti-technikai kérdésekkel is foglalkoznia kellene.¹² Az MSZMP PB 1965. április 27-i ülésén úgy ítélte meg, hogy a felvetett javaslatokat az SZKP KB vezetésével ismertetni kell.¹³

¹¹ 8. sz. jegyzőkönyv. MOL XIX-A-16-aa 110. d. Idézetek helye: 1. és 6. o.

¹² Jelentés az MSZMP Politikai Bizottságának az Egyesített Fegyveres Erők vezetésének helyéről. 1965. április 21. Ehrenberger (2006). 139–141. o.

¹³ Az MSZMP PB 1965. április 27-i ülésének jegyzőkönyve. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 364. ó. e. 4. o.

A régóta feszegetett, és a magyar delegáció által is több ízben felvetett kérdésekben 1965 novemberében, Prágában sikerült áttörést elérni. A szovjetek vélhetően belátták a javaslatok hasznosságát, a románok pedig ezúttal nem akadályozták meg a változtatásokat. A közmegegyezést két lépésben sikerült létrehozni: a KGST HEÁB delegációvezetőinek és a vezérkari képviselőknek az együttes értekezletén november 16–19. között, majd a HEÁB ülésén 19–23-án.

A delegációvezetői-vezérkari értekezlet a köröztetett előzetes javaslatok birtoában vitatta meg a HEÁB reformjának lehetséges lépéseit. A tudományos-kutatói és kísérleti konstrukciós munkák bizottságon belüli, sokoldalú egyeztetésére végül a szovjet delegáció tett javaslatot. A kezdeményezés teljes támogatottságot élvezett, egyes delegációk még azt is felvetették, hogy már a műszaki fejlesztés szakaszában történjen meg a szakosítás. Maguk a szovjetek is úgy vélték megoldhatónak a korábbi nehézségeket, ha a VSZ EFEF mellett egy külön e célra szolgáló munkaszervezet (testület) jön létre. (A román fél formáljogi vitába bonyolódott, miszerint mindezt előbb a VSZ EFEF-hez kellett volna beterjeszteni.) Az EFEF jelenlévő képviselője támogatta a javaslatot, de emlékeztetett arra, hogy a főparancsnokkal és a tagországok vezérkaraival ezt még nem egyeztették. Végül arra megállapodásra jutottak, hogy a KGST VB elé terjesztik a műszaki fejlesztési tervet – *a Szovjetunióban végzett munkák kivételével* – multilaterális koordinálásának tervét a következők szerint:

- Célszerű az együttműködést az EFEF és a HEÁB keretei között megvalósítani.
- Fel kell kérni az EFEF-t, vizsgálja meg az együttműködés megszervezésének lehetőségét.
- Az EFEF döntését követően a HEÁB dolgozza ki a koordináció megvalósításának rendjét.

A haditechnikai termékek gyártásszakosításával kapcsolatban az értekezlet ki-mondta, hogy a HEÁB-nak a jövőben nagyobb erőfeszítéseket kell tennie a párhuzamos termelési kapacitások kialakulásának megakadályozására. A szakosítási alapelveken ugyancsak pontosítani kívántak. Részben a magyar kezdeményezések nyomán, ezen a szinten teljesen új szempontként jelent meg az anyagi és pénzügyi eszközök hatékonyabb felhasználásának kérdése. Első ízben merült fel, hogy az EFEF-fel karöltve több variációt kellene kidolgozni egy-egy fejlesztési programra. „Ennek érdekében a Bizottságnak és az egyes delegációknak a jövőben több gazdaságossági számítással, illetve elemzéssel kell foglalkozniuk, mint ezideig tették.” A szovjet fél, érzékelve a licencek átadásával és honosításával kapcsolatos sorozatos nehézségeket, ígéretet tett a folyamat meggyorsítására.

A másik fő kritikus témát, a mozgósítási kérdések koordinációját illetően a delegációvezetői értekezleten annyi előrelépés történt, hogy Moszkva nyitottabbnak mutatkozott a változtatásra. Felkérték a tagországokat, hogy javaslataikat küldjék meg a Goszplannak. További témaként megvitatták a haditechnikai eszközök ipari nagyjavításának szakosítási lehetőségeit, valamint a HEÁB és a Rádióelektronikai és Elektronikai Állandó Bizottság közötti együttműködés irányelveit.

A KGST HEÁB november 19–23-i, ugyancsak prágai ülése a delegációvezetői

egyeztetések mentén zajlott le. Jóváhagyták a bizottság munkájának megjavítását célzó intézkedéseket (azok felterjesztését a KGST VB-nek és a VSZ EFEF-nek). A bizottság felülvizsgálta a korábbi szakosítási döntéseket, valamint az 1966–70. évi igények és termelési lehetőségek alapján döntött az új termékek specializálásáról is – és új, egységes szerkezetbe foglalt nomenklatúrát fogadott el. (Lásd a *Függelék* 2.3. sz. mellékletét.)

A magyar delegációvezető jelentéséből kiderül, hogy az új gyártásfelosztás Magyarország számára kedvező feltételeket teremtett: az exportra menő szakosított termékek értékének megduplázódását várták a III. ötéves terv időszakára. Jávör Ervin úgy ítélte meg, hogy „a szakosítással kapcsolatosan a bizottság által 1965-ben végzett munka részben pótolta azokat a hiányosságokat, amit a magyar delegáció is több alkalommal felvetett. A továbbiakban a feladat mindenekelőtt az, hogy az elfogadott szakosításokat úgy a szállító, mint a gyártó országok betartsák.” A tervhivatal elnökhelyettese értékelésében komoly előrelépésnek ítélte a katonai-gazdasági elemző munka előtérbe kerülését, amely elősegítheti a rendelkezésre álló eszközök minél hatékonyabb felhasználását. Külön megemlítette továbbá a „baráti, őszinte légkört”, amelynek köszönhetően a bizottság számos kényes kérdésben kompromisszumra tudott jutni.¹⁴

Az 1958-as gyártásfelosztáshoz képest lényeges változásokat nem találunk az 1965-ös ajánlásokban. Szembetűnő ugyanakkor a technológia változása: a korábbiakhoz képest sokkal nagyobb arányt képviseltek a híradástechnikai, elektronikai és rádiófelderítő berendezések és eszközök. Látványos a bolgár elektronikai ipar megerősödése, és a magyar híradástechnika további jelentős szerepvállalása. A lengyel és csehszlovák hadiipar a harckocsi- és repülőgépgyártáshoz kapcsolódóan kapott új, híradástechnikai-műszeripari feladatokat. A legszerényebb továbbra is Románia hozzájárulása volt: ennek hátterében azonban inkább politikai okok állhattak, mint a román ipar korlátozott képességei.

3.2. A működőképesség határán

A hadiipari együttműködésnél tapasztalt „baráti és őszinte” egyetértés, úgy tűnik, átmenetinek bizonyult más frontokon. A Varsói Szerződés szervezetének megoldatlan kérdései, amelyek közül nem is a legfontosabb volt a haditechnikai-mozgósítási ügyek koordinációja, több reformjavaslatot eredményeztek. 1966. január–február folyamán, szinte egyidőben született egy-egy magyar (január 18–19.), lengyel (január 21. és 26.), csehszlovák (február) és román (február 4–9.) átalakítási ja-

¹⁴ Előterjesztés a Honvédelmi Bizottság részére. A KGST Hádiipari Állandó Bizottságában részt vevő országok delegációvezetőinek és vezérkari képviselőinek értekezlete, a KGST Hádiipari Állandó Bizottság 12. ülése, valamint a KGST Hádiipari Állandó Bizottság és a Rádióelektronikai Állandó Bizottság delegációvezetőinek együttes ülése. 1965. december 8. MOL XIX-A-16-aa 111. d. Idézetek helye: 9., 10. o.

vaslat.¹⁵ Mind a VSZ Politikai Tanácskozó Testülete, mind az EFEF békeidőbeli és háborús időszaki hatáskörét és feladatait illetően számos tisztázatlan kérdés volt, amelyek körül közel négy évig húzódó vita alakult ki. Románia, hasonlóan a KGST-ben képviselt álláspontjához, élesen ellenzett minden magasabb szintű együttműködést, amely bizonyos, nemzetek feletti jogokat adott volna akár a PTT-nek, akár az EFEF-nek. E vita fordulatainak és részleteinek ismertetése nem tartozik szorosan tárgyhoz, így annak csak azon mozzanataira térek ki, amelyek a hadiipar területét is érintik.

1966 januárjában a magyar Külügyminisztérium a VSZ politikai szervezetének megerősítését, a HM pedig az EFE vezetési rendszerének átalakítását célzó javaslatot dolgozott ki. A két tervezetet az MSZMP PB január 21-én elfogadta, mint a VSZ külügyminiszteri, illetve honvédelmi miniszteri értekezleten képviselendő magyar álláspontot.¹⁶ A február 4–9. között Moszkvában megrendezett honvédelmi miniszter-helyettesei tanácskozáson – a VSZ EFE Főparancsnoksága hatásköréről és szervezetéről folyó hosszas vita mellett – felvetődött, hogy a haditechnikai fejlesztések koordinálására Technikai Testületet (Komitét) kell szervezni. A külügyminiszter-helyettesek február 10–12-i berlini ülésén a román delegáció hevesen ellenzett minden változtatást, azzal az indokkal, hogy a már addig megtett lépések is a VSZ alapelveinek megsértését jelentik.¹⁷

Moszkvában A. A. Grecsko marsall, a VSZ EFE főparancsnoka mégsem a szövetségesek javaslatairól referált 1966. február 28-án az SZKP KB-nak, hanem arról, hogy a tagországok elégedetlenek a Szovjetunióból szállított haditechnikai eszközök hiányos alkatrészellátásával. A panasz vizsgálása nyomán a Goszplan Rádióipari Osztálya egy javaslatcsomagot dolgozott ki „a Varsói Szerződés tagországai együttműködésének további fejlesztéséről a haditechnikai eszközök gyártása terén”. Az Állami Tervbizottság egyebek mellett javasolta, hogy hozzanak létre egy szervet az EFE Főparancsnoksága mellett, amely a fegyverek és haditechnikai eszközök gyártásának megtervezésével foglalkozna. Továbbá, hogy alakítsanak egy hadügyi tudományos-műszaki tanácsot, amely a VSZ EFEF és a KGST Hadiipari Állandó Bizottságának irányítása mellett megszervezné a Varsói Szerződés tagországainak együttműködését a hadiipari eszközökkel kapcsolatos tudományos-kutatómunka és kísérleti-tervező munka terén.¹⁸

A szovjet katonai, hadiipari és tervbizottsági apparátus május közepére a fentiek figyelembe vételével egy VSZ határozvány-tervezetet készített elő, amelyet a tagországok honvédelmi miniszterei május 26-án Moszkvába érkezve vehettek kézhez. A miniszterek 27–28-i értekezletén a román és a szovjet fél is lényegesen

¹⁵ Lásd ezeket Mastny–Byrne (2005) 195–211. o.

¹⁶ Az MSZMP PB 1966. január 21-i ülésének jegyzőkönyve. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 385. ő. e. 4–5., 72–74. és 75–79. o.

¹⁷ Jelentés a Varsói Szerződés tagállamai külügyminiszter-helyetteseinek Berlinben és honvédelmi miniszterhelyetteseinek Moszkvában megtartott értekezleteiről. 1966. február. MOL, M-KS 288. f. 5. cs. 388. ő. e. 42–46. o.

¹⁸ Bisztrova (2006) 351. o.

konstruktívabb hozzáállást tanúsított, így a PTT, az EFE Főparancsnokság, a törzs, a főparancsnok és helyettesei feladat- és szerepkörét illetően a főbb pontokon egyetértés alakult ki. A létrehozni javasolt Katonai Konzultatív Tanács szerepkörével Románia nem értett egyet, így annak kapcsán további egyeztetésekre volt szükség.

Nem volt viszont vita az ún. Technikai Testület felállítása és hatásköre körül sem. Utóbbiról a következők szerint rendelkezett a határozvány-tervezet: „Az EFE Főparancsnoka mellett Technikai Testületet hoznak létre. A Technikai Testület vezetője egyidejűleg a Főparancsnok fegyverzeti helyettese. A Technikai Testület javaslatokat dolgoz ki a VSZ tagállamai hadseregei fegyverzeti rendszerére és haditechnikájára, tudományos-kutató és kísérleti-szerkesztési munkálatokra és más kérdésekre vonatkozóan, amelyek összefüggenek a VSZ tagállamai hadseregeinek fegyverzettel és haditechnikával történő ellátásával. Az új mintájú fegyverek és haditechnika bevezetésével kapcsolatos ajánlásait a Főparancsnok, a Honvédelmi Miniszterekkel való egyeztetés alapján, jóváhagyásra a VSZ tagállamai kormányainak adja át. A Technikai Testület munkáját szoros összhangban végzi a KGST Hadiipari Bizottsággal. A Technikai Testületnél időszakonként, évente 2–3 alkalommal összehívják a katonai tudományos-technikai tanácsot, melynek állományába a Miniszterek vagy a Vezérkari (Főtörzs) Főnökök fegyverzeti helyettesei, vagy az általuk külön megbízott személyek tartoznak. E Tanács elnöke a Technikai Testület vezetője. A megvizsgált kérdésekre vonatkozó szakvéleményeiket a katonai tudományos-technikai tanács jóváhagyásra az EFE Főparancsnokának terjeszti fel.”¹⁹

Az MSZMP PB 1966. június 21-i, majd 28-i ülésén rugalmas tárgyalási mandátumot adott a magyar delegációnak a VSZ reformjának elfogadtatása érdekében. Bár a PB a Katonai Konzultatív Tanácsot ítélte volna hatékonyabbnak, elfogadhatónak tartotta a főparancsnokból és nemzeti helyetteseiből álló Katonai Tanács felállítását is – amit Bukarest is hajlandónak mutatkozott elfogadni.²⁰

1966. július elejére Bukarestbe összehívták a VSZ Politikai Tanácskozó Testülete ülését, valamint a KGST nyitott kérdéseinek megvitatására egy másik értekezletet. Utóbbi kapcsán az MSZMP KB Államgazdasági Osztálya külön jelentésben értékelte a KGST helyzetét. Ebben a *civil együttműködést* elemezve egyebek mellett megállapították: „A tervek összehangolása alapján véve kétoldalúan történt. Sokoldalú tervkoordináció a szó szoros értelmében nem folyt, a KGST-ben a tervegyeztetés tulajdonképpen a nemzeti tervek összesítésére korlátozódott. Sem kétoldalúan, sem sokoldalúan nem sikerült megvalósítani a népgazdaság-fejlesztési tervek fő célkitűzéseinek és a legfontosabb beruházásoknak az összehangolá-

¹⁹ Jelentés a Varsói Szerződés tagállamai honvédelmi minisztereinek az Egyesített Fegyveres Erők határozvány-tervezetének kidolgozása és vezető szervei struktúrájának megjavítása tárgyában Moszkvában 1966. május 27–28-án megtartott értekezletről. 1966. június 2., valamint Határozvány-tervezet] a Varsói Szerződés tagállamai Egyesített fegyveres Erőiről. d. n. MOL XIX-J-1-u Erdélyi Károly iratai, 15. d. A jelentés megtalálható az MSZMP PB 1966. június 28-i ülésének mellékleteként is. Lásd MOL M-KS 288. f. 5. cs. 399. ő. e. 54–60. o.

²⁰ MOL M-KS 288. f. 5. cs. 398. és 399. ő. e.

sát. Ennek ellenére a tervegyeztetéseket általában pozitívan értékeljük, mert hozzájárultak a nemzeti tervek jobb megalapozásához.” Miközben e megállapítások a hadiipari együttműködésre sokkal kevésbé voltak igazak, addig a szervezeten belüli kapcsolatok bővülését gátló tényezők a civil és katonai szektorra egyaránt érvényeseknek tűnnek:

„Az országok gazdaságának struktúrája fejlettségének színvonala és ebből következően gazdasági érdekei különbözőek. Jelenleg az összes tagország egyetértésével csak azok a javaslatok valósulnak meg – és ezek száma igen csekély –, amelyek az együttműködés valamennyi résztvevőjének kockázat nélküli, biztos gazdasági hasznot nyújtanak. Túlzott elképzeléseket tápláltunk a sokoldalú gazdasági együttműködés fejlődési lehetőségeit illetően. Nem számoltunk kellően az országok különböző gazdasági helyzetéből fakadó érdekkülönbségekkel. A KGST-ben nincs is összehangolt álláspont azzal kapcsolatban, hogy az együttműködésben milyen módon lehet összeegyeztetni a gazdaságilag optimális fejlesztést a gazdasági színvonal kiegyenlítésének követelményével” – állapította meg a pártközpont némi önkritikával. Az MSZMP legfelső vezetésnek megfogalmazott tárgyalási álláspont reálisan azzal számolt: „A jelenlegi helyzetben nincs lehetőség arra, hogy a KGST keretében erőteljesebb együttműködés fejlesztésére irányuló javaslatok elfogadásra kerüljenek. Ezért azzal kell számolni, hogy a következő időszakban fokozottabban előtérbe fog kerülni az érdekelt országok együttműködése a KGST-n kívül.” (Ilyenek voltak a csak egyes tagországok által alapított és működtetett Intermetall, a Csapágyipari Együttműködési Szervezet vagy az Intranszmas.) Szimptomatikus volt az a megállapítás, amely szerint: „A KGST keretében rugalmasabb, a kölcsönös érdekeket jobban figyelembe vevő módszerek alkalmazására kell törekedni. A tapasztalatok szerint sok együttműködési probléma megoldásában nem minden ország egyformán érdekelt. Célszerű sikraszállni amellest, ha valamely együttműködési területen csak néhány ország érdekelt, a többi ország ne akadályozza meg az együttműködés megvalósulását a KGST keretében.”²¹

A bukaresti értekezletre készülve a KGST VB terjedelmes jelentést állított össze az 1963 júliusa óta eltelt időszak fejleményeiről.²² Az MSZMP KB Államgazdasági Osztálya ugyanakkor úgy kommentálta a beszámólót, hogy az csak leíró jelleggel ismerteti a szervezet problémáit. „Kritikai megjegyzések csak ott szerepelnek, ahol az egyes országok fejtik ki különvéleményüket.” A KGST VB határozati

²¹ Javaslat a Politikai Bizottságnak a KGST-vel kapcsolatos felsőszintű értekezleten résztvevő küldöttség állásfoglalására. 1966. június 16. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 398. ó. e. 116–126. o. Idézetek helye: 117., 118–119. o. Az MSZMP PB június 21-én jóváhagyólag tudomásul vette a tárgyalási anyagot. Uo. 3. o. A kohászati-acélipari egyesülésről és együttműködésről lásd részletesen Jajcsniak-Quast (2002).

²² A KGST VB beszámolója: A KGST a tagállamok kommunista és munkáspártjai központi bizottságai első titkárai és kormányfői (1963) júliusi értekezlete után eltelt időszak alatt folytatott tevékenységéről és a tagállamok gazdasági együttműködése fejlesztésének további feladatairól. Moszkva, 1966. június. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 399. ó. e. 76–134. o.

javaslatait a pártközpont túl általánosnak, és a korábbi határozatok megismétlésének ítélte.²³

Ugyanezen időszakra a KGST Titkársága Hádiipari Osztálya is készített egy beszámólót, amelyet a *Hádiipari Állandó Bizottság 1966. június 8–10-i moszkvai ülésén* vitatott meg. Az első bekezdés gyakorlatilag össze is foglalta a leglényesebb előrehaladást: „A KGST Hádiipari Állandó Bizottság tevékenységét az 1963. óta eltelt időszakra vonatkozóan a Bizottságban részt vevő tagállamok közötti együttműködés további fejlesztése és szilárdítása jellemzi a hadiipar valamennyi területén. Az országok számos új, korszerű fegyverfajta gyártását sajátították el (hangsebességen felüli repülőgépek, rakéták, egyes páncélozott harckocsi fegyverzet fajták, harckocsi-elhárító eszközök, rádiótechnikai fegyverzet stb.), ami lehetővé tette a Varsói Szerződésben résztvevő országok hadseregei műszaki ellátásának javítását; katonai és gazdasági szempontból racionálisabbak lettek a haditechnikai kölcsönös szállítások.” A termelési tervek koordinálásával sikerült megoldani, hogy – néhány híradóeszköz kivételével – a tagországok hadseregeinek ellátása biztosított volt 1966–1970. között. A beruházási tervek összehangolásánál párhuzamosságokra nem derült fény, viszont közös beruházásokat sem készítettek elő. Ebből, valamint a gyártásszakosítási megállapodásokból kiindulva az osztály (és a bizottság) fontos jövőbeni feladatnak ítélte a kooperációs szállítások kiszélesítését és a bonyolult termékek (rész)egységeinek specializálását.²⁴

A KGST HÁB megtárgyalta a VSZ EFEF tervezett átalakításával kapcsolatos fejleményeket is, és a Technikai Testület létrehozása esetén a következőket ítélte a HÁB keretében kidolgozandónak:

- A tagországok együttműködése a tudományos-kutató és kísérleti konstrukciós munkák végzésében, ideértve a komplex fejlesztések kooperációját is.
- A kölcsönös műszaki segítségnyújtás és tapasztalatcsere megszervezése.
- A komplettáló termékek, egységek és alkatrészek egységesítése és szabványosítása.²⁵
- A más állandó bizottságok által előírányzott tudományos-kutató és kísérleti-konstrukciós munkák és a haditechnikai gyártás technológiájának koordinálása.²⁶

A biztató előjelek ellenére a bukaresti tanácskozások lényegében kudarccal zárultak. A VSZ Politikai Tanácskozó Testülete 1966. július 4–6-i ülésén ugyan vita nélkül jóváhagyta az európai biztonság kérdéseiről szóló nyilatkozatot, a vietnami

²³ MOL M-KS 288. f. 5. cs. 398. ó. e. 124–126. o.

²⁴ Beszámoló a KGST HÁB-nak a kommunista és munkáspártok központi bizottságai első titkárainak és a KGST-ben részt vevő tagállamok kormányfőinek júliusi értekezlete (1963) utáni időszakban végzett munkájáról, valamint a Hádiipari Bizottságban részt vevő tagállamok együttműködése fejlesztésével kapcsolatos további feladatokról. MOL XIX-A-16-aa 112. d.

²⁵ A hadiipari termékekkel együtt szállítandó javító, karbantartó és működtetésükhöz szükséges anyagok. Ezek alkatrészekről kiképzési és üzemeltetési komplex rendszerekig sokféle anyagot jelenthetnek.

²⁶ 13/66. számú jegyzőkönyv a [KGST Hádiipari Együttműködési Állandó] Bizottság 13. üléséről. Moszkva, 1966. június 8–10. MOL XIX-A-16-aa 112. d.

helyzet elemzésénél viszont a román küldöttség ellentérvetést nyújtott be a szovjet és a lengyel előterjesztéssel szemben. Élés szóváltások után mégis sikerült elfogadniuk, ám a VSZ politikai és katonai szervezetének átalakítása teljesen megfeneklett. Románia visszavonta a májusi honvédelmi miniszeri értekezleten tett engedményeit, így konszenzusos megoldásra nem volt immár esély. – a vitát határozatlan időre elnapolták. A KGST-vel kapcsolatos július 7-i tanácskozáson ismét a szervezet fellazítását célzó román, illetve a kapcsolatok szorosabbra fonását szorgalmazó magyar–lengyel–csehszlovák és kelet-német álláspont csapott össze. Egyetértés híján formális határozat nem is született az értekezleten.²⁷

A KGST-n belüli ellentéteket a következő, XX., szófiai ülés szak előkészítése során sem sikerült áthidalni. Moszkvában november 1–2-án a KGST VB rendkívüli ülésén az ülés szak határozattervezetének vitája során a 16 pontból mindössze 8-ban sikerült végleges szövegjavaslatot egyeztetni. Az állandósuló, már-már obstrukcióba hajló, román opposíció miatt a csehszlovák, a lengyel, a magyar és a kelet-német delegáció külön egyeztetésekről állapodott meg. Magyar részről nem tartották szükségesnek új álláspont kialakítását, mert a bukaresti találkozót követően új szempontok vagy körülmények nem merültek fel.²⁸

Az 1966. december 8–13. között megtartott szófiai ülés szak, valamint VB ülés a negatív várakozásokat igazolta. Apró Antal magyar KGST-képviselő az MSZMP PB-nek tartott beszámolójában e szerint vont meg a tanácskozások mérlegét: „Az ülés szak azt is megmutatta, hogy egy sor kérdésben valószínűleg két- vagy háromoldalú tanácskozást kell kezdeményezni a közeljövőben. [...] Tehát KGST integráción belül olyan kérdésekben, mint az energiakérdés és hasonló[k], külön csoportosításokat kell kialakítani a közvetlen szomszédok, vagy az érdekelt országok között.” A multilaterális egyeztetés nehézkességének és szinte ellehetetlenülésének egyenes következménye volt a szűkebb lobbik szervezése és a magyar taktikaváltás: „A román magatartás megítélésékor figyelembe kell venni a következő körülményt: a bukaresti felső szintű tanácskozás után – az érdekltség kérdésének helyes értelmezéséből és alkalmazásából kiindulva – a Végrehajtóbizottságban és néhány állandó bizottságban olyan gyakorlat kezd kialakulni – a többi között Magyarország kezdeményezésére –, hogy az érdekelt országok álláspontja emelkedik határozattá, és ennek alapján a KGST Titkárságára megfelelő feladatok hárulnak. Románia képviselői viszont ezekben a szervekben igyekeznek meggátolni mind a határozathozatalt, mind azt, hogy a Titkárság érdemi munkát végezzen.” Az ülés szak néhány általános irányelvet mindezek ellenére jóváhagyott, amelyek megjelölték az együttműködés legfőbb területeit:

²⁷ Jelentés a Politikai Bizottság és a Minisztertanács tagjainak a VSZ PTT üléséről és a KGST felső szintű bukaresti, 1966. július 4–7-i tanácskozásáról. 1966. július 11. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 400. ó. e. 73–86. o. A VSZ PTT által elfogadott, egy európai biztonsági értekezlet összehívásáról szóló nyilatkozatról lásd Békés (2003) 42–45. o.

²⁸ Jelentés az MSZMP PB-nek a KGST VB 26., rendkívüli üléséről. 1966. november 9., illetve az MSZMP PB 1966. november 15-i ülésének jegyzőkönyve. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 409. ó. e. 4., 128–134. o.

- a tagállamok távlati terveinek koordinálása,
- termelésük szakosítása és kooperációja,
- a gyártmányok szakosítása – „a világ technikai vívmányainak figyelembe vételével”,
- a legfontosabb tudományos és műszaki kutatások koordinálása,
- a kölcsönös áruforgalom és a külkereskedelem koordinálása a tőkés országok irányában, valamint az együttműködés folytatása a fejlődő országoknak nyújtott gazdasági és műszaki segítség terén.

A szófiai ülés szak külön érdekes momentum volt, hogy a megfigyelőként első ízben részt vevő Jugoszlávia belecsöppent a viták hevébe, amelytől eléggé meg is rökönödtek Apró beszámolója szerint. Kádár János viszont ekként reagált a helyzetre: „Engem egyébként nem nagyon zavar, hogy a jugoszlávok végighallgatták a veszekedést, mert eddig a kerítésen át úgyis ismerték az ottani helyzetet. Ha mi azt hisszük, hogy ez titok, becsapjuk magunkat.”²⁹

A hadiipari együttműködés szempontjából a szófiai KGST VB ülés komoly hiányossága volt, hogy még csak napirendre sem tűzte a haditechnikai műszaki fejlesztési tervek sokoldalú koordinációjának kérdését. A KGST HÁB 1966. évi második ülésén, november 29. – december 1. között (Moszkvában) a bizottság megalakulásának 10. évfordulóját ünnepelte. A pengeváltások ezúttal sem maradtak el: míg a bolgár, magyar, kelet-német, lengyel és csehszlovák delegációk a Szovjetunió kiemelkedő szerepéről tartottak laudációt, addig a román küldöttség olvasatában „az elért eredmény valamennyi delegáció munkájának eredménye” volt. Ugyanakkor Csehszlovákia ezen ünnepi pillanatot szemelte ki arra, hogy a hadiipari együttműködés egyik, 1957–58-ban lefektetett szovjet alapelvét megkérdőjelezze. Felvetette ugyanis, hogy „a jövőben meg kellene vizsgálni a haditechnikai termékek gyártás-kooperációjának megszervezése lehetőségét a Szovjetunióval. Ez a Csehszlovák fél véleménye szerint a fizetési problémák megoldását is elősegítené a szovjet és az érdekelt országok között a haditechnikai termékek szállítását illetően.”

Prága felvetésének technológiai és fiskális oka egyaránt volt. A szovjetek nem akartak közösködni, vagy bármilyen csekély mértékben függeni a közép-kelet-európai tagországoztól. Ugyanakkor a csehszlovák, a lengyel, a magyar vagy a kelet-német ipar igenis képesnek érezte magát, hogy bizonyos területeken egyenrangú partnere legyen a szovjet hadiiparnak. A Szovjetuniótól importált hadianyag ráadásul rendre meghaladta a kisebb tagországozt oda irányuló katonai exportját, miközben a „nullszaldó” általános cél volt mindenfajta árucseré-forgalomban. A kooperációs beszállításokkal Prága nyilvánvalóan ezen a mérlegen szeretett volna javítani. Ez ugyancsak találkozott a magyar érdekekkel: Budapest már korábban tett jelzéseket, hogy a *Visztrel-M* rádióállomás gyártását az illetékes szov-

²⁹ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1966. december 27-én tartott üléséről, illetve Jelentés az MSZMP PB-nek a KGST XX. ülés szakáról és a VB 27. üléséről (Szófia, 1966. december 8–13.) 1966. december 16. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 413. ó. e. 15., 39., 40–41., 19. o.

jet vállalattal közösen szeretné megszervezni. A csehszlovák javaslat azonban egyelőre visszhang nélkül maradt, nem tűzték napirendre.

A HÁB ülésén a 23 mm-es *Silka* légvédelmi komplexum (lánctalpas alvázra szerelt forgó torony, négycsövű gépfegyverrel, saját rádiólokátorral és löelemképzővel) gyártása körül kialakult vita jól illusztrálta az érdekkülönbségeket. Lengyelország korábbi bejelentéseivel ellentétben ugyanis mégsem kívánta vállalni a komplexum összeszerelését, helyette a radart kívánta gyártani, amelyre viszont eredetileg Magyarország pályázott. Csehszlovákia és az NDK ugyancsak érdekliséget jelentett be, így végül – az ilyenkor szokásos menetrendnek megfelelően – ideiglenes munkacsoportot küldtek ki a gyártásmegosztási javaslat előkészítésére.

Hosszas előkészítés után terjesztette be a HÁB elé a Hadiipari Osztály a haditechnikai gyártásszakosítás elveinek pontosításait. Ennek egyik legfontosabb új szakasza a „gyártásszakosítási szerződés” bevezetésének terve volt, amely bizonyos formában szankcionálni kívánta az ajánlások be nem tartását.³⁰

3.3. A magyar intézményrendszer reformja

A nemzetközi haditechnikai együttműködéssel foglalkozó magyarországi intézményrendszer az 1960-as évek elején nyerte el végleges struktúráját, a szerepkörök ekkorra tisztultak le. Az évtized közepétől a gazdaságirányítási mechanizmus átalakítása azonban újabb mozgásokat indított el, össze kellett hangolni ugyanis a hazai reformmal kulcsszerephez jutó, indirekt szabályozási rendszert a KGST-ben fennmaradó tervutasításos szisztémával.³¹

A Honvédelmi Tanács 1962. február 8-án felmentette a KGST HEÁB magyar tagozatának elnökét és tagjait, akik 1957 márciusa óta töltötték be tisztségüket. A tagozat új elnökévé Jávör Ervin ezredest, az OT katonai elnökhelyettesét, tagjaivá György Gyula kohó- és gépipari miniszterhelyettest, Lakatos Béla vezérőrnagy honvédelmi miniszterhelyettest, valamint Baki Ferenc ezredest, a KKM Műszaki Főosztályának vezetőjét nevezték ki.³²

A belföldi koordinációt összefogó tárcaközi testület elnevezése évekig kettős maradt: hol Műszaki Együttműködési Bizottságként, hol pedig Hadiipari Együttműködési Állandó Bizottság néven szerepel a forrásokban. 1963-ra háromfőszre apadt a testület létszáma, a KGM, a vezérkar és a KKM képviselője vett részt munkájában. 1963 októberében a Honvédelmi Bizottság újjászervezte bizottságot, és a korábbival megegyező feladatkörrel felállította a Hadiipari Kormánybizottságot (HKB). Őt főhatóság képviselőjével alakult újjá a HKB: a KGM és a KKM egy-egy

³⁰ Előterjesztés a HB-nak. Beszámoló a KGST HÁB 14. üléséről. 1966. december 7. M MOL XIX-A-16-aa 112. d.

³¹ Az 1968-as reform és a hadiipar kapcsolatáról, a reform szektorbeli hatásairól lásd részletesen: Germuska (2004).

³² A HT 5/135/1962. sz. határozata. HL HB iratok 1. d.

miniszterhelyettesének, a vezérkar anyagtechnikai csoportfőnökének, a Honvédelmi Bizottság titkárságvezetőjének és az OT Általános Szervezési Főosztálya vezetőjének részvételével.³³

A HKB ügyrendjét 1964 novemberében hagyta jóvá a Honvédelmi Bizottság. Egyidejűleg az OT Általános Szervezési Főosztály egy osztályvezetőjét bízták meg a kormánybizottság titkárságvezetői feladataival. Az ügyrend szerint a HKB a KGST Hadiipari Állandó Bizottsága magyar delegációjaként működött, továbbá képviselte Magyarországot a kétoldalú hadiipari és honvédelmi együttműködési szerződések alapján megalakult vegyesbizottságokban. A HKB a Honvédelmi Bizottságnak volt alárendelve, és működéséért annak volt felelős. A népgazdaság mozgósítási felkészüléssel kapcsolatos nemzetközi ügyek vitelével csak az OT, a HM és a Honvédelmi Bizottság delegáltja foglalkozott. A HKB állandó és ideiglenes munkacsoportokat állíthatott fel, amelyek egy-egy részprobléma kivizsgálását végezték el. A HKB Titkárságának, amely szervezetiileg továbbra is az OT-n belül működött, feladata volt a kapcsolattartás a KGST Titkárság Hadiipari Osztályával.³⁴ A kormánybizottság elnöki teendőit ekkortól az OT mindenkori katonai elnökhelyettese látta el.

A haditechnikai ügyekért is felelős Anyagtervezési Csoportfőnökség 1961–63. között közvetlen HM alárendeltségben működött, majd 1963 szeptemberétől visszakerült a Magyar Néphadsereg Vezérkara alárendeltségébe – 4. Csoportfőnökségként. A nemzetközi ügyek vitelére rövidesen egy önálló alosztályt is létesítettek, amely szoros együttműködésben dolgozott az OT katonai részével. A csoportfőnökség felelt a hadsereg béke és „M” időszakos éves és középtávú ellátásának biztosításáért, a hazai és import haditechnikai beszerzésért. Irányította, szervezte és koordinálta a hadsereget érintő gazdasági, kereskedelmi export és import hadianyag-szállításokat. A HM, illetve a Vezérkar képviseletében a csoportfőnökség részt vett a Hadiipari Kormánybizottság, valamint a KGST HÁB munkájában, a hazai és nemzetközi tárgyalásokon.³⁵

Noha a KGST szervezeti működésében észlelhetők is voltak működési zavarok, a haditechnikai export gyors bővülése jelentősen megnövelte a külkereskedelmi feladatokat is. A hatósági, elvi irányítási és ellenőrzési, illetve az operatív, napi ügyintézés szétválasztása érdekében 1964-ben a Technika Készletező Vállalatot leválasztották a KKM Műszaki Főosztályról. A Honvédelmi Bizottság 1964. júniusi határozatában intézkedett a vállalat önállósításáról. Ettől fogva a minisztériumi igazgatási feladatokat a Műszaki Főosztály látta el 12 fős létszámkerettel. A kereskedelmi ügyletek lebonyolítását önálló gazdasági elszámolású egységként,

³³ A HB 1/154/1963. sz. határozata. A hadiipari nemzetközi együttműködéssel kapcsolatos munka országon belüli rendjéről és szervezetéről. 1963. október 16. HL HB iratok 2. d.

³⁴ A HB 2/165/1964. sz. határozata. A Hadiipari Kormánybizottság ügyrendjéről és a Kormánybizottság összetételében javasolt személyi változásról. 1964. november 18. HL HB iratok 2. d. Az ügyrendet lásd a határozat mellékleteként.

³⁵ Szenesné (1978) 22–24. o.

teljes értékű és jogi személyiségű vállalként a Technika Külkereskedelmi Vállalat (TKV) kapta feladatként. A cég induló létszámát 50 főben határozták meg.³⁶

1964 végére tehát bizonyos nyugvópontra jutott a hadiipari szektort felügyelő, azzal kapcsolatban álló intézményrendszer. A MSZMP vezetésében ugyanakkor – a gazdasági növekedés megtorpanását látva, több részterület tapasztalatait összegezve – felmerült a gondolat, hogyan lehetne optimalizálni a gazdaságirányítási rendszert. Az MSZMP KB 1964. december 8–10-i ülésétől kapott felhatalmazás alapján³⁷ 11 munkacsoportban indult meg az irányítási mechanizmus és a szabályozórendszer „kritikai elemzése”. Az MSZMP PB 1965 szeptemberében tárgyalta az addigi vizsgálatok eredményeként megszületett jelentést.³⁸ A szűkebb pártvezetés 1966 januárjában jutott el a tervezett reform kiinduló irányelveinek meghatározásához, amelyeket aztán széles körű vitára bocsátottak.³⁹ A viták és előtanulmányok, tervjavaslatok eredményeit 1966 novemberében tekintette ismét át a Politikai Bizottság, 1967 júniusában pedig már a reform bevezetésének időszakában alkalmazandó gazdaságpolitikáról tárgyalt.⁴⁰

A hadiipart illetően az egyik első előzetes tervjavaslatot és elemzést a KGM Terv- és Munkaügyi Főosztály készítette 1966 szeptemberében – a nemzetközi együttműködés körülményeit középpontba állítva. „A KGST országok mindegyike foglalkozik irányítási módszereinek korszerűsítésével. Ennek iránya annyira hasonló, hogy mindenütt törekednek a tervezési rendszer indokolatlan merev kényszerűségeinek lefaragására, a vállalati kezdeményezési készség, valamint önállóság növelésére a piaci árviszonyok szabályozásának érvényesítésére. Ezek az intézkedések azonban az ország belső adottságaitól függően sok vonatkozásban különböznek egymástól, és így olyan helyzet van kialakulóban, hogy az egyes KGST országokban az irányítási rendszer az eddiginél nagyobb mértékben egymástól eltérő vonásokat fog mutatni.”

A KGM részben hasonló okokkal magyarázta a nemzetközi együttműködésben mutatkozó turbulenciákat, vitákat is: „Az irányítási rendszer korszerűsítésével egyidőben előtérbe került a KGST országok közötti együttműködés tartalmi és szervezeti kérdéseinek felülvizsgálata és korszerűsítése is, lényegében a belső irányítási rendszer megváltoztatását indokló okok alapján. Természetesen itt is érvényesül az országok különböző gazdasági és politikai fejlettségi színvonala, ami más-más lépéseket tenne indokolttá; és ezek összehangolása jóval nehezebb és tovább tartó feladat, mint az egy-egy országon belüli irányítási rendszer korszerűsítése.” Az ipari, (kül)kereskedelmi és honvédelmi irányító és koordináló szervek új feladatainak meghatározása során fontosnak ítélték olyan „csatlakozó elemek” beiktatását, amelyek biztosítják a rugalmas kapcsolatot a belső irányítási

rendszer és a nemzetközi együttműködés kialakult intézményei között. Az utóbbit illetően adott volt egy sor előfeltétel, amelyhez a változó hazai mechanizmust adaptálni kellett:

- A KGST szervezetében megmarad a Hadiipari Állandó Bizottság, és annak éves munkatervei változatlanul kötelezőek.
- A kétoldalú hadiipari gazdasági és műszaki tudományos kapcsolatok nemzetközi és országon belüli irányító szervei az országok hadiipari kormánybizottságai.
- Az együttműködés alapvető kereteit továbbra is az éves és középtávú tervek egyeztetése teremti meg.
- A sokoldalú együttműködés változatlanul a HÁB főbizottsága üléseinek döntésein alapul, az előkészítés és a munkatervi pontok végrehajtása pedig a KGST Titkárság Hadiipari Osztályának feladata.

A KGM átfogóan értékelte a nemzetközi haditechnikai együttműködés első évtizedét is. „Eddigi munkája során – országunk gazdasági szempontjait is figyelembe véve – a [KGST] HÁB működése eredményesnek mondható, különös tekintettel a szakosítási munkákra, a műszaki paraméterek egyeztetésére, valamint a harcászati-műszaki követelmények (HMK) egységesítésére. Ennek ellenére fokozni kell tevékenységét a perspektivikus tervek kialakítása és összehangolása, valamint a HMK egységesítés területének bővítése érdekében. A HÁB munkáiba – jellegénél fogva – az ipari és kereskedelmi vállalatok és a fegyveres testületek, beleértve azok miniszteriális szerveit, csak közvetve vonhatók be, és akkor is csak a saját területüket érintő kérdések vonatkozásában. Mivel a szervezet munkájának gazdasági kihatásai zömében csak középtávú tervek megvalósítása kapcsán érzékelhetők, az illetékes tárcák és azok vállalatainál a gazdaságosságot javító hatás éves vonatkozásban közvetlenül nem minden esetben jelentkezik. [...] A nemzetközi együttműködés az új gazdasági mechanizmusban az eddiginél is szükségszerűbben fog jelentkezni, éppen ezért az eddiginél is fokozottabb körültekintést követel a kötelezettségek elvállalását megelőző elemző munka, és a vállalások teljesíthetőségének gazdasági előfeltételeire vonatkozó vizsgálat. A döntések meghozatala előtt kell megvizsgálni a szakosításokkal és szállításokkal összefüggő beruházások fedezésének lehetőségét, az export és import teljesítésével összefüggő kooperációkat, a műszaki fejlesztési kötelezettségek teljesítésének előfeltételeit, árkérdéseket, HMK kérdéseket stb. A vizsgálatokat minden esetben az érdekeltek bevonásával létrehozott szakértői bizottsággal kell végeztetni. Ilyen módon az önálló vállalati akarat érvényesülését is fokozni lehet, és elérhető, hogy a megfelelő nemzetközi és hazai szinten hozott döntések és állásfoglalások a vállalatokra nézve kötelező érvényűek legyenek.”⁴¹

1967 márciusában az OT Általános Szervezési Főosztálya irányelvekben rögzítette az új gazdasági mechanizmus körülményei között érvénybe lépő, haditech-

³⁶ A HB 1/161/1964. sz. határozata. 1964. június 25. HL HB iratok 2. d.

³⁷ Az MSZMP KB ülés jegyzőkönyvét lásd: MOL M-KS 288. f. 4. cs. 71–72. d. e.

³⁸ Lásd az MSZMP PB 1965. szeptember 21-i ülését. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 375. d. e.

³⁹ Lásd az MSZMP PB 1966. január 4-i ülését, MOL M-KS 288. f. 5. cs. 384. d. e.

⁴⁰ Lásd az MSZMP PB 1966. november 15-i ülését (MOL M-KS 288. f. 5. cs. 409. d. e.) és 1967. június 6-i ülését (MOL M-KS 288. f. 5. cs. 426. d. e.).

⁴¹ Előzetes javaslat az új irányítási mechanizmus keretei között a Hadiipari Nemzetközi Együttműködésre [sic!]. 1966. szeptember. MOL XIX-F-6-ra 45. d. Az idézetek helye: 1., 3–4. o.

nikai nemzetközi együttműködési munkarendet. Ezt röviddel később a Hadiipari Kormánybizottság határozatilag tette a haditechnikai nemzetközi együttműködés alapelveivé. A tervhivatal felhívta a figyelmet, hogy a radikálisabb magyar reform miatt lényegesen eltérő körülményekre kell számítani bel- és külföldön: „A jelenlegi helyzetet figyelembe véve az új mechanizmus módszerei a külső kapcsolatoknál nem érvényesülnek olyan gyorsan, mint az országon belüli kapcsolatoknál. [...] Előbb-utóbb [ugyan] szükségessé válik a nemzetközi együttműködés mechanizmusának reformja is, [...] a közeli időszakban [azonban] nem számíthatunk arra, hogy lényeges, gyors változások következnek be a KGST-n belül. [...] Ebből következik, hogy a hazai mechanizmus alapján a hadiipar területén bevezetésre kerülő új módszerek (amelyek mindenekelőtt egy-egy kérdés jobb előkészítésével, a gazdasági-műszaki tényezők körültekintőbb felmérésével párosulnak) nem minden esetben lesznek összhangban a KGST-n belüli országok közötti együttműködés módszerével.”

Az alapelvekben rögzítettett, hogy a termelővállalatok önállóságát és egyedi döntési jogát számos tényező korlátozta a nemzetközi együttműködés terén (is): a honvédelem anyagi-műszaki feltételeinek maximális biztosítása; a katonapolitikai szempontok érvényesítése a haditechnikát előállító termelőkapacitások létrehozására; az ország devizahelyzete, ami esetleg egyes haditechnikák hazai gyártásmegszervezését elengedhetetlenné teszi; a katonai titoktartás szabályainak betartása stb. A tervhivatal mindezek alapján arra látott lehetőséget, hogy a különféle nemzetközi szakosítási és gyártáskooperációs döntések előkészítése során meghallgassák az érintett magyar vállalat vezetőit és szakértőit. Kimondatott az is, hogy a „vállalat nélkül őt érintő gazdasági-pénzügyi következménnyel járó feladatvállalás nem eszközölhető”. A vállalati érdekek és egyéb speciális szempontok összehangolását továbbra is a Hadiipari Kormánybizottságnak kellett ellátnia. Változás csak annyiban volt várható a reform bevezetését követően, hogy a HKB az előterjesztések egy részét a szakosításban vagy gyártáskooperációban anyagilag is érdekelt vállalatokkal dolgozza (dolgoztatja) ki. Az OT a kellően megalapozott távlati (vállalati) döntéshozatal érdekében kívánatosnak tartotta, hogy a Honvédelmi Minisztérium vezérkari vonalon, a HKB pedig a KGST Hadiipari Állandó Bizottságában szorgalmazza a haditechnikai termékek perspektivikus nomenklatúrájának rendszeres EFEF-ajánláskénti kidolgozását és pontosítását.⁴²

A széleskörű változásokhoz illeszkedett az OT Általános Szervezési Főosztályának újjászervezése 1968. január 1-jei hatállyal. Az ettől fogva IV. számot viselő főosztály működési szabályzata a korábbiakhoz képest több elemző, analitikus és koordináló feladatot határozott meg. A főosztályra továbbra is jelentős feladatok hárultak a nemzetközi haditechnikai együttműködés terén. Az érintett tárcák (KGM, NIM, KKM, HM és BM) bevonásával, a hazai és a Varsói Szerződés-tagországok haderői igényeinek kielégítése érdekében kellett megterveznie a haditech-

nikai termelést és szolgáltatásokat. A főosztálynak kellett összehangolnia a két- és többoldalú haditechnikai együttműködést is: a kölcsönös szállításokat, a nemzetközi munkamegosztást és kooperációt. Mindezek alapján az Általános Szervezési Főosztály ügykörébe tartozott egyebek mellett a hadiipari export- és importszállítások közép- és rövidtávú tervszámításainak elkészítése, és annak alapján a kötelezően előírt haditechnikai feladatok meghatározása. A 38 fős főosztályon belül az Együttműködési Osztály felelt a KGST keretein belüli hadiipari és tudományos együttműködés koordinálásáért, valamint ellátta a Hadiipari Kormánybizottság Titkárságának feladatait is.⁴³

Ugyancsak az új gazdasági mechanizmusra való felkészülés jegyében a Külkereskedelmi Minisztérium is áttekintette a haditechnikai külkereskedelem szervezését. A Honvédelmi Bizottság 1967. decemberi határozatában részletesen elhatárolta a Műszaki Főosztály és TKV feladatkörét. A minisztériumi főosztály hatáskörébe és feladatai közé a következők soroltattak:

- Közreműködik az éves és többéves haditechnikai tervszámok kialakításában, illetve a HB határozatban rögzített speciális külkereskedelmi irányszámokat utasításként kiadja a TKV-nak.
- Előkészíti és megkötö a hosszú lejáratú egyezményeket és éves jegyzőkönyveket, valamint gondoskodik azok végrehajtásáról.
- Figyelemmel kíséri a viszonylati kereskedelem-politikai célkitűzéseket, és gondoskodik azoknak a honvédelmi érdekekkel való egyeztetéséről.
- Irányítja és ellenőrzi a moszkvai kirendeltségen dolgozó kiküldöttek munkáját.
- A KGST HÁB magyar delegációja, valamint a kétoldalú vegyesbizottságok magyar tagozata munkáját segítő véleményezi a hazai és nemzetközi tárgyalásokon napirendre kerülő előterjesztéseket.
- Részt vesz az OT Hadiipari Ármegállapító Bizottság és más, a speciális export-importtal kapcsolatos bizottságok munkájában.

Mindehhez 12 fős létszámkeretet kapott a minisztériumon belül, két szervezeti egységbe tagoltan: Államközi és tervosztály, valamint Közgazdasági és áruosztály.

A határozat alapján a TKV önálló külkereskedelmi vállalatként teljes felelősséggel intézte a haditechnikai termékek exportjával, importjával és a tudományos-műszaki együttműködéssel összefüggő vállalati külkereskedelmi feladatokat. Az államközi szerződések előkészítése során véleményezhette azokat az elvi kérdéseket, amelyek „alapvetően érintik a vállalat tevékenységét és a gazdaságosságot”. A HB 114 fős keretszámot biztosított a külkereskedelmi vállalatnak.

A HB a következők szerint határozta meg a tervhivatal, a minisztérium és a külkereskedelmi vállalat feladtmegosztását: „A haditechnikai termékek export-import tervszámait a szakosítással összefüggő feladatok egyeztetésével, a KKM véleményének figyelembe vételével az OT állítja össze. A HB által jóváhagyott irányszámok alapján import vonatkozásban az érintett fegyveres testületek, valamint az illetékes minisztériumok bevonásával a KKM előkészíti a hosszú lejáratú egyez-

⁴² Az új gazdasági mechanizmus alapelveinek érvényesítése a hadiipari nemzetközi együttműködésben. 1967. március. MOL XIX-F-17-s 40. d. Idézetek helye: 4–5., 7. o.

⁴³ Lásd részletesen: Germuska (2008c).

mények tervezeteit, és megküldi az érintett relációba. Hasonló módon történik az éves jegyzőkönyvek előkészítése. Export vonatkozásban a külkereskedelmi megállapodások előkészítésébe be kell vonni az OT-t, az illetékes minisztériumi szerveket, a termelő vállalatokat, valamint a TKV-t.⁴⁴

A KKM Műszaki Főosztálya és a Technika Külkereskedelmi Vállalat ügye mégsem jutott nyugvópontra. 1968-ban a TKV leválasztását főként az önálló, nyereségérdekelte gazdálkodás lehetőségének megteremtésével magyarázták. Mácsay Tivadar, a TKV vezérigazgatója ugyanakkor 1971 májusában Tordai Jenő külkereskedelmi miniszterhelyetteshez intézett levelében felesleges szervezeti kettőségekről-párhuzamosságokról írt a vállalat és a főosztály vonatkozásában. A partnerországokkal való kapcsolattartást Mácsay szerint nehezítette, hogy többnyire költségvetési szervként működő műszaki főosztályok végezték mind a hatósági, mind pedig az ügyintézői feladatokat (a Szovjetunióban, Romániában, Bulgáriában és Lengyelországban; míg az NDK-ban és Csehszlovákiában – a magyar megoldáshoz hasonlóan – egy-egy önálló haditechnikai külkereskedelmi vállalat is működött). Mindezek alapján – a KKM vezetésével egyetértve – arra tett javaslatot, hogy újra vonják össze a főosztály és a vállalatot.⁴⁵

A külkereskedelmi miniszter 1971 októberében, a „feladatok megoldását gátló negatív jelenségek kiküszöbölése, az export-importtal kapcsolatos munka célszerűbb és eredményesebb megszervezése, a központi akarat gyorsabb és közvetlenebb megvalósítása” céljából (újból) összevonta a TKV-t és a KKM Műszaki Főosztályt. Az egyesített szervezet élére egyszemélyi felelős vezetőt nevezett ki, a vállalat és a főosztály feladatkörét leíró korábbi utasítások ugyanakkor változatlanul érvényben maradtak. Az intézkedést a minisztérium később úgy értékelte, hogy az új szervezetben az áruforgalmi, vállalati, operatív tevékenységet elkülönült részleg intézte. Az államközi, a terv- és statisztikai, a közgazdasági és igazgatási feladatokat viszont együttesen kezelték.⁴⁶ 1972 decemberében egy, a haditechnikai külkereskedelmet átfogóan vizsgáló KNEB-jelentés megvitatását követően a Honvédelmi Bizottság utasította a külkereskedelmi minisztert, hogy a központi irányítás erősítésének érdekében készítsen előterjesztést a terület végleges szervezésére vonatkozóan.⁴⁷

A KKM – úgy tűnik – hatékonynak ítélte az összevont szervezetet, még ha az paradox helyzeteket is eredményezett. (A TKV vezérigazgatója, Mácsay Tivadar ezredes egyben önmaga főnöke is volt, mivel ő töltötte be a Műszaki Főosztály

⁴⁴ A HB 3/191/1967. sz. határozata. 1967. december 14. A haditechnikával kapcsolatos külkereskedelmi tevékenység a gazdasági irányítás új rendszerében. HL HB iratok 3. d.

⁴⁵ Javaslat a KKM Műszaki Főosztály és a Technika Külkereskedelmi Vállalat összevonására. 1971. május 3. MOL XIX-G-3-ae 39. d.

⁴⁶ Jelentés a Honvédelmi Bizottság részére. A KKM Műszaki Főosztály és a TKV összevonásának tapasztalatairól, valamint a végleges szervezetre vonatkozóan. 1976. szeptember 17. MOL XIX-A-16-aa 129. d.

⁴⁷ A HB 4/236/1972. sz. határozata. 1972. december 7. A haditechnikai külkereskedelmi tevékenység vizsgálatáról. MOL XIX-A-16-aa 121. d.

vezetőjének posztját is.) Bíró József miniszterhelyettes 1976 szeptemberében a HB elé kerülő jelentésben így érvelt a helyzet változatlan fenntartása mellett: „Sikerült megszüntetni a feladatok érdemi és időbeni végzését akadályozó nagyfokú bürokráciát, amely régebben a két szerv közötti utasítások és jelentések tömegéből adódott. Meggyorsult a vállalati bonyolítás. A nyitott, problémás kérdések gyorsabban kerülnek felsőbb szintre és lerendezésre. Eredményesebben érvényesül a védelmi jelleggel összefüggő utasításos rendszerből adódó központi akarat.” A HB azonban a javaslatot felülbírálvá utasította a KKM-et, hogy „a minisztériumi felügyelet erősítése, a minisztériumokkal való együttműködés megkönnyítése, a haditechnikai export-import minisztériumi és vállalati feladatainak elhatárolása érdekében: a TKV-ra és vezetőjére átruházott minisztériumi jog- és hatásköröket vonja vissza, egyidejűleg biztosítsa a vállalat hatékony minisztériumi irányításának, a haditechnikai export-import minisztériumi szintű feladatai ellátásának feltételeit”.⁴⁸ Tordai Jenő miniszterhelyettes 1976 novemberében intézkedett a Műszaki Főosztálynak újból a KKM keretei közötti felállításáról.⁴⁹ A vállalat és a főosztály a továbbiakban e különvált formában működött egészen 1990-ig.

3.4. A KGST és a VSZ szervezeti összekapcsolása

A magyar intézményi háttér bemutatása után most kanyarodjunk vissza az 1967-es évhez, amikor a reformok szele elérte – a felvetések szintjén legalábbis – a KGST HÁB-ot is. 1967. június 6–9. közötti moszkvai ülésén a Hadiipari Állandó Bizottság előző évi munkabeszámolója kapcsán vetődött fel, hogy a haditechnikai termelés gazdaságirányítási rendszerének és tervezésének új módszereiről tapasztalatcserét szervezzenek. A román delegáció ezt hevesen ellenezte, mert azt az egyes országok belügyének tekintette, és nem igényelte a sokoldalú koordinálást. A bizottság azonban úgy vélte, hogy a KGST VB előző ülésén elfogadott, *Hatékony intézkedések a gyártás-szakosítási és kooperációs munkák megjavítására, többek között a gyártás szakosítása és kooperációja előkészítésének, rögzítésének és megvalósításának rendje* című szabályzat alapján azt el kell végezni. Ennek legfontosabb kitétele a szakosítási szerződés bevezetése volt, amely „feltételeket biztosít a szakosított országnak a gyártásra való felkészüléshez, a felhasználó ország pedig biztosítékot ad a szükséges haditechnikai termékek beszerzésére”. E szerződés végre lehetőséget biztosított a feleknek, hogy ha valamelyikük a szakosításnál eltér a megállapodástól, akkor a kárt okozó köteles a szenvedő félnek a költségeit megtéríteni. A HÁB levette a napirendről a *Silka* légvédelmi komplexum szakosí-

⁴⁸ A HB 5/271/1976. sz. határozata. 1976. szeptember 23. A Technika Külkereskedelmi Vállalat minisztériumi jog- és hatáskörének megszüntetéséről és a vállalat minisztériumi irányításának erősítéséről. MOL XIX-A-16-aa 129. d.

⁴⁹ Feljegyzés Maros elvtársnő részére: a HB 5/271/1976. határozata – a TKV és KKM Műszaki Főosztálya szétválasztásáról. 1976. november 4. MOL XIX-G-3-p 76. d.

tását, mert egyetlen ország sem vállalta annak összeszerelését, a Szovjetunió pedig nem tartott igényt részegységek beszállítására.

A HÁB négynapos ülése alatt csehszlovák javaslatra megbeszélést tartottak a jelenlévő tervhivatali és vezérkari képviselők is. A VSZ EFEF törzsfőnöke, M. Kazakov hadseregtábornok jelenlétében a csehszlovák, lengyel, bolgár, kelet-német és magyar delegációk (ismét) felróták, hogy a mozgósítási felkészüléssel kapcsolatos egyeztetések 1965 óta elmaradtak. A csehszlovák tervbizottság elnökhelyettese egyenesen azt javasolta Kazakovnak, hogy „az év végéig kérjen tájékoztatót az EFEF illetékes szervétől az országok »M« felkészülésének biztosításáról, [és] ennek az országok közötti koordináltságáról. Javasolta még, hogy amennyiben a Szovjet Fél az 1965. évi 8. sz. jegyzőkönyv szerint kidolgozott metodikai anyagok sokoldalú koordinációját nem vállalhatja, úgy a sokoldalú koordináció megszervezését Csehszlovákia végezhesse el.” Magyar kezdeményezésre végül olyan megállapodás született, hogy a témajavaslatokat a tagországok kölcsönösen megküldik egymásnak.⁵⁰

Bár a mozgósítási koordináció ügyében továbbra sem tett engedményt a szovjet apparátus, több más vonatkozásban előremutató javaslatokkal hozakodtak elő a KGST HÁB 1967. november 21–25-i szófiai ülésére. A következő évi munkatervbe hangsúlyos pontként került az új haditechnikai eszközök gyártási kooperációjának megszervezése, mivel ezen a területen alig történt előrelépés. Az új haditechnikai eszközök bemutatásának és a licencdokumentációk megismerésének rendjére Moszkva új, hatékonyabb javaslattal állt elő (*A hadseregek legújabb haditechnikai fajtákkal történő ellátásával kapcsolatos értesülések és adatok előterjesztésének, valamint ezen eszközök licencgyártási dokumentáció átadásának egységes rendje* címmel). A konzultációkat ennek alapján két szakaszra lehetett bontani: 1. az új eszköz fegyverzeti rendszerbe vétele, és döntés, hogy licenc alapján kerül-e gyártásba, vagy importálja-e az adott fél; 2. a licencdokumentáció megismerése alapján végleges döntés a hazai gyártás megszervezéséről. Lényeges változás volt a korábbi gyakorlathoz képest, hogy a szovjet fél – a gyártás megszervezésének meggyorsítása érdekében – immár hozzájárult a közvetlen vállalatközi kapcsolatok létrehozásához is.

A magyar delegáció több kezdeményezéssel találkozott, amelyek tapasztalatcsere lehetőségét kérték a termelés-tervezés és ösztönzés új módszereinek tanulmányozására. A bizottság elfogadta az 1971–75. évekre vonatkozó gyártási és kölcsönös szállítási tervek koordinációjának menetrendjét. Ezt három lépésben, másfél-két év alatt kívánták a felek egyeztetni: 1) új haditechnikai termékek bemutatói, 2) szakosítási munkák elvégzése, 3) a tervek két- és sokoldalú egyeztetése. Nagy jelentőségű kezdeményezés volt az NDK vezette ideiglenes munkacsoport egységes kódrendszer kidolgozására vonatkozó javaslata. Az anyagi kódokat minden egyes VSZ-hadseregben belül be kívánták vezetni (a csapatoktól a nemzetközi szállí-

⁵⁰ Előterjesztés a HB-nak. Beszámoló a KGST HÁB 15. üléséről. 1967. június 16. MOL XIX-A-16-aa 113. d. Idézet helye: 8–9. o.

tásokig), hogy egységes nyilvántartási rendszert hozzanak létre a haditechnikai gyártmányok tervezéséhez, megrendeléséhez, szállításához és elosztásához. A kelet-német és csehszlovák delegáció ennek kapcsán úgy ítélte meg, hogy a kódrendszer kidolgozása olyan mennyiségű és bonyolultságú feladatot fog jelenteni, hogy arra külön nemzetközi szervezetet kell létrehozni.⁵¹

A Hadiipari Állandó Bizottság szófiai ülésének több fontos határozatáról is referált Apró Antal állandó KGST-képviselőnek Jávör Ervin vezérőrnagy, a HÁB magyar tagozatának vezetője 1968. januári jelentésében. A HÁB 3–4 éves tevékenységének értékelését tartalmazó beszámoló a legfrissebb határozatokból kettőt emelt ki. Az új haditechnikai eszközök bemutatásának és a licencdokumentációk megismerésének egységes rendjére tett szovjet javaslatot azért ítélte kiemelkedőnek, mert alkalmazásával jelentősen lerövidíthetőnek tűnt az új termékek sorozatgyártásának megszervezése, csökkenthetőnek az anyagi kockázat, javíthatónak a tervezés és ellátás. Az egységes anyagi kódra vonatkozó tervezettől, a korszerű matematikai módszerek alkalmazásával lényegesen hatékonyabb nyilvántartást várt, valamint, hogy mintául szolgálhat egy, az egész KGST-re kiterjedő, általános és egységes népgazdasági kódrendszernek.

Jávör – a korábbiakhoz hasonlóan – nyíltan rámutatott a szervezeti és egyeztetési hiányosságokra is. A műszaki fejlesztési tervek koordinációját például a szovjet fél – a KGST VB 1963. júliusi határozata ellenére – gyakorlatilag nem végezte el. A magyar fél még abban az évben megküldte az 1963–65-re, majd az 1966–70. évekre vonatkozó terveit. Az előbbire 1966 elején (!), utóbbira pedig 1966 végén reagált Moszkva, igaz akkor tételesen és részletesen. A többi tagország elképzeléseiről viszont nem közöltek semmit, így az OT a kétoldalú – főként lengyel, csehszlovák és NDK viszonylatban – konzultációkat erősítette. Szovjet relációban további nehézséget jelentett, hogy nem sikerült megkötni a hosszú lejáratú haditechnikai szállítási egyezményt a III. ötéves tervidőszakra, emiatt évenként kellett megállapodni. A hadiipari szállítások diverzifikációját mutatta, hogy a partnerországok Magyarországra irányuló szállításai elérték a Szovjetunióból származó import értékének kétharmadát. Ugyancsak a szakosítások eredményének volt be-tudható, hogy a közép-kelet-európai országokba irányuló magyar hadiipari export bőségesen ellentételezte a náluk eszközölt vásárlásainkat. Romániával ugyanakkor minimális hadianyagcsere történt. (Lásd a 2. táblázatot.)

ORSZÁG	SZÁLLÍTÁS	SZÁLLÍTÁSOK ÉRTÉKE
	IRÁNYA	MILLIÓ RUBELBEN, 1966–1970
A. Bulgária	Export	8,5
	Import	11,0
B. NDK	Export	47,9
	Import	2,1

⁵¹ Jelentés a KGST HÁB 1967. novemberi, Szófiában megtartott üléséről. 1967. december 5. MOL XIX-A-16-aa 113. d. Idézet helye: 8–9. o.

ORSZÁG	Szállítás	Szállítások értéke
	IRÁNYA	MILLIÓ RUBELBEN, 1966–1970
C. Lengyelország	Export	60,0
	Import	60,0
D. Csehszlovákia	Export	67,5
	Import	43,7
E. Összesen (A+B+C+D)	Export	183,9
	Import	116,8
F. Románia	Export	1,5
	Import	0,3
G. Szovjetunió	Export	6,2
	Import	168,2*
H. Összesen (F+G)	Export	7,7
	Import	168,5
Mindösszesen (E+H)	Export	191,6
	Import	285,3

2. táblázat. Az egyezmények szerinti, illetve az előirányzott kölcsönös haditechnikai szállítások értéke 1966–70. között. Forrás: Összefoglaló jelentés a KGST HÁB tevékenységéről. 1968. január 5. BM KI Miniszteri közvetlen iratok, 3907. 5. o. *Megjegyzés: A Szovjetunióból importált haditechnikai termékeket 10 éves futamidejű hitelre kapta Magyarország.

A magyar hadiipari termelés gazdaságossá tételében alapvető fontosságú volt a specializáció. „Szakosítás, illetve az ebből adódó export hiányában [...] fegyveres testületeink igényeit csak rendkívül gazdaságtalanul lehetett volna kielégíteni, és ez kihatással lett volna a haditechnikai ellátásukra. Ez a megállapítás különösen vonatkozik elsősorban a híradástechnikai ipar területére, ahol a haditechnikai termékek szakosítása nagy szerepet játszik a kapacitások leterhelése, a gazdaságosság, exportképesség és a fejlődés szempontjából, de nagy jelentőségű abból a szempontból is, hogy a polgári híradástechnikai ipart – elsősorban az alkatrészgyártásban meghatározott magasabb követelmények következtében – műszakilag felemelte” – vont mérleget az OT elnökhelyettese. A 3. táblázat számarányokban mutatja a szakosított termékek súlyát: a teljes hadiipari termelésből több mint 40%-ot, az összes katonai exportból pedig kétharmados részarányt képviseltek. Az új, általános KGST-ajánlásoknak megfelelően Magyarország minden hadiipari termékénél is szakosítási szerződést kívánt kötni, amelyet Jávor „elengedhetetlen követelménynek” nevezett az új gazdasági mechanizmus körülményei között. A magyar expanzióknak azonban gátat szabott több tagország jelzése (elsősorban Lengyelország és Csehszlovákia), hogy a „korábbinál erőteljesebben kívánnak ragaszkodni a haditechnikai szállítások mérlegegyensúlyához”. Azaz egyikük sem kívánt többet vásárolni, mint amennyit maga eladott egy-egy relációban – mint például Lengyelország az 1966–70-es időszakot tekintve.

	1961–1965	1966–1970
Szakosított termékek részaránya a magyar haditechnikai termelésből	38,0%	42,4%
A szakosított haditechnikai termékekből exportra kerülő rész	60,8%	66,1%
Szakosított termékek exportja az összes haditechnikai exportban	72,8%	66,5%

3. táblázat. A szakosított termelés aránya a magyar haditechnikai termelésből, 1961–1970. Forrás: Összefoglaló jelentés a KGST HÁB tevékenységéről. 1968. január 5. BM KI Miniszteri közvetlen iratok, 3907. 7. o.

A gyártási kooperációt a magyar ipar azoknál a cikkeknel szorgalmazta, amelyeket több tagországra szakosítottak – ezeknél alkatrészecskék, részegységek előállítását osztották fel egymás között a felek. Így jött létre magyar–csehszlovák kooperáció a Duga–Buda–Pest átviteltechnikai berendezésnél, illetve magyar–lengyel együttműködés a Poloszana-N rádióállomás és a P-35 típusú lokátor esetében.⁵²

Miközben a Hadiipari Állandó Bizottságban apró lépésekkel némileg sikerült javítani a szervezet hatékonyságán, addig a KGST és VSZ legfelsőbb fórumain egyfajta iszapbirkózás volt megfigyelhető. A magyar vezetés hozzáállását és a szervezetben tapasztalható hangulatot is jól tükrözi Apró Antal felszólalása az MSZMP PB 1967. december 28-i ülésén. A magyar képviselő a KGST Budapesten tartott XXI. ülészakára és a VB 32. ülése (december 12–19.) kapcsán összegezte a változások szükségességét: „...a budapesti ülészakán lényegében összegzése az eddig végzett munkának és alapvetően új, reformjellegű javaslatra nem számítottunk. [...] Az ülészakán a leglényegesebb kérdésnek tarjuk, hogy velünk együtt a többi országban is határozottabb formában mutatkozott meg: vizsgáljuk meg, és javasoljuk a KGST-szerveknek napirendre tűzni megfelelő nemzetközi konzultációk alapján az országokban végrehajtott mechanizmusreformokból adódó feladatokat, hiszen ezek a feladatok, ezek a reformok nem állnak meg a nemzeti határoknál, hatással vannak a nemzetközi együttműködésre, és mind több probléma merül fel, amely változást kíván.” A régóta kívánt szervezeti reformok elfogadtatása és végrehajtása helyett sovány eredmény volt az ülészakán, hogy az együttműködés továbbfejlesztése érdekében információ- és tapasztalatcserét kell szervezni a mechanizmusreformok problémáiról, illetve, hogy folytatni kell a tervkoordinációs tárgyalásokat.⁵³

A VSZ szervezeti reformjai közül a Technikai Testület megalakítása a haditechnikai ügyek szempontjából nagy horderejű kérdés volt ugyan, de ennél lényegesen fontosabb lett volna a szövetség működési alapkérdéseinek megoldása.

⁵² Összefoglaló jelentés a KGST HÁB tevékenységéről. 1968. január 5. BM KI Miniszteri közvetlen iratok, 3907.

⁵³ Jegyzőkönyv a [z MSZMP] Politikai Bizottság 1967. december 28-i üléséről, illetve Tájékoztató az MSZMP Politikai Bizottsága részére. 1967. december 20. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 442. ő. e. 8. o.

Az 1966. májusi honvédelmi miniszteri értekezlet után 1968 februárjában újabb egyeztetések zajlottak e témakörben, áprilisban pedig Moszkva állt elő egy új tervezettel. A HM a következőképpen jellemezte az MSZMP PB elé kerülő emlékeztető feljegyzésében a gyökeres szemléletbeli különbségeket: „Mi a rendezetlen alapkérdések tisztázásán keresztül igyekszünk megközelíteni a megoldást, míg a szovjet elvtársak ma is elsősorban csak a gyakorlati kérdések megoldására törek-szenek, megkerülve az alapkérdések rendezését; szerintünk világos különbséget kell tenni béke és háborús állapot között, míg a szovjet elvtársak álláspontjában a kettő keveredik. [...] egy sor vonatkozásban visszaléptek [az 1966. májusi és 1968. februári álláspontjukhoz képest], és formailag merevebb, az 1955–56-os okmányokhoz közelebb álló álláspontot képviselnek.”⁵⁴

Az MSZMP PB 1968. április 30-án, majd május 14-én,⁵⁵ a Honvédelmi Bizottság pedig május 21-én tárgyalta a VSZ katonai szervezetének problémáiról. Czinege Lajos vezérezredes, honvédelmi miniszter egyetlen mondatban összegezte a vita-kérdéseket: „A Varsói Szerződés alapokmányában foglaltak értelmezése vonatko-zásában szükséges olyan alapkérdéseket tisztázni, mint az integráció és szuverenitás viszonya, hogy ne legyen a szöveg félreérthető.” Új tárgyalási technikaként merült fel, hogy Romániával csak azután konzultál a többi hat tagország, hogy ők maguk előzetesen egyeztették álláspontjukat.⁵⁶

A következő hónapokban a figyelem érthetően a Csehszlovákiában zajló refor-mok, majd azok blokkon belüli és moszkvai megítélése körül összpontosult. 1968 augusztusában pedig élesben vizsgázott a VSZ katonai együttműködése – Cseh-szlovákia koalíciós megszállása és a prágai tavasz leverése alkalmával.⁵⁷ Mindezek ellenére szinte zökkenőmentesen zajlottak a háttérben az egyezkedések és alku-dozások a szervezeti átalakításról. Az erőfeszítéseket kissé részrehajlóan interp-retálja, de jellemzően mutatja be Fock Jenő hozzászólása az MSZMP PB 1968. október 1-jei ülésén: „[A VSZ-ben] mi hónapok óta harcoltunk a javaslatainkért, a csehek drukkolnak nekünk, hogy sikerüljön, a szovjet elvtársak haragudtak ránk érte, a lengyelek ezt nyíltan meg is mondták. De érdemes volt kitartóan verekedni, harcolni, és most minden érdekelt fél örül annak, hogy a magyarok kiálltak, har-coltak. A szovjet elvtársak elsősorban örülnek, bár ők úgy voltak, hogy mi ne-hezítjük az ő munkájukat. A mi politikai munkánknak köszönhető az is, hogy a románokkal számolni kezdtek, súlyt helyeztek arra, hogy a románok véleményét

⁵⁴ Emlékeztető feljegyzés. D. n. Melléklet az *Előterjesztés a Politikai Bizottságnak a VSZ katonai szervezetének helyzetéről és javaslat a soron következő tárgyalásokon képviselendő magyar állás-ponthez* című dokumentumhoz. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 455. ó. e. 53–60. és 40–52. o.

⁵⁵ Lásd MOL M-KS 288. f. 5. cs. 454. ó. e., illetve MOL M-KS 288. f. 5. cs. 455. ó. e.

⁵⁶ Jegyzőkönyv a Honvédelmi Bizottság 1968. május 21-én megtartott 195. üléséről, illetve a HB 2/195/1968. sz. határozata – A Varsói Szerződés katonai szervezetének helyzetéről és a soron következő tárgyalásokon képviselendő magyar álláspontról. HL HB iratok 3. d.

⁵⁷ A prágai tavaszról és a csehszlovákiai katonai beavatkozásról lásd részletesen: Karner et al. (2008), illetve Horváth (2008). A Magyar Néphadsereg részvételének dokumentumait lásd: Ehren-berger (2006) 167–238. o. Kádár János szerepéről lásd: Huszár (1998), valamint Békés (2008).

is megismerjék.” Ekkorra már lezajlott a VSZ vezérkari főnökök helyetteseinek szeptember 13–17-i értekezlete, ahol számos vitás pontot sikerült tisztázni.⁵⁸ A VSZ honvédelmi miniszterei október 29–30-i moszkvai tanácskozásukon elfogadták a következő okmánytervezeteket: Határozvány a Honvédelmi Miniszterek Bizott-ságáról, Határozvány az Egyesített Fegyveres Erőkről és az Egyesített Parancsnok-ságról, Határozvány az EFE Katonai Tanácsáról, Határozvány az egységes légvé-delmi rendszerről, Elvi vázlat az Egyesített Parancsnokság Törzsének és Technikai Testületének létszámáról és struktúrájáról.⁵⁹

A KGST HÁB mindeközben szakpolitikai aprómunkával volt elfoglalva 1968 folyamán. A *bizottság május 28–30-i moszkvai ülésén* jóváhagyta a azon hadi-technikai fajták jegyzékét, amelyek vonatkozásában az 1971–75. közötti tervek-t koordinálni kívánták a tagországok; ezen kívül rögzítették a gyártásszakosítási munkák lefolytatásának rendjét és időpontjait. Tárgyaltak továbbá a haditechni-kai gyártmányok egységes kódrendszerének kidolgozásáról, valamint különféle cikkek egységesítésének problémáiról (tábori híradó központok, URH rádióállo-mások csapatok harcászati irányításához, légvédelmi tüzérségi löszerek).⁶⁰ 1968 őszén – az előző évek szokásával ellentétben, talán a katonai apparátusok túl-terheltsége miatt – csak a KGST HÁB delegációvezetői találkoztak, a bizottság plenáris ülésére nem került sor. A delegációelnökök pontosították a középtávú termelési és kölcsönös szállítási tervek egyeztetésének menetrendjét, meghall-gatták továbbá az egységes anyagi kódrendszer kidolgozását előkészítő ideiglenes munkacsoport jelentését.⁶¹

A VSZ okmányok körül kialakult csaknem teljes egyetértés alapján már 1968 novemberében el kellett volna fogadnia azokat a VSZ PTT-nek. Románia azon-ban ismét meg kívánta vitatni a fegyveres erőkről szóló határozvány egy pontját (a veszélyeztetettségű időszak elrendelésének jogkörét), emiatt újabb huzavona kez-dődött. Végül konszenzus hiányában egyszerűen elhagyták ezt a passzust, amivel párhuzamosan azt is feladták a felek, hogy a háborús időszakra érvényes szabá-lyozással rendelkezzen a VSZ. Így szocialista tábor katonai szervezetének hosszú évek óta húzódó átalakítására a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete 1969. március 17-i ülésén került pont – Budapesten. A tagországok közötti je-lentős nézetkülönbségek miatt számos kompromisszum után tudták elfogadni az aktuális nemzetközi helyzetet (NSZK, Vietnam, Közel-Kelet ügyei stb.) értékelő

⁵⁸ Jegyzőkönyv a [MSZMP] PB 1968. október 1-én megtartott üléséről, illetve Előterjesztés a Po-litikai Bizottságnak az Egyesített Fegyveres Erők vezető szerveinek létrehozása érdekében 1968. áp-rilis óta végzett munkáról. 1968. szeptember 28. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 473. ó. e. 14. o.

⁵⁹ Jelentés a Politikai Bizottságnak a VSZ tagállamai honvédelmi minisztereinek 1968. október 29–30-i értekezletéről. 1968. november 1. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 476. ó. e. 51–54. o.

⁶⁰ 17/68. számú jegyzőkönyv a [KGST Hadiipari Állandó] Bizottság tizenhetedik üléséről. Moszkva, 1968. május 28–30. MOL XIX-A-16-aa 114. d.

⁶¹ 9/68. sz. jegyzőkönyv a KGST Hadiipari Állandó Bizottságban résztvevő országok delegáció-vezetőinek értekezletéről. Moszkva, 1968. november 12–14. MOL XIX-A-16-aa 115. d.

nyilatkozatot, valamint az utóbb a Helsinkii Egyezményhez vezető felhívást az európai biztonságról.⁶² Az alábbi öt katonai alapokmányt mindenestre aláírták:

- Határozvány a Varsói Szerződés tagállamai honvédelmi miniszterei bizottságáról,
- Határozvány a Varsói Szerződés tagállamai egyesített fegyveres erőiről és egyesített parancsnokságáról,
- Határozvány a Varsói Szerződés tagállamai egyesített fegyveres erőinek katonai tanácsáról,
- Határozvány a Varsói Szerződés tagállamai egységes légvédelmi rendszeréről,
- Elvi vázlat a Varsói Szerződés tagállamai egyesített fegyveres erői főparancsnoka vezetési szerveinek szervezéséről.⁶³

A VSZ EFE Technikai Testületének felállítása 1969 nyarán megkezdődött. A magyar kormány 1969. augusztus 4-én – 3241/1969. sz. határozatával – hozzájárult, hogy Illarion V. Sztjepanjuk mérnökkari altábornagyot nevezzék ki a VSZ EFE főparancsnokának fegyverzeti helyettesévé, egyben a Technikai Testület vezetőjévé.⁶⁴

Czinege Lajos vezérezredes szeptember 30-án miniszteri parancsban intézkedett a VSZ EFEF Törzs és a Technikai Testület Magyar Néphadseregi szekciójának létrehozásáról (a határozványok alapján). A miniszter október 1-jei hatállyal kinevezte Szilágyi László vezérőrnagyot az EFEF törzsfőnöke magyar helyettesévé (vezérkarfőnök-helyettesi rangban), továbbá Bereczki Imre ezredest az EFE Technikai Testület vezetője magyar helyettesévé. A HM javaslata alapján ezt követően a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány kinevezte Csémi Károly altábornagy vezérkari főnököt (beosztásának meghagyása mellett) az EFE főparancsnok magyar helyettesévé és az EFE főparancsnoka mellett működő Katonai Tanács tagjává.⁶⁵

1969. december elején I. Jakubovszkij marsall, a VSZ EFE főparancsnoka jelentésben számolt be a tagországok miniszterelnökeinek a budapesti PTT-ülés határozatainak végrehajtásáról. Eszerint november 25-i hatállyal megalakult az EFEF Törzs és a Technikai Testület, az EFE Katonai Tanácsa december 9–10-i első ülésén külön foglalkozott a törzs és a testület határozványával.⁶⁶

Két héttel később, ugyancsak Moszkvában sor került a Honvédelmi Minisz-

⁶² A VSZ PTT budapesti nyilatkozatáról lásd részletesen: Békés (2004b) 296–308. o.

⁶³ Jegyzet Kádár János elvtárs részére a Varsói Szerződés Politikai Tanácsadó Testületének 1969. március 17-i budapesti üléséről. 1969. március 19. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 486. d. e. 14–20. o. A nyilatkozat miatt kialakult vitákról a szovjet főtitkárt idézte a Külügyminisztérium jelentése: „Bár a katonai okmányok elfogadásával mindenki egyetértett, a szállodai találkozókat [a Margitszigeten, ahol a delegációk laktak] Brezsnyev elvtárs mégis úgy jellemezte, hogy ahány szobában járt, annyiféle véleménnyel találkozott.” Uo. 16. o. Az okmányok egy részét és az Európai Biztonsági Konferencia összehívását kezdeményező nyilatkozatot lásd: Mastny–Byrne (2005) 323–331. o.

⁶⁴ A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 3241/1969. sz. határozata. MOL XIX-A-83-b 486. d.

⁶⁵ M. Szabó (2008). 19. o.

⁶⁶ Beszámoló a VSZ tagállamai Politikai Tanácskozó Testülete által – 1969. március 17-i ülésén – hozott határozatok teljesítéséről. 1969. december 12. MOL XIX-A-98 125. d.

terek Bizottsága első ülésére, december 22–23-án. Itt ismételtén megtárgyalták a törzs és a Technikai Testület felállítását és munkáját. 1970 januárjában Reményi Gyula vezérőrnagy, a vezérkari főnök helyettese a Magyar Néphadsereg vezető parancsnoki állománya számára adott tájékoztatóban értékelte a VSZ átalakulásának jelentőségét. Reményi jelentős eredménynek ítélte egyebek mellett az alapvető fegyverzeti és haditechnikai eszközrendszerek egységesítését. A hadseregek technikai korszerűsítésének gyorsítása és hatékonyabbá tételéhez azonban szükséges volt egy ezzel foglalkozó VSZ-szerv létrehozása is: a Technikai Testület felállítására. A testület által előkészített fontosabb ajánlások megvizsgálására létrehozták továbbá a Katonai Tudományos Technikai Tanácsot is. A Technikai Testület illetően jegyezte meg a helyettes vezérkari főnök: „E szerv létrehozásának kezdeményezői mi voltunk, munkájától igen sokat várunk. Ezért is tölt el bennünket meglepéssel, hogy a közelmúltban itt járt nálunk Sztjepanjuk altábornagy elvtárs, a főparancsnok fegyverzeti helyettese, a Technikai Testület vezetője. Tanulmányozta a Magyar Néphadsereg technikai felszereltségét, megismerkedett a technikai-fejlesztési és tudományos-kutatási terveinkkel, továbbá a Magyar Népköztársaság hadiipari potenciáljával. Örömmel és bizakodással tölt el bennünket, hogy a látottakkal nagyon meg volt elégedve, teljesen azonosan ítéli meg a kutatásban, gyártásban szükséges tennivalókat, a párhuzamosság megszüntetésének, a szellemi és gyártási kapacitások jobb kihasználásának szükségességét.”⁶⁷

Az EFEF Törzse és a Technikai Testület, valamint a Honvédelmi Miniszterek Bizottsága és a Katonai Tanács megalakulásával és munkájának megkezdésével egy félévtizedes vita zárult le. Másfél évtized múltával jöttek létre és rögzültek azok a katonai-haditechnikai intézmények, szervek a VSZ-en belül, amelyek nélkül minduntalan elakadt egy-egy területen az együttműködés.

⁶⁷ Reményi Gyula vezérőrnagy MNVKF-helyettes előadása az MN vezető parancsnoki állománya előtt a Varsói Szerződés katonai szervezetének helyzetéről és erősítésének feladatairól. 1970. január 31. Ehrenberger (2006) 244–251. o. Idézetek helye: 250. o.

4. KÖZÖS ÉRDEK, NEMZETI ÉRDEK

Komplex program terve – elvi lehetőség az együttműködés bővítésére és elmélyítésére. Árviták és a kétoldalú fizetési mérlegek kényes kiegyensúlyozása. A fejlődő országokkal kibontakozó katonai-hadiipari kapcsolatok felforgató hatásai. Keményedő szövetségen belüli feltételek: hitelszállítások megszüntetése, licenccdíjak bevezetése. A komputer-forradalom és az elektronika, mint kitörési lehetőség. Radikális árkülönbségek, radikális lépések: magyar elállás szakosított haditechnika gyártásától. Nemzetgazdasági egyensúly vs. szövetségesi kötelezettségek? A magyar válasz: a haditechnikai termelés legalább annyira gazdaságossági, mint védelmi ügy. Szovjet érdek – csúszó árképzés bevezetése. Újabb szovjet fegyverkezési program – szelektív végrehajtással.

Az 1969. év a szovjet blokkon belüli gazdasági együttműködés szempontjából is fordulópontot jelentett. Miközben az 1967. decemberi, budapesti KGST ülésen még a reformok napirendre tűzését is alig sikerült elérni, 1968 tavaszától a mind türelmetlenebb magyar–csehszlovák–lengyel „tengely” mégiscsak kikényszerítette, hogy a blokk pártjai érdemben foglalkozzanak az együttműködés hatékonyságának növelésével.

1968 májusában az első tervezetet a szocialista országok gazdasági integrációjáról a Lengyel Egyesült Munkáspárt KB készítette, amelyet szét is küldött a testvérpártoknak. Év végéig elkészült és köröztetett a hasonló témájú magyar, kelet-német, csehszlovák, román és szovjet javaslat is. Románia kivételével a többi tagország mind olyan igényt fogalmazott meg, hogy „szükség van a szocialista országok gazdasági együttműködésének lényeges megjavítására, a KGST munkamódszereinek módosítására”. Az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Bizottsága 1969. januári összefoglalója szerint „a lengyel, a magyar, a csehszlovák és a szovjet javaslatok azt a felismerést is tartalmazzák, hogy a továbbhaladás útja a KGST országok szorosabb gazdasági integrációja, és hogy ennek lényeges eszköze az áru- és pénzviszonyok fokozott érvényesítése az együttműködésben. Ezért ezek az országok – a tervezés és termelési kooperáció fejlesztése mellett – elengedhetetlennek vélik a külkereskedelem rugalmasabbá tételét, a valutaárfolyamok reális megállapítását, a bank- és hitelrendszer megváltoztatását és a részleges valutakonvertibilitást.” Románia ezzel szemben a meglévő keretek jobb kihasználását tartotta időszerűnek, az NDK pedig arra figyelmeztette a tagországokat, hogy „ne engedjenek a divatos nyugati közgazdasági elméleteknek”.

Míg a lengyel, csehszlovák és magyar javaslat összefüggő komplex intézkedé-

seket tartott szükségesnek, addig a szovjet indítvány ismét felvetette a közös tervezés bevezetését – bár az 1962-es moszkvai kezdeményezéssel szemben ezúttal nem merült fel egy közös tervhivatal felállítása. A különféle javaslatok között a legélesebb ellentét mégis a „tőkés világgal” való kapcsolatok megítélésben mutatkozott: a kelet-német és szovjet, sőt helyenként a lengyel tervezet is elítélte a Nyugat felé történő (kereskedelmi) nyitást; Moszkva pedig egyenesen „bomlasztó kísérletnek” minősítette a nemzetközi pénzügyi szervezetekhez (IMF, Világbank) való csatlakozás felvetését.¹ A tagországok tervezetei alapján a magyar pártvezetés maximális célként azt tűzte a következő magas szintű táboron belüli találkozó elé, hogy:

- a) deklarálja a fokozott integráció szükségességét,
- b) jelölje meg az integráció legfontosabb céljait és megközelítésének módszerét,
- c) adjon megbízást a következő egy-két évben szükséges intézkedések kidolgozására.

Magyarország mindezek alapján olyan komplex program kidolgozását tartotta szükségesnek, amely biztosítja, hogy az erőket koncentrálna a szocialista közösség hatékonyabban kapcsolódjék be a világgazdasági folyamatokba, és a korábbi politikai elvek sérelme nélkül elősegítse a szocialista országok fokozott integrációját.²

4.1. A szocialista integráció komplex programja

A következő hetekben széles körű, sokoldalú egyeztetés zajlott a tagországok között, 1969. március elején csak a pontos időpontja volt kérdéses a KGST XXIII., rendkívüli ülésének. Március 4-én az MSZMP PB jóváhagyta Nyers Rezsőnek az ülésen elmondani kívánt beszédét és a magyar határozati tervezetet. Az utóbbi javaslat – konkrét cselekvési terv mellett – leszögezte, hogy „a KGST-országok közötti gazdasági integráció erősítése nem vezethet a világ többi országaitól való gazdasági elkülönülésre. A szocialista nemzetközi munkamegosztás része az egész világra kiterjedő nemzetközi munkamegosztásnak. Megfelelő intézkedésekkel elő kell segíteni a gazdasági és tudományos-műszaki kapcsolatok fejlesztését a KGST-ben részt nem vevő szocialista országokkal, valamint a fejlődő és fejlett tőkés országokkal egyaránt.” A tervezet egyebek mellett szorgalmazta az áru- és pénzviszonyok fokozott érvényesítését, a gazdaságpolitikai elgondolások harmonizálását, a KGST-tagországok monetáris rendszerének továbbfejlesztését, valamint egy nemzetközi KGST beruházási bank létrehozását.³

Néhány tagország fokozódó türelmetlenségét jól mutatja, hogy a március 8-i

¹ A magyar IMF-csatlakozás előtörténetéről lásd: Honvári (2005).

² Előterjesztés a Politikai Bizottság részére a felsőszintű értekezleten képviselendő magyar állásfoglalásra. D. n. Az MSZMP PB 1969. január 21-i ülésjegyzőkönyvének melléklete. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 482. ó. e. 12–20. o.

³ Előzetes magyar tervezet a KGST XXIII. (rendkívüli) ülésének belső határozatára. D. n. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 485. ó. e. 22–26. o.

prágai lengyel–csehszlovák kétoldalú tárgyaláson megegyezés született, amely szerint „legalább egy minimális akcióprogramot” elfogadó munkaértekezletet kellene tartani – mihamarabb. A felek egyetértettek abban is, hogy ha Románia nem kíván az integrációban részt venni, akkor ki kell hagyni az együttműködés magasabb formáiból.⁴

A rendkívüli ülészakot végül április 23-ára, Moszkvába hívták össze.⁵ A tagországok kommunista és munkáspártjai első titkárainak, valamint kormányfőinek részvételével megtartott négynapos értekezlet a VSZ-reformjához mérhető lépést tett az alapításának 20. évfordulóját ünneplő gazdasági szervezetben. Az MSZMP PB elé terjesztett jelentés az alábbi lépéseket ítélte kiemelendőnek:

- „Politikai jóváhagyást és ösztönzést kapott a szocialista országok gazdasági integrációjára irányuló program kollektív kidolgozása a KGST keretében.
- Az érdekeltségnek egy olyan meghatározása került elfogadásra, amely lehetővé teszi a program keretében olyan intézkedések életbe léptetését is, amelyben nem mindegyik ország vesz részt, ez megszünteti az érdekeltség elvének vétóként való felhasználását.
- A nyolc ország javaslatát sikerült egy egységes dokumentumba összefoglalni a szocialista gazdasági integráció programjával kapcsolatos munkálatok irányítására és szervezeti rendjére vonatkozó határozatban.”

A határozata szerint az integrációs programot 1970-ben már az ülészak elé kívánták terjeszteni, a jogi és szervezeti kérdések rendezésén túl a tennivalók számos területre terjedtek ki:

- a gazdaságpolitikai, a tervkoordináció, a termelészakosítás, a tudományos-műszaki együttműködés fejlesztése,
- továbbá a külkereskedelem rendszerének, az áru- és pénzviszonyok, valamint a hitelrendszer továbbfejlesztése.

A határozat alapján lehetőség nyílt számos, addig nem vagy alig alkalmazott együttműködési forma széles körű bevezetésére, így például:

- a gazdaságpolitika és harmadik országok irányába követendő kereskedelem-politika koordinálása;
- egyes iparágak, termékek együttes tervezése;
- új termelési, kereskedelmi és egyéb nemzetközi szervezetek létrehozása;
- közös műszaki-tudományos intézetek alapítása;
- nem kontingentált termékek külkereskedelmi forgalmának bevezetése;⁶
- vámkérdések tanulmányozása;
- belső árképzés metodológiájának közelítése;
- reális valutaárfolyam bevezetésének tanulmányozása és előkészítése;
- közös beruházási bank létrehozása.

⁴ Honvári (2006) 450. o.

⁵ L. Brezsnyev főtitkár és A. Koszigin miniszterelnök levele Kádár Jánoshoz és Fock Jenőhöz. 1969. április 4. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 487. ó. e. 65. o.

⁶ A KGST-ben a kétoldalú árucseré-forgalmi tárgyalásokon ötéves és éves kontingenseket rögzítettek – értékben és tételes termékeket illetően is.

Az ülészakot követően a KGST VB is tanácskozott a szükséges munkaterv kidolgozásának elindításáról.⁷

Két hónappal a VSZ PTT budapesti és három héttel a KGST moszkvai ülészaka után a KGST Hadiipari Állandó Bizottsága 1969. májusi – ugyancsak a magyar fővárosban tartott – ülésén mindössze a feladatok számbavételéig jutott. Egyfelől új szabályozást kellett kidolgozni a megalakuló VSZ EFEF szervekkel, másfelől tisztázni kellett, hogy az integrációs elképzelések milyen formában érinthetik a hadiipari szektort. A HÁB ezért elsődlegesen a tagországoktól kért javaslatot, illetve a Hadiipari Osztályt kérte fel javaslattételre. Az 1971–75. évekre vonatkozó haditechnikai gyártásszakosítás és kooperáció meghatározása folytatódott, és határozattal zárták le a gyártmányok egységesítési elveinek kidolgozását. Az egységesítési rendet a VSZ EFEF hagyhatta jóvá véglegesen.⁸

A KGST HÁB 1969. november 11–14-i, moszkvai ülésén a Hadiipari Osztály egy intézkedési tervet terjesztett elő a XXIII. ülészak határozatainak végrehajtása érdekében. A bizottság felkérte a tagországokat, hogy a szükséges részmunkálatok, számítások és tervek elkészítésével járuljanak hozzá a komplex program nemzeti részleteinek kidolgozásához. A bizottság felhatalmazta V. Rjabikov elnököt, hogy a VSZ Egyesített Parancsnokságával alakítsa ki az együttműködés rendjét. Az 1971–75. évekre vonatkozó terv-koordinációs munkák fontos állomásaként a bizottság elfogadta a gyártásszakosítási ajánlásait.⁹ (Lásd a Függelék 2.4. sz. mellékletét.)

Az ajánlások a már kialakult gyártási profilokat erősítették meg, a legtöbb új feladatot Bulgária feltörekvő hadiipara nyerte el. Szembetűnő a különféle sugármérő és vegyi felderítő műszerek és berendezések tömeges megjelenése, amely az atomháborús helyzetre való felkészülés egyik jeleként értelmezhető. A rádiófelderítő-berendezések és más újabb katonai elektronikai termékek Magyarországra specializálása egyszerre jelentett fejlődési lehetőséget és komoly kihívást. Az 1970. február 10–14. között Moszkvában megtartott kétoldalú haditechnikai szállítási egyeztetések alapján az OT 525 millió rubel értékű magyar haditechnikai exportot és 515 millió rubelnyi importot prognosztizált az 1971–75. évi időszakra. A hadiipari kivitél csaknem kétszeresére emelkedése, amely döntően a szakosított híradástechnikai és műszeripari termékekben testesült meg, immár kapacitási problémákat is felvetett. A várható megrendelés-növekedés néhány vállalatnál koncentrált (Finommechanikai Vállalat, Mechanikai Laboratórium, Telefongyár, Gamma Művek), amelyek jelentős létszám- és gyárbővítés nélkül nem láttak lehetőséget a teljesítésre. Komoly bizonytalansági tényezőt jelentett viszont,

⁷ Jelentés a Politikai Bizottság és a Minisztertanács részére a KGST-nek 1969. április 23–26-án a tagországok kommunista és munkáspártjai első titkárainak és kormányfőinek részvételével Moszkvában tartott külön ülészakáról. 1969. április 30. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 489. ó. e. 11–17. o.

⁸ A KGST HÁB 18/69. sz. jegyzőkönyve a bizottság tizenharmadik üléséről. Budapest, 1969. május 13–16. MOL XIX-A-16-aa 115. d.

⁹ 19/69. sz. jegyzőkönyv a KGST HÁB 1969. november 11–14. között Moszkvában megtartott tizenkilencedik üléséről. MOL XIX-A-16-aa 116. d.

hogy a Szovjetunió – az addigi gyakorlattal ellentétben – nem kívánt a továbbiakban hitelbe haditechnikát szállítani. Ez már csak azért is kulcskérdés volt, hogy nemzetgazdasági szinten, minden relációt egybevéve, a hadiipari kivitel és behozatal egyenlege nulla-közeli lett volna a februári megbeszélések alapján. Mindezeket figyelembe véve a Honvédelmi Bizottság 1970. március 12-i ülésén részletes elemzés elkészítésére szólította a tervhivatalt.¹⁰

Miközben a különféle kormányzervek és katonai-hadiipari apparátus egyaránt gőzerővel dolgozott az integrációs lehetőségek bővítésén, az 1970. tavaszi egyezkedések során megmutatkoztak a KGST-egütműködés alapvető korlátai is. Mivel a multilaterális elszámolási rendszer – minden korábbi határozat és kísérlet ellenére – alig működött, a tagországok kínosan ügyeltek a bilaterális szállítások kiegyensúlyozására: a túlzott mértékű aktívum kialakulását legalább annyira igyekeztek elkerülni, mint a passzívumét – hiszen a többlet kiszállítások ellenértéke függőben maradt, csak a következő öt éves áruszállítási kontingens meghatározásánál jelentett kiindulópontot. Fontos arra is emlékeztetni mindennek kapcsán, hogy a tagországok naturáliákban kereskedtek, valós készpénzmozgás nem követte a szállításokat – akár civil, akár haditechnikai cikkekről volt szó.

A Honvédelmi Bizottság így május 21-én két szempontból vizsgálta a következő öt éves terv KGST-n belüli hadiipari külkereskedelmét: a fizetési mérleg és a szállítások teljesíthetősége aspektusából. Az OT Általános Szervezési Főosztálya az import csekély mértékű (kb. 10 millió rubel) csökkentése mellett az export közel százmillió rubeles visszafogását javasolta. Szovjet relációban ugyan megerősítették azokat a korábbi híreket, miszerint 1971. január 1-től Moszkva nem kíván haditechnikát hitelbe adni, de a civil áruszállításokkal még így is jelentős magyar aktívumot prognosztizáltak: 1971–75. években a polgári áruforgalom +597 millió rubeles eredménye bőven ellensúlyozta a haditechnikai forgalom –323 millió rubeles deficitjét. Az NDK felé mintegy +164 millió rubeles, Csehszlovákia irányában +44 millió rubeles eredmény volt várható. (Utóbbinál mintegy 120 millió előzetes aktívumot csökkentettek oly módon, hogy számos szállítást az 1976–80. időszakra toltak át.) A román és lengyel relációban tervezett 10–10 milliós plusz ehhez képest szerény mértékű volt. A kétoldalú fizetési mérlegek egyensúlyban tartása érdekében tehát *egyértelműen korlátozták* a magyar exportot.

Mind kiélezettebben jelentkezett az elszámolási árak kérdése is. Az NDK 1240 db (!) páncélozott szállító harcjárművet (PSZH) kívánt rendelni, amely a teljes magyar harcjármű-gyártókapacitás 2 évi termelését tette ki. Az általuk ajánlott 38 ezer rubeles ár azonban jelentősen alatta maradt a gazdaságosnak ítélt 42–44 ezer rubeles termelői áraknak. A hazai termelés gazdaságosságát ugyanakkor nem lehetett kizárólag ennek alapján megítélni, nehezen számszerűsíthető, speciális tényezők is szerepet játszottak:

- az exportnak köszönhetően javul a hazai igények miatt egyébként is gyártandó cikkek gazdaságossága, így csökken a belföldi ár is;
- a kapacitások jobb kihasználása nyomán csökkennek a hadiipari (hideg) kapacitások fenntartásának ráfordításai;
- a békében haditechnikai gyártással terhelt üzemek kedvezőbb helyzetben vannak a hadrafoghatóság szempontjából.

A civil szektorral szemben ugyanakkor a hadiipari szállításoknál több komoly bizonytalansági tényező is fennállt. „A szakosítások, illetve a kormány szintű export vállalások az új termékek egy részénél olyan időpontban történnek, amikor még sem az előállítási költségeket, sem az exportszerződéses árat nem lehet olyan pontossággal megbecsülni, amelynek alapján a Ft/rubel mutató mértékét teljes pontossággal meg lehetne határozni. A polgári területen egy-egy új gyártmány – kivételes esetektől eltekintve – általában csak formájában és néhány egységében tér el a megelőző típustól, világpiaci ára rendszerint adott, és így a várható gazdaságosság elég nagy biztonsággal becsülhető. Ezzel szemben egy-egy új haditechnikai termék a megelőző típushoz viszonyítva jelentős változást tartalmaz, egyes esetekben még alkatrészbázisa is teljesen más. Tehát a régi típusból az új típus előállítási költségeire a dokumentáció beérkezése és feldolgozása előtt csak egészen tájékoztató jelleggel lehet következtetni. Az export árak, melyeknél általában a világpiaci árként a szovjet ár kerül elfogadásra, a szakosítások, illetve az export elvállalásának időpontjában még nem állnak a szükséges biztonsággal rendelkezésre. A magyar fél a nemzetközi tárgyalások alkalmával jelenleg szorgalmazza, hogy a szakosított országot a szakosított termék export-árának megállapításába rendszeresen bevonják, de e kérdésben eredmény az integrációs munka sikeres előrehaladásának függvényében csak a későbbi években várható” – jelezte az OT fenntartásait.

A fentiek alapján a nemzetközi tárgyalások időpontjában még nem lehetett tudni, hogy mennyire lesz gazdaságos a dinamikusan növekvő hadiipari export. Pedig a számok imponálóak voltak: 1970-hez képest 1975-re 2,4-szeresére tervezték növelni a kiszállításokat, ami a teljes hadiipari termelés másfélszeresére bővülését jelentette. A szakosított export nyomán a haditechnikai termelés belső struktúrájában is kedvező változást vártak – az 1966–70. éveket összevetve az 1971–75-ös periódussal: miközben a járműgyártás stabilan 30%-ot képviselt, a fegyver- és löszergyártás 24%-ról 12%-ra esett, a híradástechnika és műszerek aránya viszont 36%-ról 53%-ra gyarapodott. Összességében a hadiipari szektorra és az egész nemzetgazdaságra pozitív hatással lehetett a növekvő export, ezért a HB olyan felhatalmazást adott a magyar delegációnak, hogy az exportméréséklést a megrendelések 1975 utánra prolongálásával hajtsa végre.¹¹

Berlinben, a KGST HÁB 1970. május 26–29. között megtartott huszadik ülésén

¹⁰ Jegyzőkönyv a Honvédelmi Bizottság 1970. március 12-én megtartott 210. üléséről. HL HB iratok 4. d., illetve a HB 5/210/1970. sz. határozata az 1971–75. évi haditechnikai kölcsönös szállítások kétoldalú egyeztetésének eredményeiről. MOL XIX-A-16-aa 116. d.

¹¹ Jegyzőkönyv a Honvédelmi Bizottság 1970. május 21-én megtartott 212. üléséről. HL HB iratok 5. d., továbbá Előterjesztés a HB-nak az 1971–75. évi haditechnikai szállításokkal kapcsolatos fizetési helyzetről. 1970. május 9., Előterjesztés a HB-hoz – az 1971–75. évi haditechnikai export

a tagországok sikeresen lezárták a következő ötéves terv kölcsönös szállítási egyeztetéseit. A szovjet fél hivatalosan is bejelentette, hogy a továbbiakban nem kíván hitelt nyújtani a haditechnikai szállításokra. Ugyancsak a távlati együttműködést érintette a VSZ EFE Technikai Testülete vezetőjének tájékoztatója a tagállamok hadseregeinek fegyverzetével és harci technikával történő ellátásáról. A rendszeresített technikát alapvetően korszerűnek ítélte a TT, ugyanakkor további fejlesztéseket tartott szükségesnek. A műszaki fejlesztés koordinálása érdekében a TT vezetője az EFEF és a HÁB közötti együttműködési rend elkészítését tartotta szükségesnek.

A KGST XXIII. ülészaka határozatainak végrehajtása érdekében a delegációk több javaslatot vitattak meg az integrációs intézkedésekről. Ennek keretében a következő fontos kérdések merültek fel:

- Véleménycsere a haditechnikai gyártás továbbfejlesztési prognózisairól. A tagországok – az EFE TT vezetőjével ellentétben – úgy ítélték meg, hogy kizárólag az EFEF látja át mind a katonai, hadszíntéri, mind pedig a műszaki fejlesztési követelményeket.
- A termelés kölcsönös koordinációjának ki kell terjednie fejlesztéstől az előkészítésen és gyártásbevezetésen át az értékesítésig és a javítási feladatok megoldásáig.
- A bizottságban részt vevő tagállamok haditechnikai gyártás-szakosítási és kooperációs együttműködésének tökéletesítése és fejlesztése, főként a szakosodott és a vásárló országok jogai és kötelezettségei tisztázása.
- A minisztériumok közötti közvetlen kapcsolat és együttműködés megteremtése. Ez áttörést jelentett volna szovjet viszonylatban, ugyanis az addigi gyakorlat szerint bármely szovjet termelőminisztériummal kizárólag a Külgazdasági Kapcsolatok Állami Bizottságán (GKESZ) keresztül lehetett érintkezésbe lépni.

A bizottság elfogadta az egységes anyagi kód kidolgozásával foglalkozó munkacsoport 3 éves munkáját lezáró osztályozó köteteket, amely alapján meg lehetett kezdeni a haditechnikai termékek nemzeti kódolását. (Magyarország esetében több száz késztermék és mintegy 150 ezer féle alkatrész besorolására kellett felkészülni!)¹²

A KGST HÁB 1970. évi második ülésén (november 17–19-én Moszkvában) két fontos okmányt fogadott el, amelyek az integrációs törekvéseket erősítették. Az *Ajánlások a haditechnikai gyártás-fejlesztés prognózisai kidolgozása alapvető metodológiai kérdéseire vonatkozóan* című okmány a következőkben jelölte meg a folyamat célját: „A haditechnikai gyártás-fejlesztés prognosztizálása a tervezés általános folyamatának első szakasza, és a hosszú lejáratú és ötéves haditechnikai fejlesztési, termelési és kölcsönös szállítási tervek összeállításának egyik előfeltétele. A prognosztizálás tervén való együttműködés a Varsói Szerződésben részt vevő tagállamok hadseregei korszerű haditechnikával való ellátásának fontosabb

gazdasági és tudományos-műszaki feladatai feltárásának és megoldásának szükséges alapját képezi.” A haditechnikai prognózisok felállítása számos ponton eltért a civil követelményektől, és az alábbi tényezők határozták meg:

- a VSZ elfogadott katonai doktrínája;
- a VSZ tagállamok kölcsönös kötelezettségei;
- a potenciális ellenség fegyverzete és haditechnikai fejlesztéseinek tendenciája;
- a korszerű eszközök magas értéke és gyors változása.

A bizottságban részt vevő országok közötti tapasztalatcsere és kölcsönös tájékoztatás célja a haditechnikai fejlesztés fő irányainak meghatározása, a gyártás-szakosítás legcélszerűbb elosztásának feltárása, az élenjáró technológiák bevezetéséhez szükséges feltételek létrehozása. A fő irányok meghatározása az EFE, a gyártás-fejlesztési koordináció pedig a HÁB keretei között valósult meg. A prognosztizálás során célszerűnek ítéltetett nemzeti szinten meghatározni a haditechnikára fordítható összegek nagyságrendjét, az egyes haditechnikai fajták alapvető elosztását, a saját felhasználás és az export-import volumenét, az ipari termelés optimális volumeneit és a gyártás leghatékonyabb szakosítását, a termelési kapacitások szükséges fejlesztésének mértékét és a beruházások tájékoztató nagyságrendjét.

A másik kulcsfontosságú okmány a VSZ EFE Technikai Testülete és a KGST HÁB közötti kölcsönös tevékenység irányait, rendjét és formáit rögzítette. Ennek alapján a TT a következő feladatok ellátásáért felelt:

- a VSZ hadseregei fegyverzetének és technikájának fejlesztési perspektíváinak tanulmányozása, a tudományos-kutató és kísérleti-konstrukciós munkák koordinálása – a hadseregek ellátása vonatkozásában;
- az új fegyverzeti és haditechnikai mintapéldányok egységes harcászati-műszaki követelményeire vonatkozó ajánlások és kidolgozásának megszervezése;
- az új haditechnikai mintapéldányok közös kipróbálásának koordinálása.

A HÁB-ra pedig a következő kötelezettségek hárultak:

- az éves, ötéves és perspektivikus haditechnikai termelési és szállítási tervek koordinálása;
- a perspektivikus haditechnikai gyártás-fejlesztési prognózisok kidolgozása;
- a tudományos-kutató és kísérleti-konstrukciós munkák koordinálása – az iparban, kutatóintézetekben és szerkesztőirodákban;
- a haditechnikai gyártás-szakosítás és kooperáció, valamint a termelési kapacitások kihasználása;
- technológiák, anyagok, technikai vizsgálati normák és metodikák egységesítése, tipizálása, szabványosítása.

Mindezek érdekében rendszeres munkakapcsolat kiépítésében egyeztek meg, okmányok, jegyzőkönyvek cseréjét és a különféle tanácskozásokon való kölcsönös részvételt irányoztak elő.¹³

A KGST HÁB keretein belül a tudományos-kutató és kísérleti-konstrukciós mun-

megalapozásáról. 1970. május 11. (idézet helye: 6. o.), valamint a HB 3/212/1970. és 4/212/1970. sz. határozatai. MOL XIX-A-16-aa 116. d.

¹² Jelentés a HB részére – A KGST HÁB 20. ülése. D. n. MOL XIX-A-16-aa 116. d.

¹³ 21/70. sz. jegyzőkönyv a Bizottság huszonegyedik üléséről. Moszkva, 1970. november. MOL XIX-A-16-aa 117. d. Idézet helye: 18. o.

kákkal kapcsolatos sokoldalú együttműködés megvalósításának rendjét fél évvel később fogadta el a bizottság, 1971. május 25–28-i, Mangáliában (Románia) megtartott ülésén. Az 1960-as évek közepétől szorgalmazott okmány fő célja az volt, hogy elősegítse a kutatás és fejlesztés optimális irányának megválasztását, ezek maximális meggyorsítását és a tagállamok tudományos-műszaki potenciáljának felhasználását. Az együttműködés alapfeladatai a bizottság részéről a következők voltak:

- az EFEF által ajánlott tematika alapján a legkorszerűbb gyártmány-konstrukcióknak, részegységeknek és alkatrészeknek a kialakítása;
- a haditechnikai gyártás-technológia, az egyes technológiai folyamatok és a termelés megszervezésének kidolgozása és tökéletesítése;
- a szériagyártáshoz szükséges speciális berendezések és technológiák kialakítása és tökéletesítése;
- az alkalmazott alapanyagok tökéletesítése, a hiány- és drága anyagok megfelelő helyettesítőinek keresése;
- a haditechnika, részei és elemei üzemi kipróbálási metodikájának kidolgozása és tökéletesítése.

A kutató és fejlesztő munkák koordinációjának rendjét és formáit részletesen taglalta az okmány az EFEF ajánlások szétküldésétől, a két és többoldalú egyeztetéseken keresztül az elméleti és kísérleti kutatások kooperációjáig. A HÁB ülésén I. Szytepanjuk altábornagy, TT-elnök jelezte, hogy a testület megkezdte a fejlesztési jelentések feldolgozását és az ajánlás összeállítását. A tanácskozás másik kiemelt témája a nemzetközi egységes anyagi kód (NEAK) volt: a bevezetésével és alkalmazásával kapcsolatos problémák, az ellenőrző számrendszer kialakítása, a kódolás további szervezeti kérdései. „A vitában résztvevők megállapították, hogy a Bizottság és annak munkaszerve jelentős eredményeket ért el az egységes anyagi kód kidolgozása terén, azonban a munka sokkal kiterjedtebb és bonyolultabb, mint korábban feltételezhető volt. Valamennyi delegációvezető egyetértett abban, hogy a munkában nehéz szakaszhoz jutottunk, amikor a már kidolgozott egységes anyagi kód számrendszer alapján hozzá kell kezdeni a külkereskedelmi szállítási kapcsolatok kialakításához. Mindaddig, amíg a nemzetközi szállításokban (igénybejelentés, megrendelés, szállítás, számlázás, reklamációk stb.) az egységes anyagi kód felhasználásával megfelelő tapasztalatokat nem szerzünk, a további kiszélesítése a munkának nem indokolt” – óvott a felesleges ráfordításoktól az OT.¹⁴

Miközben a hadiipari területen számos korábbi rendezetlen, a szorosabb együttműködést akadályozó szervezeti kérdést sikerült megoldani, addig a KGST komplex programjának kidolgozása igencsak vontatottan haladt a különféle érdekellentétek miatt. 1971 februárjában – a KGST VB 51. ülésére készülve – Nyers Rezső

az MSZMP PB elé kerülő jelentésében úgy értékelte, hogy „az integráció kialakítása érdekében végzett eddigi munkák lényegét tekintve eredményesek voltak. Egy rendkívül bonyolult helyzetben és nehéz probléma tekintetében eljutottunk a kérdés megoldásának felvetéséig, és egy munkaprogram kidolgozásáig. Nem jutottunk el azonban az integráció koncepciójának teljes tisztázásához. [...] Az előkészített programot – mivel az túl általános és nagy részében munkaterv jellegű – ne nevezzük az integráció programjának, hanem az integráció munkaprogramjának.” A magyar vezetés mindezek alapján maximális célként immár csak azt tűzte ki, hogy a komplex program 1973-ig készüljön el, és államközi egyezmény(ek) formájában véglegesíthető legyen. Az előkészítés során a termelési együttműködési kérdések kerültek előtérbe anélkül, hogy az azt elősegítő áru- és pénzkapcsolatok rendezésében érdemi előrelépés történt volna. Az MSZMP PB határozatilag is szorgalmazta, hogy a KGST-program tartalmazza a valutáris rendszer fejlesztését, foglalkozzon továbbá a tőkés integrációkkal és országokkal ápolandó viszony-nyal és az irányukba alkalmazandó vámrendszerrel.¹⁵

A komplex program egyeztetése a február közepi VB-ülés után – újabb fordulóban – Moszkvában folytatódott 1971. április 27–29. között. A KGST VB 52. ülése a legtöbb vitás kérdést le tudta zárni, de súlyos kompromisszumok árán. Apró Antal a következőkben nevezte meg a program véglegesítésének buktatóit az MSZMP PB számára készült jelentésében:

- a tagországok népgazdaságai közötti fejlettségi különbségek,
- a nemzetközi kapcsolatok eltérő súlya az egyes népgazdaságokban,
- az egyes országok belső (gazdaság)irányítási rendszerében meglévő lényeges eltérések,
- az integráció feltételei megteremtésére vonatkozó jelentős véleménykülönbségek,
- az integrációt ellenző román magatartás.

A magyar vezetés számára egyértelművé vált, hogy az integráció kibontakozása hosszú folyamat lesz, ám feltételezte, hogy a külső kényszerek nyomán a tagországok erőteljesebben támogatni fogják az együttműködést. „A tapasztalatok azt is mutatják, hogy a következő években a belső mechanizmusok további fejlődése, a világpiac nyomása, a megoldásra váró belső gazdasági problémák a KGST-országokban egyre jobban megérlelik azt a felismerést, hogy milyen sokat veszítenek országaik azáltal, hogy késik a nemzetközi szocialista termelési és piaci integráció kialakítása, hogy a nemzeti elzárkózás különösen a kisebb szocialista országokat sújtja, mert a párhuzamosság és a gazdaságtalan termelés tovább nő a népgazdaságokban.” Románia a másik hét tagország egyeztetett álláspontjával szemben, több mint 80 oldalon másfélszáz módosító indítványt terjesztett elő – ezeket

¹⁴ 22/71. sz. jegyzőkönyv a KGST HÁB 1971. május 25–28. között Mangáliában megtartott huszonkettedik üléséről, illetve Jelentés a HB részére a KGST HÁB 22/71. sz. üléséről. 1971. június 9. MOL XIX-A-16-aa 118. d.

¹⁵ Jelentés a Politikai Bizottság részére a szocialista integráció programjának kidolgozásáról. 1971. február 5., illetve a Politikai Bizottság 1971. február 9-i határozata. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 544. ő. e. 10–17., 18–20. o. Idézet helye: 10. o.

a VB júniusi ülése elé utalták.¹⁶ A KGST VB 53. ülésén négyre csökkent a román különvélemények száma; ezek azonban még mindig fundamentális kérdéseket érintettek: mellőzni kívánták a gazdaságpolitikai konzultációkat és a valutáris-pénzügyi kapcsolatok fejlesztését stb. Július 13-án az MSZMP PB a kétségek ellenére olyan tárgyalási felhatalmazást adott a magyar delegációnak, hogy a VB által kidolgozott programot mindenképpen határozattá emelje az ülészak.¹⁷

A KGST XXV., bukaresti ülészakja 1971. július 27–28-án rendkívül feszült légkörben hagyta jóvá a komplex programot. A delegációk megérkezését követően Románia újabb módosítási javaslatot nyújtott át a partnereknek, amelyek alapján olyan vélemény alakult ki, hogy a román fél kihagyásával írják alá a program-határozatot. Hosszas és komoly rugalmasságot követő egyezkedések végén mégiscsak 8 tagország látta el kézjeggyel *Az együttműködés további elmélyítését és tökéletesítését, valamint a KGST-tagállamok szocialista integrációjának fejlesztését célzó Komplex Programot*. Fock Jenő miniszterelnök az MSZMP KB és a Minisztertanács 1971. augusztus 4-i együttes ülésén így értékelte magyar szemszögből a dokumentumot: „... sok vita után elfogadtuk, ezt megfelelően értékelni kell, de túlértékelni nem szabad. Az integráció – szeretném hangsúlyozni – egy hosszan tartó folyamat, és nem lehetnek illúzióink afelől, hogy a közeljövőben alapvetően kihat az egyes népgazdaságok, így a magyar népgazdaság fejlődésére. [...] Az azonnali haszon, amit már ilyen szempontból is minden ország élvezhet, és talán mi magyarok a leginkább hasznosítottuk, az, hogy a hosszabb távra szóló prognózisok és tervek összehangolása helyesebb alapokra helyezi az egyes országok ötéves terveit. [...] A továbbiakban is számítani kell arra, hogy az ötéves tervek koordinálása egyre előbbi időszakokban fog kialakulni már az egyes országok között, éppen azért, mert 15–20–30 évre szóló közös beruházásokat tárgyalunk meg, amelyek alapvető kihatással vannak minden országra, minden résztvevő országra népgazdaságára.”

Nyers Rezső KB-titkár előadói beszédében pedig a következőkben összegezte a Komplex Program legfontosabb tartalmi jegyeit: „Meghatározza az integrációs fejlődésnek az irányát, [...] 15–20 éves folyamatos fejlődésként határozza meg az integrációs folyamatot. Ennek a 15–20 éves fejlődésnek a fázisait még ezután kell kidolgozni, mert nem egyfázisos, csupán evolúciós fejlődés lesz, hanem különféle cselekményeket, különböző időben komplexen kell majd meghatároznunk. Az integrációs fejlődés irányát [...] a Komplex Program a következőkben határozza meg: először a gazdaságpolitika egyeztetése, a népgazdasági tervek összehangolása. Másodszor: a nemzetközi termelési kooperáció kifejlődése a technika vezető ágaiban, egészen a közös gazdasági vállalkozásig és azok együttes tervezéséig. Harmadszor: a belső árak és a külkereskedelmi árak képzésében azonos árképzési

¹⁶ Jelentés az MSZMP Politikai Bizottságának a KGST VB 52. üléséről. 1971. május 3. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 555. ö. e. 60–69. o. Idézet helye: 61. o. A dokumentumot ismerteti Honvári (2006) 450–451. o. is.

¹⁷ Előterjesztés a Politikai Bizottsághoz a KGST XXV. ülészakán képviselendő magyar álláspontra. 1971. július 6., illetve a jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1971. július 13-án megtartott üléséről. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 559. ö. e. 9–15. o. és 2. o.

elvek alkalmazásig eljutni. Negyedszer: a külkereskedelmi és valutáris együttműködés rendszerének fejlesztése. [...] A Komplex Program két részből áll: egy nyilvános részből, [...] a második része a titkos rész. [...] [Ebben] a katonai biztonság szempontjából a hadi fontosságú iparágak együttműködési feladatai, azután a nem szocialista országokkal kapcsolatos gazdaságpolitikai koordinációk témái, végül olyan egyedi kérdések, amit egy vagy néhány ország kért titkosan kezelni. (Például az NDK részéről kérték, hogy az a feladat, mely szerint keressük az állampolgárok valutabeváltási korlátozásában a fokozatos enyhítést, ez ne jöjjön nyilvánosságra, mert náluk ez problémát okoz.)”¹⁸ (A Komplex Program Nyers által említett nem nyilvános része a 3/a melléklet volt, amelyből katonai-hadiipari vonatkozásai a rádiótechnika és elektronikai ipar területén folytatandó együttműködésről, azon belül is a számítástechnikai és automatizált hírközlő rendszerek fejlesztésekről szóló passzusainak lehettek.¹⁹) Nyers ugyanakkor nem beszélt arról, hogy a magyar törekvések ellenére éppen a KGST-n belüli pénzügyi reformot nem sikerült érdemben előre vinni, amivel – Csaba László elemzése szerint – eleve kudarcra volt ítélve az együttműködés szorosabbra vonása.²⁰

Adva volt tehát egy új jogi keretrendszer, amelyet az egyes állandó bizottságok, ágazati együttműködési szervek, illetve a két- és többoldalú együttműködés során maguknak a tagállamoknak kellett tartalommal megtölteniük. A *KGST Hadiipari Állandó Bizottsága 1971. november 16–19-i ülésén* némi büszkeséggel állapította meg, hogy a haditechnikai termelés integrációja terén komoly előrelépéseket tett az előző években. A XXV. ülészak határozataiból adódó konkrét cselekvési terv kidolgozására a KGST Titkárság Hadiipari Osztálya kapott megbízást. A megalapozott nemzeti tervek kialakítása érdekében a bizottság megkezdte az 1976–80. évek termelési és szállítási egyeztetések előkészítését. Az integráció kérdéséhez ugyancsak szorosan kapcsolódott a gyártásfejlesztés prognosztizálása: ezt a tagországok 1980-ig, maximum 1985-ig látták elvégezhetőnek a VSZ EFEF segítségével. Néhány újabb termék gyártásszakosításáról is döntés született: Magyarország kapta az *NSZP-3 éjjellátó készülék* és a *Sztrela-1* rakétakomplexum előállítását, míg a *Sztrela-2M* komplexumét Bulgária, Lengyelország és Csehszlovákia, más éjjellátó készülékeket pedig Lengyelország, Bulgária és Románia.

A bizottság 1963–1971 közötti tevékenységét külön jelentésben összegezte a KGST VB számára. A HÁB kérte alapszabálya módosítását is a VB-től, hogy az 1969–71 közötti feladatbővülést átvezethessék a működési okmányon. A beszámolóban áttekintett közel egyévtizedes periódus számos vonatkozásban hozott előrelépést. A szovjet fél 560 különböző fegyverzeti és haditechnikai eszköz gyártásának dokumentációját adta át 1970-ig a tagországoknak, több mint 7 ezer szakértőt küldött és 6600-at fogadott konzultációkon és termelési oktatáson. A je-

¹⁸ A Központi Bizottság és a Minisztertanács 1971. augusztus 4-én megtartott együttes üléséről. MOL M-KS 288. f. 4. cs. 113. ö. e. 79–80. o.

¹⁹ Lásd MOL M-KS 288. f. 5. cs. 559. ö. e. 138–155. o.

²⁰ Lásd részletesen Csaba (1984) 19–53. o.

lentés idősoros vagy országonkénti termelési adatokat sajnos nem tartalmazott, viszont kiemelte, hogy a növekvő igények kielégítése érdekében a kölcsönös haditechnikai szállítások értéke 1971–75 között várhatóan 64%-kal haladja meg az 1966–70 éveket. A közép-kelet-európai tagországok hadiipara háromszor több harckocsi, lőszer, híradó és rádiólokációs eszköz termelését irányozta elő. Így az 1971–75 közötti periódusban a Szovjetunió részesedését a kölcsönös szállításokból 62%-ról 50%-ra kívánták mérsékelni.

Az egyik legfontosabb eredménynek a specializáció előrehaladását tartotta a bizottság: „A szakosítás az országokban stabilizálja a hadiipar profilját, és lehetőséget ad az országnak, hogy nagyobb biztonsággal irányozzák elő hadiiparuk fejlesztési perspektíváit. Ehhez az a tény is hozzájárul, hogy az országok a kétoldalú kölcsönös szállítási egyezmények megkötésénél a bizottság által ajánlott gyártásszakosításból indulnak ki.” A szakosított termékek arányát tovább kívánták emelni: amíg 1966–70 között ezek az összes kölcsönös szállítás 77%-át tették ki, addig 1971–75 között elérni kívánták a 85%-os részarányt. A gyártmányok oldaláról nézve: a hadihajók, híradó- és rádiólokációs eszközök 95%-át, a repülőgépek és páncélos technika 90%-át szakosítás alapján állították elő a tagországok. A kooperációk megszervezésében jóval szerényebb előrelépés történt. A beszámoló csupán két terméket tudott e szempontból kiemelni: a közepes kerekes úszó páncélozott szállító jármű cseh-szlovák–lengyel, illetve rádiólokációs állomások és csapat rádióállomások lengyel–magyar közös gyártását.

Az egységesítés és tipizálás rengeteg energiát emésztett fel, a csereszabatság biztosítása érdekében ugyanis – az EFEF-fel együttműködve – meghatározták a katonai híradó eszközök egységes harcászati követelményeit, továbbá egységesítették harckocsik, repülőgépek, tűzérési és műszaki technika egyes gyártmányainak specifikációit, vegyvédelmi eszközök, valamint lőszergyártási technológiákat. A dinamikus növekvő kölcsönös haditechnikai áruforgalom nyomán óriási mennyiségű dokumentációt kellett kezelni – mind több emberi ráfordítással. A gépi feldolgozás lehetőségének megteremtése érdekében kezdődött el 1967-től az anyagi kódok kidolgozása: a haditechnikákat fajták szerint osztályozták, azon belül csoportokra és alcsoportokra bontották, és ennek megfelelő egyedi számkódokkal láttak el minden terméket. Felmerült ugyanakkor, hogy a hadsereg által használt civil termékekre (ruházat, élelmiszer stb.) is kiterjesszék a kódolást, ehhez azonban számos más KGST-szerv és -bizottság bevonása is szükségessé vált.²¹

4.2. Új kihívások – a harmadik világ

1971 tavasza a KGST-n kívüli haditechnikai kapcsolatok szempontjából is bizonyos fordulópontnak tekinthető: a szaporodó megkeresések hatására a Honvédelmi Bi-

²¹ Jelentés a HB részére a KGST HÁB 23/71. sz. üléséről. 1972. január, illetve 23/71. sz. jegyzőkönyv a bizottság huszonharmadik üléséről. Moszkva, 1971. november hó. MOL XIX-A-16-aa 119. d.

zottság a Hadiipari Kormánybizottságot bízta meg a KGST-n kívüli szocialista országokkal, az arab és egyéb fejlődő országokkal kapcsolatos együttműködési javaslatok kidolgozásával. Magyarország az első, KGST-n kívüli haditechnikai szállítási szerződéseket az 1967. júniusi, „hatnapos” arab–izraeli háborút követően kötötte Szíriával, majd később az Egyesült Arab Köztársasággal (Egyiptom); Irakkal stb.²² (Az 1966 és 1970 között létrejött ügyletekről lásd a 4. táblázatot.) A harmadik világba irányuló haditechnikai exportot azonban a VSZ-KGST-tagországok ekkoriban nem egyeztettek, noha – mint alább látni fogjuk – erre több alkalommal is javaslatot tett Budapest.

ORSZÁG	EXPORTÁLT TERMÉKEK ÉRTÉKE		
	MILLIÓ ANGOL FONT	MILLIÓ USA DOLLÁR	MILLIÓ RUBEL
Egyesült Arab Köztársaság (Egyiptom)	4,2	–	–
Szíria	2,9	–	–
Nigéria	–	0,6	–
Irak	–	0,1	–
Jugoszlávia	–	0,5	–
Korea	–	–	0,7
Összesen	7,1	1,2	0,7

4. táblázat. A KGST-n kívüli szocialista, illetve a fejlődő országokba 1966 és 1970 között szállított magyar haditechnika értéke országokként. Forrás: Jelentés a Honvédelmi Bizottság részére az 1966–1970. évi speciális áruforgalmi terv teljesítéséről. MOL, XIX-A-16-aa 118. d.

Az 1970-es évek elején a magyar katonai és hadiipari apparátus nem volt felkészülve a gyors árajánlat-készítésre, a lehetőségek haladéktalan felmérésére, általában a megszokott KGST-rendtől eltérő kereskedelmi ügyletekre. Az ügyintézés lassúsága és a szállítások halogatása negatív visszhangot váltott ki az arab országokban, ezért legfelsőbb szintű intézkedésre volt szükség. A HB Titkárság előterjesztésében számos indokot sorolt fel a külpolitikai előnyök mellett, hogy miért érdemes és szükséges a KGST-n kívüli exportot fejleszteni. „A kiépített termelő kapacitások korszerű műszaki színvonalon tartása, valamint a konstrukció fejlesztése nemcsak a haditechnikai termelés, hanem a polgári termelésre gyakorolt kedvező hatása miatt is szükséges. [...] A kiépített kapacitások az »M« igények miatt jelentősen meghaladják a »béke-szükségletek« kielégítését (elsősorban lőszerfélésekből). E kapacitások fenntartása költségvetési támogatást igényel. A termelés műszaki színvonalának korszerűsítése, illetve fejlesztése a megfelelő mértékű termelés hiánya miatt nem lehetséges, így ezen technológiai folyamatoknál a technikai elavulás veszélye fenyeget. A kellően ki nem használt termelő beren-

²² Lásd részletesen: Germuska (2003).

dezesek korszerűsítése csak költségvetési beruházás útján oldható meg. A jelenleg kialakult helyzet vizsgálatából arra a következtetésre lehet jutni, hogy a KGST-n kívüli szocialista országoknak, valamint az arab és fejlődő országoknak a hadiipari kapcsolatok kialakítására irányuló kéréseit az MSZMP és a Magyar Népköztársaság kormánya politikájának célkitűzéseivel összehangolva, illetőleg ennek elsőbbséget adva, gazdasági lehetőségeink alapján, minden szempontot mérlegelve kell vizsgálni [...]. A komplex vizsgálat magával vonja, hogy ezen országokkal való kapcsolatainkban a nemzetközi politikában elfoglalt álláspontunk hosszabb távon való érvényesítését biztosítsuk, és ehhez szükséges igazítani a piaci érdekeltséget is. [...] Alapelveként kell kimondani, hogy ezen országokkal való kapcsolatok alakításánál elsőbbséget élveznek a KGST Hadiipari Állandó Bizottságában, a Varsó Szerződés hadseregei fejlesztésének érdekében elfogadott határozatok." Mindezek alapján a gondos mérlegelés és eseti vizsgálatok feladatát a HB a Hadiipari Kormánybizottságra bízta 1971. május 6-i határozatával.²³

A Hadiipari Kormánybizottság új ügyrendjét szeptember 24-én jóváhagyta a Honvédelmi Bizottság. Eszerint a HKB feladata a szocialista nemzetközi együttműködés és munkamegosztás biztosítása a hadiipar területén, továbbá a szocialista integráció elősegítése. Hatásköre a feladatok belső koordinációjára terjedt ki – a nemzetközi kötelezettségek teljesítése érdekében. A május 6-i határozat alapján a VSZ tagállamok mellett a VSZ-en kívüli szocialista országokkal és a fejlődő országokkal folytatandó együttműködés koordinációja egyaránt a HKB hatáskörébe került. A testület elnöke változatlanul az OT katonai ügyekért felelős elnökhelyettese volt, tagjai közé került – az MNVK, a KGM, a KKM és a HB Titkársága képviselője mellé – a Pénzügyminisztérium delegáltja is.²⁴ A kormánybizottság öt nappal későbbi ülésén olyan munkamódszer kialakítását tartotta szükségesnek, amellyel egy-egy konkrét kérésre, kérdésre rendkívül gyorsan, operatíván képes álláspontot kialakítani. A fejlődő és arab országok haditechnikai igényeiket rendre különösebb előzetes bejelentés nélkül közölték. A HKB feladata azonban csak a belföldi koordináció és felmérés maradt, a külföldi képviselőkkel változatlanul a Külügyminisztérium, illetőleg a Honvédelmi Minisztérium tárgyalt és szerződött.²⁵

Az exportlehetőségek bővülése azonban további alapos elemzést igényelt, amelyet az OT Általános Szervezési Főosztálya végzett el 1972 tél végén. A HB elé kerülő előterjesztés célja az volt, hogy koncepciót alkosson a külpolitika, a honvédelmi, hadiipari és kereskedelempolitika összehangolása érdekében. Külpolitikai szempontból a „haladó országok” és a „fegyveres felszabadító mozgalmak” – fegyveres – támogatását az antiimperialista tábor összefogásához való hozzájárulás-

²³ Előterjesztés a HB-hoz. 1971. május 4., illetve a HB 6/221/1971. sz. határozata. MOL XIX-A-16-aa 118. d.

²⁴ A HB 2/224/1971. sz. határozata. MOL XIX-A-16-aa 119. d.

²⁵ 7/71. sz. jegyzőkönyv a Hadiipari Kormánybizottság [1971.] szeptember 29-i üléséről. MOL XIX-L-1-qqq 9. d.

ként értékelte a koncepció. Honvédelmi aspektusból a szállítások és segélyek hozzájárultak a Magyar Néphadsereg készleteinek frissítéséhez: ugyanis segélyként többnyire használt vagy selejtezésre váró eszközöket adtak át, vagy a raktárkészletből – amelyet aztán idővel a hazai ipar „visszapótolt”. A hadiipar szempontjainál – az egy évvel korábbiakhoz hasonlóan – a kapacitás-kihasználás javítását emelte ki az OT. A kereskedelempolitika felől nézve elsőrendű kérdés volt a nagy felvevőképességű fejlődő piacokon való megjelenés és újabb, dollárviszonylatú szállítási szerződések megkötése. A haditechnikai exportpiac ráadásul meglehetősen stabil – hangsúlyozta az összeállítás –, mivel egy-egy fegyverzeti rendszer melletti döntés hosszú távú kapcsolatokat garantál. Összességében tehát kedvező kilátások nyíltak a tervhivatal megítélése szerint.

A fejlődő országokba irányuló haditechnikai export bővítésének előfeltétele az volt, hogy a hazai ipar – vállalati és nemzetgazdasági szinten is gazdaságosan – milyen árualapot tud biztosítani. Meglévő kapacitások jobb kihasználásával vagy esetleg új fejlesztésekkel lehetett növelni a termelést. „Utóbbi csak akkor lehet egyértelműen javasolni, ha ez vagy a Varsói Szerződés országai hadseregeinek, valamint saját hadseregünk igényei alapján kialakított fejlesztési célkitűzésekkel egybeesik, vagy biztosítottan tartós exportigények kielégítését szolgálja” – szövelt az OT figyelmeztetése. A fejlődő országok ekkor elsődlegesen fegyvereket és löszert igényeltek, némileg eltérve a Magyarországra specializált nomenklatúrától és a hazai fejlődés fő irányaitól. Megfelelő piackutató és propagandatevékenységgel azonban alakíthatónak ítélte az OT a partnerek igényeit. A KGM – az előzetes vizsgálatok alapján – 1973–75-re mintegy 70 millió dollár értékű áru előállítását tudta biztosítani a IV. ötéves tervben előírt feladatokon túl.

Az export dinamizálásának kritikus pontja volt az ár. Számos fejlődő ország rendszeresített szovjet fegyverzetet, és több VSZ-KGST tagország szállított szovjet licenc alapján gyártott haditechnikát. E termékcsoporthoz elég kötött volt a magyar árképzés, míg a hazai fejlesztésű cikkeknel jóval nagyobb volt a mozgástér. Hiányzott a szektorban bejáratott koordináció is. „A piac bővítésére és ugyanakkor gazdaságos export megvalósítására irányuló törekvéseinket nehezíti – azon felül, hogy nem elég széles választékú árualappal rendelkezünk – az a tény is, hogy a többi szocialista országgal nem alakult ki e területen szervezett együttműködés. Az egyes KGST-országok áru kínálatában bizonyos párhuzamosság tapasztalható – ami részben érthető az egységes fegyverzeti rendszer miatt, de megfelelő együttműködéssel csökkenteni lehetne az ily módon jelentkező konkurenciának azt a hatását, hogy egyik szocialista ország rontja a másik eladási feltételeit. Kíváncsi, hogy az illetékes magyar szervek kezdeményezzék a szervezett együttműködés megvalósítását az eddigi alkalmoszerű kapcsolatok helyett.”²⁶

Az export növelésének másik kulcskérdése a magyar hitelnyújtási hajlandóság

²⁶ Bizonyos cikkekből szabályosan egymás alá kínáltak árakkal a tagországok. Lőszereket, harc-kocsikat és alkatrészeket, könnyűfegyvereket például az NDK, Csehszlovákia vagy Lengyelország 30–50 százalékkal alacsonyabb áron kínált, mint Magyarország, sőt 8–12 éves, 2,5 százalékos

volt. A haditechnikánál különösen elterjedt volt a hitelezés, és mint az OT megjegyezte: „ez nemcsak a fejlődő országokba irányuló exportnak kísérőjelensége, hanem – elsősorban a tőkés országok között – megszokott gyakorlattá vált, jellemzője a hosszú futamidő és az alacsony kamatláb”. Törekedni kellett tehát a Magyarországra számára is kedvező kondíciók kialakítására, másrészt viszont a lőszer- és alkatrészszállításoknál készpénzfizetéses megállapodások kötése.

A fizetési feltételeket illetően is egyfajta verseny alakult ki a KGST tagországok között. Az OT összeállítást is készített a partnerek gyakorlatáról és exportra kínált főbb árucikkeikről:

- A Szovjetunió döntően 10–15 éves futamidejű, 2%-os kamatú hitelt nyújtott a fejlődő országoknak, előleget nem kért, és clearing rubelben számoltak. Ügynöki közvetítést nem fogadtak el. A termékeknél kiindulásként ugyanazzal az árral számolt, mint amennyiért a VSZ-tagországoknak szállított, ám ebből rendre 20–25% „politikai engedményt” adott. Szabaddevizás forgalmat csak Libanonnal és Líbiával bonyolított le. A haditechnikához a szakembereket a helyszínen vagy a Szovjetunióban ingyenesen kiképezték.
- Csehszlovákia 3–10 éves futamidejű hitel nyújtott, 15–30%-os előleget kérve, 2,5–3%-os kamatlábbal. Konvertibilis valutáért Iraknak, Libanonnak, Líbiának, Nigériának, Indiának és Pakisztánnak szállított. Szíriával és Egyiptommal 8, illetve 10 éves kerethitel-egyezményt írt alá a haditechnikai szállításokhoz. 3–10%-os progresszív jutalékkal minden esetben ügynököket alkalmazott az üzleteknél.
- Lengyelország főként harckocsikat és lőszereket szállított Egyiptomnak, Szíriának és Indiának – 5–10 éves futamidejű, 2–2,5%-os kamatlábú hitelre, clearing devizában.
- Bulgária szabad deviza és clearing vegyes alkalmazásával, a lengyelhez hasonló kondíciókkal szállított Egyiptomba, Szíriába, Irakba, Algériába, Indiába és Nigériába.
- Az NDK forgalma minimális volt ekkoriban, Egyiptommal és Szíriával prompt fizetés ellenében, szabad devizában kötött üzletet.

A HB 1972. március 23-i határozatában utasította a HKB-t egy speciális exportkészlet elkülönítésének vizsgálatára, amely a váratlan igények kielégítését szolgálhatja. A HKB elnökének és a külkereskedelmi miniszternek feladatává tette, hogy a partnerországokkal egyeztessenek a fejlődő országokba irányuló szállításokat illetően. A HB a haditechnikai export finanszírozásához 28–33 millió dolláros hitelkeretet hagyott jóvá, amelyet a polgári hitelkerettől elkülönítetten kellett kezelni.²⁷

kamatú hitelt ajánlottak fel Szíriának. A TKV damaszkuszi állandó megbízottjának 1969. évi jelentése. 1970. február 20. MOL XIX-G-3-p 2. d.

²⁷ Előterjesztés a HB-hoz. 1972. március 16., illetve a HB 3/229/1972. sz. határozata A fejlődő országokba irányuló speciális szállításokkal kapcsolatos intézkedésekről. 1972. március 23. MOL XIX-A-16-aa 119. d. Idézetek helye: 5., 7–8., 9.

A magyar kezdeményezés kifejtésére rövidesen sor kerülhetett a KGST Végrehajtó Bizottságának 1972. április 19–20. között Moszkvában megtartott 57. ülésén, ahol a HÁB tevékenységéről szóló jelentés volt napirenden. A tagországok között láthatóan egyfajta verseny volt kialakulóban az újonnan megnyíló piacokon. Amint a fentiekből is kitűnik, a koordinációban maga a Szovjetunió sem volt érdekelt, hiszen a hosszú távú és földrajzilag minél kiterjedtebb befolyásszerzés érdekében vállalta a számára egyébként terhes hitelkonstrukciókat. Vályi Péter miniszterelnök-helyettes, állandó magyar KGST-képviselő felszólalásában felvetette, hogy a KGST HÁB keretében lenne célszerű sokoldalúan egyeztetni a fejlődő országokba irányuló haditechnikai szállításokat, valamint, hogy a mozgósítási időszakokra vonatkozó szükségletek még mindig nincsenek biztosítva. A javaslatot formai indokokkal söpörték le az asztalról: a HÁB nem illetékes ezen ügyekben.

A KGST VB egyetértett a HÁB – 1971. novemberi ülésén véglegesített – jelentésével, és elismerte a bizottságnak a tagállamok védelmi képességének további erősítésében játszott szerepét. A VB célszerűnek tartotta a tudományos-kutató és kísérleti-konstrukciós munkák sokoldalú egyeztetését a HÁB keretében is – ezzel jóváhagyta a bizottság hatáskörének bővítését. Megbízták a KGST Titkárságát, hogy készítsen javaslatokat az egységes anyagi kódrendszer általános népgazdasági kiterjesztésére. Vályi Péter a HB-nak beszámolva úgy vélte, mozgósítási kérdéseket a VSZ Politikai Tanácskozó Testületében, a koordináció kérdését pedig magasabb KGST-fórumon szükséges ismételt felvetni.²⁸

A VB jóváhagyását követően a KGST HÁB 1972. május 30. és június 2. között a lengyelországi Kótohrzegben tartott ülésén pontosította a haditechnikai gyártás-szakosítás és kooperáció elveit, valamint a bizottság működési szabályzatát. A XXV. ülésszak határozataiból kiindulva a bizottság összegezte az integrációs lépéseket, amelyet maga is szabályzatba foglalt:

- A haditechnikai gyártásfejlesztés prognosztizálásának metodológiája és a prognózisok kidolgozásának terve.
- Az egyes haditechnikai termékek gyártáskoordinálásának rendje.
- Ajánlások a gyártásszakosítás és kooperáció kérdéseivel kapcsolatos együttműködés további tökéletesítésére és fejlesztésére.
- Ajánlások az érdekelt országok megfelelő minisztériumai közötti kapcsolatok fejlesztésére.
- A HÁB és az EFE Technikai Testülete közötti kapcsolatok megvalósításának rendje.
- A sokoldalú együttműködés megvalósításának rendje, a bizottságban résztvevő tagállamok által a katonai tematika szerint végzett tudományos-kutató és kísérleti-konstrukciós munkák terén.
- A haditechnikai szállítási igények kölcsönös átadása és megvizsgálása érvényben lévő rendjének tökéletesítésére vonatkozó javaslatok.

²⁸ Előterjesztés a HB-hoz. A KGST Végrehajtóbizottságának 1972. április 19–20. között Moszkvában megtartott 57. üléséről. 1972. június 5. MOL XIX-A-16-aa 120. d., illetve Jegyzőkönyv a Honvédelmi Bizottság 1972. június 16-án megtartott 231. üléséről. HL HB iratok 5. d.

Ezek gyakorlatilag lefedték az együttműködés minden olyan területét, ahol közös szándék volt az egyeztetésre és a kooperációra. Erdemi vita az újabb koordinációs igények kapcsán bontakozott ki. A szakosítási elvek tárgyalásánál az NDK vetette fel, hogy a specializált ország vállaljon kötelezettséget az adott termék ipari nagyjavítására is. Elhangzott olyan magyar igény is, hogy a szakosodás vállalása előtt több információra, eredeti dokumentációra lenne szükség az adott technikáról. Mindkét javaslatot elvetette a többség, csakúgy, mint az árképzési elvek kapcsán megfogalmazott behatóbb vizsgálati igényt – amelyet ugyancsak a magyar és a kelet-német delegáció szorgalmazott. A Technikai Testület és a Hadiipari Állandó Bizottság szorosabb együttműködését tesztelte a szárazföldi csapatok automatizált irányítási rendszerének kidolgozása, amellyel külön szakértői csoport foglalkozott.²⁹

1972 júliusában kissé meglepő *Emlékeztető feljegyzést* vehettek kézhez a tagországok a Szovjetunió Minisztertanácsa Külgazdasági Kapcsolatok Állami Bizottságától (GKESZ). E szerint 1973. január 1-jétől a Szovjetunió a következő elveket kívánta alkalmazni a licencek és dokumentációk átadásánál:

- A tájékoztató jellegű haditechnikai dokumentációk és a haditechnikai eszközök bemutatóinak szervezése térítésmentes marad.
- A KGST szakosítási határozat alapján átadandó haditechnikai licencek és gyártási dokumentációk ugyancsak térítésmentesek, vagy a dokumentáció tudományos-műszaki színvonala alapján térítéskötelesek.
- A nem szakosított, de gyártásban lévő vagy gyártani tervezett haditechnikai termékek licence és dokumentációja térítésköteles – a díj megállapítása pedig a hasonló haditechnikai cikkek világpiaci ára alapján történne.
- A Szovjetunió 10%-ot elérő licencjutalékot kíván szedni 1973. január 1-jétől – a szerződés kötése valutanemében – azon exportra kerülő haditechnikai cikkek után, amelyeket a VSZ tagországain, Vietnamban, Mongólián és Kubán kívüli országok részére szállítanak.
- A licencjutalékok mértékét és a fizetési kondíciókat a szovjet fél külön licencátadási egyezményben kívánta rögzíteni, amely rendelkezik az 1972. december 31-ig átadott dokumentációk esetén alkalmazandó díjakról is – relációk szerint.

Moszkva licencdíjigénye kellemetlen meglepetésként hatott Budapesten is, pedig a KGST VB 1970. júliusi, 48. ülése többek között éppen magyar sürgetésre fogadta el a tudományos-műszaki eredmények új átadási rendjét, amely szakított az addigi teljes ingyenesség dogmájával. (A nemzetközi gyakorlatban megszokott licencdíj elmaradása miatt a tagországok – érthetően – nem lelkesedtek különösebben a legkorszerűbb technológiák és kutatási eredmények átadásáért. Ez az 1960–70-es évek fordulójára kifejezetten gátjává vált a technológiai fejlődésnek.) A KGST Komplex Programja e kérdés kapcsán ugyancsak úgy fogalmazott, hogy mind az egyes tagországok *nemzeti* érdekeit, mind a tagállamok *közös* érdekét fi-

gyelemben kell venni a tudományos-műszaki eredmények átadásánál. Elvi kifogást tehát aligha lehetett emelni Moszkva igényével szemben, gyakorlati érv azonban annál több szólt ellene.

A licencdíj és a gyártási dokumentáció előállítási ára eleve megemelte a korábbi beszerzési árat, a licencjutalék pedig a fejlődő országokba irányuló szállításkor jelenthetett felárat. A harmadik világnak a Szovjetunió eleve tetemes kedvezményt adott a haditechnika árából, ehhez képest licencjutalék felszámításával a magyar gyártmányok ára még magasabbra srófolódott volna – rontva piaci esélyeinket. A magyar Külkereskedelmi Minisztérium alapvetően méltánytalannak mégis a tömegcikk jellegű eszközökért (gyalogsági fegyverek, illetve mindenfajta lőszer) fizetendő licencdíjat tartotta, hiszen ezek nem szakosított termékek voltak, hanem az 1958. májusi határozatok alapján minden tagország által gyártandó alapfelszerelések. Ezeknél Magyarország ragaszkodni kívánt a térítésmentességhez a Moszkvával folytatandó tárgyalásokon.

Az is igaz volt, hogy a polgári termékeknel 0,5–20% közötti licenctérítési díj volt elfogadott a nemzetközi gyakorlatban, és a tervezett szovjet díjarány (maximum 10%) ehhez viszonyítottan közepesnek volt mondható. Ám az alkatrészsztig csereszabatos eszközök kötelezettsége miatt a kisebb tagországok minimalizálták önálló haditechnikai fejlesztéseiket, és nem teljesen önkéntesen álltak át szinte teljesen a licenctermekekre. Így ez számos, messzebb mutató problémát vetett fel, amelyeket így összegzett a KKM: „A hadiipari termékek szovjet licencek alapján történő gyártása ugyan megtakarítást eredményez a fejlesztés terén, azonban többletkiadást igényel az adaptálás és az a tény, hogy azon szovjet szabványosító[tt] elemek, amelyek importból nem szerezhetők be, a kis mennyiségben történő hazai gyártása igen magas költségszintet eredményez [sic!]. Drágítja a hazai termelést az is, hogy a licenctet átvévo ország termelési volumene jóval alacsonyabb szinten mozog, mint a Szovjet Félnél, ugyanakkor az exportárat a legtöbb esetben a Szovjet Fél a saját termelési volumenéből és költségszintjéből kiindulva alakítja ki. A fejlődő országokba történő szállítás a kapacitás jobb kihasználását és a beruházás teljesebb megtérülését segítette elő. Ezen kívül a szállítások külpolitika vonatkozásai is jelentősek. Figyelembe véve, hogy a licencjutalék bevezetése ki fog hatni a nem-szocialista relációkba történő szállítási volumenre, a szovjet licenc alapján gyártásra kerülő termékek beruházási költségeinek megtérülésére, ezért ha [a] fejlődő országokba irányuló hadiipari termékek exportpiacát továbbra is tartani kívánjuk, úgy a jövőben nagyobb teret kell szentelni a hazai fejlesztésnek.”

A licencdíj más vonatkozásokban is kérdéseket vetett fel. Magyarország magánjogi szerződésekben 1973–75-re is vállalt szállításokat, s az árakat utólag már nem lehetett módosítani. A korábban átadott licencekre díjat utólag szedni ugyancsak nem tűnt elegánsnak, bár jogilag erre esélyt adott, hogy a szovjet fél a harmadik félnek való szállítást mindig engedélyhez kötötte. A magyar KKM és Pénzügyminisztérium javaslata összességében azt célozta, hogy Moszkva – ha nem kívánt engedni elképzeléseiből – csak 1976-tól vezesse be a díjakat és jutalékokat, hiszen 1975-ig már megkötött egyezmények voltak táboron belül is.

²⁹ Jelentés a HB részére a KGST HÁB 24/72. számú üléséről. 1972. július, illetve Jegyzőkönyv a KGST HÁB huszonnegyedik üléséről. MOL XIX-A-16-aa 120. d.

A partnerországok álláspontját a KGST HÁB 1972. novemberi ülésével párhuzamosan folytatott kétoldali találkozókon puhatolta Budapest. A KGST szakosítási határozatai betartásának erősítését a többiek is támogatták, ám a – díjmentes – licencátadást a kollektív védelmi felkészülés egyik szükséges elemének ítélték. Magyar–szovjet tárgyalásokra az ügyben december elejéig nem került sor, így a HB december 7-i ülésén a térítési rendszer későbbi bevezetése mellett foglalt állást.³⁰

A szovjet licenccdíjigény azért is kellemetlen volt, mert a fentiekben részletezett módon visszafoghatta a gyarapodó, harmadik világbeli szállításokat. Az OT 1972. szeptemberi összesítése szerint Magyarország 1968–70-ben 15 millió dollár értékű haditechnikát exportált nem szocialista relációba, az 1971–75. évekre pedig mintegy 32,7 millió dollárra rúgó megrendeléssel bírt. E növekedési dinamika fenntartása azért is fontos volt, mert a KGST-n belüli kontraktusokon akkor is alig lehetett volna változtatni, ha Magyarország finansziális okokból vissza kívánta volna fogni hadiipari behozatalát. Ilyen irányú tapogatózások nyomán gyorsan kiderült, hogy Bulgária, Lengyelország, Csehszlovákia és Románia is csökkentené megrendeléseit, ha Magyarország visszavenne importjából. (A HM például szervezeti okokból csökkentette 23 mm-es lőszerigényét Bulgáriából, mire Szófia azonnali 1,4 millió rubellel alacsonyabb igényt jelentett be 1973-ra.) A minden bilaterális viszonylatban „nullszaldóra” törekvés tehát mindinkább gátat szabott a növekedésnek: az 5. táblázatban látható mértékű ellentételezést lehetett elérni az export megnégyszerezésével, amely így a behozatal háromnegyedét is meghaladta.

	EXPORT	IMPORT				EXPORT ARÁNYA AZ IMPORTHOZ VISZONYÍTVA
		HM	BM	IPAR ÉS EGYÉB	ÖSSZESEN	
1961–65. tény	100,0	343,5	2,9	37,2	383,6	26,0%
1966–70. tény	164,2	213,3	4,2	55,1	272,6	60,2%
1971–75. terv	418,5	400,0	8,0	131,8	539,8	77,5%

5. táblázat. A KGST tagországokkal lebonyolított, illetve tervezett haditechnikai áruforgalom értéke millió rubelben 1961 és 1975 között. Forrás: Jelentés a HB részére. Speciális szállítások (export-import) helyzete. 1972. szeptember 15. MOL, XIX-A-16-aa 120. d. 4. o.

A tervhivatal ugyanakkor két olyan jelenségre is felhívta a figyelmet, amely a vázolt, kedvező tendenciát megtörhette. Az első: az új, bonyolult haditechnikai termékek hazai gyártásbevezetése elhúzódott, ami azzal fenyegetett, hogy nem sikerül teljesíteni a vállalt szállításokat. A második: a Szovjetunió 1971-től ténylegesen megszüntette a kedvező konstrukciójú haditechnikai hiteleket, valamint 1976-tól meg kellett kezdeni az 1971 előtt felvett, már kétszer prolongált hitelek törleszté-

³⁰ Jelentés a HB részére – haditechnikai eszközök gyártási licence és dokumentáció átadási rendjére tett szovjet javaslatról. 1972. december 1., illetve a HB 3/236/1972. sz. határozata. 1972. december 7. MOL XIX-A-16-aa 121. d.

sét. A VSZ ajánlásokban is rögzített, mind drágább szovjet haditechnika beszerzése tehát csak a lehetőségekkel maximálisan élő exporttal tűnt biztosíthatónak.³¹

4.3. Az együttműködés korlátai

A Komplex Program korábban elhatározott, a hadiiparra szabott elemeinek végrehajtása komoly kihívás elé állította a tagállamokat. A KGST HÁB munkatervébe is mind több kérdést kívántak felvetetni, ám vagy feltucatnyi témakört végül inkább továbbutaltak az EFE Technikai Testületének, illetve a KGST Szabványügyi Állandó Bizottságának. Az 1976–1980. évekre szóló tervek egyeztetésének ütemtervét 1972. november 21–24-i ülésén hagyta jóvá a HÁB – Moszkvában. A koordináció fontos előfeltétele volt a VSZ EFEF ajánlásainak átadása, amelyet 1973. I. negyedévére vártak; az új haditechnikai példányok 1973 tavaszára tervezett, országokénti bemutatója; valamint a gyártásfejlesztési prognózisok. E téren a szovjet delegáció a csak a legfontosabb területeken kívánt előrejelzéseket kidolgozni, míg több más tagállam saját specializált termékeit is be kívánta vonni ebbe a körbe. A bizottság végül a következő termékkategóriákat ajánlotta prognózis készítésére:

- repülőgép-technika,
- páncélos-technika,
- híradó- és lokációs technika (beleértve a rádiófelderítő, rádió-ellentévekenységi eszközöket és az automatizált irányítási rendszereket),
- rakétatechnika,
- hajók,
- tűzérési és gyalogsági fegyverzet,
- műszaki eszközök,
- egyéb.

A bizottság célszerűnek tartotta nemcsak az eldöntött, hanem a tervezett szakosodások figyelembe vételét is a prognosztizálás során. A tudományos-kutató és kísérleti-konstrukciós munkák terén mintegy 40 témát javasoltak megvitatni a tagországok, ezekből legtöbbször ideiglenes munkacsoportok felállítása, másoknál tájékoztató és információcseré ítéltetett legcélszerűbbnek. A feladatok bonyolultságát és az egyeztetések nehézségét jól illusztrálja a szárazföldi csapatok automatizált irányítási rendszeréhez szükséges műszaki eszközök kidolgozásának vizsgálata. Az EFE TT és a KGST Iroda Hádiipari Osztálya bevonásával egy szovjet szakértői csoport 37 ipari üzemet és kutatóintézetet látogatott meg a tagállamokban, a kutatások, a gyártási és szakosítási lehetőségek, valamint a nemzeti érdekeltségek feltérképezése érdekében. A felmérés alapján elkészült, harcászati-műszaki követelménytervezetet az ülésen adták át a tagállamoknak további tanulmányozásra. Magyar szempontból fontos kérdés volt még a *Sztrela-1M* légvédelmi

³¹ Jelentés a HB részére. Speciális szállítások (export-import) helyzete. 1972. szeptember 15. MOL XIX-A-16-aa 120. d.

komplexum gyártására való felkészülés, amelynél jelentős mértékű lengyel–magyar összefogásra volt szükség.³²

Fél évvel később, a *KGST HÁB 1973. május 29. – június 1. közötti moszkvai tanácskozásán* ugyanezek a témák képezték a fő pontokat. A következő ötéves tervek egyeztetése – a haditechnikai bemutatók átszervezése és csúszása miatt – némi késedelmet szenvedett. A haditechnikai gyártás prognosztizálásánál a szovjet delegáció vállalta a legfontosabb témaköröket (páncélos-technika, rakétatechnika, híradástechnika és lokátorok), a többinél pedig a szakosított országokat bízták meg a vizsgálatok irányításával. Az automatizált irányítási rendszerek kapcsán a tagországok bejelentették, hogy milyen eszközök és részegységek gyártásában érdekeltek. (Magyarország a következőkre jelentette be fejlesztési és gyártási szándékát: kicsi és miniszámítógépek, adatátviteli berendezések, katódsugárcsöves megjelenítési eszközök, lyukszalag-technika, mágneses memória, kazettás mágnesszalag perifériák és információtárolók, automatikus detektorok és adatátviteli, illetve megjelenítő berendezések.) A tudományos-kutató és kísérleti-konstruktív munkák ügyében az összesített tematikai javaslatot vitatták meg a tagországok. A bizottság – a felelős ideiglenes munkacsoport jelentését megtárgyalva – pontot tett egy 1965 óta lezáratlan kérdésre: a legbonyolultabb haditechnikák nagyjavításának szakosítását ajánlotta. Magyarország a *MI-8 helikopter* és három különféle lokátor nagyjavítását kapta feladatul.³³

A prognosztizálás, valamint az automatizált rendszerek kapcsán folytatott vitáknál már látható volt, hogy a fegyverzeti együttműködés mellett mind nagyobb súlyt kap a (katonai) elektronika és a legifjabb iparág – a számítástechnika. Az információtechnológiában korántsem volt olyan nyomasztó túlsúlya a szovjet kutatás-fejlesztésnek, mint például a rakétatechnológiában, így a fejlesztési terhek megosztása mindegyik kisebb tagállamnak érdekében állott. Ugyanakkor egyfajta verseny is kibontakozott Lengyelország, az NDK, Csehszlovákia, Magyarország és bizonyos vonatkozásban Bulgária között, hogy melyik új számítástechnikai eszközt kapják szakosított feladatként – hiszen a kérdés jelentőségét mindegyikük érezte.³⁴

A *KGST HÁB 1973. november 20–23-i, a csehországi Špindlerův Mlýnben tartott ülésén*, bár hosszasan tárgyaltak a katonai rendeltetésű számítógépek szakosításáról, a napirend végül még a jegyzőkönyvbe sem került be – mivel a szovjet delegáció és HÁB (szovjet) elnöke „korainak” ítélte a döntés meghozatalát. Jávor Ervin vezérőrnagy a tanácskozásról szóló jelentésében ennek kapcsán egyfelől

³² Előterjesztés a HB-hoz. Jelentés a KGST HÁB 25/72. sz. üléséről. 1972. december. MOL XIX-A-16-aa 121. d.

³³ Előterjesztés a HB-hoz. Jelentés a KGST HÁB 26/1973. sz. üléséről. 1973. június 18. MOL XIX-A-16-aa 121. d.

³⁴ A szovjet komputeriparról és kibernetikáról lásd: Gerovitch (2004). A KGST számítástechnikai együttműködésről és a magyar számítástechnikai iparról lásd: Nigel Swain – nem igazán friss irodalmon alapuló – rövid összefoglalóját: Swain (2002). A hazai informatika (h)őskoráról lásd: Kovács (2002).

értékelte a hazai helyzetet, másfelől mielőbbi döntést sürgetett a nagy jövő elé néző ágazatot illetően. Nyilvánvaló volt, hogy a következő 6–10 évben ugrásszerűen növekedni fog a számítástechnikai eszközök iránti igény, mivel a vezetési és irányítási rendszerek bonyolultsága megköveteli az automatizálást. Ezért a tagországok kutatásban és a műszaki fejlesztésben is nagy erőfeszítéseket tettek a számítástechnika katonai alkalmazásainak előkészítésére. A szakosítást viszont az eddigiektől némileg eltérő logikával kívánták megszervezni: mivel alapvetően meghatározott rendszerekhez tervezték használni azokat (*Vozduh-1M, Aszuv* stb.), ezért a számítástechnikai egységeket arra az országra specializálták, amely a rendszert gyártja (vagy kooperációs beszállítója).

Jávor az aktív magyar részvétel mellett érvelt: „A Magyar Népköztársaság is a legnagyobb mértékben érdekelt abban, hogy a katonai számítástechnikai eszközök, perifériák és adatátviteli berendezések azon fajtáira szakosítást kapjon, amelyek összhangban állnak, vagy közel vannak a *számítástechnikai központi fejlesztési program*hoz és annak célkitűzéseihez, mert például a katonai rendeltetésű számítógépek döntő többsége kis-, illetve miniszámítógép [...]. Várható, hogy egyes profilok megszerzésében éles verseny alakul ki az országok között. Erre az elmúlt ülésen elhangzottak már utaltak. A baráti országok egy része bizonyos előnnyel rendelkezik velünk szemben, mert folyamatos műszaki fejlesztéssel foglalkoznak a katonai célú berendezésekkel. Előnyösebb helyzetben van a Lengyel Népköztársaság, [az] NDK, [a] Csehszlovák Szocialista Szövetségi Köztársaság és részben a Bolgár Népköztársaság is, mert híradástechnikai iparuk a berendezéshez szükséges integrált áramkörök gyártásában lényegesen előttünk áll. Nálunk a tömeggyártó bázis létrehozása évek óta napirenden van ugyan, de a megoldás tekintetében a helyzet nyugtalanító.” Éppen emiatt a magyar delegációvezető a következő intézkedéseket ítélte szükségesnek:

- „Az EFE[F] által megadott harcászati-műszaki adatok alapján kiválasztani a polgári profilhoz kapcsolódó tételeket, és felkészülni a tárgyalásokra vállalási készséggel és konkrét fejlesztési javaslattal. Célszerű lenne a számítástechnikai központi célprogram katonai fejezetét is kidolgozni, mihelyt a feltételek erre megérnek.
- A népgazdasági célra gyártott számítástechnikai eszközök katonai alkalmazási próbáit meggyorsítani, és reális határokon belül kiszélesíteni, annak érdekében, hogy tapasztalatokkal és megfelelő referenciákkal rendelkezessünk. E munka keretében nem tervezzük a konstrukciók és szolgáltatások alapvető megváltoztatását, legfeljebb kisebb igazítását, mivel a sorozatgyártás az egységes harcászati-műszaki követelményeket kielégítő berendezésekből fog megvalósulni.
- Haladéktalanul hatékony intézkedéseket szükséges hozni a várható katonai célú számítástechnikai eszközök alkatrészbázisának létrehozására, hogy a gyártás időszakára – 1980 körül – ez a bázis képes legyen az igényeket minőségben és mennyiségben kielégíteni. Ez egyébként a polgári termékekhez is szükséges, sőt, a katonai eszközöknél már korábban kellene.”

Jávor arra is rámutatott, hogy ha Magyarország kisgépekre szakosított országgént sem lép időben és hatékonyan, súlyos árat fizethet a lemaradásért. „A tagorszá-

gok, felismerve a kérdés jelentőségét, még az említett [civil] szakosítási határozatok megsértése árán is igyekeznek a kis-, illetve miniszámítógépek területére betörni, s ha ez a haditechnikai eszközök gyártása vonalán sikerül nekik, azaz mi nem tudjuk a kellő időben előtűk a megfelelő lépéseket megtenni, akkor félok, hogy később el fogjuk veszíteni ezen eszközök polgári piacát is.”

A KGST HÁB 1973. novemberi ülésén ugyan lekerült a napirendről a számítástechnika ügye, ám számos más vonatkozásban jelentős előrelépés történt. Jól haladt az 1976–80. évekre szóló, kölcsönös szállítási igények tisztázása, és egyezés született a gyártásszakosítás leglényegesebb tételeit illetően. Az elfogadott gyártmány-nomenklátúra mellett (lásd a Függelék 2.5. sz. mellékletét) ugyanakkor született egy másik lista is: ez a tagországok igénybejelentéseit tartalmazta, hogy mely haditechnikai cikkek gyártásába kívánnak bekapcsolódni – a szakosítás több országra való kiterjesztésével. Ez utóbbi igények háttérében vélhetően a hadiipari termelés és export növelésének szándéka állott. A legújabb cikkek is ebben a listában tűntek fel, mint például a *Gvozgyika* 122 mm-es önjáró löveg, amelyre Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország is bejelentette érdekelt-ségét – kooperációs gyártásban.

A Špindlerův Mlýn-i tanácskozás további két, kulcsfontosságú ügyben döntött. A Hadiipari Osztály előterjesztése alapján a HÁB elfogadta a tudományos-kutató és kísérleti-konstrukciós munkák tematikáját. Ebben egy-egy témához egy-egy gazda országot neveztek ki, amely felelős volt a konzultációk, tapasztalatcserek stb. megszervezéséért. Az 1990-ig szóló, távlati haditechnikai gyártási prognózis előkészítése kapcsán kiderült, hogy a korábban elfogadott metodológiát a tag-országok nem egységesen értelmezték, így további egyeztetésekre volt szükség. Némileg megrökönyödést kelthetett, hogy a VSZ EFE Technikai Testületének jelenlévő képviselője töröltetni kívánta a jegyzőkönyvből a HÁB azon kérését, mi-szerint az Egyesített Parancsnokság adja át a fejlesztési tendenciákra vonatkozó előrejelzéseit a bizottságnak.³⁵ Az aggályoskodás háttérében vélhetően ismételt információvédelmi okok állhattak, illetve Moszkva azon törekvése, hogy megtartsa a VSZ egész működéséről áttekintést nyújtó adatokat.

1973–74 fordulóján, illetve 1974 tavaszán a fentebb részletesen ismertetett szakosítási ajánlások ismeretében dolgozta csak ki az OT, a KGM és a HM a magyar hadiipari távlati fejlesztési koncepcióját – holott arra már 1973 februárjában utasítást kapott a Honvédelmi Bizottságtól.³⁶ Mivel az 1971–75 közötti periódus-ban az export megközelítette a hadiipari értékesítés felét, a következő ötéves terv-időszak előirányzata pedig a 60%-ot is átlépte, az egész szektor jövőjét alapjaiban határozta meg a nemzetközi munkamegosztás. Egyre magasabb fokú volt a tagál-lamok kölcsönös függése is: a teljes magyar haditechnikai termelés 15–20%-át ki-

³⁵ Jelentés a KGST HÁB 27/1973. sz. üléséről. 1973. december 20. MOL XIX-A-16-aa 123. d. Idé-zetek helye: 8., 9–11. o.

³⁶ A HB 5/238/1973. sz. határozata: A Kohó- és Gépipari Minisztérium 1972. évi haditechnikai feladatainak teljesítéséről. 1973. február 15. MOL XIX-A-16-aa 121. d.

tevő értékű importalkatrészt (részegységet, fődarabot) használtak fel, építettek be a gyártás során. Az OT által 1974 áprilisában összeállított előterjesztés lényeges strukturális változásokkal nem számolt, és ilyeneket nem is javasolt. A legkorsze-rűbb repülőgépeket, rakétákat, harckocsikat a továbbiakban is a Szovjetuniótól lehetett csak beszerezni. A Magyarországra szakosított termékek gyártása csak akkor lehetett rentábilis, ha a többi tagállam számára is szállítunk. Ezért a ka-tonai híradástechnikai eszközök és műszerek területén tűnt szükségesnek erősí-teni a magyar ellátói pozíciót – a licenctermékeknel és az önálló fejlesztésűeknél egyaránt. A járműgyártásban – a KGST-ajánlás nyomán fokozatosan megszűnő teherautógyártás helyett – a páncélozott járművek, illetve a gépjármű zárt felépít-mények (konténerek) fejlesztését tartották ígéretesnek. Saját kezdeményezésre, önálló kutatás-fejlesztésre a legújabb szegmensekben nyílt lehetőség: a felderítő eszközök és rendszerek, zavaró-berendezések, infraeszközök esetében stb. Az OT fontosnak ítélte bekapcsolódni a nagyobb rendszerek fejlesztésébe és gyártásko-operációjába olyan területeken, ahol megfelelő szellemi-mérnöki, illetve gyártó-kapacitással rendelkezett az ország.

A licenctermékek közül az V. ötéves terv időszakában néhány híradástechnikai eszközön túl a legnagyobb kihívást a *Vasziljok* automata aknavető és a *Gvozgyika* önjáró tarack lövegének gyártásbavétele jelentette. A műszaki technológiai nehé-zségek sem voltak elhanyagolhatók, a fő problémát azonban ezek rubel exportárai okozták. A magyar vállalatok a gyártás elindításától számított harmadik-negyedik évben is alig tudták megközelíteni a blokkon belüli standardot jelentő, szovjet belföldi árszínvonalat. A prognózisok szerint a magyar és a szovjet termelői árak közötti különbség egyre drasztikusabbá válásával kellett számolni. A szakosítási vállalatok időpontjában ráadásul – amint azt már a magyar fél többször fel is ve-tette – nem állt rendelkezésre elegendő információ a gyártás gazdaságosságának megítéléséhez. Mindez a szabályozási környezet és az állami támogatási rendszer újragondolásának szükségességét is felvetette. Az OT a fentiek alapján 3 fejlesztési elgondolást vázolt fel: 1. dinamikus növekvő haditechnikai termelés, jó néhány új termék bevezetésével; 2. az 1975. évi termelési szint változatlan fenntartása 1980-ig; 3. új terméket alig véve gyártásba, 35%-os termeléseszköken 5 éves távlatban.

A Honvédelmi Bizottság 1974. május 9-i ülésén egyértelműen az 1. variáns (a di-namikus fejlesztés) mellett tette le a voksát azzal a fenntartással, hogy ha a nem-zetközi tervegyeztető tárgyalások úgy alakulnak, akkor legfeljebb a szintentartásban lehet gondolkodni. A hazai híradástechnikai ipar kapacitásainak kitöltéséhez ugyanakkor szükségesnek ítélték újabb szovjet megrendelések elnyerését, ennek érdekében Czinege Lajos honvédelmi minisztert kérték fel levélírással. Timár Má-tyás miniszterelnök-helyettes ismételt az egyes országokkal szemben kialakult szállítási szaldók figyelembe vételére szólított, valamint, hogy a gazdaságtalanul előállítható haditechnikai cikkeknel célszerűbb az importnál maradni (vagy arra áttérni a hazai gyártás helyett).³⁷

³⁷ Jelentés a jelenlegi hadiipari tevékenységről, az ezzel összefüggő haditechnikai műszaki-

A KGST HÁB 1974. május végi (28–31.) moszkvai ülése késhegyig menő vitákat hozott a magyar felet is érzékenyen érintő szakosítási kérdésekben. Az 1976–80. évekre vonatkozó tervkoordinációs tárgyalások első szakaszának lezárásaként a bizottság megállapította, hogy egyes tagországok – Bulgária, Lengyelország és Magyarország – gyártókapacitásainak lekötése még nem teljes mértékben biztosított. Ugyancsak Bulgária és Lengyelország kérte, hogy negatív szaldójának csökkentése érdekében a partnerek további megrendeléseket eszközöljenek nála. Összességében növekedést terveztek az egymás közötti szállításokban, így a Szovjetunió szállításainak részaránya 50%-ról 48%-ra mérséklődhetett.

A szakosítási napirendnél a *Gvozgyika* önjáró tarack gyártására két jelentkező is akadt: Lengyelország egyedül kérte, hogy specializálódhasson a termékre, illetve Bulgária Magyarországgal kooperációban kívánta gyártani az eszközt. A három ország érvrendszere annyiban megegyezett, hogy üzemeik kapacitásainak kihasználása érdekében vállalnák a feladatot. Az önjáró tarack alapjárművét (MT-LB) Lengyelország és Bulgária is gyártotta, így mindkettjüknek adva volt a lehetőség a komplett összeszereléshez. Magyarország egyetlen löveggyára kihasználása érdekében ragaszkodott a vállaláshoz, Bulgária pedig olyan, nagy értékű eszközt kívánt mindenképpen gyártásba venni, amellyel érdemben ellentételezheti haditechnikai importját. Végül az a kompromisszumos megoldás született, hogy Lengyelország saját részére gyárthatja a *Gvozgyikát*, illetve, ha Bulgária nem képes kielégíteni a tagországok rendelkezéseit, besegíthet. Egy korábban ugyancsak kooperációs gyártásra felajánlott eszköz, a *Vozduh-1M* rendszer szakosítására viszont nem került sor, mert a partnerek igen alacsony rendelési igényeket jelentettek be.³⁸

Noha a szakosítási döntés megszületett, 1974 nyarán számos magyar–szovjet felsőszintű megbeszélésre került sor a következő ötéves tervidőszakban gyártani kívánt termékek műszaki, kooperációs és árkérdéseiről. Ez utóbbit illetően drámai eltérésekre derült fény: 40–70% volt az árkülönbség a szovjet és a magyar termelői ár között. (Lásd a 6. táblázatot.) A differencia olyan mértékű volt, hogy mindenképpen politikai döntés szükségeltetett: a gazdaságossági szempontokat vagy a szövetségi vállalásokat ítéli Magyarország előbbre valónak. Doró György vezérőrnagy, az OT katonai elnökhelyettese a HB 1974. augusztus 29-i ülésén úgy vélekedett, hogy mindenképpen presztízsveszteség lenne bármelyik termék gyártásbevezetésétől elállni. Lázár György OT-elnök viszont arra emlékeztetett, hogy a civil termékeknel hasonló árszínvonal-különbség figyelhető meg. A Honvédelmi Bizottság határozatában (14/250/1974. sz.) egy hónapon belül részletes információt kért a gyártásbevezetés technológiai és egyéb feltételeiről.³⁹

fejlesztési célkitűzésekről, az V. ötéves és a távlati tervidőszakra vonatkozó elképzelésekről. 1974. április 17., illetve a HB 6/248/1974. sz. határozata. 1974. május 9. MOL XIX-A-16-aa 123. d.; valamint Jegyzőkönyv a HB 1974. május 9-én megtartott 248. üléséről. HL HB iratok 6. d.

³⁸ Előterjesztés a HB-hoz. Jelentés a KGST HÁB 28/1974. sz. üléséről. 1974. augusztus 5. MOL XIX-A-16-aa 123. d.

³⁹ Kivonat a HB 1974. augusztus 29-én megtartott 250. ülésének jegyzőkönyvéből. MOL XIX-A-16-aa 123. d.

TERMÉK NEVE	SZOVJET ÁR	MAGYAR ÁR	KÜLÖNBÖZET
Sztrela-1M légvédelmi komplexum rakétarésze	11 200	18 000	+6 800
Vasziljok aknavető	8 000–15 000	30 000–31 000	+16 000–22 000
BTR-70 páncélozott szállítójármű	44 000	80 000	+36 000

6. táblázat. A szovjet és magyar termelői árak különbsége rubelben néhány haditechnikai cikk esetében. Forrás: Kivonat a HB 1974. augusztus 29-én megtartott 250. ülésének jegyzőkönyvéből. MOL XIX-A-16-aa 123. d. 1. o.

A fenti három termék gyártásbevezetésének vizsgálatát 1974. szeptember 19-én lezárta a KGM, és következő javaslattal élt a Honvédelmi Bizottság felé: a *Sztrela-1M* és a *BTR-70* esetében a felkészülés *leállítását* tartotta célszerűnek, míg a *Vasziljok*nál csak állami ártámogatással vélte megvalósíthatónak a gyártást. Tudomásom szerint ez volt az első, és az igen kevés alkalom egyike, amikor Magyarország már reá szakosított termékek gyártásának megkezdéséről lemondott. A súlyos és kellemetlen döntés hátterében komoly gazdasági megfontolások és ellenérdekeltség állt. A kohó- és gépipari miniszter jelentésében egyértelműen leszögezte, hogy a magyar ipar – megfelelő előkészületeket követően – mindhárom eszközt képes lenne gyártani. Termelésükhöz viszont új kapacitásokat kell(ene) kiépíteni, a meglévő kapacitások lekötése ezzel alig javulna. Az árképzés szerkezetéből és módszertanából előálló nagyságrendi árkülönbségek tárgyalásos úton nem rendezhetőek, így a magyar vállalatoknak mindhárom termék előállítására *eleve* gazdaságtalan lenne. (A részletes árelemzésből kiderült, hogy a magyar termelői árrendszerben nagyobb a realizált tiszta jövedelem, mint a szovjet árképzésnél, így a magyar ár közelebb áll a – valós – fogyasztói árakhoz.) Az egyes eszközök gyártásfelkészülésének beható elemzésénél lényegében a KGST-együttműködés számos szimptomatikus problémája felszínre került.

A páncélozott harcjárműre szerelt rakétakilövő konténerből, valamint egy különálló ellenőrző műszerkocsiból álló *Sztrela* komplexum esetében óriási kihívást jelentett a rakéta előállítása. Ehhez gyakorlatilag hiányzott a teljes háttérpar (speciális kohászati anyagok, műanyagok, gumik, hajtóanyag stb.), így a gyártás kezdetben szovjet alkatrészimportra alapult volna. (Az önrávezető rakétafej gyártását az NDK végezte volna kooperációban.) Magyarországon nem létezett olyan méretű lőtér, ahol a rakétákkal a lövizsgálatokat el lehetett volna végezni, és a Szovjetunió sem kívánt lőteret biztosítani. Ráadásul a tagországok csak az 1972-ben bejelentett igényeik negyedére erősítették meg rendelési szándékukat (11 ezer helyett alig 3 ezer), amire még érdemesnek tűnt ugyan megszervezni a gyártást, de tovább rontotta a jövedelmezőséget. A hordozójármű kilövő állványos tornyának kisszerűségi előállítását a Gödöllői Gépgyárban ugyancsak megdobta volna a költségeket. Így összességében sok százmillió forintos dotációval lett volna csak biztosítható a gyártás.

A *BTR-70*-es páncélozott járművekből a Szovjetunió saját magának kívánt ren-

delni hazai kapacitásai túlterheltsége miatt. Így nyilvánvalóan alkatrészeket sem kívánt szállítani a magyarországi gyártáshoz, tehát azt döntően itthon kellett volna megszervezni. A tervezett évi 700 darabos gyártáshoz viszont számos speciális alkatrészt (műszerek, szivattyúk, szűrők-szellőzők, valamint sebességváltó stb.) egyszerűen nem vállalt a magyar háttérpar ilyen csekély mennyiségben. A gyártást fővállalkozóként irányító győri (Rába) Magyar Vagon- és Gépgyár két kisebb szombathelyi üzem átvételével tudta volna biztosítani a munkaerőt a gyártáshoz, ám mintegy 2,15 milliárd Ft fejlesztési kölcsön és költségvetési juttatás igénybevételével. Ehhez adódott volna a hazai kooperációs beszállítók további 140 milliós fejlesztési igénye (beruházás+forgóalapfeltöltés). Ezúttal már 90 000 rubeles termelői árat hozott ki a KGM, ami több mint duplája volt a szovjetek által fizetni kívánt maximális áraknak. Ilyen feltételek mellett irreálisnak ítélte a minisztérium a gyártás megszervezését. A BTR-ek kiesésével viszont ismét el kellett gondolkodni a hazai konstrukciójú PSZH továbbfejlesztési lehetőségeiről, hogy a Magyar Néphadsereg igényeit mi módon elégítsék ki.

A Vasziljok aknavető gyártásának lehetőségét korábban Magyarország kérte a Diósgyőri Gépgyár (DIGÉP) kapacitásainak (részleges) lekötésére. Az eszközt ekkor az EFE Technikai Testülete még nem rendszeresítette, így kezdetben csak szovjet rendeléssel lehetett számolni. A Szovjetunió saját maga egyelőre nem is kívánta megszervezni a gyártást, így a fejlesztést gyakorlatilag a diósgyőri gyártásindításnál szándékozott befejezni. Ám a DIGÉP 1978-ig tartóan újabb közlekedési megrendeléseket kapott (Sz-60-as gépágyúkra), 1979-től pedig a Gvozgyika lövegrészének gyártása elégséges feladatnak tűnt. Visszatáncolni mégsem lett volna szerencsés, így folyt az alkudozás a vételárról: az egymástól meglehetősen távol lévő, 15 ezer rubeles szovjet ajánlat és 30 ezres magyar igény között. A KGM 20–25%-os árdifferencia elérése esetén (exportár/termelői ár) a szovjet igény teljesítését javasolta – tartós exportdotáció vállalásával is.⁴⁰

A magyar fél a Sztrela-1M és a BTR-70 gyártásától való visszalépést a KGST HÁB 1974. október 14–18-i, várnai ülésén jelentette be – érthető szovjet és kelet-német rosszallástól kísérve. A rakéta- és páncélozott járműszállítások elmaradása miatt – a plenáris üléseken, illetve a delegációelnöki kétoldali megbeszéléseken – gyakorlatilag újra kellett tárgyalni az 1976–80-as tervidőszak magyar haditechnikai forgalmát. A Magyar Néphadsereg Sztrela-igényének kielégítését Lengyelországtól kérte azzal, hogy kész kooperációs együttműködésre. Magyarország jelezte kooperációs szándékát Románia felé is – a BTR-ekkel kapcsolatban. A magyar exportkiesést a Szovjetunió és más partnerek is híradástechnikai és műszeripari rendelésekkel pótolták százmillió nagyságrendben. Viszont Moszkva is az ármegállapodások eredményétől tette függővé végső rendelési kontingensei nagy-

ságát, mivel már a híradástechnikai termékeknél is (például R-155P Brusznika rádióvevő) árviata alakult ki. A Gvozgyika-kooperáció ügyében Bulgáriával aláírták a kétoldali jegyzőkönyvet a termelés 1978-as beindításáról. Az OT a várnai tárgyalások alapján az V. ötéves terv időszakára 650 millió rubel értékű export mellett, 758 millió haditechnikai importot prognosztizált – több mint 100 millió passzívummal. Kelet-német és csehszlovák relációban alakult csak ki magyar aktívum (146, illetve 38 millió rubel értékben), amelynek „kihozatala” érdekében a külkereskedelmi szervek hathatós intézkedését sürgette a tervhivatal. Ugyanakkor arra is emlékeztetett, hogy a szakosítások miatt Magyarországnak kötelező a partnerországok benyújtott igényeit kielégíteni, még ha a nullszaldót nem is sikerül kihozni. A kétoldali külkereskedelmi mérlegekben a haditechnikai szállítások nyomán előálló egyensúlytalanságokat tehát a civil áruforgalommal kellett megpróbálni helyrebillenteni.

A következő tervidőszak haditechnikai termelési és kölcsönös szállítási egyeztetésén túl az integráció erősítése érdekében foglalkozott a gyártásfejlesztés prognosztizációjával, valamint a tudományos kutató és kísérleti-konstrukciós munkák koordinációjával is. Érdeemi, sőt heves vita azonban a licencdokumentációk átadásának rendjében tervezett szovjet változtatások körül robbant ki. Amint azt Moszkva 1972 nyarán már jelezte, külön licenctérítést kívánt fizettetni a VSZ-en kívülre szállító tagországokkal, az üzlet értékének függvényében és az eladás pénznemében (többnyire dollárban). A szovjet elképzelés egyöntetű ellenkezést váltott ki, és mindössze annyiban értettek egyet a felek, hogy a tájékoztató dokumentációk változatlanul ingyenesen adandók át. A gyártási dokumentációk további átadásával kapcsolatban Moszkva új határozattervezet kidolgozását vállalta. Fontos megemlíteni még, hogy a HÁB elnöki posztján változás történt: a Szovjetunió delegációjának új vezetője, a Goszplan első elnökhelyettese, Georgij Alekszejevics Tyitov vette át V. Rjabikov vezérezredes helyét.⁴¹

A licencdíjak-jutalékok ügyében 1974 decemberében küldte meg a Szovjetunió új javaslatát. Moszkva álláspontja több vonatkozásban puhult: 5%-ban kívánta maximálni a jutalékot, az összes tagország által gyártott kézfegyverek és löszerek esetében eltekintett volna a díjaktól, továbbá térítésmentes maradhatott a dokumentációátadás – ha csak az átadónak szállít a gyártó (mint például a Vasziljok esetében), valamint a fejlődő országoknak és felszabadító mozgalmaknak nyújtott térítésmentes szállítmányoknál. Fenntartotta viszont igényét továbbra is az 1974. október (a HÁB 29. ülése) előtt átadott licenceknél is – kétoldali megállapodások körébe utalva a jutalék mértékét.⁴²

A licencdíjak ügye a KGST HÁB 1975. május 27–30-i leningrádi ülésén változatlanul heves indulatokat kavart, hiszen nem jelentéktelen összegek forogtak

⁴⁰ Jelentés a Sztrela-1M csapatlégvédelmi rakétakomplexum, a BTR-70 típusú páncélozott szállítójármű és a 82 mm-es Vasziljok automata aknavető gyártásbevezetésével kapcsolatos vizsgálatokról. 1974. szeptember 19., valamint a HB 4/251/1974. sz. határozata. 1974. szeptember 26. MOL XIX-A-16-aa 124. d.

⁴¹ Előterjesztés a HB-hoz. Jelentés a KGST HÁB 29/1974. sz. üléséről. 1974. november 27. MOL XIX-A-16-aa 124. d.

⁴² Jelentés a HB részére. A haditechnikai eszközök licenc- és gyártási dokumentáció új átadási rendje kialakításával kapcsolatosan. 1975. május 15. MOL XIX-A-16-aa 125. d.

kockán. A vita forrpointja a licencdíj visszamenőleges hatályú bevezetésére vonatkozó szovjet elképzelés volt, amelyet minden más tagország elfogadhatatlannak ítélt. A plenáris ülésen nem is született megegyezés, így a delegációvezetők és külkereskedelmi szakértők külön tanácskozáson próbáltak dűlőre jutni az ügyben. Románia külön jegyzőkönyvileg rögzítette, hogy nem tartja helyesnek a HÁB 29. ülése előtt megkapott licencek után térítést fizetni. A többiek visszavonták korábbi álláspontjukat, és elfogadták a szovjet javaslatot az alábbiak szerint:

- „A haditechnika gyártására vonatkozó licenceket a KGST HÁB által megerősített szakosítás alapján kétoldalú megállapodással térítésmentesen, vagy fizetés ellenében kell átadni a licenc műszaki-tudományos szintjének és értékének figyelembe vételével.
- Azon haditechnika gyártására vonatkozó licenceket, melyekre a bizottságnak nincs szakosítási ajánlása, alapján véve fizetés ellenében kell átadni.
- Azon haditechnika gyártására vonatkozó licenceket, amelyekből szállítás csak a dokumentáció-tulajdonos országba fog történni, térítésmentesen kell átadni. Emellett a dokumentációt átvevő ország saját szükségleteire gyárthat haditechnikát a licenc értékének kifizetése nélkül.
- A saját hadsereg ellátására, valamint a Varsói Szerződés országaiba történő szállításra előírányzott pisztolyok, géppisztolyok, golyószórók és gránátvetők, töltények, tűzérési lőszer, aknák és repülőbombák, valamint gázálcok gyártására vonatkozó licenceket alapján véve térítésmentesen kell átadni.
- A másik ország licence alapján gyártott vagy gyártandó haditechnika [...] harmadik országnak történő eladása esetén (a VSZ országai, valamint a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság, a Vietnami Demokratikus Köztársaság, a Mongol Népköztársaság, Kuba és a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság kivételével) az érdekelt országok közötti megállapodás alapján a leszállításra kerülő technika típusától és értékétől függően licencjutalékot kell fizetni az eladott termék összegének 5%-áig, transzferábilis rubelben vagy más, egyeztetett valutában.
- A licencjutalék nagyságát, a fizetés határidejét és egyéb feltételeket az országok közötti megállapodás alapján minden egyes esetben licencszerződésben kell megállapítani.
- A haditechnika fejlődő országoknak vagy nemzeti felszabadító mozgalmaknak történő térítésmentes szállítása esetén nem kell licencjutalékot fizetni.”

A határozat tehát explicite nem foglalt állást a térítési kötelezettség kezdődőpontjáról. A szovjet tárgyalási technikát mindenestre jól jellemzi az a momentum, hogy G. Szidorovics vezérezredes (a GKESZ elnökhelyettese) a Doró György vezérőrnaggyal (OT-elnökhelyettes) folytatott kétoldalú megbeszélésen szóban azt ígérte, hogy a Szovjetunió a korábban átadott, illetve a már jegyzőkönyvben rögzített haditechnikáért nem fog jutalékot kérni. Az új egyezményeknél pedig a termék műszaki színvonalától függő méltányos díjat kell csak fizetni.

Az 1976–80. évi kölcsönös szállítási egyezmények szinte minden relációban aláírás előtt álltak, csak a nemzeti öt éves tervek végső változatainak jóváhagyá-

sára vártak a felek. A KGST HÁB áttekintette az aktuális tervidőszak (1971–75) egyezményeinek realizálódását is: 90% feletti teljesítettségéről számoltak be a felek, sőt előteljesítésre is volt példa; elmaradás az újonnan gyártásba vett termékeknel fordult elő. A magyar hozzászólásból kiderült, hogy a partnerországokba irányuló haditechnikai export 75%-a szakosított termék volt (188,8 millió rubel értékben), további 15%-a pedig kooperációs szállítás (38,7 millió rubel értékben).

A haditechnikai gyártásfejlesztés prognosztizálásának metodikáját pontosította a bizottság. Az egységes anyagi kód (NEAK) alkalmazását rövidesen elindíthatónak ítélte a HÁB, mivel remény volt a kódolás 1975. évi befejezésére. Ezért kérte a nemzeti külkereskedelmi szerveket, hogy aktívan használják és alkalmazzák a kódokat.⁴³

4.4. Új árrendszer és egységesítési törekvések

Az 1974. októberi várnai KGST HÁB ülésen aláírt magyar–szovjet jegyzőkönyv alapján 1975 tavaszán és nyarán is folytatódtak a megbeszélések a *Vasziljok* aknavető áráról. Mindkét fél engedett a tárgyalások során: Moszkva akceptálni látott a magyar termelési költségeket, Budapest pedig szigorúan felülvizsgálta az árképzést, minek nyomán a szokásos 18%-os nyereségkulcsot 5%-ra csökkentették. Augusztusban a szovjet fél már a 20 000 rubeles árat sem tartotta elképzelhetetlennek, a Diósgyőri Gépgyár és a KGM azonban (28 ezres önköltségi ár mellett) 22 700 rubel alá nem kívánt menni – amint azt a Honvédelmi Bizottsághoz benyújtott jelentésben részletesen alá is támasztották adatokkal. A számítások szerint még az utóbbi ár esetén is félmilliárd forintot közelítő dotációval kellett öt éves távlatban kalkulálni. A HB ülésén Borbándi János elnök arra figyelmeztetett, hogy az aknavető gyártásának elvállalása immár politikai kérdés, nem lehet a gazdaságosságot túlzottan előtérbe helyezni. Csémi Károly altábornagy, vezérkari főnök egyenesen úgy vélte, hogy „ha a jelenlegi ítéletrendszerünkön nem változtatunk, akkor 5–6 év múlva oda jutunk, hogy a teljes hadifelszerelést importból kell biztosítani”. Doró György OT-elnökhelyettes pedig arra emlékeztetett, hogy „ha a Szovjetunió szállításainál – hivatkozva a magyar áremelési tendenciára – szintén emeléshez folyamodna, úgy gazdasági terheink ugrásszerűen növekednének. Ilyen meggondolás és gazdasági indokok alapján az OT úgy látja, hogy törekedni kellene a lehető legmagasabb ár elérésére, de semmi esetre sem szabad elutasítani a szovjet igények kielégítését.” A javaslatot elfogadva a HB végül 21 500 rubeles alsó árlimitet határozott meg a további külkereskedelmi tárgyalásokhoz.⁴⁴

⁴³ Előterjesztés a HB-hoz. Jelentés a KGST HÁB 30/1975. sz. üléséről. 1975. augusztus 8., valamint a 30/75. sz. jegyzőkönyv a [KGST Hadiipari Állandó] Bizottság harmincadik üléséről. Leningrád, 1975. május. MOL XIX-A-16-aa 125. d. Idézet helye: a jegyzőkönyv 5. sz. melléklete 1–2. o.

⁴⁴ Előterjesztés a HB részére: A 82 mm-es Vasziljok automata aknavető gyártására történő felkészülésről. 1975. augusztus 21., valamint a HB 1/259/1975. sz. határozta MOL XIX-A-16-aa 125. d.; továbbá Jegyzőkönyv a HB 1975. augusztus 28-án megtartott 259. üléséről. HL HB iratok 6. d. Idézetek helye: jegyzőkönyv 4. és 5. o.

Az árvita a KGST HÁB 1975. október 13–17-i balatonkenesei ülésének is központi témája volt. A különféle nemzeti árbázisok, a termelői és fogyasztói, valamint a belföldi és exportárak összehangolásának nehézségeire a fentiekben már számos példát láthattunk. Az 1973-as olajárrobbanás nyomán megugró nyersanyag- és tüzelőanyagárak idővel beépültek a késztermékek áraiba is, így a világpiacra széleskörű és általános drágulás ment végbe. A KGST-ben 1958-tól alkalmazott ún. *bukaresti árelv*nek éppen az volt a lényege, hogy kiszűrje a táboron belüli kereskedelemben a globális konjunkturális hatásokat. Ennek érdekében tervciklusokként, azaz csak ötévente igazították hozzá a KGST-n belüli árakat a világpiaci trendekhez. 1973 után azonban már nem lehetett figyelmen kívül hagyni az árak egyre gyorsuló változását, valamilyen követési mechanizmust kellett kidolgozni. A KGST VB 1975. január 21–23-i, moszkvai, 70. ülésén fogadta el az ún. csúszó átlagárak elvét: eszerint a mozgó átlag elve alapján, a megelőző öt év átlagát számítva, *évente* kellett megállapítani az árakat.⁴⁵ Az ötéves ciklusokra szigorú kontingenseket megállapító államközi egyezményeken alapuló KGST-kereskedelemben ez rendkívüli nehézségeket vetített előre. Ugyanis a csúszó árbázisra való áttéréssel nem erősödött a kapcsolat a belső, nemzeti árak és a külkereskedelmi árak között. A nyersanyagtermelők (legfőképpen a Szovjetunió) érdekeinek megfelelően viszont beengedett bizonyos világpiaci konjunkturális hatásokat – ami ellentmondott a korábbi árelveknek.⁴⁶

A balatonkenesei KGST HÁB ülésen a szovjet fél – nyilvánvalóan, mint a legnagyobb exportőr – határozottan ragaszkodott a csúszó árak bevezetéséhez a haditechnikai szállításoknál is. A bolgár, kelet-német, román és magyar delegáció a lehető legkisebb mértékű áremelést kívánta elfogadni, az 1971–75. évi szocialista árak alapján, és 1980-ig prolongálva. A bizottság plenáris ülésén nem is sikerült konszenzusra jutni, ezért külön munkabizottságban folyt a vita tovább. Egy bolgár elvi és egy román formai megjegyzéssel az alábbi elveket fogadta el végül a HÁB:

- a) az 1976–80. évekre vonatkozóan
 - a szerződéses árak módosításának nem szabad kihatnia a KGST tagállamok hadseregeinek haditechnikai ellátására;
 - az előző ötéves terv árain egyeztetett kölcsönös szállítások nómenklatúráján és naturális mennyiségein nem szükséges módosítani;
 - a tagállamok intézkedjenek annak érdekében, hogy iparuk legyen legalább olyan mértékben érdekelt a haditechnikai gyártmányok előállításában, mint a civil termékekében;
 - ugyanazon haditechnikai gyártmányok ára a KGST valamennyi tagállama számára egységes legyen.

⁴⁵ Kornai (1993) 378. o. és Honvári (2006) 441. o. Az MSZMP 1975. január 28-án jóváhagyta Lázár György beszámolóját a KGST VB 1975. január 21–23-i üléséről, de a beszámolót nem mellékeltek. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 656. d. e. 5. o.

⁴⁶ Csaba (1984) 81. o.

- b) Az 1976. évi árakat illetően
 - az 1971–75. évi átlag világpiaci árbázison kidolgozzák az 1976-ban érvényes árakat az első félév végéig;
 - az 1977–1980 között érvényes szerződéses árakat kétoldali egyeztetés nyomán módosítani lehet;
 - valamennyi szerződéses ár 1976. január 1-jétől lép érvénybe, az egyeztetésnek időpontjától függetlenül.

Bulgária a jegyzőkönyvhöz fűzött megjegyzésében leszögezte, hogy az árakat az 1971–75. évi bázison tartja szükségesnek képezni, és csak a nyersanyagok, az energia és a komplettáló termékek árváltozásait kell figyelembe venni.

A másik legfontosabb téma az 1976–80. évekre szóló haditechnikai termelési és szállítási tervek koordinálása volt, amely magyar szempontból kedvezően alakult. Az V. ötéves tervidőszakra biztosította a hadsereg ellátását, és a hazai hadiipar számára megfelelő fejlődési lehetőséget nyújtott. A HÁB – a Komplex Programból adódó többletfeladatok miatt – módosította, pontosította alapszabályát, amelynek új eleme volt, hogy a bizottság üléseinek a tagországok felváltva adnak otthont.⁴⁷

A KGST-szintű árviták és a kényszerű magyar visszalépés több szakosított termék gyártásának megkezdésétől arra indította a hazai pénzügyi apparátust, hogy részletesen elemezze a hadiipari termékek árképzését és gazdaságosságát. A Pénzügyminisztérium 12 olyan gépipari vállalatot vont be a vizsgálatba (az 1974. év adatait bekérve), amelyek a KGM haditechnikai termelésének 76%-át adták. E vállalatok átlagosan 15%-os árbevételarányos nyereséget realizáltak a hadiipari termelésükön, és az exportértékesítés gazdaságossága többnyire meghaladta a belföldi eladásokét. Állami exportdotációra két lőszéripari vállalatnak volt csak szüksége (Bakony Művek, Mechanikai Művek), mintegy 30 millió Ft értékben.⁴⁸ 1975-től viszont a termékstruktúra és a szabályozók változása miatt látható volt a nyereségszínvonal várható csökkenése. A KGST-ben a polgári áruforgalomban már 1975-től alkalmazták a csúszóárakat (azaz áremelés történt), a hadiipari relációban viszont nem. Így olyan helyzet állt elő, hogy a haditechnikát exportáló országok változatlan mennyiségű haditechnikai cikkért kevesebb polgári terméket kaptak. A Szovjetunió javaslatára – mint fentebb láttuk – 1976-tól a hadiipari árucserében is bevezették az új árképzést. Magyarország abban volt érdekelt, hogy importőrként ezt kevésbé érezze meg, exportőrként viszont érvényesíteni tudja áremelési törekvéseit. A szakosítás miatt az exportáló tagországok többnyire el tudták fogadtatni az importőrrel (a teljesen önellátó Szovjetunió kivételével) a megemelt árat, mivel más beszerzési lehetőség nem volt. Így viszont kettős árszint alakult ki: egy szov-

⁴⁷ Előterjesztés a HB-hoz. Jelentés a KGST HÁB 31/1975. sz. üléséről. 1975. december, valamint a 31/75. sz. jegyzőkönyv a [KGST Hádiipari Állandó] Bizottság 31. üléséről. Balatonkenese, 1975. október. MOL XIX-A-16-aa 127. d.

⁴⁸ A hadiiparban alkalmazott dotációkról és visszatérítésekről lásd részletesen: Germuska (2004) 141–153. o.

jet ár és egy másik ár a többi tagország közötti áruforgalomban – ami ellentétes volt a KGST HÁB 31/1975. ülésének határozataival is.

A Pénzügyminisztérium (PM) abban bízott, hogy a csúszóárakra való áttérés mérsékelni fogja az exportörök és importörök érdeellentéteit. Ugyanakkor a hazai ipar érdekében feltétlenül szükségesnek tartotta, hogy a szakosítás előkészítésénél és a távlati tervek egyeztetésénél „reális és elfogadható” exportárakat sikerüljön kialakítani. A szelektív iparfejlesztési politika ugyanis azt jelentette a PM értelmezésében, hogy a „hadiipari termékek gyártása egyidejűleg olyan mértékben védelmi, mint gazdaságossági kérdés.” Ezért csak olyan haditechnikai cikkek gyártásbevezetését támogatta a minisztérium, amelyeknél a „fejlesztés és gyártás gazdasági feltételei megfelelnek az általános gazdaságossági követelményeknek”.⁴⁹

A Hadiipari Kormánybizottság 1976. január 27-i ülésén teljes mértékben elfogadta a PM értékelését, és arra szólította az illetékes minisztériumokat: elemezzék a gyártási költségek csökkentésének, illetve az exportárak emelésének lehetőségeit, továbbá a szakosítási tárgyalások során komolyabb figyelmet szenteljenek az árinformációk tisztázásának. Rendszeres, évenkénti elemzést tartott ezen kívül szükségesnek a hadiipari termelés gazdaságosságának alakulásáról.⁵⁰

A KGST Alapszabálya módosítása, valamint a KGST HÁB ügyrendje és eljárási szabályzata pontosítása miatt 1976 márciusában a Hadiipari Kormánybizottság ügyrendjét is frissítették. A HKB napi működtetésével kapcsolatos előírásokat külön eljárási szabályzatba szedték, az ügyrend így a legfontosabb működési elvek gyűjteményévé vált. A testület összetétele és feladatköre nem változott, a fejlődő országok kapcsán annyival egészült ki, hogy közép- és hosszútávú koncepciókat dolgoz ki az együttműködés fejlesztésére.⁵¹

A Külkereskedelmi Minisztérium 1976 áprilisára állította össze a befejezett IV. ötéves terv haditechnikai áruforgalmi adatait. A 7. táblázat adataiból látható, hogy a középtávú keretegyezményekhez képest már az évente aláírt jegyzőkönyvek is kevesebb kiszállítást irányoztak elő, a behozatali igény viszont folyamatosan nőtt. A teljesítés során az export elmaradt a lehetőségektől, az import viszont meghaladta az előírányt is – leginkább szovjet relációban. Emiatt a haditechnikai külkereskedelmi szaldó öt év alatt 50%-kal romlott. Ugyanakkor az import-növekedés hátterében nemcsak előrehozott beszerzések húzódtak meg, hanem egyéb ügyletek: a HM 31,6 millió rubel értékű technikát kapott vissza, amelyet 1973-ban sürgősséggel Szíriának szállítottak ki, valamint 19 millió rubel értékű eszközt a Technika Külkereskedelmi Vállalat reexportált 27 millió dollár bevételt termelve.

⁴⁹ Jelentés a Hadiipari Kormánybizottság részére: a hadiipari termékek gazdaságossági, árképzési és szakosodási kérdéseinek vizsgálatáról. 1976. január. MOL XIX-F-6-ae 33. d. Idézetek helye: 15. és 16. o.

⁵⁰ 123/1976. sz. jegyzőkönyv a HKB 1976. január 27-én megtartott üléséről. MOL XIX-L-1-qqq 21. d.

⁵¹ Előterjesztés a HB részére. 1976. március 11., 10/265/1976. sz. HB határozat, valamint a HKB ügyrendje. MOL XIX-A-16-aa 127. d.

	Egyezmény			JEGYZŐKÖNYV			TELJESÍTÉS		
	EXPORT	IMPORT	SZALDÓ	EXPORT	IMPORT	SZALDÓ	EXPORT	IMPORT	SZALDÓ
Bulgária	14,2	24,1	-9,9	10,6	19,8	-9,2	8,2	22,0	-13,8
Csehszlovákia	92,3	53,5	+38,8	83,8	47,3	+36,5	83,7	46,7	+37,0
Lengyelország	64,7	73,5	-8,8	72,9	72,9	0	72,7	73,1	-0,4
NDK	147,0	6,0	+141,0	135,8	8,6	+127,2	129,5	9,5	+120,0
Románia	19,9	11,6	+8,3	19,0	16,5	+2,5	24,7	18,3	+6,4
Szovjetunió	20,0	335,0	-315,0	35,0	399,3	-364,3	31,7	410,3	-378,6
Összesen	358,1	503,7	-145,6	357,1	564,4	-207,3	350,5	579,9	-229,4

7. táblázat. A KGST tagországokkal lebonyolított haditechnikai áruforgalom értéke millió rubelben 1971 és 1975 között. Forrás: Jelentés a HB részére az 1971–75. évi haditechnikai árucseré-forgalmi Kormányegyezmények teljesítéséről a Varsói Szerződés országai vonatkozásában. 1976. április. MOL, XIX-A-16-aa 127. d. 2. o.

Az export elmaradása konstrukciós problémákra, árvitákra és visszamondásokra volt visszavezethető. Ennek ellenére rendkívül dinamikus nőtték a kiszállítások: csak 1975-ben annyi értékű haditechnikát adott el Magyarország külföldön, mint a teljes II. ötéves tervidőszakban (100 millió rubel), a III. ötéves tervhez képest pedig megduplázódott. (Lásd a 8. táblázatot – összevetve a 5. táblázatban ismertetett tervekkel is.)

	EXPORT	IMPORT					SZALDÓ
		HM	BM	KGM	EGYÉB	ÖSSZESEN	
1961–65. tény	100,0	343,5	3,0	35,3	1,8	383,6	-283,6
1966–70. tény	164,2	213,3	4,2	55,0	4,1	272,6	-108,4
1971–75. tény	350,5	409,4	9,9	128,8	37,8	579,9	-229,4

8. táblázat. A KGST tagországokkal lebonyolított haditechnikai áruforgalom értéke millió rubelben 1961 és 1975 között. Forrás: Uo.

Kétharmad részben 1970 után gyártásba vett, korszerű technikát exportáltak az iparvállalatok, és mind jelentősebb részarányt (28%) tettek ki a kooperációs szállítások (alkatrészek, részegységek). Átalakulóban volt az exportcikkek struktúrája is: 1971–75 között 12 százalékponttal többet, immár 67%-ot tettek ki a munkaigényes kategóriába sorolt híradástechnikai cikkek és műszerek, és hasonlóan csökkent a járművek, fegyverek és lőszeres – azaz az anyagigényes termékek – külföldi eladása. A behozatal döntő részét ezzel szemben az utóbbiak tették ki – harckocsik, repülőgépek, rakéták stb. A 7. táblázat adatait áttekintve az is szembeötlő, hogy a haditechnikai áruforgalom Szovjetunió nélküli részét tekintve 150 millió rubel eredményt lehetett elkönyvelni, bizonyos eszközöket azonban csak szovjet relációból lehetett beszerezni – deficitet okozva.⁵²

Éppen ennek a tetemes negatív szaldónak a ledolgozása érdekében volt szükség

⁵² Jelentés a HB részére az 1971–75. évi haditechnikai árucseré-forgalmi Kormányegyezmények teljesítéséről a Varsói Szerződés országai vonatkozásában. 1976. április. MOL XIX-A-16-aa 127. d.

például a *Vasziljok* aknavetők – akár állami dotációt igénylő – szovjet exportjára. A KKM bizakodva összesítette 1976 májusában az V. ötéves tervidőszakra kötött haditechnikai kormányegyezményeket, amelyek 63%-os forgalomnövekedést (!) irányoztak elő. Szovjet relációban a magyar export *hatszoros* emelkedésével számoltak, amely még így is csak egyharmad részben volt képes ellentételezni a 600 millió rubelt közelítő importot. A végleges árak megállapítására azonban még nem került sor – erre június 30-ig volt lehetősége a tagországoknak.⁵³

A tervezett haditechnikai áruforgalom egytizedét közelítő 1976. évi szovjet–magyar kölcsönös szállítási jegyzőkönyv nyár eleji aláírásakor Moszkva belement bizonyos árkorrekciókba: például a magyar kivitelben jelentős tételt képviselő *Brusnyika* rádióvevőnél beleegyezett az áremelésbe – amely így 2,5 millió rubellel emelte az export értékét. Ugyanakkor a szállításokat még mindig az 1971–75. évi árszinten számították – így egyáltalán nem lehetett azokat véglegesnek tekinteni.⁵⁴

A Honvédelmi Bizottság a szovjet–magyar jegyzőkönyv jóváhagyásával egy időben, július 29-i ülésén tárgyalt a fejlődő országokba irányuló export helyzetéről. Alacsony bázisról indulva, exponenciálisan nőtt a kivitel a közel-keleti válság kieleződése és az 1973-as háború nyomán: 1971–75 között szállított haditechnika értéke nyolcszöröse volt (91 millió dollár) az előző ötéves időszakénak. (A részletes adatokat lásd a 9. táblázatban.)

RELÁCIÓ	1971	1972	1973	1974	1975	ÖSSZESEN
Szíria	4,6	6,1	3,0	0,9	0,4	15,0
Irak	–	1,9	8,6	21,5	25,6	57,6
Egyesült Arab Köztársaság (Egyiptom)	9,3	0,9	–	–	–	10,2
Libanon és Dubai Arab Emírátság	–	–	–	–	3,6	3,6
Bulgárián keresztül harmadik országoknak	–	–	0,3	2,2	2,2	4,7
Összesen	13,9	8,9	11,9	24,6	31,8	91,1

9. táblázat. A tőkés devizában 1971–75. között lebonyolított magyar haditechnikai export értéke relációnként; millió dollárban. Megjegyzés: az ugyancsak dollár-elszámolású, Jugoszláviába szállított 2,1 millió dollár értékű szállítást nem tartalmazza a táblázat. Forrás: Jelentés a HB részére – A speciális termékek 1971–75. évek közötti években történt exportjáról, valamint az 1976–1980. tervidőszakra előirányzott szállításokról a fejlődő országok viszonylatában. 1976. július 21. Melléklet. MOL, XIX-A-16-aa 128. d.

⁵³ Jelentés a HB részére – Az 1976–1980. évek közötti haditechnikai árucseréforralmi Kormányegyezmények aláírásáról a Varsói Szerződés tagországai vonatkozásában. 1976. május 13. MOL XIX-A-16-aa 128. d.

⁵⁴ Jelentés a HB részére – A haditechnikai termékek 1976. évi kölcsönös szállítására vonatkozó Szovjetunió–Magyar Népköztársaság kormányjegyzőkönyv aláírásáról. 1976. július 21. MOL XIX-A-16-aa 128. d.

A Külkereskedelmi Minisztérium – és vele egyetértésben a HB is – további exportexpanziót szorgalmazott a fejlődő országok irányába: 1980-ig mintegy 130–150 millió dollár haditechnikai árbevételt célzott meg. Számos piaci és koordinációs nehézséggel kellett ugyanakkor szembenézni: a harmadik világbeli partnerek sűrűn változtatták igényeiket, gyakran azonnali szállítást kértek, versenyeztették a lehetséges szállító szocialista országokat és a legkedvezőbb feltételeket kínálótól vásároltak végül – mindez igencsak rugalmas hozzáállást igényelt, mobilizálni kellett a néphadsereg és a Munkásőrség raktárkészleteit is stb. Másrésről a Szovjetunió licenctulajdonosként számos korszerű katonai rádiótípus eladását tiltotta meg Magyarországnak a fejlődő országok irányában, más termékek eladásánál pedig 1976. január 1-től fizetni kellett az 5%-os licencdíjat. Így egyre nagyobb jelentőséget nyertek a hazai fejlesztésű híradástechnikai termékek (például a rádiófelderítő berendezések), valamint a katonai kiképzési eszközök stb. A jelentés összeállításakor a Technika Külkereskedelmi Vállalat már 73,8 millió dollár értékű szerződésállománnyal rendelkezett 1976–78. évekre, joggal bízhatott tehát minden hazai szereplő az optimista forgatókönyvben. A gyorsabb reagálás érdekében a HB (ismételten) utasította a KKM-et: vizsgálja meg egy központi raktárkészlet felállításának lehetőségét.⁵⁵

A KGST partnerországok ugyancsak jelentős árucseréforralomnövekedéssel számoltak az egymás közötti haditechnikai szállításokat illetően. A *KGST HÁB 1976. június 1–4-i lipcsei ülésén* elhangzott beszámolók szerint az export össz nagyságrendjét 59%-kal kívánták emelni 1976–1980 között, így a kisebb tagországok ellátási részesedése tovább erősödhetett 48,4%-ra (az 1971–75. évi 45,8%-ról) – még inkább tehermentesítve a Szovjetuniót. Növelni kívánták a felek a kooperációs gyártás volumenét is: a tervidőszakban mintegy 1,5 milliárd rubel értékű kooperációs szállítást terveztek, amelyből 1,2 milliárdot a szovjet alkatrészek, részegységek, fődarabok tettek ki. A bizottság működési szabályzatán a 31. ülésen eszközölt változtatásokat átvezették az eljárási szabályzaton is. Tekintettel a HÁB megalakulása 20. évfordulójának közeledtére, a bizottság javaslatokat kért a tagországoktól, hogy milyen módon emlékezzenek meg az alkalomról.

A csendes csordogáló bizottsági ülésszak alatt külön delegációvezetői értekezletre került sor, ahol viszont G. A. Tyitov HÁB-elnök (a Goszplan első elnökhelyettese) nem éppen ünnepi hangvételű hozzászólásban bírálta a szervezet munkáját. Doró György vezérőrnagy, magyar delegációvezető jelentése szerint Tyitov „nincs megelégedve érdemi, tartalmi vonatkozásban a Bizottság tevékenységével, melyben az utóbbi években elég sok formai elem, bürokratizmus, adminisztratív jelenség merült fel. Ugyanakkor a lényeges kérdések, mint például a haditechnikai gyártásszakosítás, a kooperáció, az új termékek kifejlesztése, az árkérdések megoldása stb. csak nagyon lassan megy, sok időt vesz igénybe, s mindez végül

⁵⁵ Jelentés a HB részére – A speciális termékek 1971–75. évek közötti években történt exportjáról, valamint az 1976–1980. tervidőszakra előirányzott szállításokról a fejlődő országok viszonylatában. 1976. július 21., valamint a HB 7/269/1976. sz. határozata. MOL XIX-A-16-aa 128. d.

kihat az országok hadiiparának fejlődésére, a fegyveres erők haditechnikával történő ellátására, a hadseregek védelmi képességére. Megállapodás történt, hogy minden delegáció kialakítja ezzel kapcsolatos észrevételeit, javaslatait, és azokat a soron következő ülésen megvitatják." Az egyébként jogos bírálatok kissé furcsán hangozhattak azon ország képviselőjétől, amely nem állt ki korábban a magyarok, lengyelek, csehszlovákok által javasolt reformok mellett. Ezt finoman, de jelezte is a magyar delegáció, a „többivel azonosan”: „a Bizottság speciális jellegéből kifolyólag munkájában döntő jelentőségű a Szovjetunió delegációjának, a Bizottság [szovjet] elnökének, valamint a Hadiipari Osztálynak a szerepe.” A magyar választervezet kidolgozását 1976 augusztusában meg is kezdődött a Hadiipari Kormánybizottság irányításával.⁵⁶

A kormánybizottság és az OT Általános Szervezési Főosztálya 1976. október 13-ára készült el a KGST HÁB 20 éves tevékenységének átfogó értékelésével. A kidolgozott hozzászólás-tervezet a korábbi években megszokott, alapvetően lojális, mérsékelt bíráló, finoman kezdeményező stílusban íródott – nyilván a minél szélesebb támogatás megszerzése érdekében.

A magyar értékelés szerint a HÁB 20 éves munkája nagyban hozzájárult a Varsói Szerződés tagországai védelmi képességeinek fokozásához. A tagországokban a legkorszerűbb fegyvereket és eszközöket is előállítani képes ipar alakult ki, amelynek továbbfejlesztésére komoly szellemi és anyagi erőfeszítéseket tettek. Magyarországnak számára a középtávú tervek egyeztetése és a szakosítás lehetővé tette, hogy „céltudatosan és tervszerűen (védelmi és iparfejlesztési célkitűzéseink összhangját megteremtve) tudjuk fejleszteni hadiiparunkat”. Különösen a hadi-híradástechnikai ipar kialakulásában és megerősödésében volt jelentős szerepe a szakosításnak, ily módon – bizonyos szegmensekben – akár az egész VSZ ellátására képes kapacitások épültek ki. A rádiófelderítési eszközöknél a specializáció nyomán olyan fejlesztési és gyártási bázis létesült Magyarországon, amely a Szovjetunió kivételével az összes tagország igényét képes kielégíteni.

A partnerországoknak és különösen a Szovjetunióknak szóló köszönetnyilvánítások után következett aztán a problémák felsorolása. Az OT a legsúlyosabb gondnak az alapvető elvi határozatok nem elég következetes végrehajtását ítélte, és javasolta felülvizsgálni a prognosztizálással, a szakosítással, a licenc-dokumentáció átadással stb. kapcsolatos szabályozást. A szakosítási munkacsoportban igen hosszadalmas volt egy-egy termék(csoport) specializálásának kidolgozása, és az egyeztetések elhúzódása sokszor az érdekelt tagország gyártásfelkészülését hátráltatja. Magyar szemszögből élesen jelentkezett a jövedelmezőség kérdése is: „Úgy véljük, hogy a hadiipari együttműködések szervezésének vizsgálatánál a védelmi és műszaki feltételek mellett mindenkor megfelelő súlyt kell adni a gazdasági feltételek tisztázásának is.” A szakosított termékeknél, különösen a híradástechnika és elektronika területén, egyre nehezebb volt az alkatrészek importja. A tag-

országok egyrészt nem szenteltek kellő figyelmet a korszerű alkatrészek fejlesztésének és gyártásának, másrészt a specializáció elhúzódása miatt a berendezésekbe már elavultnak számító alkatrészeket kellett továbbra is beszerezni (gyártatni és importálni). A magyar fél szerint az alkatrészgyártás szakosításával nyílhatott esély a gazdaságos fejlesztés és termelés megteremtéséhez, a KGST Rádióelektronikai Állandó Bizottságát is bevonva az egyeztetésekbe.

Ugyancsak komoly hiányosságként rótta fel az OT a feladatok súlyozásának hiányát: jelentéktlenebb részkérdésekkel (mint például korrózióvédelem, dokumentációk mikrofilmzése stb.) hosszasan foglalkoztak a HÁB munkaszervei, miközben az integráció szélesítésével kapcsolatos alapkérdések tisztázására nem maradt elegendő idő (közös termelői kapacitások, a hadseregek ellátására kiható kereskedelem-politikai kérdések, a VSZ tagországokon kívüli szállítások, az árképzés elvei stb.). A részkérdéseken dolgozó munkacsoportokat ritkábban számoltatta volna be az OT, így tehermentesítve az ülésszakok túlsúlyolt napirendjét (a 3-4 napos tanácskozásokon rendre 14–16 napirend került sorra).

A KGST Titkársága Hadiipari Osztályának munkáját úgy kívánta volna hatékonyabbá tenni a magyar javaslat, hogy az a tagországok képviselőit rendszeres tanácskozásra hívná, illetve sűrűbben konzultálna a nemzeti szervezetekkel. Így a különböző metodikák, munkatervek, szabályzatok összeállítása gördülékenyebb lehetne, és a HÁB elé már csak az előzetesen egyeztetett javaslatok kerülnének. Az OT a következők szerint summázta véleményét: „A VSZ tagországainak védelmi képessége fokozása érdekében a KGST HÁB tevékenységének továbbfejlesztését, a munka javítását abban látjuk, hogy a szocialista gazdasági integráció komplex programjában rögzített célkitűzések elérésére és az ezzel kapcsolatos feladatok megoldására kell elsősorban a jövőben a Bizottságnak koncentrálnia figyelmét a tevékenységi terület specifikus jellegének figyelembevételével.” A Honvédelmi Bizottság elnöki hatáskörben hozott határozat formájában hagyta jóvá a dokumentumot, mivel a testület csak 21-én ülésezett, a KGST HÁB viszont már 19-én megkezdte tanácskozását.⁵⁷

Az 1976. október 19–22. között Wrocławban megtartott 33. HÁB ülésszak azonban nem igazán hozott változást a korábbi munkastílusban és -menetben. N. V. Faggyejev, a KGST Titkárságának titkára levélben üdvözölte a 20. évforduló alkalmából a HÁB-ot, G. A. Tyitov bizottsági elnök értékelő jelentését pedig tudomásul vette a testület. Jubileumi okleveleket és emlékérmeket osztottak ki a bizottság munkájában résztvevő és azt segítő szakembereknek, delegációvezetőknek és tagoknak. A KGST XXX. ülésszaka határozatai alapján megkezdődött az 1981–85. évi haditechnikai gyártási és kölcsönös szállítási tervek egyeztetésének előkészítése. Ezenkívül a bizottság tárgyalta következő évi munkatervéről, a Nemzetközi Egységes Anyagi Kód helyzetéről, a korrózió elleni védelem rendszeréről,

⁵⁶ Jelentés a KGST Hadiipari Állandó Bizottság 32/76. számú üléséről. 1976. augusztus 10. MOL XIX-A-16-aa 128. d. Idézet helye: 9–10. o.

⁵⁷ Előterjesztés a Honvédelmi Bizottsághoz a KGST HÁB tevékenységének értékelése tárgyában készített magyar hozzászólásról. 1976. október 13., valamint a HB 2/272/1976. sz. határozata. MOL XIX-A-16-aa 129. d. Idézetek helye: 2–3., 4., 7. o.

a műanyagok bevezetéséről a haditechnikai gyártásban, a műszaki dokumentációk mikrofilmezésének eredményeiről, a komplettáló termékekkel való ellátás rendjéről, az új haditechnikai termékek nagyjavításának megszervezéséről, a fokozott teljesítményű lőporok és robbanóanyagok kidolgozásáról, a *MiG-21-es* repülőgépek tartalékalkatrész-ellátásáról, valamint a páncélcélok új vágási és hegesztési módszereiről. A jegyzőkönyvben gyakorlatilag semmi nyomát nem lelmi annak, hogy kritikák érték a bizottság munkáját, csak bizonyos napirendeknél találunk jegyzőkönyvi különvéleményeket Romániától.⁵⁸

Az ülésszak alatt tartott delegációvezetői értekezletről csak Doró György vezérőrnagy külön jelentéséből értesülhetünk. A megbeszélésen egyrészt egyetértés alakult ki, hogy az új haditechnikai termékek növekvő bonyolultsága miatt fokozni kell a nemzetközi kooperációs együttműködést. Másrészt több delegáció megismételte korábbi bírálatát, hogy az ülésszakokon fontos kérdéseket nem tudnak kellő részletességgel megtárgyalni a túlsúlyolt napirend miatt. Egyik megoldásnak az ülésszakok közötti, rendszeres delegációvezetői értekezletek visszaállítását tartották a résztvevők.⁵⁹

A VSZ Politikai Tanácskozó Testülete 1976. november 25–26-i bukaresti ülésén jelentős haditechnikai fejlesztési programot fogadott el.⁶⁰ A PTT az Egyesített Fegyveres Erők állapotát és előző évekbeli fejlesztését áttekintve – szovjet iniciatívára – jelentős további beszerzéseket javasolt a tagországoknak: a felek „célszerűnek tartják, hogy minden szövetséges hadsereg rendelkezzen a legkorszerűbb fegyverzeti és haditechnikai fajtákkal ellátott egységekkel (alegységekkel), a kádereknek az új technikára való kellő idejű kiképzése, az új technika harci alkalmazási és üzemeltetési tapasztalatainak megszerzése érdekében”.⁶¹

A határozat nyomán a VSZ Honvédelmi Miniszterek Bizottsága Szófiában tartott IX. ülésén napirendre tűzte a fejlesztés feltételeinek megvitatását. A NATO tagállamainak felkészültségét elemezve a miniszterek arra a következtetésre jutottak, hogy a VSZ haditechnikai fejlesztéseinek és gyártásának fokozottabb összehangolása „az élet által parancsolólag megkövetelt fontos feladat”. I. A. Fabrikov mérnök altábornagy, az EFE Technikai Testületének vezetője előterjesztése nyomán egyetértés alakult ki, hogy – a KGST HÁB-bal együttműködve –, „lépéseket kell tenni a fegyverzet és haditechnika egységesítésének további folytatására és a szabványosításra”. D. F. Usztyinov marsall, a Szovjetunió honvédelmi minisztere

azzal dicsekedett kollégáinak, hogy „az egységesítés és szabványosítás gyökeres megjavításával ebben az ötéves tervben 10 milliárd rubel megtakarítását tervezik; jelentős mértékben növelni kívánják a hadiipar termelékenységét; egységes, legjobb minőségű korróziógátló anyagok alkalmazásával két-háromszorosára növelik az anyagok élettartamát; a hadseregben használt üzemanyagféleségek számát egyharmadára csökkentik, s ezzel nagymértékben megkönnyítik a béke és háborús ellátását; a hadseregben alkalmazott gépjárművek típus-számát jelentősen csökkentik, s alkatrészeiket, de különösen rakfelületüket tipizálják. Mindezeket csak kezdeti lépésnek tekintik, – hangzott a szovjet iránymutatás – s további határozott intézkedésekkel [...] kívánják a folyamatot meggyorsítani.”

A Honvédelmi Miniszterek Bizottsága úgy ítélte meg, hogy 1980-ig a folyó ötéves tervben biztosított az egységesítés végrehajtása, az 1981 utáni fejlesztési koncepciók és tervek kialakításához viszont szükséges az EFE TT irányításával egyeztetéseket folytatni: technikai bemutatókon tanulmányozni a rendszeresítésre ajánlott fegyverzetet és technikai eszközöket, majd a Technikai Testület kidolgozza fejlesztési ajánlásait. A haditechnikai szabványosítás ügyében a KGST megfelelő állandó bizottságától várt lépéseket a testület. Külön szervezet létrehozását is szükségesnek ítélték: „az EFE TT keretében egy – mintegy 35–45 fős – szervezet jöjjön létre, amely a nemzeti parancsnokságokkal – ahol ugyancsak kialakítják e feladatok végzésének szerveit – szoros együttműködésben fő feladatként végzi a haditechnikai eszközök szabványosításával kapcsolatos követelmények kidolgozását, és azok érvényesítésére irányuló munkálatokat. A szervezet struktúráját és funkcionális feladatait az EFE Technikai Testület dolgozza ki, egyeztesse a tagországok Honvédelmi Minisztériumaival, majd munkájáról folyamatosan számoljon be az EFE Katonai Tanácsának és a Honvédelmi Miniszterek Bizottságának.”⁶²

A magyar fél 1976. december 30-án kézhez is kapta a VSZ EFE Főparancsnokság ajánlását, amelyben tételesen rögzítették a Magyarországgal szembeni fejlesztési elvárásokat: a vadászgépek, harci helikopterek, harckocsik, kételtű páncélozott harcjárművek, önjáró lövegek hadrendbe állítását irányozták elő. A HM és az OT számításai szerint az ajánlások teljes mértékű megvalósítása 16 milliárd Ft többletkiadással járt volna (ez a Magyar Néphadsereg egyévi működési kiadásait meghaladó összeg volt ekkor), ezen belül +390 millió rubel haditechnikai importtal járt volna. 1977 márciusában – tekintettel a nemzetgazdaság sanyarú helyzetére⁶³ – Czinege Lajos honvédelmi miniszter szerényebb, de még elfogadható

⁵⁸ 33/76. sz. jegyzőkönyv a KGST HÁB 1976. október 19–22. között Wroclávban [sic!] megtartott harmincharmadik üléséről. MOL XIX-A-16-aa 129. d.

⁵⁹ Jelentés a KGST HÁB 33/76. számú üléséről. 1976. november 30. MOL XIX-A-98 105. d. 192.

⁶⁰ Az MSZMP PB számára készült általános politikai beszámolót lásd: MOL M-KS 288. f. 5. cs. 706. d. e. 13–22. o.

⁶¹ Jelentés az MSZMP PB-nek a hadseregfejlesztés kérdéseiről. 1977. március 18. Az MSZMP PB 1977. március 22-i ülésén MOL M-KS 288. f. 5. cs. 714. d. e. 163. o. Az EFE Főparancsnoka „A PTT 1969–1974. években tartott ülésein a VSZ katonai szervezetének tökéletesítésével kapcsolatban hozott határozatok végrehajtása. Az Egyesített Fegyveres Erők állapota és fejlesztése” című beszámolójának téziseit lásd: HM KI 3/33/162.

⁶² Jelentés a VSZ tagállamai Honvédelmi Miniszterek Bizottsága Szófiában tartott IX. üléséről. 1976. december 22. BM KI Miniszteri közvetlen iratok 1976/233. Idézetek helye: 3., 4. és 5. o.

⁶³ A külkereskedelmi árák változása miatt Magyarország 1972–76 között mintegy 92 milliárd Ft nagyságrendű veszteséget szenvedett el. Az importált energiahordozók, nyers- és alapanyagok, valamint a korszerű technológiák ára tovább növekedett, eközben a magyar exporttermékek ára nem követte ezt a trendet. A hiányt konvertibilis valutában felvett hitelekkel pótolták, és gyorsan nőtt az ország eladósodottsága. Előterjesztés a Politika Bizottsághoz: A hosszú távú külgazdasági politika irányelvei. 1977. március. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 715. d. e. 29–71. o. A világgazdasági válság Magyarországra gyakorolt hatásairól lásd: Honvári (2006) 459–463. o.

pluszfejlesztésre tett javaslatot az MSZMP PB-nek. A megemelt beszerzések 9–10 milliárd Ft költségkihatását (ezen belül 230 millió rubel import) a PB kényszerűen elfogadandónak ítélte március 22-i ülésén. Minderre úgy látott lehetőséget a magyar pártvezetés, ha a Szovjetunió 6,4 milliárd Ft (180 millió rubel) hitelt nyújt, mert a haditechnikai árak emelkedése már egyébként is milliárdos többletkiadással járt.⁶⁴

Miközben a beszerzések növeléséhez kellett a tagországoknak új forrásokat előteremteniük, szabályos árháború dúlt közöttük: a korábban előírt június végi határidőre nem sikerült befejezni az 1976. évi szállítási árak egyeztetését, egyes országok még elképzeléseiket is két hónap késéssel adták át partnereiknek. Árkorrekció helyett tetemes áremelésekkel szembesült Magyarország is: a nagyban exportálók, illetve az anyagigényes termékeket gyártók drasztikus lépéseket terveztek – Lengyelország átlagosan 54%-kal, Csehszlovákia 51%-kal, Bulgária 46%-kal kívánta haditechnikája árait emelni. A Szovjetunió ugyancsak jelentős, 18–21%-os áremelést jelentett be az egyes országok felé. Ezt Magyarország már 1976 júniusában elfogadta volna, ám Moszkva az ártárgyalások minden partnerrel való lezárásáig nem kívánt megállapodni Budapesttel sem. A további egyezkedések során Varsó, Prága és Szófia is mérsékelte elképzeléseit, viszont szeptember elején Moszkva 22–25%-ra emelte árszint-javaslatát.

1976. szeptember 22-én aláírták a szovjet–magyar árkorrekciós megállapodást: a szovjet import átlagosan 22,2%-kal, a magyar export 11,6%-kal drágult. November közepéig csak Csehszlovákiával sikerült még egyezsége jutni (a csehszlovák import áremelkedése 28,7%, a magyar exporté 22,7% lett), mert a többiek előbb Moszkvával kívánták véglegesíteni az árakat. A tárgyalások eredményeit jelentésben összegző KKM szerint a korrekciók miatt 1976-ban 27,1 millió rubellel, 1977-ben pedig várhatóan 20,6 millióval emelkedett a KGST haditechnikai áruforgalom deficitje. Kedvezőbb pozíciókat azért nem lehetett a KKM megítélése szerint kiharcolni, mert a magyar speciális kivitel 80%-a munkaigényes termék (híradástechnika stb.), míg a behozatal 70%-a anyagigényes gyártmány, amelynél erőteljesebben számítottak a világpiaci nyersanyagár-mozgások.⁶⁵

A kemény alkudozás korántsem zárult le: 1977. február közepéig, amikor a Kül-

⁶⁴ Jegyzőkönyv az MSZMP PB 1977. március 22-én megtartott üléséről. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 714. ő. e. A kérdés bizottságbeli vitájából két momentumot feltétlenül érdemes megemlíteni. Losonczi Pál, az Elnöki Tanács elnöke annak megjegyzésével támogatta a javaslat elfogadását, hogy „erre szükség van, de vannak más fegyverek is, amikkel hadakozhatunk a békés egymás mellett élés elveinek megvalósításáért”. A szovjet blokkon belüli egyirányú információáramlást világosan mutatja Czinege Lajos honvédelmi miniszter hozzászólása, aki a következőket válaszolta a többi szocialista ország katonai kiadásait firtató kérdésre: „Őszintén meg kell mondani, egymásról mi információt a londoni stratégiai intézet [International Institute for Strategic Studies] kiadványaiból szerzünk. Nem megbízható forrás, 90–95%-os pontossággal. Így van ez még a létszámmal is.” Uo. 17. és 16. o.

⁶⁵ Előterjesztés a HB részére – A KGST HÁB 31. ülésén a hadiipari termékek 1976. évi szerződéses árai korrekciójáról szóló határozat végrehajtásának helyzetéről. 1976. november 12. MOL XIX-A-16-aa 129. d.

kereskedelmi Minisztérium ismételten beszámolt az ártárgyalások állásáról a Honvédelmi Bizottságnak, még Bulgáriával, Romániával és az NDK-val sikerült tető alá hozni a megállapodást. Csehszlovákia és Lengyelország az általuk gyártott harckocsik árát 54%-kal tervezte megemelni a gépipari termékek általános ár-növekedésére hivatkozva; a magyar fél 36%-ot tartott elfogadhatónak. A Magyar Néphadsereg ellátásának biztonsága érdekében a partnerek leszállították ugyan a harckocsikat és más eszközöket ideiglenes áron, a különbséget későbbi megtérítésének igényével. Varsó különösen megmakacsolta magát: miután a 6 legfontosabb tétel árában nem sikerült dűlőre jutni (az Sz-5M típusú rakétáknál például 60%-os emelést kívánt érvényesíteni), elzárkózott a többi termék árának rögzítésétől is. A tárgyalásoknál a specializáció – a korábbi jóslatoknak megfelelően – rontotta az alkupozíciókat, hiszen például az előbb említett rakétát sem tudta Magyarország mástól beszerezni.

Budapest olyan megoldással is kísérletezett, hogy a civil gépipari termékeknel kölcsönösen kialakított árstopot (az 1976. évi áruforgalomba került cikkek árát nem változtatják 1977-ben) a haditechnikánál is érvényesítse, ettől azonban a partnerek mereven elzárkóztak. Mindezek alapján a KKM 1980-ig tartóan évenként további 5–5%-os áremelkedést feltételezett az importnál és 3–5%-ot az exportnál. Ezen optimista forgatókönyvvvel számolva, a teljes ötéves haditechnikai áruforgalmat tekintve a KGST-import 37,2%-kal kerülhetett többbe, miközben az exportért csak 24,5%-kal több bevételt remélhetett az ipar. A KKM e feltételek teljesülése esetén 80%-os nemzetgazdasági szaldóromlással számolt: a haditechnikai árucserre forgalom deficitje 191,7 millió rubel helyett 343,5 millióra rúghatott.

A Honvédelmi Bizottság a jelentést azzal a feltétellel vette tudomásul, hogy a Hádiipari Kormánybizottság a KGST HÁB soron következő ülésén javaslatot nyújt be: a hadiipari termékek árát ötévenként legfeljebb egyszer-kétszer vizsgálják felül, és nem évente.⁶⁶

Ha készült is ilyen előterjesztés, a KGST HÁB 1977. május 24–27-i brassói ülésén nem vették napirendre az ügyet. Az ülésszak egyik fő témája ehelyett a T-72-es harckocsi gyártásának és alkatrész-beszállítói kooperációinak, illetve a szárazföldi csapatok automatizált irányítási rendszere (PASZUV) gyártásának megszervezése volt.⁶⁷ A korábbi szakosítási döntések nyomán a harckocsigyártást Csehszlovákia és Lengyelország vállalta, ugyanakkor kooperációs igényt (érdekeltséget) jelentett be Bulgária, Magyarország, az NDK és Románia. A PASZUV-rendszert illetően a szovjet tájékoztatóból egyértelműen kiderült, hogy kifejlesztése és megvalósítása legalább 5–7 évet vesz igénybe. Bonyolult címe ellenére igencsak fontos napirend volt a KGST-tagországo kból beszerzésre kerülő licencek alapján gyártandó hadi-

⁶⁶ A hadiipari termékek árainak 1976-ban történt korrekciójáról, valamint az 1977–1980. évekre várható kihatásairól. 1977. február 15., valamint a HB 2/276/1977. sz. határozata. MOL XIX-A-16-aa 130. d.

⁶⁷ Polevaja Avtomatizirovannaja Szisztjema Upravlenijja Vojszkami, azaz Tábori Automatizált Csapatvezetési Rendszer.

technikai termékek gyártásának komplettáló termékekkel való ellátására vonatkozó általános elvek elfogadása. Ez egyebek mellett előírta, hogy a licencadónak és licencátvevőnek meg kell egyeznie a gyártáselsajátítás és a sorozatgyártás időszakára is az alkatrészek és komplettáló gyártmányok szállítási rendjében. Azaz a licencadó rögzítette, hogy mit és mennyi ideig hajlandó szállítani a gyártáshoz. (A Szovjetunió haditechnikai cikkek százainak gyártását adta át a partnerországoknak, és elvárta tőlük, hogy a szükséges alkatrészek minél nagyobb hányadát maguk állítsák elő. Ehhez képest a kisebb tagországok rendre nem tudták vagy nem is szándékoztak megszervezni a különleges és többnyire szerényebb sorozatszámú készítenő alkatrészek gyártását; és így továbbra is a Szovjetuniótól rendelték meg azokat. Moszkva érthetően elégedetlen volt ezzel a gyakorlattal, hiszen éppen az adott termék gyártásának „kiszervezése” lett volna a cél, ehelyett továbbra is a szovjet iparra nehezedett az alkatrészellátás.⁶⁸) A magyar fél az anomáliák elkerülése érdekében a komplettáló termékek szakosított gyártásának megszervezését tartotta fontosnak.

Hasonló problémákat lehetett tapasztalni az importált haditechnika üzemeltetéséhez és javításához szükséges tartalékalkatrészek ellátásánál. Az 1976–80. éveket tekintve 15%-ra rúgott a kielégítetlen alkatrészigény, ami több tagország és az EFEF véleménye szerint is veszélyeztette a hadseregek harckészültségének biztosítását. Hiányos volt ugyanis az információáramlás az eszközök alkatrész-utánpótlásáról, a sokféle, de kis szériaszámú speciális alkatrész gyártása gazdaságtalan volt, és rendre késedelmes volt a műszaki dokumentáció átadása is. A helyzet elemzésére ideiglenes munkacsoportot alakítottak, továbbá felszólították a tagországokat az alkatrészgyártás bővítésére.

A KGST HÁB külön határozatot fogadott el továbbá az „ajánlások hatékonyságának növelésére”, követve ezzel a KGST.VB 78. ülésének iránymutatását. A HÁB ezt azzal kívánta elérni, hogy a „továbbiakban a Bizottság által elfogadott ajánlások tartalmazzák a címzett pontos feltüntetését, az országoknak javasolt intézkedések világos és pontos meghatározását, és törvényszerűen azok végrehajtásának időpontjait”.

A delegációvezetői értekezleten némi kioktatásban részesültek a tagországok. A szovjet delegátusok fejtegetésüket vélhetően Magyarországnak címezték legfőképpen, mivel rendre Budapest kérte számon a hatékonyságot és gazdaságosságot az együttműködésen. Doró György vezérőrnagy jelentése szerint a HÁB elnöke és más szovjet képviselők felhívták a figyelmet a VSZ Politikai Tanácskozó Testülete azon határozataira, amelyek a korszerűbb technika bevezetését szorgalmazták a szövetséges hadseregeknél. „Az említett feladatokat úgy kell végrehajtani – szolt Moszkva elképzelése –, hogy azokból [...] minden ország megfelelő részt vállaljon,

⁶⁸ Ezekről a problémákról lásd részletesen: Előterjesztés a HB részére a hazai haditechnikai gyártáshoz szükséges anyagok, alkatrészek és komplettáló termékek importjában meglévő problémák megszüntetésére, a polgári termékektől elkülönített beszerzésére és az ehhez szükséges információs rendszer kialakítására teendő intézkedésekről. 1978. július. MOL XIX-F-17-s 186. d.

s a legjelentősebb termékek gyártása az 1980-as évek elején beinduljon, ami a védelem szempontjából rendkívül fontos. Tudomásul veszik az országoknak az új termékek gyártásbevezetésével kapcsolatos vizsgálódásait, de természetesnek tartják; hogy ilyen kérdések eldöntésénél *első a hadseregek megfelelő időben és mennyiségben történő ellátása, a védelem biztosítása*. Természetes e mellett [sic!] a gazdasági kérdéseket is számításba kell venni, de *a meghatározó a védelmi szempont kell legyen.*” [kiemelés tőlem – G. P.]

A delegációvezetők által részletesen megvitatott három téma éppen az együttműködés gyenge és kritikus pontjaira mutatott rá. A korábban iparilag fejletlenebb Románia és Bulgária, valamint a fegyvereket általában nem gyártó NDK felvetette a szakosodás újrafelosztásának lehetőségét. Arra hivatkoztak: biztosítani kell a feltételeket, hogy valamennyi tagország képes legyen bonyolultabb haditechnikai eszközöket is előállítani, továbbá külkereskedelmi mérlegük szempontjából is fontos lenne fokozniuk haditechnikai exportjukat. Ez nyilvánvalóan sértette a magyar érdekeket, mert a fő exportterületnek számító elektronikából és műszeripari termékekből kívántak volna átvenni az újrafelosztást szorgalmazók.

Ugyancsak jól érzékelhető érdekütközés volt a Szovjetunió és a többi tagállam között a tudományos kutató és kísérleti-konstrukciós munkák koordinációjánál. Nemcsak az jelentett gondot, hogy alig akadt példa érdemi nemzetközi kutatás-fejlesztési együttműködésre, hanem a nemzeti fejlesztőkapacitások jövője is kétséges volt. A szovjet licenc alapján átvett gyártásnál – ami, mint láttuk, igen jelentős részarányt képviselt – némi ráfejlesztést végeztek legfeljebb a licencátvevők, önálló fejlesztésbe nemigen foghattak. A delegációvezetők nem bírálták kimondottan a Szovjetuniót, de úgy vélték, hogy „mindez hátráltatja a korszerűbb műszaki színvonalat képviselő haditechnikai eszközök mielőbbi kifejlesztését és a hadseregek ellátását”. Megállapodtak, hogy a VSZ EFE Technikai Testületének kell „az eddiginél hatékonyabban koordinálnia és irányítania az egyes országokban folyó fejlesztési tevékenységet, konkrét javaslatokat és feladatokat meghatározni részükre, összehangolt fejlesztési terv keretében”.

A harmadik téma kapcsán meglehetősen paradox helyzet alakult ki. Az 1970-es évek második felére – a Szovjetunió kivételével – mindegyik tagországban elavulttá vált a legtöbb fegyverzet, illetve a gyalogsági és a tüzérségi lőszer gyártási technológiája, és maguk a gyártó eszközök is. (Ezek, Magyarországhoz hasonlóan, bizonyára az 1950-es években kiépített gyárak voltak, amelyeket szovjet tervek alapján, szovjet tanácsadók irányításával létesítettek.) Egyes gépek és részegységek gyártására, nemzetközi kooperációra ugyan voltak kísérletek, de ezek a delegációvezetők szerint nem hoztak kellő eredményt. A KGST-ben csak a szovjet ipar fejlesztett ilyen technológiákat és gépeket, Moszkva azonban kapacitáshiányra hivatkozva nem vállalta a szállítást. Annyit ígért mindössze, hogy lehetőséget biztosít az egyes országok minisztériumai és a szovjet ágazati főhatóságok közötti közvetlen együttműködésre; esetleg kész licencek átadására.⁶⁹ A kisebb tagorszá-

⁶⁹ 34/77. sz. jegyzőkönyv a KGST HÁB 1977. május 24–27. között Brüsszelben megtartott har-

gok tehát hiába kívánták modernizálni fegyver- és lőszergyártásukat, modern technológiához a KGST-n belül nem juthattak.

A végleges haditechnikai ármegállapodásokat 1977 tavaszának végére sikerült megkötöni, ezek exportra gyakorolt hatásairól júniusban készített kimutatást a Külkereskedelmi Minisztérium. A korábbi tervidőszak (gyakorlatilag 1972. év) árai és az 1976. évi ténylegesen szerződött árak között lényeges különbség alakult ki: az 1976–80. éveket tekintve 1 milliárd forintot tett ki a differencia. A VSZ tagországokba irányuló export értéke három tényezőnek köszönhetően módosult:

- a rubel külkereskedelmi árfolyamát 12,5%-kal csökkentették (40 Ft/rubelről 35 Ft/rubelre) – ennek kihatása –3,1 milliárd Ft;
- a jóváhagyott középtávú terv és a végleges kormányegyezmények közötti naturális eltérés (–0,5 milliárd Ft);
- a szerződéses eladási árak emelkedése (+2,7 milliárd Ft).

Az ötéves haditechnikai export értéke így 26,5 milliárd forintot tett ki (az 1972. évi árakon számított 27,5 milliárd helyett).⁷⁰

Közel egyéves előkészítés után a KGST HÁB-nak a csehszlovákiai Vranov nad Dyjíben 1977. november 22–25. között megtartott ülésén terjesztették elő a szovjetek – az 1976 decemberében előírt – szabványosítási elképzeléseket. A. Nyikiforenko, a Szovjetunió Szabványügyi Hivatalának elnökhelyettese referátumát követően elfogadták a katonai szabványosításról és a katonai szabványokról szóló rendelkezést. A szabványosítási munkák folytatása érdekében a HÁB keretén belül – a szovjet fél vezetésével – egy új szekciót hoztak létre.

Az elfogadott szabályzat szerint a „katonai szabványosítás rögzíti a tudomány és technika korszerű színvonalának megfelelő optimális normákat, mutatókat, követelményeket, szabályokat, fogalmakat és módszereket, amelyeket a haditechnikai eszközök kifejlesztésénél, gyártásánál, üzemeltetésénél, javításánál és tárolásánál alkalmaznak. [...] A katonai szabványosítási munkák fő célja az alábbi feltételek megteremtése:

- a haditechnika harci készenlétének és hatékonyságának növelése;
- a különféle országokban kifejlesztett haditechnika együttes felhasználása;
- a haditechnikai eszközök készletező gyártmányainak és elemeinek, valamint az üzemeltetési anyagoknak [a] csereszabotossága;
- a haditechnikai eszközök kifejlesztésére, gyártására és üzemeltetésére előírt határidők, illetve költségek csökkentése;
- a kooperáció és a szakosított haditechnikai termelés szervezésének fejlesztése;
- a KGST tagországok ipara mozgósítási készségének emelése.”

mincnegyedik üléséről. MOL XIX-A-16-aa 130. d. Idézet helye: 13. o.; valamint Jelentés a KGST HÁB 34/77. számú üléséről. 1977. július 5. MOL XIX-A-98 106. d. 200. Idézetek helye: 11–14. o.

⁷⁰ Jelentés a HB részére. Az 1976–80. évi kölcsönös haditechnikai szállításokra vonatkozó kormányegyezmények és a szocialista szerződéses árak változásának a hadiipari tevékenység V. ötéves tervére vonatkozó kihatásai. 1977. június 22. MOL XIX-A-16-aa 130. d.

A katonai szabványosítás konkrét tárgyait a KGST HÁB és az EFE TT javaslatai alapján határozták meg, és 5 éves, valamint éves szabványosítási tervben kellett részletezzék. A szabályzat úgy rendelkezett, hogy a KGST Szabványügyi Állandó Bizottságának és az Iparági Állandó Bizottságoknak el kell küldeniük a HÁB Szabványosítási Szekciójának a népgazdaságra vonatkozó szabványok tervezeteit, hogy azokból ki lehessen választani, melyeknél szükséges a honvédelmi követelményeket is figyelembe venni. Szükségesnek ítélték kiegészítések kidolgozását is a „különleges időszakra” az alábbi célokkal:

- „az ipar mozgósítási készségének növelése, valamint a honvédelmi szükségleteket szolgáló népgazdasági cikkek felhasználási lehetőségeinek emelése, figyelembe véve az ipar[át]telepítést különleges időszakban;
- a haditechnikai gyártmányok és egyéb termékek gyártásának fokozása és olcsóbbá tétele különleges időszakban;
- a haditermelés megszervezése lehetőségeinek biztosítása a nem szakosított vállalatoknál.”

A KGST szabványokhoz különleges időszakra kidolgozott kiegészítésekben előirányozták a „hiány-anyagoknak kevésbé hiányzóakra történő felváltását, a tűrések kiszélesítését, a külső megmunkálás egyszerűsítését, a garantált tárolási idő le rövidítését, az átadás-átvételi vizsgálatok módszerének és terjedelmének megváltoztatását stb.; a szabványosítandó gyártmányok fő harcászati-műszaki jellemzőinek és üzemeltetési megbízhatóságának megőrzése mellett.”

Külön okmányként fogadták el a katonai szabványokról szóló rendelkezést, amely az alábbi szabványfajtákat különítette el gyártmányokra, anyagokra, félkész termékekre, nyersanyagokra és üzemanyagokra vonatkozóan:

- „általános műszaki feltételek (TU-k) szabványai;
- általános műszaki követelmények szabványai;
- paraméterek és (vagy) méretek szabványai;
- típusok, fő paraméterek és (vagy) méretek szabványai;
- konstrukciók és méretek szabványai;
- márkák szabványai;
- gyártmányfajták szabványai;
- átvételi szabályok szabványai;
- az ellenőrzés módszereinek és eszközeinek (vizsgálat, analízis, mérés) szabványai;
- a jelölés, csomagolás, szállítás és tárolás szabályainak szabványai;
- az üzemeltetési és javítási szabályok szabványai;
- a speciális etalonokra, ellenőrző vázlatokra, a mérőeszközök és mérőműszerek hitelesítési módszereire és eszközeire vonatkozó szabványok.”

A rendelkezés minden egyes említett pontot részletesen is ismertetett és szabályozott. A KGST katonai szabványait a Szabványosítási Szekció kellett megvizsgálni és jóváhagyásra felterjessze a KGST HÁB-nak, részben az EFE TT-vel egyeztetve. A szekció működési elveit és rendjét külön rendelkezésben szabályozták.

Az 1981–85. évi haditechnikai gyártási és kölcsönös szállítási tervek koordi-

nálása részeként a tagországok haditechnikai bemutatókat szerveztek (eleget téve ezzel a VSZ Honvédelmi Miniszterek Bizottsága kívánságának). A bizottság tudomásul vette a résztvevő országok által bejelentett 1978. júniusi és júliusi időpontokat (országanként általában 3 napot).

A korábbi üléseken is napirenden lévő *PASZUIV-rendszer* fejlesztésének koordinálására a szovjet delegáció egy külön Kormányközi Bizottság (Koordináló Szerv) felállítását javasolta. A magyar fél – korábbi rossz tapasztalatai alapján – elvi nyilatkozatban rögzítette, hogy az egyes eszközök gyártásszakosításánál azon országra specializálnák a terméket, amely békeidőben, illetve polgári termékként is gyártja azt. Továbbá egy-egy termék gyártását legfeljebb két országra javasolta szakosítani, hiszen csak így lehet gazdaságos a termelés. A számos részegységből álló automatizált vezetési rendszerrel kapcsolatos előzetes szakosítási ajánlások megbeszélésénél heves vita alakult ki a magyar és bolgár fél között. A bolgár küldöttség felkérte a magyart, hogy vonja vissza szakosítási igényét bizonyos részegységekre vonatkozóan (mágnes-tárcsás adattároló stb.). Ezt a magyar delegáció visszautasította, mire a bolgár fél egyoldalú bejegyzést kért a jegyzőkönyvbe. A partnerországok közötti pengeváltás ismét rámutatott a *nemzeti érdekek határozott képviselőit*: a kisebb tagországok a nagy jövő előtt álló elektronikát (számítástechnikát) lehetséges kitorési pontnak tekintették, ahol a VSZ szintű szállítások elnyerése nagyon megerősítheti a hazai fejlesztő- és gyártóbázisokat.

Ugyanakkor külön napirendként kellett foglalkozni a KGST HÁB ülésén a rádióelektronikai alkatrészek ellátási hiányosságaival. A bizottság felkérte a tagországokat az alkatrészfejlesztés és -gyártás fokozására, illetve a KGST Rádiótechnikai és Elektronikai Ipari Állandó Bizottságát a koordináció segítésére. Külön kitért ugyanakkor a nyugati alkatrészek (félkész-gyártmányok) használatára, beépítésére: „A nem KGST tagország gyártásából származó alkatrészek alkalmazása [...] csak a vázlat, illetve a műszaki tervezés időszakaiban engedhető meg azzal a kötelezettséggel, hogy azokat a továbbiak során a haditechnikai mintadarabok gyártásának ideje alatt ki kell váltani. Annak az országnak, amely nem KGST országból származó alkatrészek alkalmazásával dolgoz ki haditechnikai gyártmányokat, minden lehetséges rendszabályt foganatosítani kell e gyártmányok analógjainak kifejlesztése és gyártása érdekében, vagy a saját nemzeti delegációján keresztül azzal a kéréssel kell a KGST megfelelő állandó bizottságához fordulnia, hogy azt a Bizottság dolgozza ki, vagy gyártsa ezeket a KGST tagállamai részére.”⁷¹ A vranovi ülésszakon elfogadott *Rádióelektronikai termékek (ERI)* jegyzéke több mint 3 ezer terméktípust tartalmazott, amelyek 75%-át a Szovjetunió állította elő, majdnem 24%-án pedig Lengyelország, Bulgária, Magyarország és Csehszlovákia osztozott. (Az NDK és Románia gyártási hozzájárulása e téren együttesen is alig

haladta meg az 1%-ot.) Igencsak tanulságos a rádióelektronikai termékek kormegoszlása: 48%-a 1970 után gyártásba vett típus, 34% 1960–70 közötti, 12% 1960. évi, és 6%-ról nem volt adat.⁷²

A szabványosítással kapcsolatos vranovi határozatokat azért is érdemes külön is kiemelni, mert az egységes anyagi kód mellett az egyik legfontosabb kezdeményezés történt a szövetségi szintű egységesítésre, standardizálásra. A munka gigantikus nagyságrendjét érzékelteti, hogy például a haditechnika korrózióvédelme területén a KGST HÁB keretében, többéves munkával 16 katonai szabványt dolgoztak ki, és azok jóváhagyását követően magyarországi bevezetésüket 1 évig készítették elő. A HÁB viszont a következő években – a HM és a Magyar Szabványügyi Hivatal információi szerint – 159 *különböző területen* tervezte katonai szabványok kidolgozását (területenként számos szabvánnyal). Magyarországnak igencsak igyekeznie kellett, hogy érdemben be tudjon kapcsolódni a szövetségi munkába, és megteremtse a közös munka hazai háttérintézményeit.⁷³

A KGST Hadiipari Állandó Bizottságának 1978. május 15–19-i minszki ülése az előző évek fontos témáit vitte tovább. A *T-72-es harckocsi* kooperációs gyártásáról előrehaladott tárgyalások folytak; a koordinációs csoport beterjesztette a gyártáselosztási ajánlások tervezetét. Lengyelország és Csehszlovákia bejelentette, hogy 1980 utolsó negyedévében el tudja készíteni a *T-72-es harckocsi* nullszériáját, Bulgária, Magyarország, az NDK és Románia pedig megerősítette az általa szállítandó részegységek és alkatrészek jegyzékét. A *PASZUIV-rendszer* fejlesztésére a tagállamok külön koordinációs szerv létrehozását határozták el Inter ASZU néven (Együttműködés Nemzetközi Szervezete, a KGST HÁB-nak alárendelten), amelynek működéséről külön egyezményt kívántak kötni. Az elkészült előzetes szakosítási ajánlások alapján a magyar iparnak speciális felépítményű gépjárművek szerelésére (lövész és harckocsi hadosztályparancsnoki, illetve tüzérezred és hadosztály törzskocsi), valamint számítástechnikai berendezések (display, kezelőpult, billentyűzet, párhuzamos nyomtató) gyártására kellett felkészülnie. A bizottság megvitatta a szabványosítási szekció által előkészített módszertani útmutatókat. Ismét napirendre került a NEAK bevezetésének ügye is, az illetékes munkacsoport beszámolójából azonban kiderült, hogy a tagországok igencsak el vannak maradva a kódolással. A magyar delegáció emlékeztetett arra, hogy az elmaradás egyik oka az osztályozási rendszer többszöri változása. Emiatt ugyanis több száz régebben lekódolt terméket is újra kellett számozni.

A bizottság meghallgatta a robbanóanyag, lőszer és pirotechnikai termékek gyártóberendezéseivel foglalkozó munkacsoport beszámolóját is. Elkészült ugyan egy géptípus katalógus a szocialista országokban elérhető gyártóberendezések-

⁷² Beszámoló a KGST HÁB 1977. évi munkájáról. 2. sz. melléklet a KGST HÁB 36. ülés jegyzőkönyvéhez. 1978. május. MOL XIX-A-16-aa 132. d.

⁷³ A kérdéstről lásd a HB 7/288/1978. számú, 1978. február 23-i határozatát (A katonai szabványosítás hazai rendszerének kialakításáról) MOL XIX-A-16-aa 132. d. A vonatkozó előterjesztést lásd MOL XIX-A-98 108. d. 206.

⁷¹ 35/77. sz. jegyzőkönyv a KGST HÁB 1977. november 22–25. között Vranovban megtartott harminctödik üléséről. MOL XIX-A-16-aa 132. d. Idézetek helye: 4. sz. melléklet 1–2., 14. o., 5. sz. melléklet 3. o., illetve Jegyzőkönyv 16. o.; valamint Jelentés a KGST HÁB 35/1977. számú üléséről. 1977. december 21. MOL XIX-A-98 108. d. 206.

ről, de ez nem vette számba a komplett gyártósorokat és komplex berendezéseket. Márpedig Magyarországnak például éppen az utóbbiakra lett volna szüksége ugyancsak elavult robbanóanyag-ipari üzemek rekonstrukciójához.

Az 1981–85. évi haditechnikai gyártási és kölcsönös szállítási tervek egyeztetése kapcsán ismét előtérbe került az árak kérdése. A magyar fél jegyzőkönyvileg rögzítette, hogy a tervek koordinációja során az országok alkalmazzanak tervezési-számítási árakat. Az új termékek esetén; amelyek bizonyosan VSZ-szinten rendszeresítve lesznek, ugyancsak előzetes tervárak megállapítását javasolta. Ugyanakkor a felek úgy ítélték meg, hogy az említett tervezési-számítási árak nem képezik a konkrét szállítási egyezmények alapját – tehát az árról tovább kell egyeztetni.⁷⁴

4.5. Dinamikus növekedés és belső ellentmondások

Az 1970-es évek második felében növekvő feszültségek kumulálódtak a KGST-ben, az energiahordozók és nyersanyagok kölcsönös szállítása mind több nehézségbe ütközött. Egyre több jel utalt arra, hogy a Szovjetunió nem tud és nem is kíván eleget tenni a tagországok emelkedő kőolaj- és földgázszállítási kívánságainak, illetve Moszkva „keményebb” árukban kérte szállításai ellenértékét. A magyar kormányzati apparátus, a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Titkársága 1978 márciusában, a KGST-n belüli feltételek változását látva, javasolta a Minisztertanács Gazdasági Bizottságának több korábbi vállalás módosítását.⁷⁵

A hadiipari együttműködésben ugyancsak számos érdekellentét és kedvezőtlen tendencia mutatkozott. Ezeket kívánta számba venni és alternatívákat felvázolva értékelni az OT, illetve a Hadiipari Kormánybizottság 1978 elején. A magyar hadiipar távlati fejlesztési irányaira már 1975 novemberében koncepciót dolgozott ki az OT Általános Szervezési Főosztálya – az V. ötéves terv keretében. Az 1975-ös tervezet leszögezte: „Hadiiparunk struktúrájában szükségszerű a további változás a viszonylag kis anyag- és nagy munkaigényű és gépipari fejlesztésünk perspektívájába jól beleilleszkedő termékek irányába. Az esetek többségében a magyar fegyveres erők igényeinek volumene nem biztosítja az elfogadható gazdaságosságú gyártás megszervezésének feltételeit, még a profilunkat képező gyártmányoknál sem, ezt csakis a Varsói Szerződés tagállamainak, illetve azok egy részének igényei teszik lehetővé. Tehát hadiiparunk perspektívája döntően függ a nemzetközi integráció fejlődésétől, ezen belül a szakosítás és kooperáció alakulásától.”

Ez nyilvánvalóan egyfajta kényszerpályát jelölt ki a magyar ipar számára, amelynek a következő feltételekkel kellett számolnia: „A jövőre vonatkozóan is alapvetőnek lehet megítélni a szovjet licenc szerinti gyártást, és az eddigieknél még következetesebben célszerű azt az elvet követni, hogy jelentősebb hazai fejlesztési munkát csak nemzetközi szinten egyeztetett és elfogadott követelmények alapján.

⁷⁴ Jelentés a KGST HÁB 36/78. számú üléséről. 1978. augusztus. MOL XIX-A-16-aa 132. d.

⁷⁵ Honvári (2006) 448. o.

szabad végezni. Emellett [...] szorgalmaznunk kell a baráti államok, elsősorban a Szovjetunió felé, nagyobb horderejű eszközök, rendszerek kifejlesztésébe és gyártáskooperációjába való bekapcsolódásunkat – már a konstrukciós munkálatok folyamán is – olyan területeken, ahol megfelelő szellemi kapacitással és egyéb feltételekkel rendelkezünk.”⁷⁶

A politikai vezetés és magyar iparirányítás – amint azt a fentiekben láthattuk – igyekezett is tartani magát ezekhez az alapelvekhez, csakhogy a globális gazdaságban és a szovjet blokkban zajló folyamatok egyre nehezebb exportfeltételeket teremtettek. 1977 végére befejeződött a KGST HÁB keretében végzett sokoldalú prognóziselemzés, amely a VI. ötéves tervre (1981–1985) vonatkozóan, illetve 1990-ig vizsgálta a tagországok haditechnikai igényeit és gyártási lehetőségeit. Ezzel párhuzamosan a magyar Hadiipari Kormánybizottság 1977 szeptemberében megtárgyalta a hazai hadiipari tevékenység előzetes fejlesztési koncepcióját.

A távlati tervekkel kapcsolatos elképzelésekről 1978. április 5-én jelentésben tájékoztatta a Honvédelmi Bizottság Titkársága Borbándi János HB-elnököt. A tájékoztató kiemelte, hogy az 1970-es évek első felében dinamikusan fejlődött a magyar hadiipari termelés; és az export mind jelentősebb részarányt képviselt. A „technikai forradalom” eredményeként gyorsabb volt a fegyverzet műszaki elavulása, egy-egy átfegyverzési periódus egyre rövidebb lett (néhány fegyverfajtánál már alig haladta meg egy középtávú terv időszakát). Ugyanakkor a „közepesen fejlett országoknak”, mint Magyarország is, gazdasági erővel és pénzzel mind nehezebben követni ezt a tempót. „Az elkövetkező években a hadiipari ágazat törésmentes fejlődése csak úgy biztosítható, ha a védelmi, politikai, műszaki, gazdasági kérdésekben hozott felsőbb párt- és állami határozatok alapul vételével vizsgálatot végzünk a Varsói Szerződésből ránk háruló feladatok elvégzésére, az ágazat irányítására, a döntés és a végrehajtás összhangjának megteremtésére, erőforrásaink maximális kihasználásának lehetőségére.” – szövegezte a koncepció szükségességének indoklását. A jelentés az alábbi fontos problémákra és ellentmondásokra mutatott rá:

- „Jelenleg a lényegesebb haditechnikai termékek műszaki fejlesztése és termelése a vállalati tervekben kormányutasítással kötelezően előírt tevékenység. Ebből következik, hogy a feltételrendszert is központilag kell biztosítani. Mivel a vállalatok a gyártmányösszetételt és az optimális sorozatnagyságot csak kis mértékben tudják befolyásolni, és a feltételrendszer biztosításában előnyt élveznek; a gazdaságos gyártásra csak szubjektív alapon, egységes mérce nélkül érvényesítik hatásukat.
- A polgári termékek gyártásbevezetéséhez képest a haditechnikai termékek bevezetése időigényesebb, mert a tagországok egységesítési, szabványosítási szempontjait figyelembe kell venni, és a műszaki feltételeket össze kell hangolni. Ez nagymértékben emeli a felkészüléssel járó költségviselés, kockázatvállalás mértékét.

⁷⁶ A hadiipari tevékenység főbb távlati irányai. 1. sz. melléklet A hadiipari tevékenység 1976–1980. évi tervéhez. 1975. november. MOL XIX-A-16-aa 126. d.

– A Varsói Szerződés tagországok egyes[éges]ített fegyvereket és fegyverrendszereket alkalmaznak, és ennek következtében a vállalatoknak szigorú, és általában nem módosítható műszaki előírások szerint kell gyártani. Ezáltal a gyártási összköltség magasabb, mint [a] hasonló típusú polgári terméké, ugyanis a magas műszaki (klimatikus, mechanikai, ütés- és rázásállóság) követelmények következtében költséges egyedi átadás-átvétel, valamint a titkosság (örzésvédelem, bérpótlék) [...] kihatnak a költségekre. A nemzetközileg elérhető ár viszont ezzel ellentétes hatású. Az országok által elfogadott árszint legtöbb esetben a szovjet árakon alapszik, ahol a kalkulációk és az elszámolási rendszerek, illetve a gyártmány sorozatnagyságok, és ennek következtében az alkalmazott technológiák a magyar vállalatokétól eltérőek, és így az áraik is összehasonlíthatatlanul alacsonyabbak.

– A műszaki fejlesztés területén figyelembe kell venni azt a tényt, hogy a haditechnika legtöbb ágában követni kell a Szovjetunió eredményeit, és így a gyártást csak licenconosítással lehet biztosítani. Ez azzal jár, hogy a Szovjetunióban már gyártásban lévő termékek átvételénél számolni kell a gyorsabb elavulással, [a] fejlesztés időszakában való bekapcsolódás esetén viszont a folyamatos műszaki módosítással, mely a gyártási költségeket nagymértékben növeli. Viselni kell továbbá az értékesítésre vonatkozó szigorú korlátokat, mely visszahat az optimális sorozatnagyságok kialakítási lehetőségeire.”

A KGST HÁB prognózisaiból az derült ki, hogy a magyar gyártmányok legfőbb megrendelője a következő tervidőszakban a Szovjetunió lenne. Az addigi tapasztalatok alapján, miszerint a szovjet exportra menő *Vasziljok* aknavetők és a *Brusznyika* rádióvevők gyártását is dotálni kell, a HB Titkársága nem tartotta elképzelhetőnek, hogy a később bevezetendő gyártmányok is támogatást fognak igényelni. Ezért „nagyon körültekintő, mély vizsgálatot” tartott szükségesnek. Ezzel együtt „a haditechnikai gyártás területén nagyobb eredményeket érhetünk el, ha a nemzetközi kooperációban való részvét[el]ünket kiszélesítjük, illetve a kereskedelem területén aktívabb tevékenységet folytatnánk. Ennek érdekében széles körű vizsgálat szükséges annak eldöntésére, hogy a Varsói Szerződés tagországai mindegyikében hasonló közös gyártásmegosztás jöjjön létre. [...] A kooperáció fokozását elősegíthetnénk azzal, hogy a Szovjetuniótól beszerzésre tervezett eszközök egy részét más VSZ-tagországtól biztosítanánk közös gyártással. A nemzetközi együttműködésben rejlő előnyök kiaknázását az is elősegíthetné, ha alkatrész és szerelvény, illetve tömegcikk jellegű termékeknel [is] eredményes szakosítást tudnánk biztosítani. Abban az esetben, ha szakosítás nem érhető el ezen a területen, feltétlenül szükséges a Szovjetunióval kétoldalú megállapodást kötni, mert ellenkező esetben a prognózis szerinti igények legyártása a jelenlegi alkatrész-beszerzési konstrukciók hiányosságai miatt lehetetlenné válnának.” A dollárviszonylatú haditechnikai export jelentősen emelkedett az 1970-es évek közepétől, de „konjunktúrafüggőnek” nevezte ezt a piacot a jelentés. A lehetőségek feltárásához számos körülményt kívántak vizsgálni: piacutatás, a hazai fejlesztés megerősítése, közös szállítások a többi tagországgal stb.

A problémahalmaz kapcsán a HB Titkársága az OT irányításával széleskörű és komplex döntés-előkészítő vizsgálat megindítását javasolta.⁷⁷

A HKB szinte ezzel egyidőben, 1978. április elején tárgyalta meg az – MSZMP KB 1977. október 20-i, *A termelési szerkezet fejlesztése és hosszú távú külgazdasági politika irányelvei* című határozatát⁷⁸ is figyelembe vevő – átdolgozott hadiipari koncepciót. A Hádiipari Kormánybizottság úgy ítélte meg, hogy 1978 végére mindeképpen véglegesíteni kell a távlati fejlesztési koncepciót, mert az mind a nemzetközi szállítások egyeztetéséhez, mind pedig a nemzeti középtávú terv elkészítéséhez nélkülözhetetlen. A HKB csak az export fokozásával ítélte elérhetőnek a hadiipari termelés bővítését, és célul tűzte, hogy 1985-re a termelésnek legalább 70%-a külföldön találjon gazdára.

Számos alapvető kiinduló adat rendelkezésre állt a munka megkezdéséhez. A szövetséges hadseregek, az EFEF Törzs és a Technikai Testület és az alárendelt szervei információi alapján a HM összeállította a hadiipar fejlesztésével kapcsolatos elvárásait. 1978. április végén kívánták véglegesíteni a Magyar Néphadsereg 1990-ig szóló műszaki és fejlesztési prognózisát, amelyet amúgy is megküld az EFE TT részére. Év végéig kívánták lezárni a néphadsereg 10 éves fejlesztési tervének összeállítását. Elkészült továbbá a VSZ egységes fegyverzeti rendszerébe ajánlott magyar eszközök jegyzéke, az 1981–85. évekre javasolt magyar export-termék lista stb.

Már az igények felmérésének szakaszában változott ugyanakkor bizonyos termékcsoportok súlya: mind a szövetséges hadseregek, mind a fejlődő országok élénk érdeklődést tanúsítottak a rádiófelderítő technika iránt. A harmadik világbeli megrendelők ráadásul nem csak egyes berendezéseket, hanem komplex rendszereket kívántak vásárolni – szállító járművel, egyéb híradóeszközökkel stb. együtt. Az új típusú igények szükségessé tették a gépjármű-felépítmények, speciális konténerek stb. hazai fejlesztésének bővítését, felgyorsítását. A KGST-n belüli és kívüli előzetes igényeket összesítve a hadi híradástechnikai iparágra várt a legnagyobb feladat: termelési kapacitásait 1990-ig kettő-kettő és félszeresére kellett volna emelni. Ez jelentős beruházások nélkül persze elképzelhetetlennek tűnt.

A HKB a távlati koncepció megalapozásához elvégzendő feladatokat 4 csoportba sorolta:

- Sürgős ügyek: például a katonai gépjármű-felépítmények, a troposzférikus rádióállomások, a rádió-ellentevékenységi eszköz, a Sztrela rakéta robotpilótájának gyártása stb.
- Részletesebb elemzést igénylő kérdések: a rádió-ellentevékenységi eszközök gyártása, a rádiófelderítő rendszerek fejlesztése és gyártása, a tüzérségi löszergyártás perspektívája, a hadivegyipar helyzete, a gyalogsági fegyver- és löszergyárak terhelése stb.

⁷⁷ Feljegyzés Borbándi János részére. A magyar hadiipari fejlődés problémái és a távlati tervekkel kapcsolatos elképzelések. 1978. április 5. MOL XIX-A-98 128. d. Idézetek helye: 3–6. o.

⁷⁸ MOL M-KS 288. f. 4. cs. 151–152. ő. e.

- Átfogó problémák: a hadiipari rekonstrukciók, a mozgósítási kapacitások megőrzése, a dollárexport fokozása stb.
- A nemzetközi kötelezettségek alapján elvégzendő feladatok: PASZUV-fejlesztés, T-72-es harckocsi kooperáció, gyalogsági löszergyártási együttműködés.

A Hadiipari Kormánybizottság mindezek alapján részletes munka- és feladattervet kívánt a Honvédelmi Bizottság elé terjeszteni, hogy időben elkészülhessen egy kiértékelési koncepció.⁷⁹

Az OT Általános Szervezési Főosztálya 1978 júniusában nyújtotta be előterjesztését a Honvédelmi Bizottsághoz a koncepció alapelveivel és a részletes munkatervvel. A vizsgálatához és tervezéshez az alábbi sarokpontokat határozta meg a tervhivatal:

- A hadiipari termelés növekedési üteme a gépipari ágazat fejlődési üteméhez hasonlóan alakuljon.
- A hadiipari termelés szerkezetének további módosítására van szükség: tovább növekedjék a híradástechnika, az elektronika és a műszeripar részesedése.
- A beérkezett igények alapján reálisan számolni lehet a magyar hadiipar exportorientáltságának további fokozódásával. Az export részaránya a hazai haditechnikai termelésből az 1976–80. évek 66%-ához képest 1981–85-re lehetőleg érje el a 70%-ot, 1986–90-re pedig a 75%-ot.
- „Törekedni kell a hazai fegyveres erők és testületek igényeinek, valamint a VSZ-tagállamok felé vállalt államközi kötelezettségek teljesítése mellett a fejlődő országokba irányuló dollár viszonylatú export folyamatos növelésére, ennek érdekében – szükség esetén – önálló fejlesztéseket is végezve.”
- A szelektív iparfejlesztési politikának megfelelően a népgazdaság általános fejlesztési irányába illeszkedő, gazdaságosan előállítható új haditechnikai termékek gyártását kell szorgalmazni.
- „A népgazdaság teherbíró képességének figyelembe vételével meg kell kezdeni, illetve folytatni és több ötéves tervidőszakban fokozatosan megvalósítani a löszér- és fegyvergyártó, valamint a hadivegyipari kapacitások távlati megőrzését biztosító rekonstrukciókat.”
- A gazdaságos termékszerkezet fejlesztésére kell törekedni, és ha a védelmi szempontok ezt mégis felülírják, egyedi utasításokkal és egyedi feltételekkel kell biztosítani a termelést.

Az OT 12 átfogó témában írta elő a HM, a Kohó- és Gépipari Minisztérium, a Nehézipari Minisztérium és a Külkereskedelmi Minisztérium számára komplex katonai, műszaki-gazdasági tanulmányok kidolgozását – részben iparágakhoz (például hadivegyipar), részben vállalatokhoz (például Videoton), részben pedig konkrét termékekhez kapcsolódóan (például T-72-es harckocsi). A koncepciók és tanulmányok végleges változatait 1979. január 31-ig kellett a tervhivatalnak

⁷⁹ Tájékoztató a HKB 140. sz. ülése 1. számú napirendi pontjának vitájában elhangzottakról. A Magyar Népköztársaság hosszú távú hadiipari koncepciójának kidolgozásával kapcsolatos teendők. 1978. április 12. MOL XIX-A-16-aa 9. d.

megküldeni.⁸⁰ A téma Honvédelmi Bizottságbeli vitája során Székér Gyula miniszterelnök-helyettes (és nem mellesleg Magyarország állandó képviselője a KGST Tanácsában) az addigra már lezajlott nemzetközi haditechnikai kiállításokra hivatkozva arra emlékeztetett, hogy ezen a területen is mind fontosabbá válik az elektronika, ezért a civil és hadiipari termelést is átfogó elektronikai fejlesztési programra lenne szükség. Az elképzelést Doró György OT-elnökhelyettes is támogatta, mert a vezetésgépesítési program döntően a katonai ágazatot érintette. Ehelyütt is felhívta a figyelmet az alkatrészkérdés fontosságára: a KGST HÁB-ban hiába terjesztett elő több javaslatot a magyar fél, ezért csak a magyarországi gyártás bővítése tűnt megoldásnak. A hadiipari eladások dinamikus bővülését előrevetítve Doró megkockáztatta azt az állítást, hogy a következő tervidőszakban a haditechnikai export értéke fedezheti az importét (a KGST-n belüli és a dollárban számított ügyleteket együttesen véve).⁸¹

Június 29-én a HB 9/292/1978. sz. határozatával jóváhagyta az előterjesztést.⁸² A HB-határozat alapján Huszár István OT-elnök július 10-i dátummal adta ki az illetékes minisztériumoknak az irányelveket és feladatokat, tételes munkaprogrammal.⁸³

A magyar haditechnikai bemutatóra június 20–21-én került sor, amikor a VSZ-tagországok delegáció tekintették meg a Budapesti Nemzetközi Vásár területén kiállított hazai termékeket.⁸⁴

A többi tagország bemutatóiról részletes jelentésben számolt be Doró György tervhivatali elnökhelyettesnek az OT Általános Szervezési Főosztálya. A széles körképet adó és szinte a teljes blokkbeli kínálatot felvonultató kiállításokból számos fontos tanulság volt leszűrhető. Az alább ismertetendő relációnkénti jelentések alapján a főosztály a következőkre hívta fel a figyelmet:

- A rádiófelderítő eszközök fejlesztésével és gyártásával más tagország – a Szovjetunió kivül – alig foglalkozott, ilyen téren tehát a magyar ellátói szerepkör nem volt veszélyben. Ezért „a perspektív [sic!] és V. [öt]éves terveink kidolgozásánál abba az irányba célszerű tovább haladnunk, hogy az e területen vállalt kiemelkedő szakosítási szerepünk fennmaradjon” – érvelt a főosztály.
- Számos híradástechnikai eszköznél ugyanakkor tapasztalható volt, hogy Bulgária, az NDK és Románia Magyarország profiljába tartozó cikkeket is fejleszt és gyárt. A meglévő szakosítási pozíciót csak határozottabb gyártásvállalási és gyorsabb gyártáselsajátítási módszerrel vélte védhetőnek az ÁSZF.

⁸⁰ Jelentés a hadiipari tevékenység hosszú távú fejlesztési koncepciója kidolgozásának helyzetéről és az elvégzendő feladatokról. 1978. június 22. MOL XIX-A-16-aa 132. d. Idézetek helye: 2. o.

⁸¹ Jegyzőkönyv a Honvédelmi Bizottság 1978. június 29-én megtartott 292. üléséről HL HB iratok 8. d. 7. o.

⁸² MOL XIX-A-16-aa 132. d.

⁸³ Irányelvek és feladatok a hadiipari tevékenység hosszú távú, ezen belül VI. ötéves tervkoncepciójának kidolgozásához. 1978. július 10. MOL XIX-A-16-aa 10. d.

⁸⁴ Jegyzőkönyv az MSZMP PB 1978. június 13-i üléséről. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 748. 6. e. 12. és 127–128. o.

– Sok volt a párhuzamosság a vegyi és sugárvédelmi műszereknél, és különösen a számítástechnika területén. Szükségesnek tűnt e területeket mind a nemzeti közti szakosítási munkacsoportban, mind a KGST HÁB-ban felvetni és megvizsgálni.

– A nemzeti kiállításokon bemutatott termékstruktúrát látva az ÁSZF fontosnak ítélte, hogy Magyarország nagyobb súlyt fektessen a klasszikus gépipari jellegű haditechnikára (*Gvozgyika, Vasziljok* stb.). „Enélkül úgy tűnhetne, hogy nem erőnkhez mérten veszünk részt a hadiiparral kapcsolatos munkában” – villantott fel bizonyos presztízsszempontokat is a főosztály.

– Moszkva az informális beszélgetéseket is felhasználta a nyomásgyakorlásra. Hiába tűnt úgy a kiállított haditechnikai eszközök számbavétele alapján, hogy a szovjet importot ki lehetne váltani más tagországoktól való rendeléssel. „Ugyanis a bemutatók előtt és a bemutatókon illetékes szovjet elvtársakkal folytatott – nem hivatalos – véleménycserék alkalmával az a szovjet álláspont kezd körvonalazódni, hogy haditechnikai exportunk nagyságrendjétől kívánják függővé tenni a Szovjetuniótól történő importunkat. Nem elfogadva ezt a szovjet törekvést, bizonyos mértékben mégis célszerű számolni vele.” Moszkva tehát rá akarta szorítani a magyar döntéshozókat, hogy vállaljanak minél több Szovjetunióba irányuló szállítást, még ha az gazdaságtalan is – ami úgy tűnik, kevésbé izgatta a szovjet felet.

– Bármiféle előzetes (gazdaságossági) számítást egyelőre megghiúsított, hogy a bemutatókon a magyar fél nem tudott még tervezési árakat sem. Így a Szovjetuniótól rendelendő hadianyag mennyiségét is igen nehéz volt előre kalkulálni. Az egyes nemzeti bemutatókból némi képet alkothatunk a tagországok hadiiparának profiljáról és képességeiről is. Bulgária bemutatója (június 7–9.) az OT megítélése szerint hadiiparának szolid, de folyamatos fejlődését mutatta. A következő ágazatokban jelentkeztek a bulgár gyártók: fegyverek és lőszer, rakéták, aknák és egyéb robbanóeszközök; lánctalpas páncélozott harcjárművek; hadtápeszközök, valamint a vezetés gépesítésével kapcsolatos számítástechnikai eszközök. A szakosítási határozatokat betartva igyekeztek a fejlettebb termékfajták gyártását növelni (számítástechnika, vegyvédelmi műszerek stb.)

Az NDK (bemutató: június 12–14.) a műszaki eszközök, orvosi-egészségügyi anyagok, propagandaeszközök, optikai műszerek és a pirotechnika területén jelentkezett. Az OT külön kiemelte a kelet-német fejlesztésű, 2,5 és 4,5 tonnás terepjáró katonai teherautókat, amelyeket 1980-tól terveztek sorozatban gyártani. Önálló fejlesztést végeztek továbbá – részben a magyar profilt keresztezve – rövidhullámú rádióállomásokkal.

Lengyelországnál (bemutató: június 15–16.) jól megfigyelhető volt hadiiparának sokoldalúsága és a saját fejlesztések magas aránya. (Ennek kapcsán némi máliciával jegyezte meg a magyar tervhivatal, hogy „általában azokat az eszközöket is saját fejlesztésként jelölték meg, melyek alapja szovjet licenc, és ők csak ráfejlesztettek”) A legjelentősebb előrehaladást a lengyel ipar a következő területeken érte el: lánctalpas és terepjáró tehergépkocsi-alvázra épített harceszközök; műszaki

eszközök; orvosi-egészségügyi berendezések; különféle helikopterek; lőszer és kisebb rakéták; harckocsi lézertechnika; számítástechnikai eszközök; hadihajók; alacsony repülő célok felderítésére alkalmas lokátorok.

Csehszlovákia bemutatóján (június 26–27.) főként a fejlesztés alatt álló termékekre koncentrált, így egyebek mellett prezentálta a járműipar, a páncélos és tüzérségi technika, a tanuló- és kis szállító repülőgépek, repülőtéri berendezések gyártása területén elért hazai eredményeit. Sorozatban gyártott termékeiből alig állított ki valamit a beszámoló szerint. Ám a látottak alapján is egyértelmű volt, hogy a számítástechnikai, illetve vegyi-sugárfelderítő eszközök fejlesztésénél párhuzamosságok-átfedések voltak a magyar kutatásokkal.

Románia bemutatkozásából (június 27–29.) a sokoldalúan variálható *Tab* páncélozott szállító járművet (4 típus, 8 féle felépítménnyel) tartotta kiemelendőnek a magyar tervhivatal. Bizonyos számítástechnikai termékeknél (display, sornymató) látványos haladást lehetett tapasztalni, ugyanakkor „elektrotechnikában lényeges fejlesztési eredményeket nem, de annál több »koppintást« láttunk” – summázta véleményét az Általános Szervezési Főosztály.

A Szovjetunió a kisebb országok kétnapos bemutatkozását megduplázva 4 napos programon (július 17–20.) ismertette legújabb fejlesztéseit – számos helyszínen. (A repülőgépeket, a páncélos technikát, a fegyverzetet, a híradástechnikát és a térképészeti eszközöket Moszkván kívül 3 helyszínen prezentálták, továbbá a haditengerészeti bemutatóra Szevasztopolban kerítették sort.) A különféle delegációk programját az egyes országok szakosodási területe szerint állították össze, Magyarország így például nem is vett részt a haditengerészeti kiállításon. Más vonatkozásban is tetten érhetőek voltak az információvédelmi megfontolások: a legújabb fejlesztésű rádiófelderítő eszközöket be sem mutatták a szovjetek, mivel azokat a Magyar Néphadsereg Vezérkara 2. Csoportfőnökségének (a katonai felderítés) küldöttsége már két héttel korábban megtekintette.⁸⁵

A VSZ-tagállamok haditechnikai bemutatóival párhuzamosan zajlott a KGST XXXII. ülészakának és a KGST VB 82. ülésének előkészítése, illetve tanácskozása. A végrehajtóbizottság különféle javaslatokat dolgozott ki a szervezet munkájának megjavítására, így egyebek mellett:

- a KGST szervek tevékenységét az együttműködés fő területeire kell összpontosítani,
- szélesebb körben kell gazdaságpolitikai konzultációkat folytatni,
- növelni kell az ágazati állandó bizottságok önállóságát és felelősségét,
- javítani szükséges a KGST Titkárság elemző munkáját,
- erősíteni kell a koordinációt a tagállamok között a harmadik országokkal folytatott együttműködésben.

⁸⁵ Feljegyzés Doró György vezérőrnagy elnökhelyettes elvtárs részére az 1978. évi haditechnikai bemutatókról. Az 1978. évi haditechnikai bemutatók helyszínén a KGM képviselőinek bevonásával készített előzetes – HM részére átadott – OT jelentések. 1978. július 31.: MOL XIX-A-16-aa 10. d. Idézetek helye: 2–3. o. A magyar rádiófelderítő berendezések fejlesztése a 2. csoportfőnökség és az iparvállalatok szoros együttműködésében zajlott. Lásd részletesen: Dékány–Szőnyi (2009), az ipari és műszaki háttérrel különösen uo. 85–109. o.

A tanácskozásokra készülve a magyar pártvezetés az irányelvek meghatározásakor különös hangsúlyt fektetett az együttműködés javításának kérdésére. Lázár György miniszterelnök felszólalásában ki kellett térnie arra, hogy „a nemzetközi gazdasági együttműködéssel szemben támasztott követelmények egyre sürgetőbbé teszik az együttműködés közgazdasági eszközrendszerének fejlesztését”. Külön fontosnak ítélte a gazdaságpolitikai konzultációk érdemi tartalommal való megtöltése, minden tárgyalási szinten.⁸⁶

A Bukarestben 1978. június 27–29-én megtartott KGST-ülésszak, valamint VB-ülés fő témája a szovjet delegáció által előterjesztett három hosszú távú célprogram volt – az energia- és nyersanyagellátási, a mezőgazdasági és élelmiszeripari, valamint a gépipari együttműködési tervezet. Kiemelt napirend volt ugyanakkor a szervezet hatékonyságának javítása, amelynél a lengyel delegáció a magyar felszólaláshoz hasonló problémákra hívta fel a figyelmet. A szovjet miniszterelnök, A. N. Koszigin pedig ekként bírálta a szervezet gyengeségeit: „az elsődleges feladatok konkrét megoldása gyakran felcserélődik általános és semmire nem kötelező határozatokkal”. Az ülészak azonban megelégedett a VB által előterjesztett sematikus szöveg jóváhagyásával. Az már csak Lázár Györgynek az MSZMP PB-nek szóló szóbeli kiegészítéséből derült ki, hogy voltak olyan elképzelések is, miszerint az állandó bizottságokban ajánlások helyett megállapodásokat rögzíthetnének a teljes egyetértésnek örvendő ügyekben. Románia azonban ezúttal is ellenezte a KGST bármely fundamentális okmányának megváltoztatását.⁸⁷

A nyári KGST-ülésszak és VB-ülés határozatai nyomán a Hadiipari Állandó Bizottság is napirendre tűzte a testület „munkájának további korszerűsítését”. Az 1978. november 14–17-én megtartott szófiai HÁB ülészakon a magyar delegáció felszólalásában számos hiányosságra mutatott rá, amelyekkel a KGST Iroda Hadiipari Osztályának beterjesztett javaslata nem foglalkozott: a gazdaságpolitikai konzultációk megtartása a tagországok hadiiparának fejlesztési irányairól; az alap kutatás, a műszaki fejlesztés és a gyártás közötti széttagoltság megszüntetése; a harmadik piacokon való együttműködés kérdése stb. Magyarország javasolta, hogy munkacsoport alakuljon, amely komplex intézkedési tervet dolgoz ki a HÁB tevékenységének optimalizálására. Noha a HÁB elnöke az előzetes beszélgetések során támogatta az elképzelést, a delegációk nem tartották célszerűnek a munkabizottság felállítását. Mindössze ahhoz járultak hozzá, hogy a magyar fél pótlólagos javaslatokat terjesszen be a következő ülészakon. A bizottság ugyanakkor elfogadta módosított működési, illetve eljárási szabályzatát, amelyek igyekeztek operatívabbá tenni a testület munkáját.

A HÁB jóváhagyta továbbá a PASZUV-rendszer közös fejlesztésének és gyártá-

⁸⁶ Előterjesztés a Politikai Bizottságnak a KGST XXXII. ülészakán képviselendő magyar irányelvekről. 1978. június 6. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 748. ó. e. 17–26. o. Az idézet helye: 8. o.

⁸⁷ Jelentés a Politikai Bizottság részére a KGST XXXII. ülészakáról és a VB 86. üléséről. 1978. június 30.; A. N. Koszigin a Szovjetunió delegációvezetőjének a KGST XXXII. ülészakán elhangzott felszólalása.; valamint Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1978. július 11-én megtartott üléséről. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 748. ó. e. 20–28., 45–57., 221–225. o. Az idézet helye: 55. o.

sának előkészítését szolgáló kormányközi egyezmény végleges szövegét, valamint a munkákat koordináló INTER ASZU nemzetközi szervezetének, a Műszaki-Gazdasági Tanácsnak a működési szabályzatát. (Az egyezményt a tagállamok december 11–13-án írták alá Moszkvában.) A megállapodás fontosságát a szovjet fél is külön kiemelte, mivel ez volt az első alkalom, amikor a kutatás-fejlesztéstől a gyártás megvalósításáig nemzetközi együttműködés valósulhatott meg.

Az 1981–85. évi kölcsönös szállítási tervek egyeztetése során elkészültek a szakosítási javaslatok, a nomenklátúra véglegesítését követező ülészakára tűzte ki a bizottság. Magyar részről ismét felvetették az alkatrészgyártás szakosítását is, de a kérdést csak besorolták a szakosítási munkacsoport egyéb feladatai közé. A HÁB foglalkozott továbbá a T-72-es harckocsi kooperációs gyártásával, a katonai szabványosítás előrehaladásával, valamint 1979–80. évi munkatervével.⁸⁸

A következő öt éves tervidőszak szakosítási kérdései képezték a fő témát az 1979. május 29. és június 1. között Debrecenben megrendezett KGST HÁB ülésen. Az elfogadott ajánlás 114 cikk gyártásának és 55 termék nagyjavításának szakosítását tartalmazta (lásd a Függelék 2.6. sz. mellékletét), ebből 21+3 tétel jutott Magyarországra. A korábbi gyakorlattól eltérően azonban ezúttal nem termékcsoportokra, hanem konkrét termékekre szolt a specializációs ajánlás. Ez magyar szempontból kedvezőtlen változást jelentett, mert a fő profilunkat képező híradástechnikánál viszonylag gyakoriak voltak a típusváltozások, és így más országok is beléphettek a már kialakult magyar profil területére – gyakorlatilag megrendeléseket elvéve így. A HÁB a korábbi elképzeléseknek megfelelően megkezdte a részegységek és alkatrészek szakosítási lehetőségeinek kidolgozását.

A haditechnika fejlődése és a híradástechnika, valamint a rádiófelderítés és rádió-ellentévékenység fontosságának növekedése hűen tükröződik a szakosított termékek összetételén is. Utóbbiak közel egyharmadát tették ki a specializált termékeknek, miközben ez az arány tíz évvel korábban legfeljebb az egyötödöt érte el. Dinamikus fejlődés látható a nagyjavítási munkák felosztásában is, megnövekedett a specializált termékek száma.

A bizottság értékelte a haditechnikai termékek 1981–85. évi kölcsönös szállítási tervei előzetes egyeztetésének eredményeit. (A tagországok május 21–26. között kétoldali konzultációkat folytattak Hajdúszoboszlón.) Az első konzultációs szakasz lezárultával a KGST Titkárság Hadiipari Osztálya megállapította, hogy a tervezett szállítások értéke 50%-kal meghaladja az aktuális tervidőszakét, alapvetően kielégítve a kölcsönös igényeket. A napirendnél felszólaló I. Fabrikov vezérezredes, az EFE Főparancsnokának fegyverzeti helyettese azonban egyáltalán nem volt elégedett az eredménnyel. Ugyanis a szövetséges hadseregek – EFEF-ajánlásokban rögzített – fejlesztéséhez szükséges fegyverzet és haditechnika alig 30–50%-ának legyártását biztosították csak az addigi egyeztetések. A Technikai Testület elnöki tiszttét is betöltő tábornok felhívta a figyelmet, hogy ez a szállítási

⁸⁸ Jelentés a KGST HÁB 37/78. sz. üléséről és az ülésen részt vett magyar delegáció munkájáról. 1979. január 4. MOL XIX-A-16-aa 133. d.

volumen veszélyezteteti a VSZ Politikai Tanácskozó Testülete által, 1976 novemberében elhatározott program végrehajtását. Ezért kérte a tagországokat, vizsgálják meg hadiipari termelésük fokozásának lehetőségét. Különösen aggasztónak tartotta, hogy a Szovjetunió által gyártásra átadni kívánt mintegy 80-féle új termék-licenc *alig harmadára* volt jelentkező – a többi esetében érdektelenséget jelentettek a tagállamok. Az EFEF-ajánlásoktól való elmaradást és a termelés fokozására való felkérést a HÁB jegyzőkönyvileg is rögzítette.

Amint arra Doró György vezérőrnagy a HB számára készített összefoglalójában rámutatott, az OT számításai szerint a VSZ-tagországok – különféle műszaki és finansziális okokból – eleve csak az EFEF-ajánlásokban előírt fegyverzet és haditechnika 50–60%-át rendelték meg előzetesen egymástól. Így fordulhatott elő, hogy miközben a kisebb tagországok nyugtázták igényeik szinte teljes kielégítését, a szovjet fél nehezményezte a fejlesztési direktíváktól való elmaradást. Az OT-elnökhelyettes szerint a mérsékeltebb rendelési kedvben az is komoly szerepet játszott, hogy a tagállamok minden relációban a haditechnikai export és import szaldójának teljes kiegyenlítésére törekedtek (azaz nullszaldóra). Magyarország az előzetes egyeztetések alapján 1981–85 között 1,3 milliárd rubel értékben kívánt exportálni (ebből 700 millió rubel értékben a Szovjetunióba), és 1,5 milliárd rubelnyi technikát importálni (ebből közel 900 milliónyt a Szovjetunióból). A magyar delegáció jegyzőkönyvben rögzítette továbbá, hogy a vitatott árú termékek esetében (*Dejmosz* rádióállomás, *Vasziljok*, *Brusznjika*, *Gvozgyika* lövegrész) a végleges egyezménykötés feltételének tekinti a gazdaságos termelést biztosító ár elérését. Az OT összességében úgy ítélte meg, hogy „nincsenek olyan objektív lehetőségek és feltételek, amelyek alapján az EFEF ajánlásaiból adódó igények kielégítését az előzőekben leírtakhoz képest lényegesen nagyobb mértékben lehetne biztosítani”. E megállapítás és azon tény fényében, miszerint a Szovjetunió a magyar Honvédelmi Minisztérium 1,2 milliárd rubel értékű igényéből mindössze 700 milliónyt igazolt vissza teljesíthetőként, különösen furcsa Moszkva nyomása az EFEF-ajánlásokkal kapcsolatban.

A KGST HÁB meghallgatta P. Plesakov, az INTER ASZU Műszaki-Gazdasági Tanácsa elnökének (egyébként a Szovjetunió rádióipari minisztere) tájékoztatóját a nemzetközi szervezet addigi munkájáról. A fejlesztés első fázisának, a *PASZUVRendszer* harcászati fokozata prototípusának kialakítását 1982-re prognosztizálta, és az elfogadott határidők szigorú betartását kérte. A *T-72-es harckocsik* gyártásához 1979 elején aláírták az államközi egyezményeket, így Csehszlovákia és Lengyelország 1980-ra vállalta 10-10 db nullsorozatú tank legyártását, és az évi 500 darabos gyártási széria elérését 1983-ra. Az alkatrész- és részegység-beszállítóknek ehhez illeszkedően kellett megszervezniük a rájuk eső feladatokat.

A kooperációs gyártás során tapasztalható krónikus alkatrészhiányok megszüntetése érdekében a Szovjetunióknak már 1978-ban javaslatot kellett volna tennie *A licenc alapján gyártott haditechnika előállításához szükséges komplettáló termékek biztosítására vonatkozó általános elvek* pontosítására. M. Szergejcsik mérnökkari vezéreztetés, a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Külgazdasági Kapcsolatok Állami Bizottságának (GKESZ) elnökhelyettese azzal magyarázta a késedelmet,

hogy éppen a tagországok sorozatos kéréseinek eleget téve azt vizsgálták meg, miként lehetne egy hivatalnál összpontosítani a komplettáló termékek, hiányanyagok és alkatrészek szállítását. (Az addigi gyakorlat szerint a haditechnikában használt, polgári rendeltetésű anyagokat az illetékes szovjet külkereskedelmi vállalatoknál kellett megrendelni.) A vezéreztetés tájékoztatása szerint 1979 elején kormányhatározat intézkedett egy ezzel foglalkozó önálló főosztály felállításáról a GKESZ Műszaki Főhivatalán (GTU) belül, 1981-től. Ehhez képest a HÁB ülésén szétosztott szovjet tervezet az *Általános elvek* pontosítására változatlanul a szakosodott külkereskedelmi vállalatokat jelölte meg az alkatrészigények feladási helyeként. Emiatt Moszkvának vissza kellett vonnia javaslatát, és a HÁB új terv kidolgozására kérte fel a szovjet delegációt.⁸⁹

Közvetett forrásból tudható, hogy a VSZ EFE Főparancsnoka levélben fordult Czinege Lajos honvédelmi miniszterhez, mert kevesellte a magyar vállalatokat a kölcsönös haditechnikai szállítások terén. (Vélhetően más tagországok is hasonló dorgálásban részesülhettek.) Magyarország meglehetősen kényes helyzetbe került így, hiszen éppen a szovjet megrendelések vállalásától húzódozott. Ám az OT és a KGM is egyértelműen kimutatta, hogy a Szovjetunióba irányuló export súlyának növekedése esetén jelentősen romlani fognak a hazai hadiipar gazdaságossági mutatói. Közel 300 millió rubel értékű szállítás volt így bizonytalan a magyar–szovjet árvita miatt.⁹⁰

Az 1979 szeptemberére véglegesített, az *MSZMP KB Gazdaságpolitikai Bizottságának beterjesztett hadiipari termelés-fejlesztési koncepció* emiatt úgy fogalmazott: „Az exportárak említett bizonytalansága, illetve a kielégítetlen igények problémája miatt – amennyiben ezen kérdésekben a tervegyeztetés második szakaszában sem sikerül megállapodni – magas politikai és állami szinten, egyedi döntés válhat szükségessé.” A tagországok ugyanis továbbra is kérték Magyarországtól mintegy 700 millió rubel értékű igényük kielégítését. Újabb hazai vállalatoknak azonban egyértelműen gátat szabott az ipar teljesítőképessége. Az előterjesztést jegyző OT Általános Szervezési Főosztálya az 1990-ig szóló távlati koncepció kialakításánál pedig második legfontosabb helyre rangsorolta a rentabilitás kérdését. Az alapvető szempontok voltak, hogy:

1. érvényesüljenek a védelempolitikai követelmények,
 2. a termelés és az export gazdaságos legyen,
 3. a hadiipar is járuljon hozzá a külgazdasági egyensúly javításához,
 4. a termékszerkezet illeszkedjék az iparfejlesztési irányokhoz,
 5. a fejlesztési célok és a szükséges feltételek összhangban legyenek.
- A fentieket már a VI. ötéves terv előkészítésénél is úgy alkalmazta az OT, hogy nemcsak a dollárviszonylatú haditechnikai export dinamikus növelését irányozta

⁸⁹ Jelentés a KGST HÁB 38. sz. üléséről. 1979. augusztus. MOL XIX-A-16-aa 134. d. Az idézet helye: 7. o.

⁹⁰ Feljegyzés Székér Gyula [miniszterelnök-helyettes] elvtárs részére. A hadiipari termelés fejlesztésének irányelvei című [MSZMP] Gazdaságpolitikai Bizottság anyag véleményezése. 1979. július 4. MOL XIX-A-2-ma 31. d.

elő, hanem a partnerországok igényeit aszerint szelektálta, hogy azokból mi teljesíthető gazdaságosan. A veszteség elkerülése érdekében mindent meg kellett tenni: „Az 1981–1985. évekre célul tűzött hadiipar fejlődése csak akkor valósítható meg, ha a termelés hatékonysága megfelel a gépipari átlagnak. E követelmény teljesítését elősegíti, hogy a haditechnikai termelés és export növekménye szinte kizárólag a hatékonyság javításában legperspektivikusabb híradástechnikai és műszeripari jellegű termékekből adódik. A ráfordítások csökkentésével és a megfelelő árakkal el kell érni a gépiparéhoz hasonló jövedelmezőséget a rubel viszonylatú exportnál is. A fokozottabb exportorientáció gazdaságosságának biztosítása érdekében a rubel viszonylatú gépipari kontingensek kitöltésénél – a lehetőségek keretein belül – célszerű a polgári és hadiipari termékeket versenyeztetni. Különösen indokolt ez az elektronikában, ahol a kapacitások nagyobb részt konvertálhatók.”

A katonai-hadiipari tervezőapparátus javaslatára tehát a magyar vezetés egyértelműen a nemzetgazdaság érdekeit sorolta a szövetségi védelmi elvárások maximális teljesítése elé. A nemzetközi haditechnikai együttműködésben pedig a komplex tervezési rendszer létrehozását sürgette: „Ennek keretében elsősorban a hadiipari gazdaságpolitikai koncepciók, a prognózisok kidolgozása, a gyártmány- és gyártásfejlesztés, a beruházások, a szakosítás és kooperáció egyeztetését kell szorgalmazni. Tovább kell fejleszteni az együttműködést: a szakosított termékek műszaki fejlesztésében; az alkatrészek szakosított gyártásában; a licenc átadás összes feltételeinek megteremtésében; a fejlődő országokba irányuló exportban; a tőkés országokból származó beszerzések koordinálásában.”⁹¹

ORSZÁG	V. ÖTÉVES TERV VÁRHATÓ TELJESÍTÉSE	VI. ÖTÉVES TERV IGÉNY		EGYEZTETETT SZÁLLÍTÁS
		ELŐZETES	VÉGLEGES	
Bulgária	35,9	105,0	141,5	116,0
Csehszlovákia	80,0	203,6	175,4	127,0
Lengyelország	125,6	135,0	235,7	200,0
NDK	176,4	184,2	200,0	183,0
Románia	9,7	22,6	44,7	21,2
Szovjetunió	233,0	1291,0	1400,0	708,0
Összesen	633,0*	1941,4	2197,3	1355,2

10. táblázat. A rubelelszámolású magyar haditechnikai export alakulása az V. öt éves tervidőszakban (1976–80), és KGST tagországok haditechnikai igényei a VI. öt éves tervidőszakra (1981–85), illetve azok egyeztetése. Érték: millió rubelben, 1979. évi árakon. *Megjegyzés: 2,4 millió rubel egyéb szocialista exportot is tartalmaz. Forrás: Javaslat a KGST HÁB tervegyeztető tárgyaláson képviselendő magyar állásfoglalásra néhány haditechnikai termék esetében. 1979. október 15. MOL, XIX-A-16-aa 134. d.

⁹¹ Előterjesztés az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Bizottsága részére. Javaslat a hadiipari termelés fejlesztési koncepciója irányelveire. 1979. augusztus. MOL, M-KS 288. f. 15. cs. 385. ó. e. Az idézet helye: 13., 22., 24. o.

A magyar fél az előbbieken idézett elképzeléseit már a kölcsönös haditechnikai szállítási tervek további egyeztetései során is igyekezett következetesen képviselni. 1979. október közepéig a partnerországok rekordértékű igényt jelentettek be Budapestnél: közel 2,2 milliárd rubel értékű technikát kívántak volna megrendelni. (Lásd részletesen a 10. táblázatban.) Ez szovjet viszonylatban *hatszoros*, egyéb relációkban *háromszoros* igénynövekedést jelentett az 1976–80-as időszakhoz képest.

Amint az adatokból látható, Magyarország az igények 60%-ának teljesítését tudta vállalni, szovjet viszonylatban pedig csak 50%-át. A sorozatos külkereskedelmi tárgyalások nyomán a bolgár féllel sikerült megegyezni a *Gvozgyika* lövegrész árában úgy, hogy kifizetendő legyen a magyar beszállítónak (DIGÉP). A Szovjetunióval a *Dejmosz* hadosztály-rádióállomás és a *Brusznika* I. osztályú rövidhullámú rádióvevő esetében megegyezés közeli állapot jött létre, a *Vasziljok* aknavetőnél viszont szakadákszerű különbség volt a két fél között az árat illetően. Utóbbiból ráadásul a magyar fél (ugyancsak a DIGÉP) mintegy 380 darab legyártásával már eleve átcsúszott a következő öt éves tervidőszakba. A gyártóvállalatot termelési veszteségei miatt 1978-ban szanálni kellett, és az automata aknavető gyártása csak 65%-os állami dotációval volt biztosítható. A további ártárgyalásokon követendő álláspontra javaslatot tevő jelentésében a Hadiipari Kormánybizottság úgy vélte, hogy a DIGÉP-nél olyan mértékű önköltségcsökkentésre nincs lehetőség, amivel a szovjet fél által megajánlott 22 ezer rubelre lehetne leszorítani az árat. A HKB ezért az aknavető gyártásának leállítását javasolta arra az esetre, ha a szovjet féllel nem sikerül elfogadható árban megállapodni.⁹²

Ezt a megoldást azonban elfogadhatatlannak tartotta a Honvédelmi Bizottság. Ugyanakkor az csak a testület 1979. október 18-i ülésén, Soltész István kohó- és gépipari miniszter hozzászólásából derült ki, hogy a magyar termelők ár drasztikus növekedésében komoly szerepe volt a forint–rubel árfolyam változásának (35 Ft helyett 28 Ft-ot ért 1 rubel; így a magyar gyártó 20% árfolyamvesztést kellett elkönyveljen). A DIGÉP műszakilag fel volt készülve a gyártásra, de ha a leállításról született volna döntés, kapacitásait akkor is le tudta volna kötni a *Gvozgyika* lövegrész és a dollárexportra menő Sz-60-asok előállításával. A HB-nak tehát politikai döntést kellett hoznia: dotálja a termelést, vagy a Moszkva felé igencsak kínos leállítást választja? Huszár István OT-elnök arra emlékeztetett hozzászólásában, hogy az aknavetők ugyan csak 8%-ot képviselnek a teljes, Szovjetunióba irányuló haditechnikai exportban, „ennek ellenére nem lehet átsiklani a dotáció felett, mert minden termelésünkben a gazdaságosság maximumára kell törekednünk”. Mindazonáltal legfeljebb lebegtetni gondolta a tárgyalásokon a *Vasziljok* gyártásának leállítását. Azt javasolta inkább, hogy a folyamatosan növekvő haditechnikai importárakra hivatkozva kérje a magyar fél a kondíciók javítását.⁹³

⁹² Javaslat a KGST HÁB tervegyeztető tárgyaláson képviselendő magyar állásfoglalásra néhány haditechnikai termék esetében. 1979. október 15. MOL XIX-A-16-aa 134. d.

⁹³ Jegyzőkönyv a Honvédelmi Bizottság 1979. október 18-án megtartott 306. üléséről. HL HB iratok 8. d. Az idézet helye: 10. o.

A HB végül úgy határozott, hogy a szovjet exportra menő termékeknél a gazdaságosság szerint sorolni kell azokat, és úgy a lehető legjobb árat elérni a további tárgyalásokon. A *Vasizjok* esetében pedig a korábban megcélzott 40 700 rubeles irányarat tűzte ki újra azzal, hogy ha ezt a szovjet fél nem fogadja el, akkor a terméket „további tárgyalást igénylő tételként” kell szerepeltetni a kétoldalú megálapodásban.⁹⁴

A kölcsönös erőfeszítések ellenére a következő hetekben sem sikerült meg egyezni az aknavető exportjáról. Az 1979. november 19–22. között Berlinben megtartott KGST HÁB ülés ideje alatt folytatott magyar–szovjet tárgyalások során is csak 32 ezer rubelt ajánlott Moszkva a termékért. Budapest a Videoton előzetes kalkulációi alapján megemelte a *Dejmosz* rádióállomás lehetséges szállítási mennyiségét, egyéb vonatkozásokban pedig a végéhez közeledett az 1981–85. évekre szóló export–import tervek egyeztetése. A magyar haditechnikai kivitel 1,4 milliárd rubelre emelkedett végül, az előirányzott behozatal pedig 1,59 milliárdra rúgott. Bulgáriával, Lengyelországgal és Romániával szinte kiegyenlítették egymást a kölcsönös szállítások; az NDK felé 145 millió rubeles aktívummal, a Szovjetunió irányában pedig 318 millió rubel passzívummal számolt az OT. E feltételek megfeleltek az előzetes hazai elképzeléseknek összességében és az egyes relációkban is.⁹⁵

A hazai hadiipari tevékenység VI. ötéves tervidőszakra szóló koncepcióját – az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Bizottságának 1979. szeptemberi döntésére alapozva – 1980. június 25-én fogadta el a Honvédelmi Bizottság. A koncepció, amely alapján aztán a középtávú tervet is kidolgozták, dinamikus bővülő termeléssel (68,9 milliárd Ft 1981–85. között az előző ötéves 41,1 milliárd helyett) és megduplázódó exporttal számolt (1390 millió rubel az előző periódus 684 milliójával szemben). A HB-határozat egyebek mellett előírta, hogy a haditechnikai gyártás hatékonyságának és gazdaságosságának mérésre az OT külön metodikát dolgozzon ki.⁹⁶

5. SZÉTHULLÓ EGYÜTTMŰKÖDÉS – AZ 1980-AS ÉVEK FŐBB FOLYAMATAI

Bezárkózás és KGST-autarkia? A realitás – a hiányok növekedése, a nyugati kapcsolatoktól és technológiától való függés. Szovjet dinamizálási kísérletek, feszülő érdekellentétek, kölcsönös függés és akadozó együttműködés. El akarta-e engedni a Szovjetunió fontos civil és katonai beszállítóit, Közép-Kelet-Európa országait?

Az 1976 novemberében a VSZ Politikai Tanácskozó Testülete által Bukarestben jóváhagyott fejlesztési program szinte semmitmondó mondatai mögött – mint az később egyértelművé vált – igencsak nagyszabású szovjet fegyverkezési tervek álltak. A PTT 1978. évi ülésére készülve vehette kézhez a magyar katonai vezetés V. G. Kulikov marsall, a VSZ EFE főparancsnokának téziseit, amelyben nemcsak az 1976-os határozat végrehajtását tekintette át, hanem újabb fejlesztésekre tett javaslatot. A HM a szovjet előterjesztést vizsgálva arra a megállapításra jutott, hogy az „az Egyesített Fegyveres Erők fejlesztésének irányait és ütemét hosszú időre meghatározó nagy horderejű javaslat”. Éppen ezért Csémi Károly vezérőrnagy, a főparancsnok magyar helyettese, HM államtitkár találkozót kezdeményezett Kulikovval a tézisek bizonyos kitételeinek és javaslatainak értelmezése és pontosítása érdekében. A november 15-i megbeszélésen a magyar fél megnyugtató választ kapott, hogy mi tekintendő elavult és lecserélendő fegyverzetnek (a Magyar Néphadsereg fegyverzetét korszerűnek ítélte a marsall); hogy a háború esetén felállítandó tartalék hadosztályok és ezredek csak a „lehetőségek függvényében” szervezendők; illetve a mozgósítási időszakokra felhalmozandó hadi- és egyéb anyagok mennyiségi célkitűzését rugalmasan fogják megfogalmazni a határozatban. „Mindezek csökkenthetik azokat az anyagi terheket, amelyek a Magyar Néphadsereg fejlesztése során a határozat merev, szöszszerinti, sablonos értelmezése esetén ránk hárulnának” – nyugtázta a tárgyalás eredményeit jelentésében Csémi.¹

Így a VSZ PTT 1978. november 22–23-i, moszkvai ülésén az EFE Főparancsnokának beszámolóját jóváhagyva áldását adta egyebek mellett arra, hogy „az EFE állományába kijelölt csapatok és flottaerők új, egységesített fegyverzeti és haditechnikai eszközökkel történő ellátásának mértéke a folyó ötéves tervidőszakhoz képest növekedjék”. Magyar javaslatra maradt el az előbbi mondatból a „jelentős” szócska a növekedés mértékét illetően, amely milliárdos megtakarítással járt Ma-

⁹⁴ A HB 3/306/1979. sz. határozata. 1979. október 18. MOL XIX-A-16-aa 134. d.

⁹⁵ Tájékoztató a Honvédelmi Bizottság 1980. január 24-én megtartott 309. ülésének határozatairól. 1980. január 28. MOL XIX-A-83-a 53016. film. 240–242. fólió.

⁹⁶ Tájékoztató a Honvédelmi Bizottság 1980. június 25-én megtartott 314. ülésének határozatairól. 1980. július 1. MOL XIX-A-83-a 53027. film. 367–370. fólió.

¹ Jelentés a V. G. Kulikov elvtárral történt tárgyalásokról. 1978. november 17. HM KI 3/33/162. Az idézet helye: 12. o.

gyarország számára is.² A korábbiakban (lásd a 4.4. sz. alfejezetet) azonban láthattuk, hogy a VSZ EFE Főparancsnokság milyen nyomást gyakorolt a tagállamokra a fegyverzeti és haditechnikai fejlesztések végrehajtása és gyártókapacitások bővítése érdekében. Noha a hadiipari megrendelések végül elmaradtak az EFEF ajánlásaiban előírt mértéktől, a kölcsönös szállítások még így is jócskán megugrottak. A Szovjetunió tehát tudatosan és akkurátusan fegyverkezett, és mindent megtett, hogy a szövetséges haderők fejlesztési tempója se maradjon el túlságosan a Szovjet Hadseregétől. A Szovjetunió 1979. decemberi afganisztáni beavatkozását követő nemzetközi feszültség, amely az enyhülés után újra a hidegháború legkeményebb éveinek visszatértével fenyegetett, ráadásul ismét egyfajta külső igazolást szolgáltatott a feszített tempójú hadseregfejlesztéshez.³

A szovjet blokkon belüli viszonyok azonban lényegesen megváltoztak az 1950-es évekhez képest, amikor szinte bármit rá lehetett oktrojálni a szatellit országokra. A VSZ–KGST-tagországok az EFEF vagy az állandó bizottságok ajánlásaiból csak annyit fogadtak el, amennyit az adott nemzetgazdaság teherbírása elviselt. Az MSZMP Politikai Bizottsága 1980. október 14-i ülésén hagyta jóvá a Magyar Néphadsereg következő ötéves fejlesztési tervét. Az előterjesztés az 1971–1980. között elért eredményeket úgy értékelte: „A [néphadsereg] fegyverzeti-technikai eszközeinek mintegy 60%-át a korszerű és a legkorszerűbb típusok képezik, 40%-át pedig régebbi típusú, de még a célnak megfelelő eszközök teszik ki. Ezt az arányt hosszabb távra elfogadhatónak és indokoltnak tekintjük.” Mindebből kiindulva a katonai vezetés a néphadsereg „átfogó, egyenletes, arányos, minőségi fejlesztésének – a béke- és háborús létszám növelése nélkül történő – folytatását” tűzte célul. Az előterjesztésből az is kiderül, hogy a VSZ EFEF ajánlása alapján a VI. ötéves tervidőszakban 4,4–5,3 milliárd rubel (azaz 130–150 milliárd Ft) értékben kellett volna Magyarországnak haditechnikát importálni. Ehhez képest a nemzetgazdaság helyzete 1,34 milliárd rubelnyi (37,8 milliárd Ft) technika behozatalát tette lehetővé.⁴ A szovjet elvárások és a hazai lehetőségek között tehát komoly szakadék támadt – persze nem első ízben.

A magyar hadiipar ötéves terve, amelyet 1980. november 27-én hagyott jóvá a Honvédelmi Bizottság, a távlati koncepcióban már vázolt meredek növekedési pályát rögzítette véglegesen. Az 1981–85. évekre mintegy 65 milliárd Ft értékű termelést irányoztak elő, amelynek 70–75%-át a szövetségben belüli és kívüli pi-

acokon kívánták értékesíteni. Ehhez évi 10%-os termelésnövekedési rátát kellett tartani úgy, hogy a szükséges beruházási forrásokat nem sikerült biztosítani a hadiipar számára. Az ekkor már csak 1,33 milliárd rubelben előirányzott KGST-exporton belül a korábbinál lényegesen nagyobb arányt képviseltek a kooperációs szállítások (az 1976–80. közötti 200 millió rubelhez képest 355 milliónyit) – ami a táboron belüli termelés növekvő integrációjára utalt. Ugyanakkor már 1980 utolsó negyedévére megmutatkozott, hogy a partnerországokban sem problémamentes a hadiipar dinamizálása. „Tekintettel arra, hogy egyes szocialista országok a szerződésben vállalt szállításokkal jelentősen lemaradtak, részünkről is szükséges bizonyos termék-visszatartás” – derült ki a HB Titkárság tájékoztatójából. A hazai gyártóvállalatokat érő hátrányok miatt azonban valamilyen módon kompenzálni is kellett, erre javaslatot kért a Honvédelmi Bizottság.⁵

Noha fontos és érdekes lenne feltárni és bemutatni az eddigi mélységben és részletességgel a hadiipari együttműködés alakulását 1980-as években, erre források hiányában alig van mód. A bevezetőben részletezett adat- és titokvédelmi szabályozás miatt az 1980. január 1. után keletkezett minősített iratok alig kutathatók, így e fejezetben csak töredékesen, néha jelzésszerűen lehet bemutatni a főbb folyamatokat.

5.1. Egyhelyben topogás

A nemzetközi politikai feszültség és a gazdasági nehézségek egymásra utaltabbá tették a KGST-országokat, erősödött az importhelyettesítő, autark hajlam a szocialista táboron belül. A válság ugyanakkor fokozta a tagországok érdekellentéteit, súlyos feszültség alakult ki a nyersanyag- és fűtőanyagexportját fokozó Szovjetunió és az energiahordozó-importra rászoruló kisebb államok között. 1980 májusában a KGST XXXIV. ülészakára készülő magyar delegációt úgy instruálta az MSZMP PB, hogy az együttműködést a következő területeken kell erősíteni: a nyersanyag- és energiahordozó-szükségletet maximális mértékben egymás közötti szállításokkal biztosítani; a mezőgazdasági és élelmiszeripari, valamint a feldolgozóipari területen kihasználatlan tartalékok vannak, amelyeket erőteljesen fejleszteni kellene.⁶ A Prágában 1980. június 17–19. között tartott ülészakon azonban éppen a Szovjetunió állt elő javaslattal, hogy a szakosítást terjesszék ki a legújabb, legkorszerűbb technológiákra, hogy nyersanyagot és energiát takarítsanak meg, és fokozzák a termelés hatékonyságát.⁷ A VI. ötéves tervidőszak árucseréforalmának egyeztetése során 1981 első felében is a fűtőanyag, energia- és nyersanyagellátás

² A Varsói Szerződés tagállamainak határozata – a Politikai Tanácskozó Testület 1978. novemberi ülésén az EFE Főparancsnokának beszámolójáról. HM KI 3/33/162. Az idézet helye: 3. o.

³ Az 1980-as évek hidegháborús feszültségéről lásd részletesen: Njölstad (2004). Az afganisztáni szovjet intervencióról és megszállásról lásd: Sz. Bíró (2001). A szovjet bevonulás magyar megítéléséről és a pártvezetésben kibombant súlyos konfliktusról lásd: Békés (2004a) 257–274. o.

⁴ A terv fő számait tartó előterjesztést és az azt jóváhagyó MSZMP PB döntést lásd: MOL M-KS 288. f. 5. cs. 811. ő. e. 4–5., 83–98. o. A hadiipari tervekben megjelölt importösszeg és a HM speciális importja közötti, mintegy 250 millió rubelnyi különbség a kooperációs alkatrészek értéke – a Magyarországon szovjet licenc alapján gyártott haditechnikába beépített, KGST-ből származó alkatrészek fedezete.

⁵ Tájékoztató a Honvédelmi Bizottság 1980. november 27-én megtartott 318. ülésének határozatairól. 1980. december 2. MOL XIX-A-83-a 53029. film. 803–806. fólió. A idézet helye: 806. fólió.

⁶ Tájékoztató a Politikai Bizottságnak a KGST XXXIV. ülészakán képviselendő magyar álláspont irányelveiről. 1980. május 9. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 801. ő. e. 53–55. o.

⁷ Honvári (2006) 445. o.

hosszú távú és biztonságos megoldása volt a stratégiai cél a kétoldalú tárgyalások során.⁸

1981 júliusában az MSZMP PB kényszerűen állapította meg a kétoldalú egyeztetések lezárultával, hogy új jelenségek tapasztalhatók a KGST-n belüli viszonyokban, illetve több korábbi negatív vonás felerősödött. Így például a „rövid távú nemzeti érdekek szem előtt tartása”, a „fejlettségbeli és strukturális előnyök érvényesítése”, a fejlődő tagállamok (Vietnam, Mongólia, Kuba) fokozódó igénye a segélyekre és preferenciák fenntartására. Az energiahordozók áremelkedésével előnybe kerülő és komoly nyereséget realizáló Szovjetunió az áruforgalom folyó áron való kiegyenlítését kívánta elérni, míg a többi tagállam külső forrásokból (azaz hitelekkel) igyekezett a szállításokat finanszírozni. Az árváltozások mértékét jól jellemzi, hogy a szovjet import ellentételezése érdekében öt év alatt 70%-kal kellett volna Magyarországnak növelnie a Szovjetunióba irányuló kivitelét.⁹

A kedvezőtlen folyamatokat látva, szovjet javaslat nyomán, 1982 nyarán legmagasabb szintű politikai találkozót kezdtek szervezni a KGST-együttműködés „továbbfejlesztéséről”. Szeptemberben a KGST állandó képviselők megkezdték a megvitatandó dokumentumok egyeztetését.¹⁰ A magyar pártvezetés 1983. február elején tűzte napirendre az addig elkészült tervezeteket és az MSZMP állásfoglalás-tervezetét. A PB kritikusabban kívánta volna tárgyalni „az egész közösség gazdasági helyzetét”, a nehézségeket és hiányosságokat. Fontosnak tartotta határozottan rámutatni a szocialista országok Nyugat felé való eladósodásának mélyebb okaira is:

- „A KGST kapcsolatokban már hosszú ideje, emelkedő árak mellett is lelassult az energiahordozók, a nyers- és alapanyagok szállításának növekedése.
 - Nehézségekbe ütközött a korszerű technika beszerzése a KGST-országokból, a gyártásszakosítás és kooperáció színvonala elmaradt az országok anyagi-műszaki lehetőségeitől.
 - A szocialista országok gazdasági fejlődését jelentősen befolyásolta a tőkés világ gazdaság mélyülő válsága, a külkereskedelmi cserearányok romlása.”
- Magyarország ugyanakkor támogatta a tagországok gazdaságpolitikájának egyeztetését, a kereskedelempolitikai koordináció erősítését, és az együttműködési mechanizmusok javítását.¹¹

Az 1983. február 8–9-én Moszkvában a blokk pártjai KB-titkárainak sokoldalú

⁸ A Politikai Bizottság 1981. június 9-i határozata a KGST XXXV. ülészakán képviselendő magyar álláspont irányelveiről. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 828. ó. e. 63–67. o.

⁹ A Politikai Bizottság 1981. július 21-i határozata a KGST országokkal folytatott tervkoordinációs tárgyalások tapasztalatairól, az ezekből adódó feladatokról. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 831. ó. e. 20–27. o.

¹⁰ Tájékoztató a Politikai Bizottságnak a KGST-ről tartandó felsőszintű értekezlet előkészítéséről. 1982. szeptember 24. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 863. ó. e. 94–96. o.

¹¹ Jelentés a Politikai Bizottságnak a KGST felső szintű gazdasági értekezletének előkészítéséről, az értekezlet határozat-tervezetéről; javaslat a magyar állásfoglalásra. 1983. január 25. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 873. ó. e. 12–28. o. Az idézet helye: 11. o.

konzultatív találkozásán az SZKP KB delegáltjának magyarázkodnia kellett, hogy a gazdaságpolitikai egyeztetés nem jelent a központból (azaz Moszkvából) irányított közös tervezést, csupán rendszeres információcserét. Az egyes országok műszaki-tudományos és strukturapolitikájának összehangolását kívánják segíteni a konzultációkkal – állították. A magyar delegáció beszámolója szerint, amíg általános elvi síkon tárgyaltak a felek a szervezet korszerűsítéséről, addig többé-kevésbé egyetértés uralkodott. Ám amint a konkrét kérdések kerültek terítékre (konvertibilis valutában lebonyolított forgalom, az áruforgalom strukturájának megváltoztatása stb.), egyre élesebb ellentétek kerültek felszínre.¹² Az április 26–28. között tartott újabb moszkvai egyeztetésen egyértelművé vált, hogy az előkészítő munka a korábban feltételezetttnél több időt vesz igénybe a véleménykülönbségek miatt. Így a tagországok vezetőinek csúcstalálkozóját el kellett halasztani, és egy ekkor összeállított nemzetközi szerkesztőbizottságra bízni a dokumentumok további egyeztetését. A tanácskozáson ugyanakkor bizonyos jelek arra utaltak, hogy Moszkva energiaszállítói pozícióit nyomásgyakorlásra is fel kívánja használni, a számára szükséges termékek és technológiák táboron belüli beszerzése érdekében: „Szovjet részről [...] továbbra sem hajlandók elkötelezettséget vállalni a többi KGST-tagország hosszú távú importszükségleteinek kielégítésére. Ellenkezőleg, a szovjet Tervbizottság képviselői megpróbálkoztak az importőrök biztonságérzetét még jobban gyengítő és konkrét árukapcsolásra utaló olyan szöveget rögzíteni, amely a szovjet tüzelő- és nyersanyagszállításokat közvetlenül szembeállítaná úgynevezett kompenzációs ellenszállításokkal. Emellett a szovjet tüzelőanyag- és nyersanyagszállítások szintjét változtatlanul a teljes bizonytalanság övezné, illetve attól tennék függővé, hogy milyenek lesznek a Szovjetunió mindenkorai reális lehetőségei, mennyiben sikerül a szovjet fél számára szükséges áruk ellenszállítását egyeztetni, tovább, hogy hogyan valósulnak meg az egyes problémák megoldását célzó közös intézkedések. Vagyis az általuk javasolt szövegben a szovjet szállítások feltételeinek háromszoros túlbiztosítása szerepel az egyik oldalon, és semmiféle garancia, illetve biztonság nincs a másikon” – vont mérleget a keserű tapasztalatokról a magyar delegáció beszámolója.¹³

A KGST XXXVII. ülészakán, Berlinben 1983. október 18–20-án a kormányfők és pártvezetők vitatták meg a tervezett értekezlet záródokumentumait. 1984 májusára elkészültek a határozati tervezetek, amelyeket megküldtek a tagországoknak. Az MSZMP KB Gazdaságpolitikai, illetve Külügyi Osztálya reálisan peszsimistán ítélte meg a helyzetet: „Nyilvánvaló, hogy a szövegezésben elért kompromisszumok nem szüntették meg a KGST-tagországok két- és sokoldalú gazdasági kapcsolatainak több létfontosságú kérdésében a fennálló érdekellentéteket. Ezért

¹² Jelentés a Politikai Bizottságnak a KGST felső szintű gazdasági értekezletének előkészítéséről tartott moszkvai tanácskozásról. 1983. február 10. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 874. ó. e. 143–147. o.

¹³ Jelentés a Politikai Bizottságnak a KGST felső szintű gazdasági értekezletét előkészítő újabb KB-titkári tanácskozásról. 1983. május 4. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 882. ó. e. 16–20. o. Az idézet helye: 18. o.

a szövegben kialakult kompromisszumok nem nyújtanak kellő biztosítékot arra, hogy a határozatoknak a kétoldalú együttműködésben, valamint a KGST-szervekben történő konkretizálása során újjá ne éledjenek az egyes tagországok – mindekelőtt a Szovjetunió – eredeti elgondolásaiban szereplő törekvések. Ez nemcsak az 1985 utáni időszak tekintetében reális veszély, hanem egyes területeken már az 1984–85-ös években is. Így továbbra is számolni lehet a gazdaságpolitikai egyeztetés alkalmazási körének érdekünkben nem álló kiterjesztésére irányuló törekvésekkel. A fűtőanyag-, energia- és nyersanyagellátás növelésére vagy akár szinten tartására a határozat nem nyújt biztosítékot. Az lesz a döntő, hogy a végrehajtás során szovjet részről ténylegesen milyen mértékben veszik figyelembe az egyes KGST-tagországok objektív feltételeit, lehetőségeit és szükségleteit. A tervezetben közvetve megfogalmazást nyert továbbra is az az igény, hogy a beruházási eszközöket közös célokra – mindenekelőtt a Szovjetunió és az egyes kevésbé fejlett KGST-tagországok javára – csoportosítsák át az országok, miközben nem kapott megfelelő helyet a mezőgazdasági termékek és az élelmiszerek iránti igények kielégítését szolgáló, magyar részről szorgalmazott eszközátcsoportosítás lehetősége. [...] Nem került le a napirendről a külkereskedelmi forgalom és az elszámolások szovjet részről igényelt teljes kiegyensúlyozásának, valamint a jelenlegi konvertibilis valutákban elszámolt áruforgalom megszüntetésének a kérdése. A külkereskedelmi árrendszer fejlesztése során ismételten fel fog vetődni és a gyakorlatban alkalmazni kívánják a szakosítás és a kooperáció keretében szállított termékek világpiaci áraknál alacsonyabb speciális szerződéses árait. [...] A határozattervezet kedvezőtlen vonása a naturálisan viszonylag részletesen megfogalmazott termelési együttműködési célok és a csak elnagyoltan, helyenként jelszószerűen megjelenő eszköz- és érdekeltiségi rendszer közötti ellentmondás. Nem fogalmazódtak meg a szocialista gazdasági együttműködés valutáris-pénzügyi rendszere tekintetében sem olyan új, az integráció folyamatát elősegítő elgondolások, amelyek lehetővé tennék az áru-pénzviszonyok szerepének növelését a KGST-tagországok közötti gazdasági kapcsolatokban. A határozattervezet lényeges hiányossága, hogy bár végső soron nem erősíti meg a kezdetben mutatkozó teljes bezárkózási törekvéseket, ugyanakkor sem a célok, sem az eszközök oldaláról nem fogalmaz meg olyan közvetlen együttműködési intézkedéseket, amelyek a KGST-tagországok világpiaci versenyképességét egyes területeken lényegesen javítanák.”¹⁴ A KGST monetáris rendszerének a pártközpont elemzői által is említett hiányosságaira azért fontos felhívni a figyelmet, mert már a korabeli magyar közgazdasági irodalom kimutatta: ez az egyik legfőbb akadálya a szorosabb integrációnak. A pénzügyi rendszer gyengeségei persze egyenes folyományát képezték a döntően naturális tervezésnek, a kereskedelem és az elszámolások változatlanul bilaterális jellegének.¹⁵

¹⁴ Előterjesztés a Politikai Bizottságnak a KGST felső szintű gazdasági értekezletéről és a képviselő magyar álláspontjáról. 1984. május 9. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 911. ó. e. 16–30. o. Az idézet helye: 28–29. o.

¹⁵ Lásd részletesen: Botos (1978), valamint Csaba (1984).

1984. június 12–14-én Moszkvában került sor – 15 év után – a KGST tagországok legfelsőbb szintű csúcstalálkozójára és a szervezet Tanácsának rendkívüli (XXXVIII.) ülészakára. A vezetők gazdasági értekezlete 4 dokumentumot fogadott el, ebből csak a rövid nyilatkozatot, a deklarációt és a záróközleményt hozták nyilvánosságra, a részletes határozatot nem. Utóbbi legfontosabb célkitűzéseit a következők szerint foglalta össze az MSZMP Politikai Bizottságának Havasi Ferenc gazdaságpolitikáért felelős KB-titkár. A határozat a KGST-integráció számára 15–20 éves gazdaságpolitikai programot kívánt nyújtani. Elsők között foglalkozott az energiabiztonsággal: a KGST őrizze meg önellátását úgy, hogy beruházási hozzájárulásokkal a Szovjetunió területén újabb nyersanyag és energiahordozók kitermelését kezdik meg. A szovjet fél e pontnál jelentette be, számos tagország megkönnyebbülésére, hogy 1990-ig biztosítja az 1985-ös szinten a kőolajszállításokat. A következő fő célkitűzés a dokumentumban a KGST élelmiszertermelésének fokozása volt, hogy minimalizálják az importot, és önellátóvá váljon a közösség. A harmadik fő irányt a közszükségleti cikkekkel való ellátás képezte – szakosítással és kooperációval javítsanak az árukínálaton. A negyedik pont a fejlett technika importjának mérséklését és a szervezet tagországaiban való erőteljesebb fejlesztését irányozta elő. Az ötödik pedig a szállítási útvonalak és hálózatok, a közlekedés erőteljes fejlesztését szorgalmazta. A KGST Tanácsának ülészakája a csúcsertekezleten hozott határozatokat ültette át végrehajtási-cselekvési tervekbe.

A találkozót a szovjet fél a tagországok agitációjára is felhasználta, amint ez Kádár Jánosnak az MSZMP PB ülésén elmondott hozzászólásából kiderül. A magyar delegáció fogadására és kíséretére kirendelt D. F. Usztyinov marsall, a Szovjetunió honvédelmi minisztere minduntalan arról győzködte a magyar pártvezetőt, hogy Magyarország vegye meg végre a (leg)modern(ebb) fegyvereket hadseregének.¹⁶

Az 1984. júniusi csúcstalálkozó határozatai nyomán különféle távlati együttműködési programok kidolgozását kezdték meg a tagországok és a KGST szervei. Az atomenergetikai gépgyártási kooperációról, az ipari robotok kifejlesztéséről vagy a mikroelektronika fejlesztéséről külön egyezmények intézkedtek, a KGST VB elfogadta az Egyesített Villamosenergia Rendszerek 2000-ig szóló fejlesztési programját; előkészítés alatt állt az anyagi erőforrások takarékos és ésszerű felhasználását elősegítő együttműködési program. Folyamatban volt továbbá az atomerőművek és atomfűtőművek építésének 2000-ig szóló, valamint a műszaki-tudományos fejlődés 15–20 évre szóló komplex programjának előkészítése. 1985 első félévében ugyanakkor a következő ötéves tervidőszak (1986–1990) népgazdasági terveinek egyeztetése kötötte le leginkább a feleket. Az MSZMP PB számára készített, 1985. júniusi beszámolóból ugyanakkor az is kiderül, hogy a korábbi tervciklusokhoz képest lényegesen több kielégítetlen igény maradt az egyeztetések végén is: „...az

¹⁶ A csúcstalálkozóról szóló beszámoló: Tájékoztató a Politikai Bizottság és a Minisztertanács tagjai részére a KGST moszkvai felső szintű gazdasági értekezletéről. 1984. június 15. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 913–914. ó. e. 31–44. o. Havasi Ferenc hozzászólását az MSZMP PB 1984. június 19-i ülésén lásd uo. 134–139. o. Kádár hozzászólásának vonatkozó része: uo. 141–143. o.

árucsere-forgalomnak a tervkoordináció során eddig egyeztetett volumene a [magyar] népgazdaság dinamikusabb fejlődéséhez minimálisan szükséges feltételeket sem biztosítja.”¹⁷

A Moszkvában lezajlott vezetőváltás, Mihail Szergejevics Gorbacsov 1985. márciusi pártfőtitkárrá választása ugyanakkor a KGST-ben is változásokat indukált. 1985. szeptember 12-én Gorbacsov levélben fordult a tagállamok vezetőihez, hogy a VSZ soron következő Politikai Tanácskozó Testületi ülésén tárgyaljanak a műszaki-tudományos együttműködés meggyorsításának lehetőségeiről. Szeptember 25-i Kádár Jánossal folytatott moszkvai megbeszélésen így nyilatkozott a szovjet főtitkár a KGST problémáiról: „Egyrészt nagy sikereink vannak a politikai, gazdasági, szociális, ideológiai élet területein és másutt. Még inkább megerősödtek a szocializmus pozíciói a világ küzdőterén. Másrészt azonban látjuk azokat az aggasztó tendenciákat is, amelyek nehezítik, lassítják fejlődésünket. [...] A problémák már régen megérették. Fontos a kollektív alapon történő tudományos elemzés, hogy tétovázás, improvizációk nélkül és voluntarizmustól mentesen kijelöljük előrehaladásunk módjait.” A PTT október 22–23-i szófiai ülésén Gorbacsov beszédében ismételtén kitért a 2000-ig szóló komplex program kidolgozásának felgyorsítására.¹⁸ Sőt, a program sorsát összekapcsolta az egész tábor ügyével: „Ha országaink halogatják az integrációt, és a Nyugattal meglévő kapcsolatokra számítanak döntő módon, akkor legjobb esetben is 7–10 év, vagy ennél is hosszabb időtartamú lemaradással kullognak a Nyugat tudományos-műszaki politikája után. Egy ilyen lemaradás nemcsak gazdasági, hanem politikai következményekkel fenyeget, kedvezőtlen hatást gyakorol az egyes országok sorsára, és a szocializmus ügyének egészére. Az a véleményünk, hogy a nemzetközi technológiai együttműködés irányába szervezetten és összeforrottan kell haladnunk.” Javaslatát a többi delegáció is támogatta: „Valamennyi küldöttségvezető egyetértett azzal, hogy már a következő öt éves terv kezdetétől széles körűen meginduljon az együttműködés a teljesen új műszaki és technológiai termékfajták létrehozásában és sorozatgyártásában, és azzal is, hogy a műszaki-tudományos fejlődési programunk megvalósításában keresni kell az együttműködés lehetőségét Nyugat-Európával” – olvasható a tanácskozásról szóló magyar beszámolóban.¹⁹

A KGST VB és a KGST Műszaki-Tudományos Együttműködési Bizottsága is megvitatta az új komplex program tervezetét, amelyet – Gorbacsov elképzeléseinek megfelelően – a december 17–18-án, Moszkvában összeülő rendkívüli KGST-ülésszak elé terjesztettek. A program 5 fő területre koncentrált: a népgazdaságok elektronizálására, a komplex automatizálásra, az atomenergetikára, az új anyagok és gyártási, feldolgozási technológiájuk létrehozására, valamint a biotechnológi-

¹⁷ Tájékoztató a Politikai Bizottságnak a KGST 40. ülésének napirendjén szereplő kérdésekről; javaslat a magyar álláspontra. 1985. június 10. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 942. ő. e. 25–35. o. Az idézet helye: 33. o.

¹⁸ Baráth–Rainer (2000) 75. o., az idézet helye: 64–65. o.

¹⁹ Jelentés a Politikai Bizottságnak és a Minisztertanácsnak a VSZ tagállamai Politikai Tanácskozó Testülete szófiai üléséről (1985. október 22–23.). MOL M-KS 288. f. 5. cs. 953. ő. e. 35., 7. o.

ára. Igen ambíciózusan előirányozta, hogy a tagállamok 2000-ig megkészszeressék termelékenységüket, és jelentősen csökkentik a fajlagos nyersanyag- és energiafelhasználást. A meglévő KGST-szerveken túl, a konkrét kutatási feladatok koordinálására és irányítására úgynevezett főszervezeteket kívántak felállítani. A kutatásokat részben nemzeti forrásból, részben a Nemzetközi Beruházási Bank és a Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank hiteleiből tervezték finanszírozni. A program nem nyilvános része mintegy 90 kutatási témát jelölt meg, és mind-egyikhez egy-egy felelős szovjet minisztériumot vagy főhatóságot rendelt; továbbá megnevezte az érdekelt országokat, intézményeket és KGST-szerveket.²⁰ A programot elfogadta az ülészak, az abból eredő magyarországi feladatokról és teendőkéről minisztertanácsi rendelet intézkedett 1986 márciusában.²¹

A kommunista pártok vezetői 1986 nyarán újra csúcstalálkozót és kötetlen eszmecserét tartottak a VSZ PTT üléséhez kapcsolódóan, Budapesten június 10–11-én.²² Majd a KGST-tagországok fő- és első titkárai november 10–11-én Moszkvában tárgyaltak a szervezet dinamizálásának lehetőségeiről. Gorbacsov – ha nem is hajtott végre paradigmaváltást, de – a korábbiaknál határozottabban és nyíltan hangoztatta a többi szocialista ország egyéni útjának tiszteletben tartását. Kádár János beszámolója szerint a szovjet pártvezető a következőket mondotta: „...az SZKP KB [...] nagyon határozottan állást foglalt abban, hogy az a fajta patronálás és gyámkodás, ami a fejlődés egy korai szakaszában sokáig fennállott, nem maradhat meg. Álláspontjuk az, hogy a fejlődés szakaszában az együttműködési módszereknek olyanoknak kell lenniök, hogy teljes mértékben tiszteletben tartásuk a szocialista országok pártjainak önállóságát, a szocialista országok szuverenitását, sajátosságait, és figyelembe vegyék érdekeiket is. Másrészt hozzátette, hogy minden egyes országgal szemben, a Szovjetunióval szemben is az az igény, hogy saját érdekeik szemmel tartása mellett [sic!] vegyék figyelembe a közösség érdekeit is.” Gorbacsov azt is aláhúzta, hogy gazdasági együttműködésre van szükség a kapitalista világgal, akár közös vállalkozások is lehetnek szocialista és kapitalista országok üzemei között.

„A KGST-vel és a kétoldalú gazdasági együttműködéssel kapcsolatban Gorbacsov elvtárs és a többi felszólaló is a már jó ideje napirenden lévő elemeket húzta alá. Hangsúlyozták a termékek korszerűsítésének, a termelés modernizálásának szükségességét. Ennek sikeres végigvitele nagyon nagy mértékben múlik a Komplex Program végrehajtásán. [...] Hangsúlyozták, hogy az áru csere, mint korai fő forma ma már nem kielégítő, sokkal nagyobb szerepet kell kapniuk a fejlettebb

²⁰ Tájékoztató a Politikai Bizottság részére a KGST rendkívüli ülésének napirendjén szereplő, a tagországok műszaki-tudományos haladásának 2000-ig szóló komplex programjáról; javaslat a magyar álláspontra. 1985. november 26. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 957. ő. e. 18–24. o.

²¹ Tájékoztató a Politikai Bizottságnak a KGST-országok műszaki-tudományos fejlődése 2000-ig szóló komplex programjának hazai végrehajtása tervezéséről és irányításáról. 1986. április 1. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 966. ő. e. 125–126. o.

²² A VSZ PTT üléséről szóló beszámolót lásd: MOL M-KS 288. f. 5. cs. 971. ő. e. 36–46. o. Gorbacsov június 8–9-i budapesti megbeszéléseiről szóló beszámolót közli: Baráth–Rainer (2000) 91–105. o.

együttműködési formáknak, a közös kutatásoknak, a közös vállalkozásoknak” – jellemezte a véleményeket Kádár az MSZMP PB 1986. november 18-i ülésén. Hosszas vita folyt továbbá az árakról és az alkalmazott árelvekről, többen felvetették, hogy – az elszámolásokhoz használt, fizikailag nem létező transzferábilis rubel helyett – a közös munkához szükség lenne „egy ténylegesen működő, valódi valutára”. Számosan bírálták továbbá a KGST apparátusának nehézségét, lassúság, bürokratikuságát.²³

1987. október 13–14-én ismételten rendkívüli ülészakra készült a KGST. A határozati tervezeteket nem ismerjük, az MSZMP PB elé terjesztett magyar álláspontból azonban világosan kiderül, hogy a radikális átalakítási lépések ezúttal is vártak magukra. „Az eddig kidolgozott javaslatok alapján úgy látjuk – szolt az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Osztályának értékelése –, hogy ezúttal sem sikerült áttörést elérnünk az együttműködés feltételrendszerének fejlesztésében. A jelenlegi határozatok csak az integráció átalakítása első szakaszának beindítását jelentik. [...] A nemzetközi munkamegosztás kollektív koncepciójának az együttműködés stratégiai kérdéseire kell összpontosítania, és reálisan elérhető célokat kell kitűznie. Végrehajtása nem történhet csak a természetes szemléletből kiindulva és a feladatok adminisztratív úton történő kijelölésével, az együttműködési mechanizmus főbb irányait is magába kell foglalnia.” A pártközpont elemzői szerint jelentős lépés a közvetlen vállalatközi kapcsolatok létrehozása, ám ennek jogi és pénzügyi feltételeit is meg kellene teremteni. Az integráció kibontakozásának változatlan akadálya a valutáris-pénzügyi és a hitelrendszer fejletlensége, amelyek gyökeres átalakításra szorulnának. Ugyanakkor a magyar fél is fenn kívánta tartani a tervkoordináció meglévő rendszerét, amelyben annak biztosítékát látta, hogy így garantálható a tagországok energia- és nyersanyagellátása, a hosszú távú integráció számos egyéb lépése.²⁴

A XLIII., moszkvai ülészak jóvá is hagyta az együttműködés korszerűsítését célzó határozatokat. Ennek nyomán megkezdődött a KGST képviselői szerveinek és a Titkárság szervezeti átalakítása, az átfedések csökkentése, a Titkárság létszámának csökkentése stb. A magyar fél azonban korántsem volt elégedett sem a haladás tempójával, sem annak mélységével. 1988 júniusában a következő ülészakra készülve az MSZMP PB elé tárt javaslat ismételten leszögezte: érdemi előrelépés csak akkor várható a KGST-kapcsolatokban, ha teret hódítanak a piaci áru- és pénzvviszonyok. A XLIV., július 5–7. között sorra kerülő prágai ülészokon a szervezet tanácsa napirendre tűzte a munkamegosztás kollektív koncepciójának ter-

vezetét, a népgazdaságok elektronizálását célzó munkaprogram előrehaladását, valamint az 1991–1995. évek tervkoordinációs menetrendjét.²⁵

A korábban olyannyira bizakodó Gorbacsov szűkebb körben már egyszerűen halottnak nyilvánította a szocialista integráció programját. Az SZKP PB 1988. március 10-i ülésén kemény szavakkal ostromozta a meglévő gyakorlatot: „A KGST-n belül szinte egyáltalán nincs kereskedelem. Ami van, az primitív árucserre. [...] Az a fajta gazdasági együttműködés, ami az utóbbi évtizedekben jellemezte viszonyunkat, mostanra elviselhetetlen terheket jelent.”²⁶ Moszkva ugyanakkor még mindig illúziókat táplált a KGST továbbműködtetésének lehetőségeiről, különösen azért, mert józan érdekei is ezt diktálták. 1989 februárjában az SZKP KB Nemzetközi Osztálya A. Ny. Jakovlevhez, a KB Propaganda Osztályának vezetőjéhez intézett, az európai szocialista országokkal ápolt kapcsolatokról szóló feljegyzésében a következőképpen jellemezte a KGST helyzetét. „A gazdasági kapcsolatok minősége egyre nagyobb jelentőségre tesz szert politikai szempontból is. A gazdasági kapcsolatok szerepe a szocialista országok többsége számára teljesen nyilvánvaló. És nekünk is rendkívül fontosak. Végleg meg kellene szabadulnunk attól a sztereotípiától, hogy ezek az országok függnek tőlünk. A bevett elképzelésekkel szemben a valóság az, hogy az európai KGST-országokkal folytatott kereskedelem meglehetősen előnyös a számunkra. [...] A KGST-országokból importált áruk részesedése a Szovjetunió össz-felhasználásából: Fémipari technológia – 40–50%, élelmiszeripari technológia – 40%, textilipari technológia – 50%, vegyipari technológia – 35%, fakitermelő és fafeldolgozó berendezések – kb. 30%, nyomdaipari berendezések – több mint 40% [...]. Számításaink szerint minden KGST-országnak eladott olaj árából származó rubel után 4 rubelnyi hasznunk van (az ezekbe az országokba irányuló olajexportunk nyeresége 1987-ben 493% volt). Ráadásul az élelmiszeripari termékek és a fogyasztási cikkek tőlük való beszerzésével és a szovjetunióbeli kiskereskedelmi áron való eladásával jelentős nyereségre tesz szert költségvetésünk. [...] A gabonabeszerezés feltételei is sokkal kedvezőbbek számunkra a KGST-országokban, mint a világpiacon. Például hozzávetőlegesen 1,45–1,5 tonna olajat kell eladnunk ahhoz, hogy egy tonna gabonát vásároljunk a világpiacon konvertibilis fizetőeszközzel; a fent említett KGST-országokban ugyanezért mindössze egy tonna olajat kell eladnunk.”

A korábbi döntően árucserre jellegű kereskedelem azonban lehanyatlóban volt, már csak azért is, mert a Szovjetunió nem volt képes kielégíteni e tagállamok változatlanul növekvő energiahordozó- és nyersanyagigényét. Sőt, ötéves távlatban Moszkva csökkenteni kívánta kőolajszállításait. A kőolaj világpiaci árának tartós esése most a Szovjetunió számára járt drámai következményekkel: számítások szerint a következő ötéves tervidőszak végére (1995) a külkereskedelmi mérleg 7 milliárd rubeles deficitet is elérhetett volna az európai KGST-országokkal szemben.

²⁵ Tájékoztató a Politikai Bizottság részére a KGST 44. ülészakájának előkészítéséről; javaslat a magyar álláspontra. 1988. június 7. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 1028. ó. e. 193–194. o.

²⁶ Békés (2004a) 326. o.

²³ Kádár János szóbeli tájékoztatója a moszkvai felső szintű tanácskozásról. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 983. ó. e. 108–125. o. Az idézetek helye: 111., 114–115. o. A beszámoló azon részét, amely a magyar–szovjet kétoldalú találkozóról szól, közli: Baráth–Rainer (2000) 106–110. o.

²⁴ Tájékoztató a Politikai Bizottság részére a KGST 43. (rendkívüli) ülészakájának előkészítéséről; javaslat a magyar kormányküldöttség összetételére. 1987. október 6. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 1009. ó. e. 19–21. o. Az idézet helye: 19. o.

A KB Nemzetközi Osztálya továbbra is „teljes mértékben relevánsnak” tartotta a szocialista integráció stratégiai céljait: egy KGST közös piac létrehozását, a fizetőeszközök konvertibilitását stb. „A számos közösen meghozott döntéssel együtt a gazdasági együttműködés nyilvánvalóan stagnál. A KGST-országok tudományos és technológiai együttműködésének átfogó programja, amely valós reményekre adott okot, gyakorlatilag kudarcot vallott. Az 1986-os csúcsertekezletet követően a KGST-országok közötti együttműködés valamelyest megélénkült. Bizonyos vállalatok közvetlen kapcsolatokat építettek ki egymással, és létrejöttek vegyes vállalatok is. Mindazonáltal a kapcsolatok új formáinak nem volt érezhető hatása a kereskedelmi forgalom volumenére és szerkezetére (a közvetlen kapcsolódások a teljes forgalom volumenének kevesebb, mint 1 százalékát képviselik)” – szövelt az őszinte számvetés. A sommás ítélet szerint „a gazdasági integráció problémáját általános programok segítségével (legyenek bármilyen nagyszerűek) nem lehet megoldani”.

A haditechnikai kapcsolatrendszerhez is túlzott remények kapcsolódtak szovjet részről: „A hadiipar átállítására tett erőfeszítések összehangolása a szocialista országokra gyakorolt gazdasági befolyásunk egyik új csatornája lehet, különösen azért, mert ezeknek az országoknak a katonai-ipari komplexuma magasabb fokon integrált, mint civil gazdaságuk.”²⁷

Moszkva egyre erőteljesebben propagálta azt a nyilvánvalóan a nyugat-európai gazdasági integráció által ihletett elképzelést, hogy KGST közös piacot hozzanak létre. Az ötletet Lengyelország, Csehszlovákia és Bulgária is támogatta, ám ismét adminisztratív úton, politikai döntésekkel képzelték el annak megvalósítását. Magyarország ettől gyökeresen más álláspontot képviselt: piacgazdaságot és világ-gazdasági nyitást kívánt.²⁸

1989. március 14-én az MSZMP PB a Minisztertanács elnöke, Németh Miklós által jegyzett előterjesztést vitatta meg, amely már címével is radikális fordulatot ígért: *A világ-gazdasági nyitásról és a KGST-kapcsolataink gyökeres megújításáról*. A javaslat tévesnek ítélte az 1980-as évek gazdaságpolitikáját, amely változatlan gazdasági struktúrában, változatlan intézményi keretekben, változatlan gazdaságfejlesztési stratégiával folytatott termeléskorlátozó politikát. Mindez felvetette a keretfeltételek megváltoztatásának szükségességét, amelyet összefoglalóan *világ-gazdasági nyitásnak* nevezett Németh. „A kül-gazdasági irányváltás lényege az, hogy a korszerű termékek importlehetőségéhez átállítja az export-fejlesztést. A fogalom szűkebb értelemben a magyar kül-gazdasági kapcsolatok olyan viszonylati átrendeződését jelenti, amely a KGST-országok (s ezen belül főleg a Szovjetunió) részesedésének csökkenését is vállalja, egyúttal a konvertibilis valutában folyó világpiaci kereskedelem arányának növekedését szorgalmazza. Szükségességét az a felismerés indokolja, hogy a magyar gazdaság tökéletes piaci exportképtelenségének fő oka az az elmúlt 40 év alatt tudatosan – ideológiai és politikai indítékokból – létrehozott szerkezet, amelyben a nagymértékben nyugati imputatokkal működő

gazdaság jelentős része csak a belföldi és a KGST-piac számára képes termelni. [...] Hangsúlyozni kell: nem egyszerűen arról van szó, hogy az egykori helytelen fejlesztéspolitika következményeit viseljük ma, hanem arról, hogy az ötvenes és hatvanas években kialakult struktúra azóta is folyamatosan újra- és újratermelődik, mert gazdaságpolitikánk ennek a fejlesztésstratégiának maradt az elkötelezettje, és máig sem képes világosan és hitelet érdemlő módon meghirdetni másfajta politikát. A kül-gazdasági irányváltás tehát magában foglalja a »KGST-autark« extenzív gazdaságfejlesztési stratégiáról való végleges és – a dolog természeténél fogva – tudatos, központilag vezérelt lemondást.”

Az előterjesztés ezért alapvetően új KGST-politika megfogalmazását szorgalmazta, amely a nyitásnak rendeli alá az együttműködés kérdését. Hiábavalónak ítélte a magyar törekvéseket, amelyek elfogadása a KGST-t „piaci jellegűvé, hatékonyságorientálttá, a világ-gazdaság felé nyitottá” tehetné volna. Egyoldalú magyar lépések váltak szükségessé, mert „az elmúlt négy évtizedben a KGST-nek, mint intézménynek az egésze bizonyult sikertelennek: világ-gazdasági térvesztéshez, súlyos belső egyensúlyi problémákhoz, műszaki-technikai elmaradottsághoz vezetett minden egyes tagországban, és eladósodáshoz a tagországok többségében. Ezekből kilábalni kollektív módon nem, hanem csak a nemzeti gazdaságpolitikák megváltoztatásával lehet – a gazdasági rendszerek reformjával és kül-gazdasági nyitással minden egyes tagországban. Ilyen körülmények között az együttműködési rendszer reformja, »átalakítása«, legújabbban a KGST-országok egységes piacának jelszava körüli kampány magyar szempontból sokkal inkább olyan utóvédharc színtere lett, amelynek tétje csupán annyi, hogy lehet-e valamelyest lassítani a korábban megvolt előnyök lemorzsolódásának és a hátrányok növekedésének a folyamatát. Az egységes KGST-piac – szovjet részről újabban rendkívül erőteljesen szorgalmazott – elgondolását kimondva-kimondatlanul az egységes nyugat-európai piac 1992-re tervezett létrehozása ihlette meg. Csakhogy egységes piac – természetesen – csupán piacgazdaságok között jöhet létre, s a KGST-országok egyelőre nemhogy nem azok [...], de közülük néhányan el is utasítják a piaci típusú reformokat. Mi több: ezeknek a piacgazdaságoknak – hacsak nem a kollektív autarkiaát célozzák meg – a világ felé nyitottá kell válniuk.” Mindez azzal is járt, immár a gyakorlati lépésekre áttérve, hogy meg kell szüntetni a kötelező kereskedelmi kontingensek rendszerét, és le kell építeni a tervkoordináció meglévő és amúgy is rosszul működő szisztémáját.

A Szovjetunióval folytatott kereskedelmi politikát teljes mélységében újragondolni javasolta a kormányfő. Nemcsak a szovjet gazdaság elmaradottsága, szállítási fegyelmezetlensége és sokasodó nehézségei miatt, hanem, mert meg kell szüntetni a magyar gazdaság „egyipiacos orientációját”. Nemzetközi szinten is deklarálni kívánta, hogy *a KGST-országokkal ápolta gazdasági kapcsolatoknak is a világ-gazdasági nyitást kell szolgálniuk*. A javaslat többi része ezt követően cselekvési programot vázolt fel a magyar–szovjet kereskedelem jövőbeni pénzügyi szabályozásától az adósságállomány kezelésén keresztül az import liberalizálásáig és a konvertibilis elszámolású export ösztönzéséig.

²⁷ Baráth–Rainer (2000) 250–252. o.

²⁸ Békés (2004a) 326. o.

Az MSZMP PB határozatában támogatta a nyitást, és kiállt az egyoldalú lépések megtétele mellett – szovjet relációban is.²⁹

Az MSZMP tárgyalódelegációja már lényegében e határozat szellemében szolt hozzá a KGST-tagországok gazdaságpolitikai KB-titkárainak 1989. március 6–7-i prágai értekezletén. A KB Gazdaság- és Szociálpolitikai Osztálya igen kritikusan számolt be a tanácskozásról. A Csehszlovák Kommunista Párt által előterjesztett reformjavaslatokat súlyos belső ellentmondásokkal terheltnek mondta, az egyesített szocialista piacról szóló szovjet elképzelések legproblematisabb részének pedig azt tartotta, hogy „figyelmén kívül hagyják a piaci viszonyok megteremtésében az alulról való építkezés elvét”. A beszámoló a szovjet javaslat számos további pontját bírálta, és összességében megalapozatlannak ítélte az egész koncepciótervezetet. Az MSZMP PB – az előterjesztés alapján – 1989. március 21-én elfogadta és képviselendő állásponttá tette a következőket:

1. „A KGST-autarchia [sic!] helyett világ gazdasági nyitásra van szükség, ez elsődleges a magyar gazdaság számára. A KGST-egytütmüködés fejlesztésének ezt a nyitást kell elősegítenie.
2. A KGST-egytütmüködésben gyökeres változást kell elérni. Az előrelépést az érdekelt országokkal két- és többoldalú rendben kell keresni, nem bevárva a teljes KGST-szintü egyetértés kialakulását.
3. A szocialista gazdasági integráció fejlesztése a tagországok feladata, elvetjük a nemzetek feletti megoldásokat és intézményeket szorgalmazó elképzeléseket.
4. A KGST-egytütmüködés gyökeres átalakításának alapvető feltétele a belső gazdasági mechanizmusok fejlesztése, a világ gazdaság értékrendjéhez igazodó közgazdasági feltétel- és eszközrendszer kialakítása. Az egytütmüködés megreformálásában is az áru- és pénzviszonyok szerepének lényeges növelésén, korszerű ár-, valutáris- és pénzügyi rendszeren alapuló vállalatközi kapcsolatok jelentős térnyerését kell biztosítani.
5. A jelenlegi helyzetben a tagországok egyesített piacának megteremtése nem lehet reális és képviselhető célkitűzés. Távolatilag egyet lehet érteni a termelési tényezők KGST-n belüli szabad áramlására való törekvéssel. Az egyesített piac létrehozása azonban csak nemzeti piacok létezése esetén lehetséges.”³⁰

A KGST június 27–29-ére kitűzött, XLV., szófiai ülészakára készülve az MSZMP PB június 13-án elfogadta a Minisztertanács előterjesztését a képviselendő álláspontról. A márciusi radikális irányváltás jegyében teljes modellváltást javasolt a magyar delegáció, fokozatos áttéréssel, és mindenkor az egyes tagországok érdekeltségének megfelelően. „Ha ez nem történik meg, akkor a KGST-nek, mint

²⁹ Előterjesztés az MSZMP Politikai Bizottsága számára. 1989. február, illetve az MSZMP PB határozata. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 1057. ó. e. 60–77. és 4–5. o. Az idézetek helye: 61–62., 63. o.

³⁰ Jelentés az [MSZMP] Politikai Bizottság részére a KGST-tagországok kommunista és munkáspártjai gazdaságpolitikai kérdésekkel foglalkozó központi bizottsági titkárainak 1989. március 6–7. közötti prágai tanácskozásáról, javaslat a további tárgyalásokon képviselendő magyar álláspont. 1989. március 14., illetve az MSZMP PB határozata. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 1058–1059. ó. e. 207–218. és 157–158. o. Az idézetek helye: 211., 157–158. o.

sokoldalú gazdasági egytütmüködési szervezetnek nem lesz létalapja” – szolt a korábbiaknál is határozottabb magyar állásfoglalás. A megvitatni kívánt tudományos-műszaki komplex programot és az 1991–1995. évek tervkoordinációs munkatervét egyaránt megalapozatlannak és irreálisnak tartotta a kormány. Ehelyett ismét a piaci egytütmüködés melletti kiállást ítélte kulcsfontosságúnak.³¹

1989 szeptemberében a csehszlovák pártvezetés újabb tervezetet nyújtott át a KGST tagországoknak tárgyalási alapul egy, a közeljövőben tartandó felső szintü tanácskozáshoz. Az MSZMP KB Gazdaság- és Szociálpolitikai Osztálya azonban úgy ítélte meg: alig van előrelépés Prága álláspontjában, a tagországok frakciókra szakadtak (korrekcióban gondolkodók – Románia, NDK; reformra törekvők – Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Szovjetunió; és az Európán kívüliek – Vietnám, Mongólia, Kuba), és az elképzelések igen messze esnek a magyar irányvonalától. Az MSZMP Elnöksége ezért nem is ítélte időszerűnek a találkozó megtartását.³²

A köztársaság budapesti kikiáltása, a prágai „bársonyos forradalom”, a berlini fal leomlása, a romániai forradalom és a szabad magyar választások után gyökeres fordulat következett be Közép-Kelet-Európában. A szovjet vezetés viszont mint ha még jó ideig nem akarta volna észrevenni ezeket a változásokat, de legalábbis a régi reflexekkel azon igyekezett, hogy saját érdekeit hogyan tudja továbbra is érvényesíteni a még meglévő szervezeteken keresztül. 1990 októberében Vagyim Valentinovics Zaglagyin elnöki tanácsadó (az SZKP KB Nemzetközi Osztályának korábbi vezetője) feljegyzésben elemezte Gorbacsov számára a kelet-európai helyzetet. Ebben megállapította, hogy a térség valamennyi állama valamifajta átmeneti stádiumban van, a kommunista pártok mindenhol defenzívában vannak – még ott is, ahol „új formában megőrizték pozíciójukat”, mint Romániában és Bulgáriában. Zaglagyin a Szovjetunió elnökének fokozott külpolitikai aktivitást javasolt a régióban, mert a VSZ és a KGST már nem tölti be addigi funkcióját.

Külön felhívta Gorbacsov figyelmét a gazdasági kapcsolatok fontosságára: „Kétségtelen, hogy a valós kölcsönös haszonra és a konvertibilis valuta-elszámolásra való szükségszerű áttérés – amint ez már világos – a kialakult kapcsolatokat tönkretetheti, és komoly károkat okozhat nekünk. Ezért nyilvánvalóan célszerű lenne, ha az eddigi vonaltól nem eltérve minél gyorsabban találunk bizonyos nem hagyományos, átmeneti csereformákat, bekapcsolnánk ebbe a [Szovjetunió belüli] köztársaságokat, területeket, egyes vállalatokat, kezdetben valuta nélküli elszámolásokkal, de arra törekedve, hogy megkapjuk a számunkra szükséges árukat és szolgáltatásokat.”³³

A tanácsadói javaslatokhoz hasonló gondolatmeneten haladt az SZKP KB Tit-

³¹ Tájékoztató az [MSZMP] Politikai Bizottság részére a KGST 45. ülészakán szereplő kérdésekről és a magyar állásfoglalásról. 1989. május 30. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 1068. ó. e. 161–166. o. Az idézet helye: 163. o.

³² Tájékoztató az MSZMP Elnökségének a KGST-tagországok kommunista és munkáspártjai vezetőinek tervbe vett találkozására való felkészülés további menetéről. 1989. szeptember 6. MOL M-KS 288. f. 59. cs. 9. ó. e. 52–59. o.

³³ Baráth–Rainer (2000) 297–303. o. Az idézet helye: 303. o.

kárságának 1991. január 22-i határozata a Kelet-Európában kialakult helyzetről és a térségben folytatandó politikáról. A szovjet külpolitika kiemelt céljai közé sorolta a határozat a Szovjetunió gazdasági pozícióinak megőrzését a régióban. „Ezt elősegítendő olyan, az érdekek egyensúlyán alapuló pragmatikus politikát kell folytatni a kelet-európai országokkal, amely megvilágítja számukra a Szovjetunióval való együttműködés előnyeit, és arra ösztönzi őket, hogy saját politikájukat számunkra megfelelően alakítsák, tekintetbe véve igényeinket és gondjainkat. Az ilyen politikának feltétele a szovjet érdekek védelmében tanúsított keménység, de el kell utasítani az uralmi kísérleteket, és meg kell érteni az elvi különbséget az elvetett beavatkozás és a befolyásolás törvényes eszközeinek alkalmazása között. Noha lehetőségeink csökkentek, a szovjet politika még ma is rendelkezik bizonyos játéktérrel feladatai végrehajtásához Kelet-Európában. A kelet-európai országok számára létfontosságúak a Szovjetunióból származó energiahordozók; valamint néhány nyersanyag (olajszükségletük 70–78%-át, gázszükségletük 95–100%-át szovjet forrásból fedezik). Nem érdekünk, hogy a szovjet szállításoktól való függőség gyengüljön. A Kelet-Európába irányuló energiahordozó-export a térséggel kapcsolatos általános stratégiánk legfontosabb elemének tekintendő. Kelet-európai partnereink számára a szovjet piac nagy jelentőségű marad. Ennek értékét ugyanakkor jelentősen befolyásolják saját érdekeink, valamint a szovjet gazdaság képessége arra, hogy teljesítse a szerződéses kötelezettségeket, a Szovjetunió, mint gazdasági partner általános megbízhatósága.”³⁴

A függetlenné vált egykori közép-kelet-európai csatlós államok azonban új integrációs célokat tűztek maguk elé (a nyugat-európai egyesüléshez való csatlakozást), és nem kértek többé Moszkva gyámkodásából. 1991. június 28-án, a KGST Tanácsa XLVI., budapesti ülésén kimondta a szervezet feloszlását.³⁵

5.2. Kölcsönösen egymásra utalva

A KGST civil együttműködési gyakorlatában számos nekibuzdulásnak lehettünk tanúi, amelyek a mechanizmusok módosításával és új programok beindításával kísérelték meg hatékonyabbá tenni a kooperációt. A haditechnikai együttműködés területéről még az előzőekhez képest is alig rendelkezünk információval a források elzártsága miatt. A töredékekből annyi rekonstruálható az 1980-as évek elejét illetően, hogy az anyagi kódolás és a szabványosítás mellett, két nagyszabású kooperációs projekt határozta meg a munka irányát – a közös harckocsigyártás és a közösen fejlesztendő-gyártandó tábori vezetési rendszer. Szembetűnő, hogy miközben több tagország komoly erőfeszítéseket tett mind az elektronika, mind a számítástechnika fejlesztése terén, ezek a csúcstechnológiákhoz kötődő témák

kimaradtak az egyeztetésekből. (Legalábbis 1983-ig, amíg a KGST HÁB tevékenysége a jelenlegi forrásadottságokkal nyomon követhető.)

A KGST HÁB 1980. május 27–29-i, Poznańban megtartott ülésén megvizsgálta az 1981–85. évi szállítások koordinációjának helyzetét és a szerződéses árak kialakításának elveit; a komplettáló termékekkel, részegységekkel és alkatrészekkel való ellátás helyzetét; valamint a gépkocsialvázak és komplett gépkocsik gyártásának helyzetét.³⁶ 1980. évi második ülését az év végén tartotta Bukarestben a KGST HÁB. Ezen tárgyalt a KGST Tanácsa XXXIV. ülésének határozatából eredő feladatairól, illetve a részegység- és alkatrészyártás szakosításáról; megvizsgálta a hosszú lejáratú egyezmények alapján a tervkoordináció helyzetét, illetve a T-72-es harckocsi kooperációs gyártásának helyzetét; továbbá értékelte a katonai szabványosítási szekció, illetve az INTER ASZU szervezet tevékenységét.³⁷

A KGST HÁB 1981. május 26–28-i poprádi ülésén tárgyalt a KGST Tanácsa XXXIV. ülésének nyomán teendő intézkedésekről a műszaki fejlődés meggyorsítása érdekében. A bizottság pontosította a nemzetközi szakosítási és kooperációs elveket, valamint kiemelten foglalkozott a komplettáló termékek, részegységek és alkatrészek gyártásszakosításának lehetőségeivel. Értékelte az előző öt éves terv haditechnikai szállításainak teljesítését; valamint a Hadiipari Osztály javaslata alapján elfogadta az 1986–90-es időszak tervkoordinációs munkák rendjét. Tárgyalt mindezekén túl a T-72-es harckocsi gyártásánál tapasztalható csúszások felszámolásához szükséges intézkedésekről, a katonai szabványosítás és az egységes anyagi kód kérdéseiről.³⁸

A KGST HÁB 1981. november 24–26-i kijevei ülése a bizottság megalakulása 25. évfordulója ünneplésének jegyében telt. A korábbiakhoz hasonlóan ezen évforduló is alkalmat adott a bizottság tevékenységének értékelésére, ennek részletei azonban nem ismeretesek. A munka hatékonyságát segítő javaslatokból ezúttal is számos hangzott el. Az együttműködés fő napirendjei továbbra is a T-72-es és a PASZUV-projekt, valamint a szabványosítás és a kódolás voltak.³⁹ A KGST HÁB 1982. május 27–29-i szófiai ülése az utóbb említett négy téma részleteit vitatta meg.⁴⁰

A Honvédelmi Bizottság 1982. március 18-án hallgatta meg az 1981. évi haditechnikai külkereskedelmi forgalomról és az 1982. évi kötelezettségekről szóló

³⁶ Tájékoztató a Honvédelmi Bizottság 1980. augusztus 7-én megtartott 315. ülésének határozatairól. 1980. augusztus 8. MOL XIX-A-83-a 53028. film. 207–208. fólió.

³⁷ Tájékoztató a Honvédelmi Bizottság 1981. január 29-én megtartott 320. ülésének határozatairól. 1981. január 31. MOL XIX-A-83-a 53030. film. 140. fólió. A tájékoztató nem tartalmazza az ülés pontos időpontját.

³⁸ Tájékoztató a Honvédelmi Bizottság 1981. szeptember 17-én megtartott 326. ülésének határozatairól. 1981. szeptember 17. MOL XIX-A-83-a 53032. film. 195–197. o.

³⁹ Tájékoztató a Honvédelmi Bizottság 1982. február 18-án megtartott 330. ülésének határozatairól. 1982. február 18. MOL XIX-A-83-a 53034. film. 188–189. o.

⁴⁰ Tájékoztató a Honvédelmi Bizottság 1982. június 24-én megtartott 334. ülésének határozatairól. 1982. június 28. MOL XIX-A-83-a 53036. film. 286–287. o.

³⁴ Baráth–Rainer (2000) 304–312. o. Az idézet helye: 311. o.

³⁵ Tyurina–Seres (2002). A feloszlást kimondó határozatot lásd: Baráth–Rainer (2000) 324–325. o.

beszámolót. Eszerint a rubelelszámolású relációkban „exportlassítást” kellett végrehajtani Magyarországnak, hogy tartani lehessen a külkereskedelmi egyenlegek tervezett szintjét – a partnerországok márpedig elmaradásban voltak. Így az export 94%-os, az import pedig 92%-os teljesítéssel zárult (233,5, illetve 282,5 millió rubel). Az 1982. évi szállításokat rögzítő kétoldalú kormányjegyzőkönyveket 1982. február 11-én aláírták a VSZ-tagállamok képviselői. A beszámolóból az is kiderült, hogy 1981. december 5-én Moszkvában aláírták azt a hitelegyezményt, amelynek alapján a Szovjetunió 1985-ig 430 millió rubel keretösszegű hitelt biztosított haditechnika vásárlására (4%-os kamattal).⁴¹

A KGST HÁB 1982. november 22. és 26. között Budapesten tartotta az évi második ülését. A PASZUV-rendszer, a T-72-es kooperáció és a szabványosítás mellett a bizottság foglalkozott az 1986–90. évek tervezgetéseinek előkészítésével, valamint a T-55/A harckocsik modernizálásának lehetőségeivel. Utóbbi téma azért bírt különös jelentőséggel, mert e típust megfelelő korszerűsítéssel – akkori prognózisok szerint – akár az ezredfordulóig rendszerben tarthatónak ítélték, jelentős új beszerzésektől megkímélve így a kisebb tagállamokat. A KGST Tanácsa XXXVI. ülésszakának határozatai alapján a HÁB foglalkozott a hadiiparban alkalmazott automatizált gyártórendszerek, speciális berendezések és technológiai sorok szakosított és kooperációs előállításának lehetőségeivel. A konkrét vizsgálatokra munkacsoportot állított fel a bizottság.⁴²

Az 1982. évi haditechnikai külkereskedelmi forgalomról és az 1983. évre kötött jegyzőkönyvek aláírásáról szóló jelentést 1983. március 31-én tárgyalta a Honvédelmi Bizottság. A szerződések teljesítése KGST-viszonylatban az előző évihez hasonlóan alakult (export – 257,5 millió rubel, 97%; import – 301,6 millió rubel, 92%), a partnerek szállítási fegyelmét valamivel kedvezőbbnek ítélte az előterjesztő KKM.⁴³

A VSZ EFE Katonai Tanácsa 1983. április 26–28-i, bukaresti ülésén a I. A. Fabrikov vezérezredes, a Technikai Testület vezetőjének beszámolója alapján megvitatta a hadseregek alapvető fegyverfajtáinak korszerűsítési lehetőségeit. A Katonai Tanács ennek alapján ajánlást fogadott el, amely javasolta a T-55/A típusú harckocsik, bizonyos tüzéségi eszközök, egyes repülőgépek és helikopterek, valamint a Nyeva és Volhov rakétakomplexumok korszerűsítését. A tanács felkérte a TT vezetőjét, hogy forduljon javaslattal a KGST HÁB-hoz az eszközök modernizálásához szükséges feladatok megszervezéséhez és a szakosításnak megfelelő szétosztásához. A tanácskozást elnöklő V. G. Kulikov marsall, EFE főparancsnok ugyanakkor arra figyelmeztette a tagországok képviselőit, hogy a technikai fej-

lesztés elsődleges formájának továbbra is az új, korszerűbb eszközök rendszerbe állításának kell lennie.⁴⁴

A KGST HÁB 1983. június 1–3-i erfurti (NDK) ülésén – részben már a Katonai Tanács határozatát is figyelembe véve – a következő fontosabb témákkal foglalkozott: a haditechnika 1986–90 közötti gyártásának és szállításának koordinálása, a gyártásfejlesztési prognosztizálási munkái, a PASZUV-rendszer fejlesztése és gyártása, a T-72-es gyártása, illetve a T-55/A korszerűsítése, katonai szabványosítás, valamint az egységes anyagi kód bevezetése.⁴⁵

A KGST haditechnikai együttműködésének további mozzanatairól források hiányában semmilyen módon nem tudunk beszámolni. A továbbiakban néhány olyan eseményt sorakoztatok fel, amelyek némi töredékes információval szolgálnak a magyar hadiipar KGST-kapcsolatainak alakulásáról az 1980-as évek második felében.

A Magyar Néphadsereg 1986–90. évekre szóló VII. ötéves tervét 1985. október 8-án hagyta jóvá az MSZMP PB. A haderő harckészültségét, felkészítését, erkölcsi-politikai állapotát, fegyelmi helyzetét és felszereltségét a követelményeknek megfelelőnek ítélte a katonai vezetés. A középtávú hadsereg-fejlesztési tervet előkészítette a kormányzati apparátus (HM, OT, Ipari Minisztérium stb.), és megtörtént az egyeztetés a VSZ Egyesített Fegyveres Erők vezetőivel, előkészítették a néphadsereg következő ötéves fejlesztésére vonatkozó kétoldalú „Jegyzőkönyvet” (ún. Protokollt). A HM a haditechnikai beszerzések 24%-os emeléséhez kért hozzájárulást (a VI. ötéves terv 1,3 milliárd rubelje után 1,6 milliárd rubelnyit), az összes honvédelmi kiadások 16%-os emelése mellett. A terv a következő fontosabb eszközök beszerzését célozta: a honi légvédelemnél a légvédelmi rakétarendszer és lokátorrendszer kiegészítését; a szárazföldi csapatoknál a rakétaeszközök mennyiségének közel 40%-os emelését; a korszerű harckocsik és páncélozott harcjárművek, önjáró lövegek rendszerbe állítását; valamint „több éves elmaradást pótolva, a harcoló szárazföldi csapatok közvetlen légi támogatását biztosító csatarepülő ezred létrehozását, a harci, szállító és kiszolgáló helikopterek mennyiségének növelését”. A Politikai Bizottság nemcsak jóváhagyta az elképzeléseket, hanem külön elismerését fejezte ki a HM-nek a „reális” tervezésért.⁴⁶

A tagországok növekvő gazdasági nehézségeit tehát nem akceptálta Moszkva. A szovjet katonai vezetés és tervezőapparátus gondolkodása vajmi keveset változott az évtizedek során, legfeljebb némileg udvariasabban közölték óhajaikat. 1987 januárjában minden VSZ-tagország kézhez kapta Moszkva javaslatát egy háborús időszakban működtetendő Gazdasági Tanács felállításáról. Mivel a KGST meglévő szervei nem voltak alkalmasak a hadigazdaságok működtetésére és a fegyve-

⁴¹ Tájékoztató a Honvédelmi Bizottság 1982. március 18-án megtartott 331. ülésének határozatairól. 1982. március 23. MOL XIX-A-83-a 53034. film. 358–361. o.

⁴² Tájékoztató a Honvédelmi Bizottság 1983. január 20-án megtartott 339. ülésének határozatairól. 1983. január 24. MOL XIX-A-83-a 53038. film. 219–221. főlő.

⁴³ Tájékoztató a Honvédelmi Bizottság 1983. március 31-én megtartott 341. ülésének határozatairól. 1983. április 6. MOL XIX-A-83-a 53039. film. 617–619. o.

⁴⁴ Jelentés az EFE Katonai Tanácsának 27. üléséről. 1983. május 3. HM KI 3/33/165.

⁴⁵ Tájékoztató a Honvédelmi Bizottság 1983. augusztus 18-án megtartott 344. ülésének határozatairól. 1983. augusztus 22. MOL XIX-A-83-a 53040. film. 269–271. főlő.

⁴⁶ A beszámolót és az MSZMP PB határozatát lásd: MOL M-KS 288. f. 951. 6. e. 5–6. o., 111–118. o.

res küzdelem anyagi-technikai hátterének biztosítására, ezért szovjet elképzelés szerint e tanács feladata lett volna a rendkívüli intézkedések megszervezése. A korábbiakban láthattuk, hogy a Szovjetunió nem volt hajlandó sokoldalúan megvitatni a mozgósítási kérdéseket, és ezt ezúttal is más modellben képzelte el. Az Országos Tervhivatalnak is megküldött *Tájékoztató* szerint Moszkva – nem teljesen egyértelmű megfogalmazásokkal, de – nemzetek feletti jogokat kívánt adni a Gazdasági Tanácsnak. A javaslat úgy is értelmezhető volt, hogy a tanács az egyes tagországok gazdaságára kötelező érvényű döntéseket hozhat. Ráadásul az államok gazdasági tervezéssel foglalkozó kormányfő-helyetteseit hívták volna be a tanácsba, kivonva őket a nemzeti hadigazdaság irányításából. A tanács hivatala a KGST apparátusára épült volna, ám békeidőszakban is működő előkészítő szervezetről nem gondoskodott a javaslat. Doró György altábornagy, OT-elnökhelyettes ezért – Kárpáti Ferenc honvédelmi miniszterhez írott jelentésében – szükségesnek tartotta az elképzeléseket összehangolni a VSZ alapokmányaival, és a KGST meglévő hadiipari szervezeteit bevonni a tervezet pontosításába.⁴⁷

A gazdaság mind súlyosabb válsága miatt Magyarország a VSZ-fejlesztési protokollban rögzítettekhez képest csökkenteni kívánta a beszerzéseit. Ezért 1987. szeptember 20-án a magyar vezérkar Moszkvában tárgyalást kezdeményezett a Szovjetunió Honvédelmi Minisztériumával és a VSZ EFE-vel. Pacsek József altábornagy, vezérkari főnök közölte Sz. F. Ahromejev marsallal, a Szovjet Fegyveres Erők vezérkari főnökével, V. G. Kulikov marsall EFE főparancsnokkal és A. I. Gribkov hadseregtábornok, EFE törzsfőnökkel, hogy Magyarország szilárd elhatározása: a SzU-25 csatarepülő ezred gépeit nem kívánja megvenni, és több más új eszköz beszerzését is el kívánja halasztani. A kellemetlen szovjet reakció nem maradt el: amennyiben emiatt a partnerországok lemondanak a Magyarország által gyártott haditermékekről, akkor ez hogyan áll összhangban a magyar hadiipar kapacitásainak fokozott leterhelésére irányuló, immár többször hangoztatott törekvésekkel? „Szovjet partnereink nyomatékosan érdeklődtek az ún. »haditechnikai szállítási 0-szaldó« felfogásról, mert ha az általunk jelzett eszközök beszerzéséről lemondunk, akkor az nyilvánvalóan felborítja az ezen a téren jelenleg kölcsönösen kialakított egyensúlyt.” Kulikov és Gribkov is ellenezett minden egyoldalú csökkentést. „Mindketten hivatkoztak a magyar párt és állami vezetők, személyesen Kádár elvtárs azon többször is kifejtett véleményére, hogy a magunk részéről minden lehetségest megteszünk a néphadsereg kellő színvonalú fejlesztése érdekében, adott esetben, ha a helyzet úgy kívánja, a magyar nép még bocskorban is hajlandó járni, de ezen a téren engedményt nem teszünk.” A marsallok hangsúlyozták, hogy a katonai vezetőknek a védelem kérdéseivel, nem pedig a népgazdaság teherbíró képességével kell foglalkozniuk.

A magyar gazdaság krízisére és az életszínvonal-csökkenésre való hivatkozást a szovjet tábornokok a következő kioktatással utasították vissza: „A szovjet katonai

vezetés a párt és a kormány elé mindig a nemzetközi helyzetből fakadó reális következtetéseket és a legnagyobb felelősségen alapuló igényeket terjeszti elő, amelyben természetesen vannak nézeteltérések, viták, de azt elmondhatja, hogy ilyen nehéz gazdasági körülmények ellenére is, a Szovjet Hadsereg folyó ötéves fejlesztési tervére előirányzottakat egyetlen katonával, egyetlen harckocsival sem tervezik csökkenteni. [...] A maguk részéről úgy ítélik meg, hogy a Magyar Népköztársaságban – minden nehézséget ismerve – az életszínvonal, a lakosság életkörülményei messze meghaladják a Szovjetunió és egy sor másik szocialista ország színvonalát. Ugyanakkor a Szovjetunió a két ország nagyságrendjétől eltekintve, arányaiban jóval nagyobb mértékű védelmi terheket visel, mint Magyarország. Ahromejev elvtárs aggodalmának és meg nem értésének adott kifejezést azzal kapcsolatban, hogy amennyiben az általunk előirányzott csökkentések révén elveszítjük a magyar hadiipar amúgy is alacsony fokon kihasznált kapacitásait, ez a jövőben rendkívül hátrányosan érintheti mind a Magyar Népköztársaság, mind a szovetségi érdekeit.”

Pacsek altábornagy igyekezett ezt követően reális érvekkel szolgálni a repülőgép-beszerzés elhalasztására, a magyar exportot illetően pedig kéréssel fordult a szovjet félhez: „A hadiipari termelést mi nem csökkenteni, hanem növelni kívánjuk, erre vonatkozó javaslatainkat a legfelsőbb szinteken is több ízben kifejtettük. Az általuk a magyar hadiipartól vásárolt eszközök egy részéről történő lemondás ennek nem mond ellent; azonban úgy látjuk, hogy a hadiipari 0-szaldó további fenntartása gátját veti ebbéli törekvéseinknek; ismételten javasoljuk annak megvizsgálását, hogy az általunk exportált hadiipari termékekért ne csak katonai, hanem a magyar népgazdaság számára égetően szükséges polgári termékeket is vásárolhassunk. Ebben kértem a szovjet elvtársak megértését és támogatását.”

Szeptember 23-án a Kárpáti Ferenc honvédelmi miniszter találkozott D. T. Jazov hadseregtábornok, szovjet honvédelmi miniszterrel, aki mélységes rosszallását fejezte ki a magyar katonai kiadáscsökkentési kezdeményezés miatt. Nem tartotta elfogadhatónak a gazdasági helyzetre való hivatkozást, ráadásul attól tartott, „a magyarok eljárása láncreakciót vált ki a többi testvéri országban is, amit megengedhetetlennek tartanak”.⁴⁸

Az MSZMP PB 1987. október 20-án tárgyalta a fegyveres erők és testületek 1988. évi kiadási lehetőségeiről. Az előterjesztés szerint a Szovjetunió honvédelmi minisztere egyetértett a csatarepülő ezred és az OKA hadművelleti-harcászati rakétaosztály beszerzésének VII. ötéves tervből való törlesztéssel; tehát Moszkva mégiscsak beleegyezését adta Budapest egyoldalú lépéséhez. A HM így mintegy 8%-os kiadáscsökkentést volt kénytelen elfogadni 1988-ra. A speciális importban bekövetkező csökkenés azonban – a megszokott gyakorlat alapján – azonnali kihatással lehetett a magyar exportlehetőségekre is. Az OT nem tartotta kizártnak

⁴⁷ Jelentés a VSZ-ben résztvevő országok népgazdaságának háború időszaki összehangolását végző Gazdasági Tanács létrehozására vonatkozó szovjet javaslatról. 1987. január 22. HM KI 181/04/14.

⁴⁸ Jelentés a magyar katonai delegáció moszkvai tárgyalásairól (1987. szeptember 20.). 1987. szeptember 21., illetve Kárpáti Ferenc honvédelmi miniszter levele Kádár Jánoshoz és Grósz Károlyhoz. 1987. szeptember 24. HM KI 181/012/4. Az idézetek helye: Jelentés 2–3., 5., 6–7. o.

a partnerországok akár 10–15%-os megrendelés-csökkentését sem, amely 8,5 milliárd forintos termelésekiesést jelentett volna. Ez a hazai haditechnikai vállalatoknál 5 ezer alkalmazott állását veszélyeztette, és akár 1 milliárd Ft állami (fejlesztési) kölcsön visszafizetését akadályozhatta meg. A PB felszólította az illetékeseket, hogy kezdjenek haladéktalan tárgyalásokat a KGST-partnerekkel, hogy változtatlan színvonalon maradjon a magyar haditechnikai export. Ugyanakkor feladtul szabták a vállalatoknak, hogy készüljenek fel a felszabaduló hadiipari kapacitásai lekötésére – a hazai fejlesztési haditechnika konvertibilis elszámolású exportjának bővítésével, illetve korszerű polgári termékek licenceinek átvételével, termékfejlesztéssel.⁴⁹

Szovjet–magyar relációban 1987. november 26–27-én miniszterhelyettesi szinten folytak egyeztetések az 1988–90. évi haditechnikai szállításokról. A Doró György altábornagy, OT elnökhelyettes vezette magyar delegáció közölte: gazdasági nehézségei miatt 200 millió rubellel csökkenteni kívánja (907 millióra) a következő 3 évben szovjetunióbeli beszerzéseit. A szovjet fél ezt immár megértéssel fogadta, saját igényeit viszont változtatlanul fenntartotta: 1060 millió rubel értékű magyar gyártású haditechnikát kívánt átvenni – mérlegelve persze a szaldóra gyakorolt hatásokat is. E forгатókönyv esetén ugyanis már 153 millió rubelnyi magyar pozitívummal kellett számolni. Az OT számításai szerint viszont a Szovjetunió „speciális” igényeinek mérséklése esetén 1988–90-ben a hazai gyártóvállalatoknak 10%-os termelésekieséssel kellett volna szembenéznük.⁵⁰

A KGST-tagállamok többsége elfogadta a magyar igénycsökkenést, és nem vágta vissza drasztikusan megrendeléseit – amint ez az MSZMP PB számára készített 1988. június 15-i jelentésből kiderül. Ám Magyarország a katonai kiadásainak további mérséklésére kényszerült: a HM-nek 1989–90-re újabb takarékosági csomagot kellett kidolgoznia, amely technikai beszerzéseinek 30%-os visszafogását irányozta elő. A viszonyossági alapon visszamondható és így elmaradó magyar exportot immár 14 milliárd forintba becsülte az Ipari Minisztérium.⁵¹

Grósz Károly, nemrégiben megválasztott pártfőtitkár, kormányfő ezért 1988. július 5-i, Gorbacsov-nál tett látogatása során is szóba hozta a haditechnikai szállítások kérdését: Magyarország súlyos adósságszolgálati terhei és a gazdaság pangása miatt csökkenteni kívánja katonai kiadásait, így lemond a csatarepülő ezred beszerzéséről is. Ez azonban számos komplikációval járt. Grósz feltételezte, hogy „ha mi irányt veszünk a hadiszektor csökkentésére, akkor természetesen Önök [a Szovjetunió] sem tudják megvásárolni a mi termékeinket. [...] Egyetlen lehetőségünk van: profilváltást kell végrehajtanunk haditechnikai kapacitásainkat illetően.

⁴⁹ Javaslat a Politikai Bizottságnak a fegyveres erők és testületek 1988. évi kiadásaira. 1987. október 14., illetve az MSZMP PB 1987. október 20-i határozata. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 1010. ő. e. 22–26., 2–3. o.

⁵⁰ Jelentés az 1988–1990. évi szovjet–magyar haditechnikai áruforgalomról folytatott tárgyalásokról. 1987. december. HM KI 39/011/4.

⁵¹ Javaslat a Politikai Bizottságnak a fegyveres erők és testületek 1989–90. évi kiadási előirányzataira. 1988. június 15. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 1030. ő. e. 40–44. o.

A gondot az jelenti, hogy el kell bocsátani egy csomó jó szakembert (mintegy 5 ezer főt), akiket utána nem lehet összeszedni. De kénytelenek vagyunk 500 millió rubellel csökkenteni a haditermelést.” A szovjet pártfőtitkár az ügy kivizsgálását ígérte, de intézkedéseiről és azok hatásáról nincs információ.⁵²

Grósz nem véletlenül tapogatódzott oly aggodalmasan a szovjet szándékokról, ugyanis 1988-ra a teljes hazai hadiipari termelésnek több mint 40%-át a Szovjetunió vette át. Amint az a 11. táblázat adataiból látható, az 1980-as évek második felében egyébként is a haditechnikai export tartotta életben a szektort, a többi VSZ-partner súlya azonban egyre szerényebb lett. Így létkérdés volt, hogy Moszkva mennyi megrendelést realizál előzetes előirányzataiból.

Év	1985	1986	1987	1988	1989
Az export részesedése a hadiipari értékesítésből	77,6	75,5	75,6	80,2	77,5
A szovjet szállítások részesedése a hadiipari értékesítésből	32,8	32,1	38,0	42,4	46,9

11. táblázat. Az export, illetve a Szovjetunióba irányuló szállítások részesedése a magyar hadiipari értékesítésből 1985–89. között. Forrás: Saját számítás *A hadiipari tevékenység 1985-ben; A hadiipari tevékenység 1986-ban; A hadiipari tevékenység 1987-ben; A hadiipari tevékenység 1988-ban; A hadiipari tevékenység 1989-ben* alapján.

Az MSZMP PB 1988. október 18-i ülésén tovább csökkentette a néphadsereg és a rendvédelmi szervek 1989. évi kiadási előirányzatait. Ennek a haditechnikai árucere-forgalomra gyakorolt hatásával azonban ezúttal nem foglalkozott.⁵³ December 13-án pedig tudomásul vette a Politikai Bizottság – a kormányfői tisztséget november 24-én átvevő – Németh Miklós bejelentését, miszerint a védelmi tárcától történő további elvonások nélkül nem tartható a költségvetés egyensúlya.⁵⁴

A hazai – és vélhetően a VSZ többi tagállamában is jelentkező – védelmi kiadáscsökkentés nehéz helyzet elé állította a haditechnikai vállalatokat. Egy 1988. decemberi összesítés szerint a folyó évihez képest 1989-re a Finommechanikai Vállaltnál 44%-os, a Diósgyőri Gépgyárnál 54%-os, a Gödöllői Gépgyárnál 38%-os, a Labor Műszeripari Műveknél 39%-os termelésiérték-zuhanást prognosztizáltak. Egyedül a – legnagyobb exportőrök közé tartozó – Videotont kerülte el a szovjet megrendelések radikális elmaradása. Hosszabb távon azonban ugyancsak jelentős visszaeséssel kellett szembenéznie: az 1988. évi 225 millió rubeles, Szovjetunióba irányuló haditechnikai export helyett 1991 utánra csak 100 millió rubeles nagyságrend tűnt valószínűnek a tárgyalások akkori állása alapján. A várható kapaci-

⁵² Baráth–Rainer (2000) 141. o.

⁵³ Javaslat a Politikai Bizottságnak a fegyveres erők és testületek 1989. évi kiadási előirányzataira. 1988. október 11., illetve az MSZMP PB 1988. október 18-i határozata. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 1040. ő. e. 90–94., 3–4. o.

⁵⁴ Az MSZMP PB 1988. december 13-i ülésének határozata. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 1046. ő. e. 18–19. o.

táskihasználási és likviditási gondok miatt mindegyik vállalatnál profil- és szerkezetátalakítási program kidolgozását kellett megkezdeni.⁵⁵

1989. február 28-i ülésén az MSZMP PB áttekintette a Magyar Néphadsereg helyzetét és hosszú távú fejlesztésének lehetőségeit. Kárpáti Ferenc honvédelmi miniszter az enyhüléssel kecsegtető nemzetközi helyzetre tekintettel jelentésében lehetségesnek tartotta a haderő mintegy 25–30%-os csökkentését. Az elavuló haditechnika pótlására és az egyre jelentősebb javítási-fenntartási kiadások mérséklése érdekében azonban elengedhetetlennek tartotta a fegyverzeti-technikai modernizációt. Mindehhez 180 milliárd forintos keretet tartott szükségesnek az 1991–95. évekre. Hoós János OT-elnök külön feljegyzésében viszont kénytelen volt a nemzetgazdaság lehetőségeiből kiindulni (magas adósságszolgálat, nagyberuházások finanszírozása, a lakossági életszínvonal szintentartása), és ennek alapján 126 milliárdos keretet tartott reálisnak a HM számára. Az ügyben mihamarabbi döntés szükségeltetett, mert ahogyan az OT jelezte: „a KGST Hadiipari Állandó Bizottság munkaterve alapján 1989 januárjában már meg kellett volna adni 1991–1995. évi előzetes haditechnikai importigényeinket a kölcsönös szállítások sokoldalú tervkoordinációjához. A területen érvényesülő »0« szaldós követelmények miatt ehhez kapcsolhatók [ugyanis] hadiipari szállítási lehetőségeink.” A Politikai Bizottság határozatában a néphadsereg „személyi és technikai állománya” 30–35%-os csökkentése mellett szállt síkra, amelyet 1995-ig tervezett végrehajtani.⁵⁶

1989 tavaszán a kritikai hangok és radikális reformtervek ellenére – hadiipari vonalon legalábbis – elkezdődött az 1991–1995. évi KGST kölcsönös szállítások egyeztetése. A tárgyalásokon csak előzetes igények bejelentéséig jutottak a tagországok, és az NDK kivételével mindannyian erőteljesen hangsúlyozták a kiegyensúlyozott forgalomra való törekvést. A zsugorodó magyar importigény és a megismert exportlehetőségek között mintegy 700 millió rubeles differencia alakult ki, ami a nullszaldós törekvések miatt megvalósíthatatlannak tűnt. Az Ipari Minisztérium (IPM) így 1991–95-re legalább 30%-os exportmegrendelés-csökkenést jelzett a vállalatok felé. Az IPM Gazdasági Kollégiuma 1989. május 15-i ülésén tárgyalta a haditechnikai termékek értékesítési lehetőségeinek csökkenéséből adódó nehézségekről, és állásfoglalásában a következőkről határozott:

– „A jövőben a hadiipari tevékenységet a vállalatok önálló, saját felelősség mellett folytatott vállalkozás[a]ként kell kezelni. A hadiipari tevékenységre is a normatív szabályokat kell érvényesíteni. A kormány a gazdálkodó szervek tudta és beleegyezése nélkül haditechnikai szállításokra kötelezettséget nem vállal. Az

⁵⁵ Feljegyzés Medgyessy Péter miniszterelnök-helyettes elvtárs részére: A hadiipari tevékenység helyzete és a VIDEOTON spec[iális] termelési problémái. 1988. december 14. MOL XXIX-F-209-d 94. d.

⁵⁶ Jelentés a Magyar Néphadsereg helyzetéről, javaslat a hosszú távú fejlesztés feladataira. 1989. február 8.; A védelmi kiadások 1990–1995. évi alakulása. 1989. február 23.; valamint a MOL M-KS 288. f. 5. cs. 1054. ő. e. 37–58., 59–64., 80–81. o. Idézet helye: 63–64. o.

OT kezdeményezze a VSZ tagállamai között a haditechnikai áruforgalomban eddig alkalmazott gyakorlat megváltoztatását.

– Kormányzati intézkedésekkel is elő kell segíteni a felszabaduló hadiipari kapacitások munkaerő és anyagi kapacitások [sic!] polgári célú hasznosítását. Tételen fel kell mérni a nem hasznosítható készleteket, és kezdeményezni kell azok értékesítését.”

Azaz a hadiipari termelés nem volt kötelező államilag előírt feladat többé, ugyanakkor nem lehetett a sokféle speciális szabályozóval és kivételezéssel biztosított előnyöket sem élvezni. A vállalatoknak átállási programot kellett kidolgozniuk, és konvertibilis exportjuk bővítéséhez a minisztériumon belül pályázhattak (banki finanszírozással). Május 24-én Horváth Ferenc ipari miniszter és Sós Gyula miniszterhelyettes tájékoztatta a haditechnikai vállalatok vezetőit az állásfoglalásról, valamint a megrendelések csökkenéséről, azok relációs megoszlásáról, az ágazat tartozásairól stb. A termelővállalatok képviselői számos problémát vetettek fel a mozgósítási kapacitások megőrzésétől az információvédelemig – tőkés partner bevonása esetén hogyan biztosítható a haditechnikai termelés, vagy a szovjet licencdokumentáció titkossága stb.⁵⁷

A szétesőfélben lévő KGST-ben drasztikusan zuhantak a hadiipari megrendelések. A VSZ Honvédelmi Miniszteri Bizottsága 1989. november 27–29-i, budapesti ülésén a haditechnikai együttműködés fő irányainak megvitatásakor kiderült: az általános fegyverzetcsökkentés miatt a tagországok hadiipari kapacitásai átlagosan 45–50%-osan leköttettek, de egyes országoknál ez alig 15–20%. Minden résztvevő foglalkozott az árproblémákkal és a nullszaldós törekvések hátulütőivel. A magyar fél ismételtén javasolta a teljes kiegyenlítettségre való törekvés megszüntetését, és hogy a hadiipari termékek szállítását az általános áruforgalmon belül számolják el. Az EFEF megfontolt megközelítést szorgalmazott a hadiipar termelésének csökkentésénél és átállításánál. A miniszteri bizottság határozata ezért úgy szólt: „Annak érdekében, hogy az Egyesített Fegyveres Erők technikai ellátottságait [sic!], valamint fegyverzettel és harci technikával történő komplex anyagi-technikai biztosítását minőségileg tökéletesítsék, továbbá kizárják az azonos típusú technika indokolatlan párhuzamos gyártását, a következő ötéves tervben ne szüntessék be az alábbi fegyverzeti eszközök gyártását, és a KGST Hadiipari Együttműködési Állandó Bizottsága elé terjesszenek javaslatot a megfelelő gyártásszakosítás pontosítására.” A lista mintegy három tucatnyi eszköz felsorolását tartalmazta, és számos terméknél kiegészítő beszerzési lehetőségek kidolgozását kérte a miniszteri bizottság. Előírta továbbá: „Célszerűnek tartja, hogy az országok haditechnikai gyártáskapacitását rendkívüli időszakra megőrizték abban az esetben is, ha ezek gyártását békében beszüntetik, vagy jelentős mértékben csökkentik. Emellett gondolni kell arra, hogy a továbbra is gyártott technikai eszközök esetében a mozgósítási kapacitás fennmaradjon.”

⁵⁷ Emlékeztető az Ipari Minisztériumban 1989. május 24-én tartott tárgyalásról. 1989. május 25. Budapest Főváros Levéltára, XXIX. 220/a Tük. 15. d.

Feladatul szabta továbbá: „A VSZ tagállamainak hadseregei számára a szükséges fegyverzet és technika 2000-ig szóló fejlesztési program elkészítését az EFEF ezen időszakra vonatkozó, korszerűsítést célzó *Elgondolással* összhangban végezzék el, és 1990-ben fejezzék be. Az EFE Technikai Testülete a KGST HÁB 59. ülésén tegyen javaslatokat a fegyverzet- és technikafejlesztési program kidolgozási határidőinek pontosítására. A Bizottsággal egyeztetett határidőket közöljék a hadseregekkel.” Mindezekon túl pedig: „A VSZ hadseregei és országai között[i] haditechnikai együttműködés tökéletesítése érdekében gyorsítsák meg a KGST HÁB azon normatív okmányának elkészítését, amely meghatározza az új fegyverek kialakításával és azt követő gyártásával kapcsolatos közös munkák során folytatott együttműködés rendjét, beleértve az érdekelt országok közötti közvetlen gazdasági kapcsolatok – ezen belül a vállalati [...] szinten történő – megszervezésének kérdéseit, továbbá az országok kölcsönös szállításokban vállalt kötelezettségeit, ezen kívül gyorsítsák meg az Egyesített Parancsnokság és a KGST HÁB közötti együttműködés rendjének pontosítását.”⁵⁸

A KSH 1990. januári adatai – az Ipari Minisztériumhoz addig beérkezett megrendelések alapján – meredek zuhanásra utaltak a hadiiparban: a teljes termékkibocsátás 29%-os, ezen belül a rubeleltszámolású export 40–50%-os visszaesését jelezték. A HM megrendelése a haderőcsökkentés miatt az 1989. évinek az ötödét alig haladta meg, a Belügyminisztérium pedig 47%-kal kevesebb cikkre tartott igényt. Egyedül a dollár-elszámolású export növekedése ellensúlyozta időlegesen a kibontakozó hadiipari recessziót.⁵⁹ A világméretű fegyverzetcsökkentés és a Varsói Szerződés feloszlása, a szovjet blokk felbomlása mindezzel együtt megpecsételte a magyar hadiipar sorsát.

⁵⁸ Feljegyzés a Minisztertanács elnökénél történő fogadásra. 1989. november., valamint A Varsói Szerződés tagállamai Honvédelmi Miniszteri Bizottsága 0024. számú jegyzőkönyve. 1989. november 29. HM KI 3/33/151. Az idézet helye: jegyzőkönyv 10–12. o.

⁵⁹ A hadiipari tevékenység 1989-ben. 10–11. o.

6. INTEGRÁLT HADIIPAROK

A szocialista gazdasági együttműködés óriási utat járt be 1949-től 1991-ig, a homályos elképzelésektől a többé-kevésbé működő konzultációs és kereskedelmi rendszeren keresztül a szocialista közös piac elvetélt ötletéig. Láttuk, a haditechnikai együttműködésnek kiemelt szerepe volt a KGST működésében, talán megkockáztatható az az állítás, hogy az a leghatékonyabban működő részét képezte a szervezetnek. E fejezet a korábban részletesen kifejtett események alapján kísérletet tesz néhány általánosabb tanulság levonására; kiemeli a jelentős csomópontokat, és megpróbálja értelmezni a közöttük lévő összefüggéseket.

A KGST tényleges tevékenysége megszűnéséig az 1949 januárjában meghatározott feladatkörökön (lásd az 1.1. sz. alfejezetet) belül maradt, sőt még azt sem tudta maradéktalanul megvalósítani. Mit is tűzött célul az alapító nyilatkozat? A gazdasági tervek koordinálását, a specializációt és kooperációt, az export–import tervek egyeztetését, a tudományos és műszaki együttműködést, a többoldalú klíring és a valuták kérdésének megoldását. A középtávú népgazdasági tervek egyeztetése valósult meg legelőször, az 1950–60-as évek fordulójától mind több terméket szakosítottak (lásd a 2.3. sz. alfejezetet), a gyártási kooperáció azonban igen kevés területen működött. Miközben a tudományos kutatásban tanúi lehetünk soknemzetiségű projekteknek,¹ közös termékfejlesztési programot lényegesen kevesebbet ismerünk (mint például a hadiipari területen a *PASZLIV-projekt*). Éppen a kutatás-fejlesztés területén tapasztalt hátrányok és lemaradások motiválták Gorbacsovot és apparátusát 1985-ben a 2000-ig szóló komplex program tervének kitalálásakor (lásd az 5.1. sz. alfejezetet). A sokoldalú elszámolás (klíring) rendszere formailag létezett ugyan, de az árucseré-forgalom igen kis része bonyolódott csak ebben a formában. A magyar fél az 1960–70-es évek fordulójától minden lehetséges alkalommal hangsúlyozta a monetáris rendszer reformjának szükségességét (lásd a 4.1. sz. alfejezetet), e kérdésben azonban két évtizedes vitába bonyolódott egyes tagállamokkal, legfőképpen a Szovjetunióval.

Noha a KGST megalakulását követő hónapok hivatalos szovjet megnyilatkozásaiban és az első két ülészak tematikájában nem is leljük nyomát a katonai-hadiipari motivációknak, a KGST Büro tevékenysége már a blokkszintű gazdasági integráció megvalósítását célozta. 1949–50 fordulóján az Iroda a *nemzetek feletti tervezési szint* megteremtésére tett kísérletet, amikor különféle ágazatokban meg-

¹ Ezek közül talán az egyik legsikeresebb az 1956-ban alapított és ma is működő Dubnai Egyesített Atomkutató Intézet.

kezdte az egyes népgazdasági tervek összeegyeztetését.² Ehhez a szakaszhoz kapcsolódott a szovjet tanácsadók második hullámának megjelenése a szatellit államokban: az állambiztonsági szervek után egyre nagyobb létszámban a hadseregeknél, majd 1950-től a hadiiparban is. 1951 januárjában Sztálin felvázolta a hadigazdasági munkamegosztást a tagállamok vezetőinek (lásd az 1.2. sz. alfejezet), és ehhez megfelelő koordinációs bizottságot is felállított. (Igaz, ennek bármilyen jellegű tevékenységéről nincs információ.) Ezt követően jelentek meg *tömegesen* a gazdasági élet szinte minden területén a tanácsadók, a blokk minden országában. Ebben az időszakban egészen minimális érintkezés volt a blokk kisebb tagállamai között, a kapcsolatok gyakorlatilag a szovjet fegyver- és technologiaimportra korlátozódtak. Szembetűnő és egyértelmű, hogy Moszkva Sztálin idejében döntően *másodvonalbeli haditechnikát és technológiát adott át* a szatellit államoknak: második világháborús (használt) fegyverzetet, illetve 1940-es évek eleji gyártástechnológiát és know-how-t.

A szatellit államok közötti kölcsönös haditechnikai szállításokról szóló szovjet javaslat csak *másfél évvel később*, 1952 júliusában fogalmazódott meg. Szovjet adatok hiányában nem tudni, hogy miért ekkor és így vetődött fel az elgondolás, de teljesen beleilleszkedett az 1949-től megfigyelhető törekvések sorába. A tagországok közötti tárgyalások töredékes dokumentumaiból úgy tűnik, hogy ebben a szakaszban legfeljebb azonnali „tűzoltásban” gondolkodtak a felek, nem igazán hosszú távú együttműködésben – a hiánycikkeket próbálták egymástól beszerezni.

Magyar részről – bár egyelőre csak belföldi használatra – 1953 áprilisában megfogalmazódott: legalább 2-3 évre kellene a hadiszállításokat előre tervezni, és mihamarább tisztázni szükséges a tagországok profilját (lásd az 1.3. sz. alfejezetet). A Sztálin halálát követő politikai enyhülés egyfajta ébredéshez vezetett a szovjet katonai és tervezőapparátusokban is: felmérték végre, hogy mit is erőltettek rá a szatellit államokra és abból valójában mi hasznosítható. A KGST újraélesztése során 1953–54-ben a szovjet elemzések kulcsszava a „parallelizmusok”, azaz a fölösleges párhuzamos termelőkapacitások problémája volt. Budapesten ugyanez úgy fogalmazódott meg, hogy újabb beruházásokat lehetne elkerülni a tagországok együttműködésével, hosszú lejáratú kereskedelmi megállapodásokkal. A Goszplan 1954 őszére egyértelműen leszögezte, hogy a blokk hadereje akkor fejleszthető optimálisan, ha *egységes fegyverzeti rendszert hoznak létre, és egységes hadiipari terv*

szabja meg minden tagország feladatait (lásd az 1.5. sz. alfejezetet). Katonai-hadiipari vonalon tehát nemcsak újraéledt a nemzetek feletti tervezés eszméje, hanem Moszkva ekkor kezdett hozzá igazán ennek gyakorlati megvalósításához. Az *országszintű autarkia helyett blokkszintű autarkiában* gondolkodtak tehát a továbbiakban.

A Varsói Szerződés megalakulásával, az Egyesített Fegyveres Erők Főparancsnoksága működési szabályzatának kidolgozásával párhuzamosan a Szovjetunió Honvédelmi Minisztériuma – vélhetően a Goszplan közreműködésével – 1955 őszére elkészítette a tagországok hadiipari együttműködésének programját is. Magyarország saját érdekeiből kiindulva ugyanarra a következtetésre jutott: összeegyeztetett programok alapján, egy-egy termékcsoportra specializálódva, kölcsönös szállításokkal könnyítsék meg a tagállamok hadseregeik felszerelését. A hadianyaggyártás csak néhány szegmensét lefedő, ám ott jelentős fölös kapacitásokkal is rendelkező kis országgént sok más választása nem is igen lehetett Magyarországnak. *A birodalmi törekvés és a nemzeti érdek e ponton tehát találkozott.* Az 1956. január 6–9-i csúcstalálkozón Ny. Sz. Hruscsov világosan felvázolta a szocialista munkamegosztás programját: az egyes népgazdaságok lehetőségeit felmelve ki kell dolgozni, hogy mit gyártanak saját ellátására, illetve a partnerországok számára, és ennek figyelembe vételével hogyan állítsák össze a középtávú fejlesztési programokat. A Népi Demokratikus Országokkal Való Gazdasági Kapcsolatok Főigazgatósága elemzésében már számos javaslatot is megfogalmazott a nemzeti iparok profiljára, termékstruktúrájára – különös tekintettel a hadiiparra (lásd a 2.1. sz. alfejezetet).

A csúcsertekezletet követően jött létre a négy (vagy más információk szerint hat) *ad hoc KGST-szakbizottság*, amelyek 1956. február és április között különféle előkészítő anyagokat dolgoztak ki. Az *állandó ágazati együttműködési bizottságok* a Szovjetunió Minisztertanácsa májusi határozatát követően alakulhattak meg a KGST berlini ülészakán, fő feladatuk a munkamegosztás megszervezését (szakosítás, kooperáció) szabva. A haditechnika területén jött legkorábban létre a gyártási munkafelosztás: a kommunista és munkáspártok 1956. júliusi találkozásán 70-féle eszköz előállításában egyeztek meg a felek, és *1960-ig rögzítették a kölcsönös szállításokat*. A Hadiipari Együttműködési Állandó Bizottság szeptember végi alakuló ülésén, amely időben egybeesett *öt másik állandó bizottság* alakuló tanácskozásával, az alapvető szervezeti kereteket hozta létre: szekciók, alapszabály stb.

Magyarországon az 1956-os forradalom, illetve a szovjet megszállás nyomán előálló drasztikus haderőcsökkentés (a korábbi létszám 38%-ával szervezték újjá a Magyar Néphadsereget) miatt kritikus helyzetbe került a hadiipar. De 1957 első felében kiderült: a szövetségen belül sem egyértelmű, hogy az előző nyáron kialakított tervek közül ténylegesen mi teljesítendő (lásd a 2.2. sz. alfejezetet). 1957 szeptemberében a szovjet vezetés pedig teljesen új elképzeléssel állt elő: hétéves távlati terv elkészítését „ajánlották” minden tagállamnak, és amíg ezek el nem készültek, szinte befagytak az egymás közötti szállítások. Újabb HÁB-ülésre addig nem is került sor, amíg a Goszplan, a Külgazdasági Kapcsolatok Állami Bizottsága és a szovjet HM nem tisztázta részletekbe menően, *mit is akar elérni a blokkon belüli munka-*

² Kornai János a nemzetek feletti tervezési szint megteremtésének visszatérő szovjet igényét a bürokratikus koordináció egyenes következményeként jellemezte: „A tagországokon belül a piaci koordináció csak alárendelt szerepet játszott; a szabályozás alapvető mechanizmusa a bürokratikus koordináció volt; ezen belül is annak szélsőséges változata, az erősen központosított parancsgazdaság, a direkt bürokratikus szabályozás. Ennek logikus kiterjesztése a nemzetek feletti központosított parancsgazdaság lenne. Az országokon belüli hierarchia fölé még egy szint épülne, a nemzetek fölötti szint. A szocialista országok központi hatóságai kidolgoznák a tervet, majd országokra bontanák, mindegyik állam számára kötelező outputfeladatokat és inputkereteket írnának elő, továbbá megszabnák az országok közti termékáramlások előirányzatait, hasonlóan ahhoz, ahogy az országos tervhivatalok tették ezt a szektorok vagy tartományok terveivel.” Kornai (1993) 376. o.

megosztással. Az 1950-es évek eleji gyakorlathoz képest előrelépésként, és a tagállamok iránti fokozottabb bizalom jeleként értékelhető, hogy Moszkva késznek mutatkozott korszerűbb eszközök gyártásának átadására is. Másrészt a szovjet hadiipari komplexum (VPK) által 1957. december elejére véglegesített *haditechnikai általános együttműködési alapelvek* azt is leszögezték: milyen információkat *nem kíván megosztani* a szatellit államokkal – a legújabb repülőgép-gyártási, rakéta-, radar- és atomtechnológiát.

Az 1958. májusi pártvezetői csúcsertekezlet a nemzetközi munkamegosztás és termelészakosítás alapelveit rögzítette a civil és a hadiipari szektorban egyaránt (lásd a 2.3. sz. alfejezetet). Utóbbival kapcsolatban – a szovjet javaslatot elfogadva – a hagyományos fegyverzetre korlátozták a munkamegosztást, viszont a kisebb tagállamoknak ezekből az eszközökből el is kellett látniuk magukat és egymást – így csökkentve a Szovjetunió terheit. Négy hónappal később, 1958. szeptember elején a tagországok érdekeltsége alapján a KGST HÁB megállapodott az alapvető szakosodási irányokban: a Szovjetunió után legnépesebb és legerősebb Lengyelország, illetve a legsokoldalúbb hadiiparral rendelkező Csehszlovákia kiemelt feladatokat kapott szinte minden területen (repülés, páncélosok stb.), Magyarország civil híradástechnikai profilját erősítette meg a katonai hírközlési eszközökkel, míg az NDK, Románia és Bulgária egyelőre csak igen szerény hozzájárulást vállalt a kölcsönös ellátásban. A következő másfél évben a szakágazati szekciók (páncélos fegyverzet, lőszer stb.), illetve a különféle munkacsoportok tanácskozások tucatjaival igyekeztek összhangba hozni a szabványokat, a műszaki követelményeket, a fejlesztési célokat stb. A szovjet fél azonban nem volt elégedett a tanácskozások hatékonyságával, ráadásul a Külgazdasági Kapcsolatok Állami Bizottságának Mérnöki Főosztálya kevesellte a tagországoktól kapott információt, és sokallta az átadott szovjet ismereteket. Ezért a KGST HÁB 1960. októberi ülésén haladéktalanul feloszlatta az 1956 októberében felállított szekciókat és munkacsoportokat, és – információvédelmi okokból – a kétoldalú egyeztetések hatáskörébe utalta a kutatás és műszaki fejlesztés ügyeit. Hasonló megfontolásokból – több vezérkari és tervhivatali felső szintű konzultációt követően – a mozgósítási tervek multilaterális egyeztetésétől is elzárkózott Moszkva. (E téren az sem „hatotta meg”, hogy főként elvi problémákat kívánt megvitatni a többi delegáció. Egyetlen alkalommal sem hangzott el semmilyen érdemi szovjet adat.)

1961 januárjában egy *újabb nagyszabású fegyverkezési program* vette kezdetét a szovjet blokkban (lásd a 2.4. sz. alfejezetet). A szovjet birodalmi hatalomgyakorlás finomodását mutatja ugyanakkor a megváltozott mód, ahogyan az 1961. januári értekezlettel szemben Moszkva átvitte akaratát. Nem eligazításra hívták a pártvezetőket, mint Sztálin idejében, hanem Hruscsov levélben tett *javaslatot* a szövetséges hadseregek szervezeti és fegyverzeti modernizálására. A KGST HÁB delegációvezetőinek és a VSZ vezérkari képviselőinek megbeszéléseit követően a VSZ Politikai Tanácskozó Testülete hozta meg a program elindításáról szóló határozatot (1961. március), majd a VSZ EFEF egyeztetette minden egyes tagorsszággal a rá szabott feladatokat. A tavasz folyamán Moszkva szétküldte az immár

egyes eszközök szintjére lebontott hadiipari fejlesztési tervet is, a KGST HÁB pedig újabb gyártási területek szakosítását véglegesítette. Az újabb berlini válság miatt azonban Moszkva a márciusi program végrehajtását radikálisan felgyorsította: azonnali intézkedéseket várt a teljes értékű harci alkalmazhatóság elérése érdekében. A szükséges katonai lépéseket (hadosztályok átszervezése, feltöltése stb.) a tagállamok meg is kezdték, ám a felszereléshez szükséges hadianyag-gyártási *ajánlások jelentős részét nem kívánták elfogadni*, mert – a szovjet állításokkal ellentétben – azokat csak új beruházásokkal lehetett (volna) megvalósítani. A helyzetet csak az mentette meg, hogy 1961. december elején az EFEF főparancsnoka (A. A. Grecsko marsall) visszavonta a rendkívüli intézkedéseket, és engedélyezte a visszatérést a márciusban megszabott menetrendhez. A hadiipari termelés mennyisége meredeken emelkedett, de így sem tudta követni az EFEF által elvárt mértéket, az új, korszerű gyártmányok bevezetése pedig komoly csúszásokat szenvedett.

Egyes tagországok ugyanakkor nemcsak a haditechnikai koordinációval, hanem a KGST egészének működésével is elégedetlenek voltak (lásd a 2.5. sz. alfejezetet). 1962 tavaszán lengyel és magyar tervezet is született a szükséges változtatásokról: a tervegyeztetés mellett közös kutatóintézeteket, vegyesvállalatokat kellene alakítani, lehetővé kellene tenni a multilaterális fizetési forgalmat stb. E felbuzdulás nyomán a KGST 1962. júniusi (XVI.) ülészaka létrehozta a szervezet operatív tanácskozó szervét, a Végrehajtó Bizottságot, döntés született a gépipari szakosítás alapelveiről, ám a felvetett kérdések súlyához képest ez vajmi kevésnek tűnt. Októberben a Hadiipari Állandó Bizottság delegációvezetőinek értekezletén szembesítették a testület szovjet elnökét (a Goszplan első elnökhelyettesét, V. M. Rjabikovot) azzal, hogy e területen is számos megoldatlan ügy van a kutatás-fejlesztés koordinációjától a lehetséges közös beruházásokig. A HÁB 1963. januári ülésén a közép-kelet-európai tagországok *hevesen bírálták* a bizottság működésének gyengeségeit, *a csehszlovák delegáció pedig nem szavazta meg*, hogy szovjet tisztekkel töltsék fel a KGST Titkársága Hadiipari Osztályát, mert ez sérti a szervezet nemzetközi jellegét. Ugyancsak kritikus hangnem uralkodott a VSZ honvédelmi minisztereinek és vezérkari főnökeinek tanácskozásán, majd a KGST VB februári és áprilisi ülésén.

Miközben a partnerországok más irányban keresték a kiutat, *Moszkva ismét a nemzetek feletti tervezés ideájának megvalósításával próbálkozott*: ezúttal egy KGST Terviroda felállítására tett javaslatot. Ennek erőltetése azonban nem várt hatást váltott ki: Románia minden korábbinál keményebben és immár koherens érvrendszerrel bírálta az integrációs törekvéseket. Bukarest neheztelése még érthető is volt a Terviroda kapcsán, amely valóban sérthette volna a nemzeti szuverenitást. Ám a háttérben sokkal inkább Nicolae Ceaușescu hatalmi játszmái állottak, ahogyan a román pártfőtitkár a szovjet–kínai viszályt kihasználva növelte saját mozgásterét a blokkon belül. Románia mindenestre ettől fogva mind a VSZ-ben, mind a KGST-ben *állandó kerékkötőjévé vált minden magasabb szintű integrációs lépésnek*.

1963 áprilisára ugyanakkor készen állt a részletes magyar javaslat, hogy a KGST

HÁB-nak és a VSZ EFEF-nek milyen intézkedéseket kellene tennie munkájuk jobb koordinálásához, a blokk gazdasági és katonai szervezete közötti intézményes kapcsolat kiépítése érdekében (lásd a 3.1. sz. alfejezetet). A HÁB áprilisi ülésén azonban kompetencia hiányára hivatkozva lesöpörték az asztalról a javaslatok többségét. Előrelépés azért annyiban történt, hogy a bizottság elfogadta a *szakosítási és kooperációs alapelvek* legfontosabbjait, amelyekben végre rögzítettett, hogy egy-egy terméket (termékcsoportot) egyetlen országra kell specializálni – így garantálva a gazdaságos sorozatgyártási nagyságrendet. A KGST Titkárság Hadiipari Osztályának szovjet személyzete közben szinte szabotálta a Moszkvának nem tetsző ügyek tárgyalását: az 1964–65. évi hadiipari beruházásokat nem tudták egyeztetni a felek, mivel az osztály nem készített megfelelő előterjesztést. A KGST VB 1963 júliusában – a szovjet elképzeléseknek megfelelően – nem járult hozzá a HÁB feladatkörének kiterjesztéséhez: a kutatás-fejlesztés és a mozgósítási ügyek koordinálása változatlanul bilaterális maradt.

Miközben az együttműködési területek bővítése elakadt, a többé-kevésbé működő szakosításnál is sokasodtak a problémák. A tagállamok például az *árucseré-forgalmi szaldójuk alakulását előbbre tartották a szakosítási ajánlásoknál*, így nemegyszer a Szovjetuniótól rendelték a specializált ország helyett. Szankcionálási lehetőség pedig ilyen esetekre ekkoriban még nem volt. E tapasztalatoktól és a korábbi sikertelen kezdeményezésektől vezetve a magyar delegáció 1965 áprilisában ismét tételes feladatlistát tett le a KGST HÁB asztalára a munka megjavítását célozva. Igazán éles vita azonban a tervhivatali és vezérkari képviselők tanácskozásán robbant ki. A magyar mellett a lengyel és a csehszlovák küldöttség is hasonló bírálattal lépett fel, utóbbi pedig azt javasolta: a HÁB helyett egy hadüggyel kapcsolatos gazdasági és tudományos-műszaki bizottságot kellene szervezni, amely „hatásos és összetett megoldást” nyújtana a megoldandó kérdésekre. Magyarország ezzel szinte egy időben katonai vonalon is előterjesztette elképzeléseit: a HM a VSZ EFEF-nek és az SZKP KB-nak is jelezte módosítási elképzeléseit (például katonai tanács létrehozása, amely fegyverzeti-technikai kérdésekkel is foglalkozna). E kérdésekben a KGST HÁB – első Szovjetunió kívüli –, prágai ülésén sikerült áttörést elérni 1965 novemberében: a tudományos kutatás és a fejlesztés sokoldalú koordinációjáról határozott – *kivéve a Szovjetunióban folyó munkákat*. (Moszkva egyfelől engedett tehát, másfelől viszont kivonta magát – nehogy bármilyen információ kiszivároghasson kutatásairól-fejlesztéseiről.) Abban is egyetértés alakult ki, hogy a HÁB-nak és az EFEF-nek együttesen kell intézkedéseket hoznia a munka hatékonyabbá tétele érdekében.

1966 elejére szinte szakadésközeli állapot alakult a Varsói Szerződésben: egyfelől több kulcsfontosságú kérdést tisztázni kellett volna (mint az EFEF békeidőszaki és háborús jogosultságai stb.), másfelől Magyarország, Lengyelország és Csehszlovákia elégedetlen volt a szervezet hatékonyságával is – csakúgy, mint a KGST esetében (lásd a 3.2. sz. alfejezetet). A szükséges nemzeti reformtervek, illetve a Goszplan változtatási javaslatai készen álltak 1966 első felében (jogosultságok rendezése, Technikai Testület létrehozása, valamint hadügyi tudományos tanács stb.), ám

politikai egyetértés hiányában négy évig nem sikerült dűlőre jutniuk a tagországoknak. Az elhúzódó vitában a román önállósulási törekvések mellett komoly szerepet játszott, hogy több kérdésben Moszkvának nem állt érdekében egyértelmű helyzetet teremteni. A szovjet diplomáciai fegyvertárhoz tartozott ugyanis, hogy a különféle nemzetközi egyezményeket, jegyzőkönyveket, szervezeti és működési szabályokat olyan általános, megengedő, kiterjeszthető megfogalmazásokkal szőtték át, amelyek utóbb többféle értelmezést is lehetővé tettek, illetve Moszkva saját ízlése és érdeke szerint magyarázhatta azokat. (Ez volt a helyzet az 1940-es évek végén a közép-kelet-európai országokkal megkötött barátsági és együttműködési szerződésekkel, a Varsói Szerződés számos kulcsfontosságú okmányával, de még az 1987-ben kezdeményezett Gazdasági Bizottság tervezett szabályzatával is.) Mindehhez járult még az egyes tagországok néha gyökeresen eltérő érdeke, amely más és más típusú együttműködést tett volna kívánatosná. 1966 nyarán a VSZ PTT bukaresti ülése, majd év végén a KGST (XX.) szófiai ülésszaka világossá tette, hogy *a konszenzusra törekvő döntéshozatal megbéníthatja mindkét szervezetet*, viszont kisebb ország-csoportok szorosabb együttműködése hatékonyabb lehet.

A magyarországi gazdaságirányítási reform (lásd a 3.3. sz. alfejezetet) egyrészt fokozta a blokkon belüli koordinációs nehézségeket, hiszen egy piaci elemekkel is operáló, indirekt irányítási modellt kellett a hagyományos tervutasításos szisztémával együtt működtetni. Másrészt viszont mégiscsak ösztönzőleg hatott a többi, reformmal kacérkodó tagországra is, és a Hadiipari Állandó Bizottságban is kezdeményezően léptek fel a kisebb államok. Apró, de fontos előrelépések segítették 1967 folyamán a munka operacionalizálását: a szakosítási szerződés bevezetése, amely végre szankciókat tett lehetővé az ajánlások be nem tartóival szemben, vagy a licencdokumentációs eljárás több szakaszra bontása, amely elősegítette a nemzeti kockázatértékelést és lerövidíthette a licencadaptálást (lásd a 3.4. sz. alfejezetet). A műszaki fejlesztések vagy a mozgósítási tervek összehangolásában ugyanakkor nem történt lényegi előrelépés, Moszkva nem engedett ezen a területen. *A hiányosságok ellenére magyar szempontból egyértelműen pozitív volt az együttműködés mérlege*: a szakosításnak köszönhetően stabilizálódott a hazai hadiipar, és addig növekedett az export, ameddig a szaldókorlátok engedték. (Az export értékének és részarányának növekedésére részletesen lásd a Függelék 4. sz. mellékletét.) A legmagasabb diplomáciai szinten 1969 márciusára sikerült a szovjet blokk országainak kompromisszumra jutniuk: a VSZ Politikai Tanácskozó Testülete budapesti ülésén döntöttek a Honvédelmi Miniszteri Bizottság, a Katonai Tanács és az EFE Technikai Testület felállításáról, legalább *békeidőszakra* rendezték az EFE Főparancsnokság szervezeti és jogi státusát.

A katonai integráció szervezeti ügyeinek nyugvópontonra jutásával párhuzamosan, a KGST-ben is érdemi előrelépést sikerült elérni 1969 áprilisában a komplex program elindításával. (Sokatmondó ugyanakkor, hogy Moszkva az előkészítő tárgyalások során ismét *a közös tervezés ideáját* próbálta becsempészni a programba, ezúttal is sikertelenül.) Számos elvi lehetőség nyílt meg így az addigi bila-

terális árucserére alapozódó együttműködés bővítésére és elmélyítésére: az érdekelt országok ágazati társulásaira, közös projektekre, közös kutatásokra, a közös beruházási bank felállítására stb. (lásd a 4.1. sz. alfejezetet). A nagyratörő terveket földhözragadtan ellenpontoszták a következő öt éves tervidőszakra (1971–75.) szóló haditechnikai szállítási egyezkedések. Noha a magyar hadiipar képes lett volna gyorsabb termelésnövelésre és többletexportra, az *árviták és a kétoldalú fizetési mérlegek kényes egyensúlya* miatt „csak” két és félszeres bővüléssel lehetett számolni. Ezek a korlátok nyilvánvalóan szerepet játszottak abban, hogy a magyar katonai és gazdasági vezetés óvatos nyitásra kezdett a harmadik világ felé. Az 1970. májusi KGST HÁB-értekezleten a delegációk további integrációs javaslatokkal álltak elő (mint például a fejlesztés, a javítás és az értékesítés koordinációja, a *közvetlen minisztérium- és vállalatközi kapcsolatok* lehetősége stb.), a szovjet fél azonban inkább az egységesítésre koncentrált – ezt szolgálta például a *nemzetközi egységes anyagi kódolás* megkezdése. 1970 novemberében a bizottság szabályzatban rögzítette együttműködésének feltételeit és formáit a VSZ EFE Technikai Testületével, valamint döntött a gyártási és fejlesztési prognózisok készítéséről. Előbbi a szervezeti-testületi kereteket biztosította a VSZ és a KGST kooperációjához, utóbbi pedig orientálta a népgazdaságokat és a nemzeti iparokat, hogy a *katonai doktrína és a NATO készsége alapján*, 10–15 éves távon milyen fegyverek és eszközök fejlesztésével és előállításával szükséges foglalkozni. 1971 májusában a HÁB elfogadta a haditechnikai kutatás-fejlesztés sokoldalú koordinációját lehetővé tevő szabályzatot is, így a bizottság tevékenysége – a mozgósítási ügyek kivételével – a legfontosabb területeket immár lefedte. Az 1971 júliusában a KGST (XXV.) bukaresti ülészaka által elfogadott integrációs komplex program ugyanakkor ismét a tervezési és termelési együttműködés irányába tolódott el, és a szükségesnél lényegesen kevesebb figyelmet szentelt (vagy éppen semennyit) az integráció gazdaságpolitikai, monetáris és valutáris feltételeinek. Ez utóbbiakat a későbbi programok és komplex tervek is rendre negligálták – egészen 1989-ig, üres szólamokká téve a mélyebb integrációról szóló kitételeket.

A KGST HÁB – a XXV. ülészaka határozatai alapján, a VB jóváhagyásával – 1972 májusában egységes szerkezetű, részletes szabályzatokba öntötte a haditechnikával kapcsolatos területek együttműködési rendjét (prognosztizálás, gyártáskoordináció, HÁB-EFEF közös munkája, műszaki fejlesztés stb.). A fejlődő országokkal kibontakozó katonai-hadiipari kapcsolatok ugyanakkor megbolygatták a szövetségesek közötti viszonyokat. A Szovjetunió a kommunista eszme és a világforradalom exportjához használta eszközül a fegyverszállítmányokat és segélyeket, a kisebb országok e küldetés mellett legalább annyira a kecsegtető dollárbevétel reményében vágtak bele a fegyverexportba. Magyarország első ízben a KGST VB 1972. áprilisi ülésén javasolta, hogy a harmadik világbeli megjelenést egyeztetniük kellene a tagországoknak – bármiféle előzetes koordináció azonban éppen Moszkvának nem állott érdekében (lásd a 4.2. sz. alfejezetet). A *testvérországok így versenytársakká váltak a közel-keleti, afrikai és ázsiai szállításoknál*, és a vetélkedést csak az csillapította némileg, hogy a szakosítás miatt egy-egy ország csak bizonyos rész-

területeken jöhetett szóba (Magyarország – híradástechnika stb.). A VSZ államok csak 1980 áprilisában fogadták el azt a határozványt, amely rögzítette a fejlődő országokkal folytatott katonai-technikai együttműködés koordinációjának rendjét.³ A Szovjetunió a szövetségen belül is keményített a feltételeken: 1971-től nem szállított hitelbe haditechnikát (csak az 1980-as években kényszerült rá újra), és 1973-tól licenclíjat kívánt szedni a szovjet licenc alapján gyártott és a VSZ-en kívülre exportált technika után. Ennek megfizetését csak időlegesen lehetett halogatni különféle indokokkal, Moszkva nem vonta vissza az intézkedést – a KGST HÁB 1975. májusi ülésén véglegesen elfogadták azt, 5%-ban maximálva a mértékét.

A számítástechnikai fejlesztéseknél, ahol korántsem volt olyan nyomasztó a szovjet katonai kutatások túlsúlya, ugyancsak versenyfutás kezdődött a tagországok között – akár a civil szakosítási ajánlások megsértését is vállalva. A *komputerforradalom és az elektronika viharos térhódítása kitörési pontot jelentett a kisebb tagállamok számára*: a civil tudományos és fejlesztőkapacitások jobban hasznosultak, a kettős célú technológiák importját a hadiipar is támogatta, és az 1970-es évekre egyre szélesebb körű nyugati kapcsolataikat is kamatoztathatták. A katonai számítástechnika szakosítását 1973-ban elhalasztotta ugyan a KGST HÁB, az 1976–80. évi gyártásspecializáció meghatározásánál viszont már tucatnyi korszerű rádiófelderítő és rádió-ellentevékenységi eszköz előállítását osztották szét. Közös kutatás-fejlesztési projektekről vagy sokoldalú katonai tudományos kutatásokról ugyanakkor nincs információ – a nemzeti iparok inkább nyugati termékek „koppintásával” (klónozásával), nyugati alkatrészek beépítésével igyekeztek eredményt elérni. A KGST megrendelések hosszú távon tervezhető, biztos piacot jelentettek, ám egyre inkább kiütköztek az eltérő gazdasági mechanizmusokból eredő nehézségek és hátrányok is. Az korábban is sok gondot okozott, hogy a szovjet licenctermékek gyártási technológiája *nagytömegű sorozatgyártásra* készült, a szakosított tagállamokban viszont jóval kisebb szérianagyságokat értek csak el, és így lényegesen más gyártási költségeik adódtak. Ehhez adódott az eltérő árképzés a más és más irányítási mechanizmusokban: a szovjet és a magyar termelői ár az eltérő adók, támogatások és költségek miatt egyre messzebb került egymástól – a 40–70%-os differencia sem volt ritka. Moszkva viszont nem kívánt drágábban vásárolni a szövetségeseitől, mint amennyiért saját ipara előállította az adott eszközt (lásd a 4.3. sz. alfejezetet). A várható veszteségek miatt Magyarország addig példátlan lépésre szánta el magát 1974 második felében: *két, az országra szakosított termék (Sztrela-1M komplexum és BTR-70 harcjármű) gyártásának megindításától elállt*, és legfeljebb kooperációs beszállításra jelezte készségét. E döntés súlya ahhoz mérhető, mint amikor az MSZMP Politikai Bizottsága 1968. november 26-án „kőbe véste”: a továbbiakban a mindenkori nemzeti jövedelemnek ma-

³ Határozvány a Varsói Szerződés tagállamai tevékenységeinek koordinálásáról a fejlődő országokkal folytatott katonai-technikai együttműködés során. 1980. április 11. HM KI 394/062/1–6. A dokumentumot közel egyéves előkészítés után a kormányok képviselői írták alá.

ximum a 4,5%-át lehet katonai kiadásokra fordítani.⁴ A motiváció hasonló volt 1974-ben is: a magyar vezetés előbbre valónak ítélte a nemzetgazdasági egyensúlyt a szövetségi kötelezettségeknél-vállalásoknál. Kompromisszumkészsége bizonyításaképpen Budapest az ugyancsak ráfizetésesnek ígérkező, de a Szovjetuniónak szállítandó *Vasziljok* aknavetők gyártását viszont vállalta, reménykedve az ártárgyalások sikeres kimenetelében.

A romló világpiaci és külgazdasági körülmények között egyre fontosabb lett a haditechnikai területen is az ár kérdése (lásd a 4.4. sz. alfejezetet). A KGST VB 1975. januári ülésén – a korábbi *bukaresti árelvet* felülvizsgálva – döntött a *csúszó átlagárak* elvére való áttérésről, ami főként a legnagyobb nyersanyag- és energetikai exportőr Szovjetunió érdekeit szolgálta. (Törekvése persze érthető volt, hiszen a világpiacon drámai drágulás ment végbe, amely Moszkva számára milliárdos nagyságrendű többletbevételeket jelentett – feltéve, hogy a KGST-n belüli árképzés ezt figyelembe veszi.⁵) A hadiipari termékek árainál is Moszkva diktált: az 1975. októberi KGST HÁB-ülésen – a bolgár, román, kelet-német és magyar ellenvélemények ellenére – keresztülvitte a csúszóárak alkalmazását 1976. január 1-jei hatállyal. Kemény és elhúzódó alkudozások kezdődtek a partnerországok között, ahol mindenki abban volt érdekelt, hogy az általa importált technika ára mérsékeltebben emelkedjék, az exportált termékeié viszont dinamikusabban növekedjék. A szakosítás egyfajta monopolhelyzetet teremtett egy-egy cikknél, ilyenkor a gyártó jobban tudta érvényesíteni áremelési törekvéseit. Az anyagigényes technikát (harckocsik, repülőgépek stb.) gyártó országok első körben 40–50%-os áremelést kívántak végrehajtani, amely csak a sokadik tárgyalási fordulóban szelődött 20–25%-ra. A kevésbé anyagigényes híradástechnikában, optikában stb. alig 10–15%-os áremelést lehetett realizálni. Az egyeztetések az 1976. évi árakról 1977 első negyedévében zárultak le, és Magyarország legalább 10 százalékpontos veszteséget szenvedett el a cserearányok romlása miatt – az import haditechnika áremelkedése ennyivel haladta meg a hazai exportét. Ez természetesen magával vonta a külkereskedelmi egyenleg romlását is.

A hazai árproblémát kiélezte, hogy a korábbi periódusokkal ellentétben mind több technikát a Szovjetunió számára állított elő a magyar ipar. Márpedig Moszkva igen nehezen akceptálta a hazai vállalatok magasabb gyártási költségeit, illetve 5–15%-os (árbevétel-arányos) nyereségkulcsát. A magyar Pénzügyminisztérium 1976 januárjában – vállalati elemzések alapján – egyenesen arra a következtetésre jutott, hogy *a haditechnikai gyártás legalább annyira gazdaságossági, mint védelmi ügy*. Ennek alapján a Hádiipari Kormánybizottság is a hadiipari termelés gazdaságosságának évenkénti felülvizsgálatát írta elő. A további szakosítási tárgyalásoknál is kiemelt feladattá tették az árak kérdésének megnyugtató rendezését. Nem véletlenül volt a jövedelmezőség kérdése központi eleme a KGST HÁB

⁴ A magyar katonai és védelmi kiadások alakulásáról lásd: Germuska (2007b).

⁵ 1972 és 1974 között a világpiacon az energiahordozók ára a *négyszeresére*, a nyersanyagoké *2,4-szeresére*, az ipari késztermékek ára pedig *1,4-szeresére* nőtt. Honvári (2006) 459. o.

megalakulásának 20. évfordulóján elmondott magyar hozzászólásnak 1976 októberében. Az ülésen más tagországok is bírálták a szakosítás hosszadalmasságát, a licencátadás és honosítás lassúságát, az akadozó alkatrészellátást és az elégtelen alkatrészfejlesztést, a HÁB túlterheltségét stb. A KGST-beli hátrányok és a növekvő keményvaluta igény (amely a nyugati import finanszírozásához szükségeltetett) miatt a pénzügyi kormányzat és az iparirányítás is mind erőteljesebben szorgalmazta a fejlődő országokba irányuló haditechnikai export fejlesztését.

A blokk hadiipara számára ismét rendkívüli feladatokat adott az az *újabb szovjet fegyverkezési program*, amelynek elindításáról alig egy évvel az általános nemzetközi enyhülést hozó Helsinki-folyamat lezárása után döntött a VSZ Politikai Tanácskozó Testülete.⁶ A PTT 1976 novemberében, Bukarestben nagyszabású korszerűsítést írt elő a tagországok haderejében, és év végén minden tagország kézhez kapta a VSZ EFEF tételes ajánlását a szükséges beszerzésekről. A KGST HÁB 1977–78. évi tevékenységét láthatóan átszötte az a szovjet törekvés, hogy szorosabbra vonja a szövetséges iparok kooperációját. Ezt célozta a katonai szabványosítás szabályozása és a különféle katonai szabványok kidolgozásának elindítása (1977. november), és az egységes anyagi kódrendszer csiszolgatása. A *T-72-es harckocsi* gyártását Csehszlovákiában és Lengyelországban több más partnerország beszállításaival szervezték meg, és – szovjet irányítással – az automatizált csapatvezetési rendszer közös fejlesztésébe is belefogtak. A termelés korszerűsítését akadályozta ugyanakkor az alkatrészgyártói (félkésztermék-gyártói) háttér-
ipar gyengesége, különösen az elektronikában szorultak rá mindinkább a nyugati beszerzésekre a tagországok. A kisebb államoknak további komoly gondot okozott elavult fegyver-, illetve lőszergyáraik, valamint robbanóanyag-ipari üze-
meik korszerűsítése. Az 1950-es években kiépített gyárak annak idején szovjet technológiával létesültek, ilyen gépsorokat és berendezéseket maguk nem fejlesztettek. A fegyverkezési programtól leterhelt szovjet ipar azonban nem vállalta az új technológia szállítását, így azt kizárólag a világpiacról szerezhették be még a VSZ-országok is.⁷

Az VSZ PTT 1978. novemberi ülése Moszkvában ismét megerősítette az EFE-csapatok modernizálásának, átfegyverzésének szükségességét. A fejlesztés tempójára és nagyságrendjére mi sem jellemzőbb, mint hogy az 1981–85-re tervezett kölcsönös haditechnikai szállítások az előző tervidőszakban realizált volumen *másfélszeresére* rúgtak, de az még mindig 50–70%-kal elmaradt az egyes nemzeti protokollokban előírt mennyiségektől (lásd a 4.5. sz. alfejezetet). A szovjet hadiipar kapacitáshiányaira utal, hogy Moszkva *hatszor annyi hadianyagot* kívánt Magyarországtól rendelni, mint 1975–80. között; a magyar ipar ebből a szállítások meg-

⁶ A helsinki folyamatról és az európai biztonságról legújabbban lásd: Wenger–Mastny–Nuenlist (2008).

⁷ Így vásárolt például Magyarország egy komplett TNT-gyártó berendezést a Bofors-Chematúrtól 1979-ben 4 millió dollárért, amelyet a svéd cég szakemberei szereltek be 1980–82-ben a sajóbányai Észak-magyarországi Vegyiműveknél. Részletesen lásd: Germuska (2007c).

háromszorozását tudta vállalni a VI. ötéves terv idejére. Az alkatrészekkel és komplettáló termékekkel való jobb ellátás biztosítása érdekében a szovjet kormányzati szervezetben is átalakításokat végeztek. A szovjet fél azonban minden olyan további javaslattól elzárkózott a KGST HÁB-ban, amely újabb területekre terjesztette volna ki a konzultációkat (gazdaságpolitika, alapkutatás, műszaki fejlesztés stb.). Magyarország mégis változatlanul ragaszkodott egy komplexebb nemzetközi tervezési rendszer kialakításához, ahogyan ezt a hazai hadiipar távlati fejlesztési koncepciójában is rögzítették 1979 őszén. A magyar vezetés már nem volt hajlandó feladni azokat az alapelveket, amelyek a *gazdaságosságot, az általános iparfejlesztési célokat és a külgazdasági egyensúly javításának igényét* a haditechnikai termelésen ugyanúgy számon kérték, mint a civilen.

A Szovjetunió afganisztáni intervenciója nyomán kibontakozó, újabb nemzetközi feszültség és a felerősödő fegyverkezési verseny mélypontra jutatta a keletnyugati kapcsolatokat, visszavetette a kereskedelmet és a legális technológiatranszfert. Moszkva *bezárkózásra akarta kényszeríteni a közép-kelet-európai tagállamokat* is, valamifajta KGST-autarkiát vizionált, miközben maga inkább a világpiacon értékesítette a tovább dráguló energiahordozókat, és a legfejlettebb technológiák zömét maga is Nyugatról vette (csempészte, lopta). A *nemzetek feletti központi tervezés ciklikusan visszatérő ideája* ezúttal – a magyarok által korábban más értelemben használt – „gazdaságpolitikai egyeztetések” jelszava alatt jelent meg 1982–83-ban a KGST tanácskozásokon (lásd az 5.1. sz. alfejezetet). A pártvezetők 1984. júniusi csúcstalálkozóján elfogadott okmányok kulcsszava is a blokk-szintű önellátás volt – legyen szó kőolajról vagy élelmiszerről. A realitás ezzel szemben a hiányok növekedése volt, amint ez az 1986–90-es tervidőszak egyeztetései során egyértelművé vált: a tagországok működésképtelenné váltak volna nyugati kapcsolataik nélkül. Miközben a magyar vezetés egyre rezignáltabban fogadta a KGST különféle komplex programjait, az 1985 tavaszán hatalomra került Gorbacsov dinamizálni akarta a blokkon belüli kapcsolatokat – ezúttal a modern technológiákra helyezve a hangsúlyt. Ám az 1985 decemberében elfogadott, 2000-ig szóló KGST program szovjet minisztériumokra és főhatóságokra bízta a közös kutatási projektek felügyeletét, ami ismét sértette a többi tagország önértékét és érdekét. Gorbacsov az 1986. júniusi és novemberi, majd az 1987. októberi csúcstalálkozók (illetve PTT- és KGST-tanácskozásokon) újra és újra az integráció erősítését szorgalmazta, de a beterjesztett szovjet javaslatok nem adtak ehhez új eszközöket. 1989-ben pedig új jelszóval állt elő a szovjet vezetés – a „KGST közös piac” létrehozásával. A moszkvai bürokrácia rövidesen akciótterveket, cselekvési programokat is kidolgozott a szervezet egybentartása érdekében. Amikor egyértelművé vált, hogy a birodalomról leválni készülő közép-kelet-európai tagállamok a KGST-t is el fogják hagyni, Moszkva *immár csak arra koncentrált, hogy a számára szükséges termékeket és technológiákat mi módon kényszerítheti ki tőlük*: a hadiipar konverziójának koordinációjával, vagy az energiaszállítások függőben tartásával stb.

A haditechnika területén az 1980-as évek elején néhány közös projekt képezte

az együttműködés tengelyét (T-72, PASZUV), a kölcsönös szállítások azonban a nagyratörő tervek ellenére akadoztak (lásd az 5.2. sz. alfejezetet). Ezért Magyarország *addig nem alkalmazott korlátozó eszközökhöz nyúlt* a kereskedelmi egyensúly fenntartása érdekében: a legyártott technika exportját leállította, hogy ne növekedjék a magyar aktívum, amelynek „lévásárlásában” nemigen bízhatott. 1985 után viszont a hazai gazdaság mind súlyosabb válsága miatt több lépésben vissza kellett fogni a katonai kiadásokat és a beszerzéseket. Az 1987–88-ban sztornírozott magyar import miatt a Szovjetunió többször fenyegetődzött megrendeléseinek csökkentésével, a vezérkari tárgyalásokon is kifejtett szovjet álláspont alapján („a védelem ügye mindig előbbrevaló”) azonban alig mérsékelte vásárlásait. (Ebben vélhetően szerepet játszott az elhúzódó afganisztáni háború is, egyes hírek szerint a Diósgyőrben gyártott aknavetőket élesben is használták e hadszíntéren.) A VSZ-KGST-tagállamok katonai megrendelései csak 1989-ben estek vissza, akkor viszont 30–50%-os mértékben. A VSZ EFEF azonban – mit sem törődve a tagországokban zajló átalakulással, a kommunista rendszerek domináns szerepével – 1989 novemberében a fegyverzeti és technikai *fejlesztés 2000-ig szóló programját kívánta egyeztetni*, és a közvetlen vállalatközi kapcsolatokat erősíteni. Gorbacsov nyilvánosan hangoztatott szólamai ellenére tehát a Szovjetunió *egyáltalán nem kívánta* csak úgy, szó nélkül elengedni a biztonsági zónáját képező országokat, amelyek fontos civil és katonai beszállítói voltak a birodalomnak.

A hadiipari együttműködés évtizedeit nyilvánvalóan hasznos lenne az egész blokkra kiterjedő, hosszú idősoros adatok alapján elemezni, erre azonban a korábbiakban említettek alapján nincsen mód. A Goszplan és a KGST Titkárságának Hadiipari Osztálya teljes adatbázissal és áttekintéssel rendelkezett a tagországok hadiiparának békeidőszaki és mozgósítási képességeiről és kapacitásairól. Az *információ egyirányú áramlása* is része volt a birodalmi hatalomgyakorlásnak, így soha fel sem merült, hogy Moszkvának meg kellene ezeket osztania szövetségeseivel. (Láthattuk: a magyar honvédelmi miniszter is brit nyilvános kiadványokból tájékozódott a szövetséges haderők méretéről!) A hadiipari munkamegosztásról hozzáférhető néhány konkrét számadat egyike az a részarány, hogy a Szovjetunió, illetve a többi VSZ-tagállamok mennyit vállaltak a blokk összes egyeztetett haditechnikai szállításából. (Ebben a saját ellátást célzó, szovjet belföldi termelés természetesen nincsen benne.) A magyar adatok alapján feltételezhető, hogy az 1950-es években minimális volt a kisebb tagországok részesedése, és a szakosítási megállapodásokat követően indult növekedésnek az 1960-as évek első felében. A munkamegosztás mindenképpen elérte azt a célját, hogy az egyszerűbb termékekből tehermentesítse a Szovjetunió hadiipari komplexumát: a szovjet részesedés a kölcsönös haditechnikai szállításokból az 1966–70. évi 62%-ról 1971–75. között 54%-ra csökkent, majd az 1976–80. évekre 52%-ot irányoztak elő a KGST HÁB-ban. A kooperációs hadiipari gyártás lassan hódított teret annak bonyolult megszervezése miatt, de húsz év alatt a néhány millió rubelről az 1970-es évek második felére 1,5 milliárd rubelre nőtt az értéke. (A növekedés még hatványozottabb, ha figyelembe vesszük az 1960-as rubelárfolyam-változást.)

A termelés szakosítása előnyére vált mind a Szovjetuniónak, mind a kisebb tagállamoknak. Az 1960-as években az összes kölcsönös haditechnikai szállításnak kb. 70%-át, a következő évtizedben pedig 80–85%-át tették ki a specializáció alapján gyártott termékek. A magyar exportból ugyancsak döntő részt tett ki e cikkek aránya: túlhaladta a 75%-ot az 1970-es évek közepére. A szakosítási ajánlásokat 1958-tól 1979-ig áttekintve jól látható, hogy többszörösére nőtt a specializált termékek száma, és mind több, bonyolult technológiát igénylő cikket is felosztottak: harckocsik, szuperszonikus repülőgépek, egyes rakétatípusok, radarok stb. Moszkva azonban sohasem adta fel azt az 1957 decemberében papírra vetett alapelvet, hogy a legújabb fejlesztéseit, általában az atomtechnológiát és a ballisztikus rakétatechnológiát nem adja át a partnerországoknak. Részben a tagállamok kérésére, a szakosítás az egyes termékek után kiterjedt a nagyjavításra, majd az alkatrészekre és részegységekre is. Noha a specializáció alapján több részterületen sikeres önálló kutatás-fejlesztést folytattak a kisebb országok (lengyel, csehszlovák és magyar páncélozott járművek, magyar rádiófelderítő berendezések, bolgár stb. számítástechnikai eszközök), az eljárás alapvetően mindvégig arra szolgált, hogy Moszkva kiössza a tagállamokra szabott feladatokat. Az 1979-es szakosítási ajánlás 114 terméke között alig találunk nem szovjet fejlesztésű eszközt (a kevesek egyike például a Buda és Pest átviteltechnikai berendezés), amiben komoly felelőssége volt a VSZ EFEF Közép-Kelet-Európa erőfeszítéseit rendre elnyomó rendszerezési gyakorlatának. A Szovjetunió tehát összességében bizonyosan jól járt a KGST haditechnikai együttműködéssel, és egyértelműen cáfolhatók a kisebb tagországok „élősködő hozzáállását” hangoztató szovjet, illetve orosz állítások.⁸

A fentiekben felsorakoztatott tények alapján megalapozottnak tartom az SZKP KB Nemzetközi Osztályának korábban idézett, 1989. februári állítását, miszerint a KGST-n belül a legerősebb integráció a hadiipari szektorban jött létre. Persze ilyen kategorikus kijelentéseket azért is csak óvatosan lehet megfogalmazni, mert a KGST más szektoraiból hiányoznak az összehasonlítható adatok. Az 1960-as évekre kialakultak az együttműködés fő formái, a KGST HÁB keretében sikerült korszerű fegyverzettel ellátni a tagállamok hadseregeit, és a nemzeti hadiiparok sok szalon kötődtek és erősen függtek egymástól. Ezt véleményem szerint az is alátámasztja, hogy a KGST megszűnését követően összeomlott a közép-kelet-európai országok hadiipara, mert a nemzeti keretekhez többszörösen túlméretezettek voltak a kiépített gyártókapacitások.⁹

A magyar nemzetgazdaság és a hadiipar fejlődési pályáját alapvetően a külső impulzusok, a birodalmi központ elképzelései szabták meg. A Szovjetunió három gigantikus fegyverkezési programba (1951, 1961, 1976) hajszolta bele a blokk országait, és szükség esetén Moszkva „bőkezűen” meg is hitelezte a fegyvervásárlásaikat. A nemzeti hadiiparok fejlesztésére nemcsak azért volt szükség, hogy a saját

haderejüket ellássák, hanem hogy valami módon ellentételezni lehessen a tetemes szovjet importot. (Civil árut Moszkva lehetőleg nem fogadott el a haditechnikáért cserébe, ami vélhetően a naturáliákban gondolkodó tervutasításos szemléletben gyökerezett.) A 12. táblázat 1950 és 1975 között mutatja, hogy a dinamikus növekvő magyar hadiipari export milyen mértékben tudta ellentételezni az importot. (A későbbi évekből hiányosak a behozatali adatok, így nem állt módomban a teljes korszakot megjeleníteni.)

	EXPORT	IMPORT	A SZÁLLÍTÁSOK EGYENLEGE	EXPORT/IMPORT ARÁNYA
1950–55.	33,0	177,4	-144,4	18,6%
1956–60.	21,6	49,0	-27,4	44,1%
1961–65.	100,0	383,6	-283,6	26,1%
1966–70.	164,2	272,6	-108,4	60,2%
1971–75.	350,5	579,9	-229,4	60,4%

12. táblázat. A KGST tagországokkal lebonyolított haditechnikai áruforgalom értéke millió új rubelben 1950 és 1975 között. Forrás: 1950–1960: Az ország honvédelmét és belső biztonságát szolgáló gazdasági tevékenység alakulásának elemzése az 1950–1970-ig terjedő időszakra. MOL, XIX-L-1-qqq 9. d. 1961–1975: Jelentés a HB részére az 1971–75. évi haditechnikai árucseré-forgalmi Kormányegyezmények teljesítéséről a Varsói Szerződés országai vonatkozásában. 1976. április. MOL, XIX-A-16-aa 127. d. 2. o.

A sokszor emlegetett nullszaldó tehát a KGST haditechnikai árucseré-forgalomban az 1970-es évek közepéig nemzetgazdasági szinten nem jött létre. Ugyanakkor a mérleget rendre a megkerülhetetlen szovjet import rontotta le, a többi VSZ-tagország felé többnyire kiegyenlítették voltak a szaldók. Az is általános tendencia, hogy a haditechnikai importból egyre nagyobb részt képviseltek az alkatrészek és részegységek, amelyekből magyar vállalatok összeszerelték, legyártották a főként exportra menő szakosított termékeket.

A haditechnikai külkereskedelemmel, KGST-kapcsolattartással foglalkozó hazai szakapparátus több lépésben épült ki 1952–1964 között, tevékenysége fokozatosan professzionalizálódott. (Új és egészen másfajta kihívást a fejlődő országokkal való kapcsolattartás és a KGST-n kívüli piacra való kilépés jelentett az 1970-es években.) Az, hogy 1953-tól az Országos Tervhivatal koordinálta a hadiipari nemzetközi együttműködést, arra is garanciát jelentett, hogy a civil gazdaság és ipar érdekei is kellő súllyal jelennek meg a katonai célú fejlesztéseknél. Magyarország 1957–58-tól minden esetben úgy tette meg a KGST HÁB-ban a vállalásait, hogy az teljes összhangban legyen a hazai iparfejlesztés általános céljaival. A magyar híradástechnikai és telekommunikációs, számítástechnikai és mikroelektronikai ipar többek között éppen a hadiipari együttműködésnek köszönhetően tudott olyan ütemben fejlődni, ahogyan ezt láthattuk az 1960-as évektől. (A haditechnikai termelés szerkezetének változását 1963 és 1989 között lásd a 2. ábrán, a Függelékben.) A hazai szakapparátusok a magyar érdekek érvényesítése érdekében

⁸ Lásd Bisztrova (2006) 345., 352. o.

⁹ A magyar hadiipar 1990 utáni átalakulásáról lásd: Kiss (1999), a közép-kelet-európai országok hadiiparának konverziójáról lásd: Kiss (1997).

a lehetséges határokig elmenve kísérelték meg optimalizálni a nehézkes és komplikált KGST-együttműködést. A legfelső politika szintjén és az állandó bizottsági rutinmunkában is láthattuk azt a nem igazán konfrontatív, de szívós magyar tárgyalástechnikát, amellyel sikerült elérni a Varsói Szerződés 1969-es reformját, a VSZ és a KGST közötti szervezeti kapcsolatot jelentő Technikai Testület létrehozását stb. Amivel Magyarország rendre egyedül maradt, és kudarcot vallott, az a piaci és pénzügyviszonyok érvényesítése volt – ám ezt utóbb felesleges illúzióknak is minősítette Németh Miklós miniszterelnök 1989-ben, hiszen rendszeridegen elemeket próbált meghonosítani egy merev tervutasításos szisztémában.

Magyarország tehát igyekezett kihasználni a számára hagyott mozgásteret, és egyértelmű politikai-gazdasági lépésekkel kereste a kitörési lehetőségeket – ezért nyitott a Nyugat és a fejlődő országok felé. Moszkva ezt hol elnézőbben viselte, sőt néha ki is használta, hol pedig megálljt parancsolt (IMF-belépés stb.). A szovjet hatalomgyakorlás négy évtizedét áttekintve arra a végső megállapításra juthatunk, hogy bár az 1950–60-as évek fordulójától megjelentek a kölcsönös érdekeket figyelembe vevő, hegemon együttműködés jelei, azért a birodalmi szemlélet 1989/90-ig meghatározó maradt.

FÜGGELÉK

1. A KGST HÁB üléseinek időpontja és helye

1. 1956. szeptember 23–28., Moszkva
2. 1957. december 10–14., Moszkva
3. 1958. augusztus 25. – szeptember 5., Moszkva
4. 1959. július 7–11., Moszkva
5. 1960. október 4–6., Moszkva
6. 1962. május 8–11., Moszkva
7. 1963. január 23–30., Moszkva
8. 1963. április 20–25., Moszkva
9. 1963. november 28. – december 3., Moszkva
10. 1964. május 12–14., Moszkva
11. 1965. április 9–13., Moszkva
12. 1965. november 19–23., Prága
13. 1966. június 8–10., Moszkva
14. 1966. november 29. – december 1., Moszkva
15. 1967. június 6–9., Moszkva
16. 1967. november 21–25., Szófia
17. 1968. május 28–30., Moszkva
18. 1969. május 13–16., Budapest
19. 1969. november 11–14., Moszkva
20. 1970. május 26–29., Berlin
21. 1970. november 17–19., Moszkva
22. 1971. május 25–28., Mangália
23. 1971. november 16–19., Moszkva
24. 1972. május 30. – június 2., Kołobrzeg
25. 1972. november 21–24., Moszkva
26. 1973. május 29. – június 1., Moszkva
27. 1973. november 20–23., Špindlerův Mlýn
28. 1974. május 28–31., Moszkva
29. 1974. október 14–18., Várna
30. 1975. május 27–30., Leningrád
31. 1975. október 13–17., Balatonkenese
32. 1976. június 1–4., Lipcse
33. 1976. október 19–22., Wrocław

34. 1977. május 24–27., Brassó
35. 1977. november 22–25., Vranov nad Dyjí
36. 1978. május 15–19., Minszk
37. 1978. november 14–17., Szófia
38. 1979. május 29. – június 1., Debrecen
39. 1979. november 19–22., Berlin
40. 1980. május 27–29., Póznań
41. 1980. november (?), Bukarest
42. 1981. május 26–28., Poprád
43. 1981. november 24–26., Kijev
44. 1982. május 27–29., Szófia
45. 1982. november 22–26., Budapest
46. 1983. június 1–3., Erfurt

2. Mellékletek

2.1. melléklet. A meglévő gyártási specializációk a KGST-ben, 1958-ban

Forrás: A Hadiipari Gazdasági és Tudományos-Műszaki Együttműködési Állandó Bizottság 1958. augusztus 25. – szeptember 5. közötti üléséről készült jegyzőkönyv 1958. október. MOL, XIX-A-98 2. d. 7. köt. 86–87. o.

CIKKEK MEGNEVEZÉSE	AZON ORSZÁG(OK), AMELYEK BEN A KGST HEÁB AJÁNlja A SPECIALIZÁLT TERMELÉST
--------------------	---

REPÜLŐTECHNIKA

Tanuló-gyakorló repülőgépek	Csehszlovákia
Sportrepülőgépek	Csehszlovákia
Kis szállító repülőgépek	Csehszlovákia
Többcélú közepes repülőgépek	Lengyelország
M-1 könnyű helikopter	Lengyelország

PÁNCÉLOS ANYAGOK

Közepes harckocsi	Csehszlovákia és Lengyelország
Közepes lánctalpas tüzérségi vontató	Csehszlovákia és Lengyelország

GYALOGOS, TÜZÉRSÉGI ÉS AKNAVETŐ FEGYVERZET

Kiskaliberű légvédelmi fegyverek	Lengyelország és Románia
Kézi páncéltörő gránátvető	Románia
Hadosztály ágyú	Csehszlovákia és Lengyelország
Harckocsi ágyú	Csehszlovákia és Lengyelország
57 mm-es légvédelmi ágyú	Magyarország és Lengyelország
100 mm-es légvédelmi ágyú	Lengyelország

HÍRADÁSTECHNIKAI ESZKÖZÖK ÉS RÁDIÓLOKÁTOROK

Front rádióállomás	Magyarország
Hadserg rádióállomás	Magyarország és Lengyelország
Század rádióállomás	Lengyelország
Együttműködési rádióállomás	Magyarország
Harckocsi rádióállomás	Lengyelország

MŰSZAKI ANYAGOK

Közepes deszant szállító gépkocsi	Csehszlovákia
Periszkópok	NDK
Távfényképező készülék	NDK

VEGYVÉDELMI ESZKÖZÖK

Könnyű gyalogsági lányszóró	Románia
-----------------------------	---------

CIKKEK MEGNEVEZÉSE	AZON ORSZÁG(OK), AMELYEK BEN A KGST HEÁB AJÁNlja A SPECIALIZÁLT TERMELÉST
--------------------	---

HADIHAJÓK

Bázis aknaszedők	Lengyelország
Vonal aknaszedők	Románia
Folyami aknaszedők	Lengyelország és Románia
Aknaszedő naszád	Lengyelország
Egészségügyi naszádok	Lengyelország

2.2. melléklet. A haditechnikai termékek gyártási specializációjának kiegészítése és módosítása 1961 júliusában

Forrás: Az érdekelt KGST országok képviselői értekezletéről készült 1/61. sz. jegyzőkönyv. 1961. július 25–27. MOL XIX-F-6-dd 61. d. 5. o.

CIKKEK MEGNEVEZÉSE	AZON ORSZÁG(OK), AMELYEK BEN A KGST HEÁB AJÁNlja A SPECIALIZÁLT TERMELÉST
--------------------	---

RAKÉTATECHNIKA

„levegő–levegő” rakéták	Csehszlovákia, Lengyelország
páncéltörő irányított reaktív lövedékek	Lengyelország, Csehszlovákia

REPÜLŐTECHNIKA

vadászgépek	Csehszlovákia
-------------	---------------

PÁNCÉLOS ANYAGOK

kerekes páncélozott szállító járművek	Magyarország, Lengyelország, Románia, Csehszlovákia
---------------------------------------	---

HÍRADÁSTECHNIKAI ESZKÖZÖK

század rádióállomások	Lengyelország, Románia, NDK (saját részre)
ezred, zászlóalj és tüzérségi rádióállomások	Csehszlovákia

2.3. melléklet. Haditechnikai gyártásszakosítási ajánlások az 1966–70. évekre
 Forrás: 12/65. számú jegyzőkönyv a [KGST Hadiipari Együttműködési Állandó]
 Bizottság 12. üléséről. Prága, 1965. november 19–23. MOL, XIX-A-16-aa 111. d.

CIKKEK MEGNEVEZÉSE	AZON ORSZÁG(OK), AMELYEK BEN A KGST HEÁB AJÁNLIJA A SPECIALIZÁLT TERMELÉST
--------------------	--

REPÜLŐTECHNIKA

Oktató és gyakorló repülőgép	Csehszlovákia
Sokcélú repülőgép, terhelés 4 tonnáig	Lengyelország
Légitaxi típusú kis szállító-repülőgép	Csehszlovákia
Légitaxi (7 utasig, 1 pilótával)	Csehszlovákia
Könnyű és közepes helikopter	Lengyelország
Repülőgép-oktató berendezés pilótáknak	Csehszlovákia

RAKÉTATECHNIKA

Levegő-levegő rakéták	Csehszlovákia, Lengyelország
Harcokcsi-elhárító komplexum reaktív irányítható lövedékkel	Csehszlovákia, Lengyelország
Nem irányítható reaktív repülőgép-lövedék	Csehszlovákia, Lengyelország

HARCKOCSITECHNIKA

Közepes harcokcsi	Csehszlovákia, Lengyelország
Közepes láncaltapas tüzérségi vontató	Lengyelország
Közepes láncaltapas úszó páncélozott szállító jármű	Csehszlovákia
Közepes kerek úszó páncélozott szállító jármű	Csehszlovákia, Lengyelország
Könnyű úszó páncélozott szállító jármű	Magyarország
Páncélozott vontató	Csehszlovákia, Lengyelország
Földgyalu T-55 harcokcsialvázon	Csehszlovákia, Lengyelország
Hídvető harcokcsi	Csehszlovákia, Lengyelország

TÜZÉRSÉGI, GYALOGSÁGI FEGYVERZET ÉS LŐSZEREK

Hadosztály ágyú	Csehszlovákia, Lengyelország
Harcokcsi ágyú	Csehszlovákia, Lengyelország
RPG-7 gránátvető	Románia, Bulgária
SzPG-9 harcokcsielhárító gránátvető	Bulgária
PG-9 harcokcsielhárító gránát	Bulgária, Románia
7,62 mm harcokcsi géppuska	Lengyelország
122 mm világító lövedék	Románia

CIKKEK MEGNEVEZÉSE	AZON ORSZÁG(OK), AMELYEK BEN A KGST HEÁB AJÁNLIJA A SPECIALIZÁLT TERMELÉST
--------------------	--

OPTIKAI ESZKÖZÖK

Katonai topográfiai műszerek	NDK
Táv mérők 1m bázishatárig	NDK
Harcokcsi irányzék	Lengyelország
Harcokcsi periszkóp	Csehszlovákia
Topográfiai légi fényképező készülékek	NDK
Teodolitok	NDK, Magyarország

INFRAVÖRÖS MŰSZEREK

Harcokcsi és gépkocsi infravörös műszerek	Lengyelország, Csehszlovákia
Infravörös felderítő és megfigyelő műszerek-távcsövek	NDK
Gyalogsági és tüzérségi fegyverzetek szükséges éjszakai infravörös műszerek	Magyarország

HÍRADÁSI ÉS RÁDIÓLOKÁCIÓS ESZKÖZÖK

Front- és hadsereg hálózati rádióállomások	Magyarország, Lengyelország
Század hálózati rádióállomások	Lengyelország, Románia
Harcokcsi rádióállomások	Lengyelország
Hadosztály hálózati és harcokcsi rádióállomások parancsnoki összeköttetésre	Magyarország
Ezred, zászlóalj és tüzérségi rádióállomások	Magyarország, Csehszlovákia
„Asztra”	Bulgária
„Parusz”	Magyarország, Csehszlovákia
Kevéscsatornás rádiórelé vonalak (12 csatornáig)	Magyarország, Lengyelország
Sokcsatornás rádiórelé vonalak (12 csatornán felül)	Magyarország, Lengyelország
Felderítő és rávezető lokátorok	Lengyelország
Speciális I. osztályú katonai rádióvevő berendezések	Bulgária, Magyarország
Speciális II. és III. osztályú katonai rádióvevő berendezések	Bulgária, Románia
Repülőtéren rádiólokációs állomások a repülőgép leszállásához	Lengyelország, Csehszlovákia
Tábori központok és távbeszélő készülékek	Bulgária, Románia

CIKKEK MEGNEVEZÉSE	AZON ORSZÁG(OK), AMELYEK BEN A KGST HEÁB AJÁNLIJA A SPECIALIZÁLT TERMELÉST
Tábori automata elektronikus távbeszélő központok és készülékek	Bulgária, NDK
Egycsatornás távbeszélő és egycsatornás távíró átviteltechnikai berendezés	Magyarország, Csehszlovákia
3, 6, 12, 24 és 60 csatornás átviteltech- nikai távbeszélő berendezések és az ezekhez szükséges vonali berendezések	Magyarország (3-60 csatornás) NDK (60 csatornás)
6 és 12 csatornás átviteltechnikai távíró készülék	Lengyelország (3, 6 csatornás) Lengyelország
Katonai tábori híradó kábelek nemesfém burkolatban	Bulgária, NDK, Románia
Repülőgépek rádiótechnikai fedélzeti készülékeinek egyes fajtái	Lengyelország, Csehszlovákia
Hajó és parti rádiótechnikai készülékek egyes fajtái	NDK, Lengyelország
Katonai képtávíró készülékek	Lengyelország, Magyarország

RÁDIÓFELDERÍTÉSI ÉS RÁDIÓ-ELLENTEVÉKENYSÉGI ESZKÖZÖK

Közepes teljesítményű rövidhullámú (RH) zavaróállomás „Tobol”	Bulgária, Magyarország
Nagyteljesítményű RH zavaróállomás R-325M	Bulgária, Magyarország
Egyszeri működésű ultrarövidhullámú (URH) zavaróadó	Bulgária, Románia
I. osztályú RH felderítő vevő	Bulgária, Magyarország
Egyoldalsávú és független oldalsávú rádióállomások vételére szolgáló adapter az RH felderítő vevőhöz	Magyarország
Panoráma adapter RH vevőhöz	Bulgária, Magyarország
Adapter géptávíró állomások jelzéseinek vételére	Bulgária, Magyarország
I. osztályú URH felderítő vevő	Magyarország
I. osztályú URH panoráma vevők	Magyarország
RH pellengátorok ¹ közeli és hadműveleti zónákra	Bulgária, Magyarország
Automata URH pellengátor	Magyarország
Szélessávú félautomata URH pellengátor	NDK – Magyarország kooperáció beszállításával

¹ Pellengátor: rádiótechnikai iránymérő, amely egyaránt lehet aktív és passzív eszköz.

CIKKEK MEGNEVEZÉSE	AZON ORSZÁG(OK), AMELYEK BEN A KGST HEÁB AJÁNLIJA A SPECIALIZÁLT TERMELÉST
Frekvencia spektrum analízátor	Magyarország
Mágneses hangrögzítő készülékek	Magyarország, Csehszlovákia
felderítési célokra	
Rádiólokációs állomásokat felderítő	Csehszlovákia
hordozható állomás	
Rádiólokáció elleni lövedék repülőgép	A lőszereket gyártó országok
ágyúhoz	
Hajó rádió-ellentevékenységi eszközök	A hajókat tervező országok
Repülőgép rádió-ellentevékenységi	Repülőgépeket kidolgozó országok
eszközök	

MŰSZAKI TECHNIKA

Univerzális kerek árokásógépek	Csehszlovákia
Univerzális kerek gödörösógépek	Csehszlovákia
Mozgó fúrógépek	Csehszlovákia
Könnyű víztisztító eszközök	Magyarország
Földalatti vizek feltárásához szükséges fúróberendezések	Magyarország, Románia
Aknakutatók	Bulgária, Lengyelország

2.4. melléklet. Haditechnikai gyártásszakosítási ajánlások az 1971–75. évekre
 Forrás: 19/69. sz. jegyzőkönyv a KGST HÁB 1969. november 11–14. között Moszkvában megtartott tizenkilencedik üléséről. 32–37. o. MOL XIX-A-16-aa 116. d.

CIKKEK MEGNEVEZÉSE	AZON ORSZÁG(OK), AMELYEK BEN A KGST HÁB AJÁNLIJA A SPECIALIZÁLT TERMELÉST
--------------------	---

REPÜLŐTECHNIKA

Oktató és gyakorló repülőgép	Csehszlovákia
Kisméretű szállító-repülőgépek	Csehszlovákia
Sokcélú repülőgép, terhelés 4 tonnáig	Lengyelország
Könnyű és közepes helikopter	Lengyelország
Repülőgép-oktató berendezés pilótáknak	Csehszlovákia
Fel- és leszállómező építő berendezés	Csehszlovákia
Berendezések repülőtéri kifutók megvilágítására	Csehszlovákia

RAKÉTATECHNIKA

Nem irányítható repülőgép-lövedék	Lengyelország
Harckocsi-elhárító komplexum reaktív irányítható lövedékkel	Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország
Légvédelmi irányítható reaktív lövedék	Bulgária

HARCKOCSITECHNIKA

Közepes harckocsi	Csehszlovákia, Lengyelország
Közepes lánctalpas vontató	Lengyelország
Nehéz kerekes vontató	Magyarország, Csehszlovákia
Sokcélú lánctalpas szállító-vontató	Bulgária
Közepes kerekes úszó páncélozott szállító jármű	Románia
Könnyű úszó páncélozott szállító járművek	Magyarország
Páncélozott vontató	Bulgária, Csehszlovákia
Gyalogsági harci jármű	Csehszlovákia
Buldozer T-55 harckocsi alvázon	Csehszlovákia, Lengyelország
Hídvető harckocsi	NDK, Csehszlovákia, Lengyelország
Harckocsi vízalatti átkeléséhez mentő műszerek	NDK

TÜZÉRSÉGI, GYALOGSÁGI FEGYVERZET ÉS LŐSZEREK

23 mm iker légvédelmi berendezés	Bulgária, Lengyelország
14,5 mm golyószóró	Lengyelország, Románia

CIKKEK MEGNEVEZÉSE	AZON ORSZÁG(OK), AMELYEK BEN A KGST HÁB AJÁNLIJA A SPECIALIZÁLT TERMELÉST
--------------------	---

Kézi harckocsielhárító gránátvető	Bulgária, Románia
Állványos harckocsielhárító gránátvető	Bulgária
Harckocsielhárító gránát kézi gránátvetőhöz	Bulgária, Románia
Harckocsielhárító gránát állványos gránátvetőhöz	Bulgária, Románia
122 mm világító lövedék	Románia
Reaktív világító lövedék	NDK

OPTIKAI ESZKÖZÖK

Sztereoszkópikus távmérő 1m bázissal	NDK
Teodolitok	Magyarország
Pellengátor tájoló	Románia
Gyalogsági és tüzérségi fegyverekhez éjszakai infravörös műszerek	Magyarország

HÍRADÁSI ÉS RÁDIÓLOKÁCIÓS ESZKÖZÖK

Front- és hadsereg hálózati rádióállomások	Magyarország, Lengyelország
Hadosztály hálózati és harckocsi rádió-állomások parancsnoki összekötésre	Magyarország
Ezred, zászlóalj és tüzérségi rádióállomások	Lengyelország, Csehszlovákia
Század hírháló rádióállomások	Bulgária
Harckocsi rádióállomások	Lengyelország, Románia
Kevéscsatornás rádiórelé vonalak (12 csatornáig)	Lengyelország
Sokcsatornás rádiórelé vonalak (12 csatornán felül)	Magyarország, Csehszlovákia
Felderítő és rávezető lokátorok	Magyarország, Lengyelország
Speciális I. osztályú katonai rádióvevő berendezések	Bulgária, Magyarország
Speciális II. és III. osztályú katonai rádióvevő berendezések	Bulgária, Románia
Repülőtéri rádiólokációs állomások a repülőgép leszállásához	Csehszlovákia
Tábori hírközpontok és távbeszélő készülékek	Bulgária, Románia
Egycsatornás távbeszélő és egycsatornás távíró átviteltechnikai berendezés	Magyarország

CIKKEK MEGNEVEZÉSE	AZON ORSZÁG(OK), AMELYEK BEN A KGST HÁB AJÁNLIJA A SPECIALIZÁLT TERMELÉST
Nagyfrekvenciás tábori távbeszélő készülék és ehhez szükséges vonali berendezés	Magyarország
Katonai tábori híradó kábelek nemesfém burkolatban	Bulgária, NDK, Románia
Repülőgépek rádiótechnikai fedélzeti készülékeinek egyes fajtái	Csehszlovákia
Katonai képtávíró készülékek	Lengyelország, Magyarország

RÁDIÓFELDERÍTÉSI ÉS RÁDIÓ-ELLENTEVÉKENYSÉGI ESZKÖZÖK

I. osztályú RH felderítő vevő	Bulgária, Magyarország
Adapter RH felderítő vevőhöz	Magyarország
Panoráma adapter RH vevőhöz	Magyarország
I. osztályú URH felderítő vevő	Magyarország
I. osztályú URH panoráma vevők	Magyarország
RH pellengátorok közeli és operatív zónákra	Magyarország
Automata URH pellengátor	Magyarország
Szélessávú félautomata URH pellengátor	NDK
Frekvencia spektrum analízátor	Magyarország
Mágneses hangrögzítő készülékek felderítési célokra	Magyarország, Csehszlovákia
Felderítő állomás az ellenség rádiólokációs állomásainak felderítésére (hordozható)	Csehszlovákia
Stabil és mozgó objektumokhoz szükséges sugárszintmérők	Magyarország
Indikátor csövek	Magyarország, Csehszlovákia
Aktív szén	Lengyelország, Csehszlovákia
Stabil és mozgó objektumokhoz elnyelő szűrő	Csehszlovákia
Fedélzeti sugárszintmérők	Románia

MŰSZAKI TECHNIKA

Univerzális árokásógépek	Csehszlovákia
Önjáró fúrógépek	Csehszlovákia
Könnyű víztisztító eszközök	Magyarország
Földalatti vizek feltárásához szükséges fúróberendezések	Magyarország

CIKKEK MEGNEVEZÉSE	AZON ORSZÁG(OK), AMELYEK BEN A KGST HÁB AJÁNLIJA A SPECIALIZÁLT TERMELÉST
Pontonhíd park	Románia
Motornaszád ponton parkhoz	Románia
Álcázó készlet	NDK
Aknakutatók	Bulgária, Lengyelország

VEGYVÉDELMI ÉS SUGÁRVÉDELMI ESZKÖZÖK

Félautomata vegyifelderítő műszerek	Magyarország, Csehszlovákia
Egyéni dózismérő	Bulgária, NDK, Csehszlovákia
Folyadékös terepmentesítő állomás	Magyarország, Lengyelország, Csehszlovákia
Automata gázjelző készülék	Bulgária, Magyarország
Műszer a víz radioaktív szennyezettségének ellenőrzésére	Bulgária
Műszer a levegő radioaktív szennyezettségének ellenőrzésére	Bulgária
Fejvédő fejsérültek részére	Lengyelország
Kétharmad bázisú kalcium hipoklorid só	Lengyelország
Monitorok légi sugárfelderítésre	Lengyelország

2.5. melléklet. Haditechnikai gyártásszakosítási ajánlások az 1976–80. évekre
 Forrás: 27/73. sz. jegyzőkönyv a Bizottság huszonhetedik üléséről. Špindlerův
 Mlýn, 1973. november. 3. sz. melléklet. MOL XIX-A-16-aa 123. d. Megjegyzés: az
 újonnan eldöntött szakosítások dőlt betűvel szedve.

CIKKEK MEGNEVEZÉSE	AZON ORSZÁG(OK), AMELY(EK) BEN A KGST HÁB AJÁNLIJA A SPECIALIZÁLT TERMELÉST
--------------------	---

REPÜLŐTECHNIKA

Oktató és gyakorló repülőgép	Csehszlovákia
Kisméretű szállító-repülőgépek	Csehszlovákia
Sokcélú repülőgép, terhelés 4 tonnái	Lengyelország
Könnyű és közepes helikopterek	Lengyelország
Repülőgép-oktató berendezés	Csehszlovákia
pilotáknak	
Fel- és leszállómező építő berendezés	Csehszlovákia
Berendezések repülőtéri kifutók	Csehszlovákia
megvilágítására	
Hordozható repülőgép vészfék	NDK
berendezések	
Repülőgép hajtóművek, amelyek	Lengyelország, Csehszlovákia
nem komplettáló termékei az adott	
országban gyártott gépeknek	

NAGYJAVÍTÁS

MI-8 helikopterek (sárkány)	Magyarország
R-13 repülőgép hajtómű	NDK
MI-8 helikopterek hajtóművei	NDK

RAKÉTATECHNIKA

Nem irányítható repülőgép-lövedék	Lengyelország
Levegő-levegő önrávezető rakéták	Lengyelország
Harckocsi-elhárító komplexum	Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország
reaktív irányítható lövedékekkel	
Harci járművek a 122 mmes, nem	Csehszlovákia
irányítható lövedékekkel való lövészethez	
Sztrela-1M légvédelmi rakéta-	Lengyelország, Magyarország
komplexum – harci jármű,	
rakéta és ellenőrző jármű	
Sztrela-2M légvédelmi rakéta-	Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország
komplexum – rakéta, kilövő	
berendezés és ellenőrző jármű	

CIKKEK MEGNEVEZÉSE	AZON ORSZÁG(OK), AMELY(EK) BEN A KGST HÁB AJÁNLIJA A SPECIALIZÁLT TERMELÉST
--------------------	---

NAGYJAVÍTÁS

Luna és Luna-M harcászati	Lengyelország
rakétakomplexumok	
Neva légvédelmi rakétakomplexum	Lengyelország
Kub csapat légvédelmi	Lengyelország
rakétakomplexum	
Krug-A csapat légvédelmi	NDK
rakétakomplexum	

HARCKOCSITECHNIKA

Közepes harckocsi	Csehszlovákia, Lengyelország
Közepes lánc talpas vontató	Lengyelország
Nehéz kerekés vontató	Csehszlovákia
Sokcélú lánc talpas szállító-vontatók	Bulgária, Lengyelország
Közepes kerekés úszó páncélozott	Románia
szállító jármű	
Könnyű úszó páncélozott	Magyarország
szállító járművek	
Páncélozott vontatók, beleértve mentő	Csehszlovákia, Lengyelország
harckocsit is	
Gyalogsági harci járművek	Csehszlovákia
Buldozer közepes harckocsi alvázon	Csehszlovákia, Lengyelország
Hídvető harckocsi	NDK, Csehszlovákia, Lengyelország
Harckocsi vízalatti átkeléséhez	NDK
mentő műszerek	

TÜZÉRSÉGI, GYALOGSÁGI FEGYVERZET ÉS LŐSZEREK

23 mm iker légvédelmi berendezés	Bulgária, Lengyelország
14,5 mm géppuskák	Lengyelország, Románia
12,7 mm géppuskák	Lengyelország, Románia
Kézi harckocsielhárító gránátvető	Bulgária, Románia
Állványos harckocsielhárító gránátvető	Bulgária
Harckocsielhárító gránát kézi	Bulgária, Románia
gránátvetőhöz	
Harckocsielhárító gránát állványos	Bulgária, Románia
gránátvetőhöz	
122 mm világító lövedék	Románia
Reaktív világító lövedék	NDK

CIKKEK MEGNEVEZÉSE	AZON ORSZÁG(OK), AMELY(EK) BEN A KGST HÁB AJÁNLIJA A SPECIALIZÁLT TERMELÉST
--------------------	---

NAGYJAVÍTÁS

ZSzU-23-4 (Silka) önjáró légvédelmi egység	Lengyelország
57 mm Sz-60-as légvédelmi ágyúhoz	NDK
RPK-1 rádióműszer komplexum	

OPTIKAI ESZKÖZÖK

Sztereoszkópikus távmérő 1m bázissal	NDK
Teodolitok	Magyarország
Pellengátorok, tájolók	Románia
Gyalogsági és tűzérési fegyverekhez éjszakai infravörös műszerek	Magyarország
PPN-3 megvilágítás nélküli éjszakai irányzék	Lengyelország
NSzP-3 megvilágítás nélküli éjszakai irányzék	Magyarország
PGN-1 megvilágítás nélküli éjszakai irányzék	Románia, Bulgária
PGN-9 megvilágítás nélküli éjszakai irányzék	Bulgária

HÍRADÁSI ÉS RÁDIÓLOKÁCIÓS ESZKÖZÖK

Front- és hadsereg hálózati rádióállomások	Magyarország, Lengyelország
Hadosztály hálózati és harckocsi rádió-állomások parancsnoki összekötésre	Magyarország
Ezred, zászlóalj és tűzérési rádióállomások	Lengyelország, Csehszlovákia
Század hírháló rádióállomások	Bulgária
Harckocsi URH rádióállomások	Lengyelország, Románia
Kevéscsatornás rádiórelé vonalak (12 csatornáig)	Lengyelország
Sokcsatornás rádiórelé vonalak (12 csatornán felül)	Magyarország, Csehszlovákia
Felderítő és rávezető lokátorok	Magyarország, Lengyelország
Speciális I. osztályú katonai rádióvevő berendezések	Bulgária, Magyarország
Speciális II. és III. osztályú katonai rádióvevő berendezések	Bulgária, Románia

CIKKEK MEGNEVEZÉSE	AZON ORSZÁG(OK), AMELY(EK) BEN A KGST HÁB AJÁNLIJA A SPECIALIZÁLT TERMELÉST
--------------------	---

Repülőtéri rádiólokációs állomások a repülőgép leszállásához	Csehszlovákia
Tábori hírközpontok és távbeszélő készülékek	Bulgária, Románia
Egycsatornás távbeszélő és egycsatornás távíró átviteltechnikai berendezés	Magyarország
Nagyfrekvenciás tábori távbeszélő készülékkomplexumok	Magyarország
Hangfrekvenciás távíró készülék-komplexumok	Magyarország
Katonai tábori híradó kábelek nemesfém burkolatban	Bulgária, NDK, Románia
Repülőgép fedélzeti rádiótechnikai készülékek egyes fajtái	Csehszlovákia
Tekercses betűíró távíró készülékek	NDK
Rádiólokációs rádiószondák	NDK
Rádiólokációs oktató berendezések	Bulgária
Rádióakusztikus bóják	Bulgária
Hidrolokátorok	Bulgária
Sokcélú tranzisztoros erősítők	Bulgária, Románia

NAGYJAVÍTÁS

P-35M és P-37 lokátorok	Magyarország, Lengyelország
P-40 felderítő és rávezető lokátorállomás	NDK
PRV-9 rádiómagasságmérő	NDK
PRV-11 rádiómagasságmérő	Magyarország, NDK
Vozduh-1P automatizált repülőgépirányító-rendszer	Lengyelország
PSzNR-I rádiólokációs felderítő állomás	Csehszlovákia

RÁDIÓFELDERÍTÉSI ÉS RÁDIÓ-ELLENTEVÉKENYSÉGI ESZKÖZÖK

Automata állomás légicéllok rádiótechnikai felderítésére (Lengyelország beszállításával)	Csehszlovákia
I. osztályú RH felderítő vevő	Bulgária, Magyarország
Adapter RH felderítő vevőhöz	Magyarország
Panoráma adapter RH vevőhöz	Magyarország
Adapter betűíró üzemi állomások jelzéseiinek vételére	Magyarország

CIKKEK MEGNEVEZÉSE	AZON ORSZÁG(OK), AMELY(EK)BEN A KGST HÁB AJÁNLIJA A SPECIALIZÁLT TERMELÉST
--------------------	--

I. osztályú URH felderítő vevő (deciméter és centiméter hullámsáv)	Magyarország
URH rádiórelé és troposzférikus felderítő állomások (deciméter és centiméter hullámsáv)	Magyarország
I. osztályú URH panoráma vevők (deciméter és centiméter hullámsáv)	Magyarország
Automata URH pellengátor	Magyarország
RH pellengátorok közeli és operatív zónákra	Magyarország
Frekvencia spektrum analízátor	Magyarország
Mágneses rögzítő/író készülékek felderítési célokra	Magyarország, Csehszlovákia
Felderítő állomás az ellenség rádiólokációs állomásainak felderítésére (hordozható)	Csehszlovákia
Hordozható rádiólokációs állomások mozgó földi célok felderítésére	Bulgária
Mozgó válasz-zavaró állomások	Lengyelország

HADITENGERÉSZETI ÉS KISEGÍTŐ HAJÓK

700 t vízkiszorítású kisméretű deszant hajók	Bulgária
700 t feletti vízkiszorítású deszant hajók	Lengyelország
Bázis aknakereső hajók	NDK
Gyorsjáratú torpedónaszád	NDK
Oktatóhajók	Lengyelország
Vízrajzi hajók	Lengyelország
Óceánográfiai hajók	Lengyelország
Úszó műhelyek	Lengyelország
Határőr naszádok	Lengyelország
Tengeri deszantot irányító hajók	Lengyelország
Hadihajók javítása	
50, 254K, 201M hajók, valamint kisegítő hajók javítása	Bulgária
771, 850, 860, 861 típusú hajók	Lengyelország
M-503 és M504 típusú hajóhajtóművek	NDK

CIKKEK MEGNEVEZÉSE	AZON ORSZÁG(OK), AMELY(EK)BEN A KGST HÁB AJÁNLIJA A SPECIALIZÁLT TERMELÉST
--------------------	--

MŰSZAKI TECHNIKA

Univerzális árokásógépek	Csehszlovákia
Földalatti vizek feltárásához szükséges fúróberendezések	Magyarország
Pontonhíd park	Románia
Motornaszád ponton parkhoz	Románia
Álcázó készlet	NDK
Aknakutatók	Bulgária, Lengyelország

VEGYVÉDELMI ÉS SUGÁRVÉDELMI ESZKÖZÖK

Félautomata vegyifelderítő műszerek	Magyarország
Egyéni dózismérők	Bulgária, NDK, Csehszlovákia
Folyadékos terepmentesítő állomás	Magyarország, Lengyelország
Automata gázjelző készülék	Bulgária, Magyarország
Műszer a víz radioaktív szennyezettségének ellenőrzésére	Bulgária
Fejvédő fejsérültek részére	Lengyelország
Kétharmad bázisú kalcium hipoklorid só	Lengyelország
Műszerek légi sugárfelderítésre	Lengyelország
Sugárszintmérők	Magyarország, Románia
Sugárszint szennyezésmérők	Bulgária, Magyarország
Indikátor csövek	Magyarország, Csehszlovákia
Aktív szén	Csehszlovákia
Stabil és mozgó objektumokhoz elnyelő szűrők	Csehszlovákia
Rádióaktivitást jelző készülékek	NDK
A levegő radioaktív szennyezettségét folyamatosan ellenőrző műszerek	Bulgária

2.6. melléklet. Haditechnikai gyártásszakosítási ajánlások az 1981–85. évekre
 Forrás: 38/79. sz. jegyzőkönyv a KGST HÁB harmincnyolcadik üléséről. Debrecen, 1979. május 29. – június 1. 3. sz. melléklet. MOL XIX-A-16-aa 134. d.

GYÁRTMÁNY MEGNEVEZÉSE	AZON ORSZÁG(OK), AMELY(EK) BEN A KGST HÁB AJÁNLIJA A SPECIALIZÁLT TERMELÉST
REPÜLŐTECHNIKA	
Oktató és gyakorló repülőgépek	Csehszlovákia
L-39 Jak-52 (sport)	Románia
Kisméretű szállító-repülőgépek	Csehszlovákia
L-410, L-610, An-28, PZL-104	Lengyelország
Sokcélú repülőgép, terhelés 4 tonnáig	Lengyelország
M-15, An-2	
Könnyű és közepes helikopterek	Lengyelország
MI-2, V-3	
Repülőgép-oktató berendezés	Csehszlovákia
pilotáknak TL-39, TL-41, TL-21	
Berendezések repülőtéri kifutók	Csehszlovákia
megvilágítására	
Hordozható repülőgép vészfék	NDK
berendezések	
Sz-5MO, Sz-5KO nem irányítható	Lengyelország
repülőgép-lövedékek	
Sziepie bombák gyakorló bombázáshoz	Csehszlovákia
HARCKOCSITECHNIKA	
T-72 közepes harckocsi	Csehszlovákia, Lengyelország
Közepes lánc talpas vontatók	Lengyelország
MT-Sz, ATSz-59G	
Nehéz kerekes vontatók – T-815	Csehszlovákia
Sokcélú lánc talpas szállító-vontatók	Bulgária, Lengyelország
MT-LB, MTLBU	
BTR-70 közepes kerekes úszó	Románia
páncélozott szállító jármű	
Technikai biztosító járművek	Lengyelország
T-55 alvázon	
Gyalogsági harc járművek	Csehszlovákia
– BMP-1, BRM-1K	

GYÁRTMÁNY MEGNEVEZÉSE	AZON ORSZÁG(OK), AMELY(EK) BEN A KGST HÁB AJÁNLIJA A SPECIALIZÁLT TERMELÉST
RAKÉTA, TÜZÉRSÉGI, GYALOGSÁGI FEGYVERZET	
Páncéltörő komplexumok reaktív	Bulgária, Lengyelország
irányítható lövedékek Maljutka	
Maljutka-P	
Sztrela-1M mozgó légvédelmi	Lengyelország
rakétakomplexum – harci jármű,	
rakéta és ellenőrző jármű	
Sztrela-2M hordozható légvédelmi	Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország
rakétakomplexum – rakéta,	
indító szerkezet és ellenőrző jármű	
ZU-23-2 23 mm iker légvédelmi	Bulgária
berendezés	
Harci járművek a 122 mmes,	Csehszlovákia
RM-70 nem irányítható lövedékek	
való tüzeléshez	
152 mmes Dana önjáró ágyú-tarack	Csehszlovákia
122 mmes Gvozdjika önjáró tarack	Bulgária
85 mmes Zsalo-B vontatható ágyú	Bulgária
82 mmes Vasziljok automata aknavető	Magyarország
120 mmes könnyű aknavetők	Bulgária
120 mmes Szanyi szállítható aknavető	Románia
KPV, KPVT 14,5 mmes géppuskák	Románia
Krasz-1MS ellenőrző-mérőállomás	Lengyelország
12,7 mmes géppuskák	Bulgária, Románia
Páncéltörő gránát kézi gránátvetőhöz	Bulgária, Románia
Páncéltörő gránát állványos	Bulgária, Románia
gránátvetőhöz	
Sztereoszkópikus távmérő 1m bázissal	
OEM-2, UMC-Pi, DSz-1	NDK, Bulgária
Giroteodolitok GI-E1, GI-C13,	Magyarország, Bulgária
GI-C21, TE-B13, RT-2	
ZDN tűzérési távmérők	Románia
Arotat földi tűzérési lövészet	Románia
szabályozásához és megfigyeléséhez	
szükséges műszerek	
Gyakorló berendezések PSzA-80	NDK
pisztolyból való lövészet	
120 mm lövedékek világító bombával	Románia
122 mm világító lövedékek	Románia

GYÁRTMÁNY MEGNEVEZÉSE	AZON ORSZÁG(OK), AMELY(EK)BEN A KGST HÁB AJÁNlja A SPECIALIZÁLT TERMELÉST
-----------------------	---

Reaktív világító lövedékek FLG-5000, HLC-250, HLC-500, HLC-1000	NDK
Krasz-1MS ellenőrző-mérőállomás	Lengyelország

**KATONAI HÍRKÖZLŐ, RÁDIÓLOKÁCIÓS,
RÁDIÓFELDERÍTŐ ÉS RÁDIÓ-ELLENTEVÉKENYSÉGI ESZKÖZÖK,
AUTOMATIZÁLT VEZETÉSI RENDSZEREK
ÉS SZÁMÍTÁSTECHNIKAI ESZKÖZÖK**

Front- és hadsereg rádióállomások R-137, R-140, R-140DM	Magyarország, Lengyelország
Hadosztály rádióállomások, kombinált és harckocsi rádióállomások parancsnoki összekötésre R-130M, R-142, R-1125, Berkut	Magyarország
Ezred, zászlóalj és tüzérségi rádió- állomások, Parusz, R-107M, R-107T, R-107TM, R-111, Versa, Mikron	Bulgária, Magyarország
Század rádióállomások, R-148, Vikont R-123M, R-123MT URH harckocsi rádióállomások, R-124 rádiótávbeszélő berendezés, R-412 troposzférikus rádióállomás	Lengyelország, Bulgária, Lengyelország, Magyarország – más országokkal kooperációban
Kevéscsatornás rádiórelé vonalak (12 csatornáig) RDM-6, RDM-12; R-405, R-1406	Csehszlovákia, Magyarország
Sokcsatornás rádiórelé vonalak (12 csatornán felül) R-1412	Magyarország
Speciális I. osztályú katonai rádióvevő berendezések R-155P, R-155U, Vszpiska	Magyarország
Nagyfrekvenciás tábori távbeszélő berendezések, és azokhoz szükséges vonalberendezések Buda, Pest, Delta	Magyarország
Tábori központok és távbeszélő készülékek	Bulgária
MVT-6 hangfrekvenciás távíró berendezéskomplexumok	NDK
Személyi állomány riasztására szolgáló automatikus műszerek – Robotel	Magyarország

GYÁRTMÁNY MEGNEVEZÉSE	AZON ORSZÁG(OK), AMELY(EK)BEN A KGST HÁB AJÁNlja A SPECIALIZÁLT TERMELÉST
-----------------------	---

Komar-SzCs repülőgép-leszállító és repülést ellenőrző rádiólokációs állomás	Csehszlovákia
Légi célok rádiótechnikai felderítését szolgáló automatizált állomás, Ramona – Lengyelország által szállítandó komplettáló gyártmányok felhasználásával	Csehszlovákia
I. osztályú középhullámú felderítő vevő R-1250M, REV és REV bázisú rendszerek	Magyarország
I. osztályú URH és csúcsfrekvenciás rádiófelderítő vevők VU-21M, VU-32M elektronikus hangolász vevők	Magyarország
I. osztályú URH és csúcsfrekvenciás panorámavevők, vevőállomások és vevőrendszerek UP-3MA, UP-3MB, VU-41M, vevőrendszerek elektronikus hangolással – DMV-2/18, DMV-10/40 VU-141M URH és csúcsfrekvenciás rádiórelé felderítő állomás	Magyarország
LLB, PCM demultiplexorok, Pulsusz rendszer	Magyarország
URH gépkocsiba szerelt automata pellengátorok IUP-6, IUP-7	Magyarország
Közei és hadműveleti körzet RH pellengátorai szinkron rendszerben R-1301M3, KERET	Magyarország
PPA-1 frekvencia-spektrum analízátor készlet adatok rögzítésére	Magyarország
Rádiófelderítési célokat szolgáló magnetofonok	Magyarország
Hordozható rádiólokációs állomások mozgó földi célok felderítésére FARA-U, KREDO	Bulgária
Csikago rádiólokációs helyzetet imitáló berendezés a rádiótechnikai felderítési rendszerben	Lengyelország
Dudek titkosító berendezés	Lengyelország
Rádiólokációs gyakorló berendezések; imitátorok TIROSZ-16/18, MIKRO-36	Bulgária

GYÁRTMÁNY MEGNEVEZÉSE	AZON ORSZÁG(OK), AMELY(EK)BEN A KGST HÁB AJÁNLIJA A SPECIALIZÁLT TERMELÉST
-----------------------	--

HADITENGERÉSZETI HAJÓK ÉS FEGYVERZET

Hidrográfiai hajók pr. 862, 872, 873	Lengyelország
700 tonnán felüli vízkiszorítású deszanthajók pr. 775, 778, 756	Lengyelország
Mentőnaszádok pr. 620 SzK	Lengyelország
Folyami aknakereső pr. 12952	Bulgária
Tűzoltó naszád pr. 1469	Bulgária
Különleges rendeltetésű hajók pr. 864	Lengyelország
UK-2 oktató naszádok	Lengyelország
Víz alatti munkához szükséges hordozó berendezések pr. 505	Lengyelország
Tekercs nélküli lemágnesező úszó állomás pr. 130	Lengyelország
Önjáró tisztító állomások pr. 131	Lengyelország
Úszó hajójavító műhely	Lengyelország
Határőr naszádok pr. 075 belvizekre	NDK
Fasza-4 (MTU-4) légvédelmi indító berendezés	NDK
Meduza tengeri rádiólokációs állomások	Bulgária
MINI-NOGAT hordozható navigációs állomások	Lengyelország
Sztunszo-P navigációs berendezések	NDK
távírányító eszközök rendszere	NDK
PK-16 passzív zavaróberendezések	NDK
RGB-1A rádióhidroakusztikus bóják	Bulgária
Kleiszter hajó navigációs, klaviatúrás számítógép	Bulgária

MŰSZAKI FELSZERELÉSEK

KLEN műszaki jármű harckocsi alvázon	Lengyelország
Páncélozott vontatók,	Csehszlovákia
mentőharckocsik BT-55A harckocsi vontató, EVBT-55A harckocsi vontató	
Hídvető harckocsik BLC-60M,	NDK, Csehszlovákia
MT-55A, MT-72	
SzL-34 rakodó buldózer	Lengyelország
PR-71 pontonhíd park	Románia
V-4P aknakereső	Lengyelország
Álcázó készletek – TSz-75, FTSz-1	NDK

GYÁRTMÁNY MEGNEVEZÉSE	AZON ORSZÁG(OK), AMELY(EK)BEN A KGST HÁB AJÁNLIJA A SPECIALIZÁLT TERMELÉST
-----------------------	--

LVD-100/5000 töltetek	Lengyelország
Komplex vízszűrő állomások	Románia

VÉDELMI ESZKÖZÖK TÖMEGPUSZTÍTÓ FEGYVEREKTŐL

Egyéni dózismérők	NDK, Bulgária
RDC-111A, RDC-111D, ID-1, ID-02	
AVJ automata gázjelző készülék	Magyarország
ELEKTRON-2 sugár- és vegyi felderítő műszer	Bulgária
Műszerek terep légi sugárfelderítésére	Lengyelország
HEKLA	
Indikátor csövek	Magyarország
Elnyelő szűrők állandó és mozgó objektumokhoz	Csehszlovákia
DP-5V dózisteljesítmény mérő	Bulgária

EGYÉB TECHNIKA

UD-2 sterilizáló, desztilláló berendezések	Lengyelország
Műszer rendszerek térképek feldolgozásához	NDK

NAGYJAVÍTÁS

Repülőtechnika	
MiG-23 vadászgép	Bulgária, NDK – Csehszlovákiával kooperációban
L-39 oktató-gyakorló gép	Csehszlovákia
MI-2 helikopterek	Lengyelország
MI-8 helikopter sárkány	Magyarország
MI-24 helikopterek	NDK, Magyarországgal kooperációban
R-13-300 repülőgép-hajtómű	NDK
R-29-300 repülőgép-hajtómű	Bulgária, NDK
R-27-300 repülőgép-hajtómű	Bulgária, NDK
AI-251 repülőgép-hajtómű	Csehszlovákia
GTD-350 hajtómű	Lengyelország
MI-2 helikopterekhez	
TV2-117A hajtómű és VR-8A reduktorok MI-8 helikopterekhez	NDK
TV3-117A hajtóművek és VR-24 reduktorok MI-24 helikopterekhez	NDK

GYÁRTMÁNY MEGNEVEZÉSE	AZON ORSZÁG(OK), AMELY(EK) BEN A KGST HÁB AJÁNLIJA A SPECIALIZÁLT TERMELÉST
Rakéta, tüzéségi és gyalogsági fegyverek	
Kub légvédelmi rakétakomplexum	Lengyelország
Neva, Neva-M légvédelmi rakétakomplexum	Lengyelország
Sztrela-1M légvédelmi rakétakomplexum	NDK
9P113 indító állványok	Lengyelország
ZSzU-23-4 (Silka) V és V1 önjáró légvédelmi egység	Lengyelország
8T-311 és 8T-311M közömbösítő járművek	Bulgária, Lengyelország
9G-22M üzemanyagtöltők	Lengyelország
ZAK-41A, 8G-114, ZAK-21CT ÉS ZAK-21CTM üzemanyagtöltők (GMZ-63 és 66 alvázak kivételével)	Lengyelország
ZAK-32M, 8G-17M, ZAK-21CM, 5L-62A oxidáló feltöltők	Bulgária, Lengyelország
PKSZ-4 üzemanyagtartály az alváz műszaki átvizsgálásával, ACG-5-375 (alváz kivételével)	Lengyelország
AKC-4-255B oxidáló tartályok	Lengyelország
2Sz1 122 mm-es Gvozgyika önjáró tarack láncalpas alvázon	Bulgária
57 mm Sz-60-as légvédelmi ágyúhoz	NDK
RPK-1 rádióműszer komplexum	
UAZ-452AT mozgó térképészeti komplexumok	Lengyelország
KZU gyakorló berendezés a T56 blokkhoz	Lengyelország
PPN-3, NSZP-3, 1PN-22M, TK-3B éjjellátó műszerek	Lengyelország
Híradó és rádiólokációs eszközök	
AKKORD-75 kezelők komplex ellenőrzését szolgáló berendezés	Csehszlovákia
Vozduh-1P automatizált repülőgép-irányító rendszerek –	Lengyelország
VP02U, VP-03U, VP-04U, VP-11	
P-19 rádiólokációs állomás	NDK
P-14F rádiólokációs állomás	Lengyelország

GYÁRTMÁNY MEGNEVEZÉSE	AZON ORSZÁG(OK), AMELY(EK) BEN A KGST HÁB AJÁNLIJA A SPECIALIZÁLT TERMELÉST
P-35M és P-37 lokátorok	Magyarország, Lengyelország
P-40, R-40A, 1SZ-12 felderítő és rávezető lokátorállomás	NDK
MISZ, BIZANY rádiólokációs állomás	Lengyelország
SZNR-10 (LEOPARD) mozgó célok rádiólokációs felderítő állomása	Csehszlovákia
PSZNR-1 felderítő rádiólokációs állomás	Csehszlovákia
NRSZ-1 földi felderítő állomás	Lengyelország
PU-M vezetési pontok	Magyarország
SZPO-8 válaszzavaró állomások	Lengyelország
RPSZ-6 közeli rádiótechnikai felderítő állomás	Csehszlovákia
PRV-9, PRV-11, PRV-13, PRV-16 rádió magasságmérők	NDK
R-1250 (M, MN) rádióvevők	Lengyelország
RL-30-1, RL-30M1 rádiórelé vonalak	Lengyelország
Haditengerészeti hajók és fegyverzet	
50, 254K, 201M típusú hajók, valamint kisegítő hajók javítása	Bulgária
204, 159, 35 típusú hajók	Bulgária
771, 850, 861 típusú hajók	Lengyelország
770, 773, 775, 862, 870, 871, 872 típusú hajók	Lengyelország
887, 888 típusú hajók	Lengyelország
M-503 és M504 típusú hajóhajtóművek	NDK
53/66B torpedók	Lengyelország
Műszaki felszerelési eszközök	
GSZP önjáró láncalpas kompok	Lengyelország
BTM, BTM-3 gyorsjáratú árokásó gépek	Lengyelország
Generátor aggregátorok – ESZD-10, ESZD-30, ESZD-50, ESZD-60, ESZD-100	Lengyelország

3. Forintértékek valorizálása az 1950–1990. évekre

Forrás: saját számítás; az 1997. évi LXXXI. törvény a társadalombiztosítási nyugellátásról, egységes szerkezetben a végrehajtásáról szóló 168/1997. (X. 6.) Korm. rendelettel. 2. számú melléklet a 168/1997. (X. 6.) Korm. rendelethez a kérések beszámításához alkalmazandó valorizációs szorzószámok (megállapította a 327/2006. /XII.23./ Korm. rendelet 11. §.) felhasználásával.

Év	... ÉVI 1 MILLIÁRD Ft 2007. ÉVI ÁRSZINTEN (MILLIÁRD Ft)	... ÉVI 10 MILLIÁRD Ft
1950	157,4	— 1574,4
1951	147,4	1474,4
1952	116,0	1160,3
1953	109,3	1092,6
1954	99,8	997,6
1955	94,9	948,8
1956	87,7	877,1
1957	75,3	753,3
1958	73,7	736,7
1959	70,6	706,4
1960	69,0	690,0
1961	68,1	680,8
1962	66,4	664,2
1963	63,9	639,2
1964	61,9	618,8
1965	61,7	616,7
1966	58,7	587,5
1967	56,9	569,3
1968	55,7	557,4
1969	53,4	534,3
1970	50,1	501,4
1971	47,9	479,3
1972	45,5	454,8
1973	42,4	423,8
1974	39,4	393,5
1975	36,9	369,2
1976	35,2	352,3
1977	32,8	327,7
1978	30,3	303,4
1979	28,8	288,4
1980	27,3	272,9
1981	25,6	256,2
1982	24,1	240,6

Év	... ÉVI 1 MILLIÁRD Ft 2007. ÉVI ÁRSZINTEN (MILLIÁRD Ft)	... ÉVI 10 MILLIÁRD Ft
1983	23,0	230,2
1984	20,5	205,4
1985	18,8	187,9
1986	17,4	174,3
1987	16,0	160,5
1988	14,6	146,2
1989	12,5	125,0
1990	10,3	102,8

4. A hazai hadiipari termelés/értékesítés volumene 1960 és 1989 között
 – a megtermelt nemzeti jövedelemhez, a bruttó hazai termékhez (GDP),
 valamint a hazai gépipari termeléshez viszonyítottn;
 továbbá az export részaránya a teljes hadiipari termelésből/értékesítésből

ADATOK MILLIÓ FT-BAN		1960	1961	1962	1963	1964	1965
MEGTERMELT NEMZETI JÖVEDELEM		141 608,0	149 000,0	157 000,0	165 000,0	173 000,0	170 000,0
GDP		175 224,0	185 256,0	195 404,0	205 613,0	216 140,0	214 897,0
GÉPIPARI TERMELÉS		n. a.	n. a.	n. a.	57 894,7	62 984,8	49 455,4
EBBŐL HADITECHNIKAI TERMELÉS/ÉRTÉKESÍTÉS	ARÁNYA (%)	n. a.	n. a.	n. a.	5,7	6,6	5,6
	ÉRTÉKE	932,6	1 144,5	2 600,0	3 300,0	4 157,0	2 769,5
HADITECHNIKA TERMELÉSBŐL EXPORTÁLT	ARÁNYA (%)	0,0	0,0	21,6	24,0	37,7	42,9
	ÉRTÉKE	0,0	0,0	560,6	792,0	1 568,5	1 189,2

ADATOK MILLIÓ FT-BAN		1966	1967	1968	1969	1970
MEGTERMELT NEMZETI JÖVEDELEM		190 000,0	207 000,0	225 000,0	253 000,0	272 000,0
GDP		237 449,0	256 757,0	281 078,0	312 352,0	332 931,0
GÉPIPARI TERMELÉS		53 622,0	62 144,7	64 481,1	68 964,9	40 639,4
EBBŐL HADITECHNIKAI TERMELÉS/ÉRTÉKESÍTÉS	ARÁNYA (%)	5,0	4,7	5,3	5,7	6,6
	ÉRTÉKE	2 681,1	2 920,8	3 417,5	3 931,0	2 682,2
HADITECHNIKA TERMELÉSBŐL EXPORTÁLT	ARÁNYA (%)	39,4	45,2	41,2	36,8	33,9
	ÉRTÉKE	1 055,2	1 318,8	1 407,0	1 447,2	909,3

ADATOK MILLIÓ FT-BAN		1971	1972	1973	1974	1975
MEGTERMELT NEMZETI JÖVEDELEM		294 000,0	319 000,0	354 000,0	370 000,0	394 000,0
GDP		360 847,0	390 960,0	429 006,0	448 948,0	481 477,0
GÉPIPARI TERMELÉS		83 514,3	91 559,7	101 349,2	114 023,3	131 618,3
EBBŐL HADITECHNIKAI TERMELÉS/ÉRTÉKESÍTÉS	ARÁNYA (%)	7,0	6,7	6,1	6,0	6,0
	ÉRTÉKE	5 846,0	6 134,5	6 182,3	6 841,4	7 897,1
HADITECHNIKA TERMELÉSBŐL EXPORTÁLT	ARÁNYA (%)	36,1	40,8	46,5	53,1	54,1
	ÉRTÉKE	2 109,1	2 501,6	2 871,7	3 635,9	4 272,4

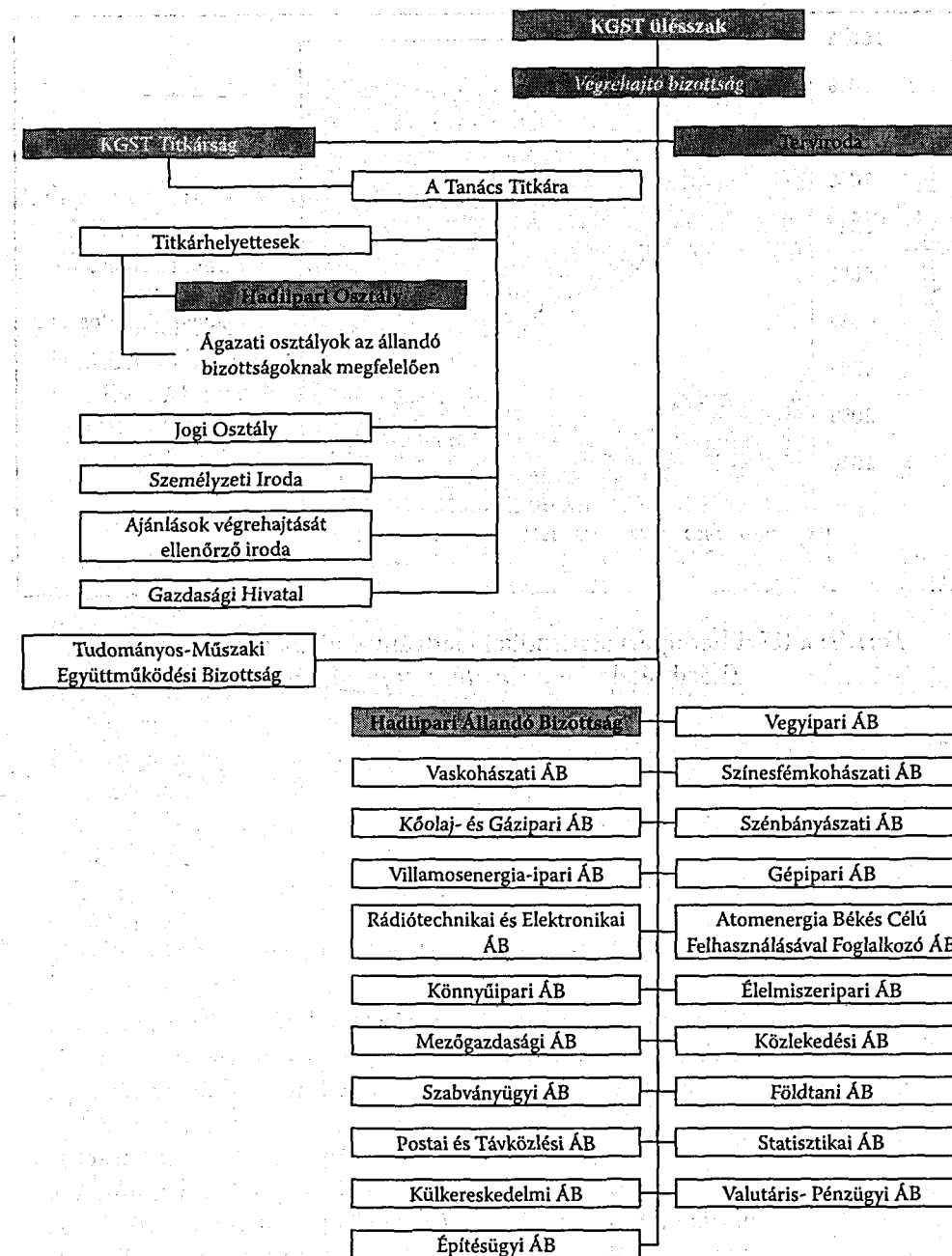
ADATOK MILLIÓ FT-BAN		1976	1977	1978	1979	1980
MEGTERMELT NEMZETI JÖVEDELEM		432 000,0	476 000,0	513 000,0	556 000,0	583 000,0
GDP		527 572,0	580 585,0	628 336,0	680 873,0	721 031,0
GÉPIPARI TERMELÉS		139 990,2	158 801,9	170 333,3	181 452,6	173 141,7
EBBŐL HADITECHNIKAI TERMELÉS/ÉRTÉKESÍTÉS	ARÁNYA (%)	5,1	5,3	5,4	5,7	6,0
	ÉRTÉKE	7 139,5	8 416,5	9 198,0	10 342,8	10 388,5
HADITECHNIKA TERMELÉSBŐL EXPORTÁLT	ARÁNYA (%)	60,3	63,7	57,9	60,2	61,2
	ÉRTÉKE	4 304,8	5 358,8	5 321,3	6 223,8	6 357,2

ADATOK MILLIÓ FT-BAN	1981	1982	1983	1984	1985
MEGTERMELT NEMZETI JÖVEDELEM	635 000,0	696 000,0	738 000,0	804 000,0	842 000,0
GDP	779 912,0	847 871,0	896 367,0	978 456,0	1 033 658,0
GÉPIPARI TERMELÉS	181 498,4	196 376,6	208 838,9	213 791,5	242 074,6
EBBŐL HADITECHNIKAI	6,1	6,4	7,2	7,1	7,1
TERMELÉS/ÉRTÉKESÍTÉS	11 071,4	12 568,1	15 036,4	15 179,2	17 187,3
HADITECHNIKA	69,7	71,4	74,1	72,9	77,6
TERMELÉSBŐL EXPORTÁLT	7713,9	8971,0	11 135,0	11 061,1	13 343,2

ADATOK MILLIÓ FT-BAN	1986	1987	1988	1989
MEGTERMELT NEMZETI JÖVEDELEM	881 000,0	1 000 000,0	1 153 000,0	1 414 000,0
GDP	1 088 800,0	1 226 370,0	1 440 364,0	1 722 833,0
GÉPIPARI TERMELÉS	273 425,0	285 861,2	294 611,4	320 133,3
EBBŐL HADITECHNIKAI	7,2	6,7	7,0	4,5
TERMELÉS/ÉRTÉKESÍTÉS	19 686,6	19 152,7	20 622,8	14 406,0
HADITECHNIKA TERMELÉSBŐL EXPORTÁLT	75,5	75,6	80,2	77,5
	14 867,2	14 483,8	16 531,4	11 171,7

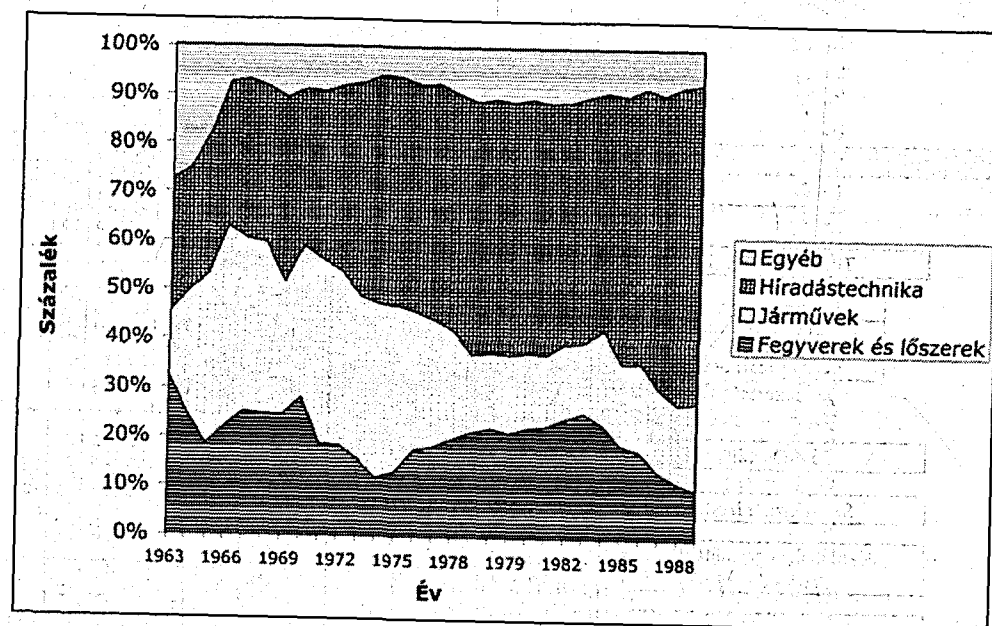
Forrás: megtermelt nemzeti jövedelem – Mitchell (2003) 917. o., GDP – Magyarország népessége és gazdasága (1996) 96. o., gépipari és hadipari termelés, illetve export – a KSH hadipari statisztikai kiadványai, 1960–1989 (lásd tételesen a Hivatkozott forrásoknál).

1. ábra. A KGST szervezeti felépítése az 1973. évi állapotnak megfelelően

Forrás: Faggyejev (1975) 74., 86–87. o. alapján saját szerkesztés.

2. ábra. A magyar haditechnikai termelés szerkezetének változása
1963 és 1989 között

Forrás: a KSH hadipari statisztikai kiadványai alapján saját számítás.
(Lásd tételesen a Hivatkozott forrásoknál.)

HIVATKOZOTT FORRÁSOK

- Budapest Főváros Levéltára
XXIX. 220/a Tük – Mechanikai Laboratórium Híradástechnikai Kísérleti
Vállalat iratai
- HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum
Hadtörténelmi Levéltár (HL)
MN – Magyar Néphadsereg iratai
HB iratok – Honvédelmi Bizottság iratai
Központi Irattár (HM KI)
- Központi Statisztikai Hivatal (KSH)
Jelentés a KGM/B [1960. évi] termelőtevékenységről. Budapest, 1961. február 4.
Jelentés a KGM/B 1961. évi termelőtevékenységről. Budapest, 1962. január 31.
Jelentés a haditechnikai termékek 1962. évi tervteljesítéséről. Budapest, 1963.
január 31.
Jelentés a haditechnikai termékek 1963. évi tervteljesítéséről. Budapest, 1964.
január 31.
Jelentés a haditechnikai termékek 1964. évi tervteljesítéséről. Budapest, 1965.
február 4.
Jelentés a haditechnikai termékek 1965. évi tervteljesítéséről. Budapest, 1966.
február 2.
Jelentés a haditechnikai termékek 1966. évi tervteljesítéséről. Budapest, 1967.
február 1.
A hadiipar helyzetének és szerkezetének alakulása 1963–1967. évek között.
Budapest, 1968. február.
A hadiipar helyzetének alakulása 1968. évben. Budapest, 1969. március.
A hadiipar tevékenysége 1969. évben. Budapest, 1970. március.
A hadiipar helyzetének alakulása a III. 5 éves terv időszakában. Budapest,
1971. március.
A hadiipari tevékenység 1971. évben. Budapest, 1972. március.
A hadiipari tevékenység 1972. évben. Budapest, 1973. március.
A hadiipari tevékenység 1973. évben. Budapest, 1974. március.
A hadiipari tevékenység 1974. évben. Budapest, 1975. március.
A hadiipari tevékenység 1975. évben. Budapest, 1976. március.
A hadiipari tevékenység 1976. évben. Budapest, 1977. március.

A hadiipari tevékenység 1977. évben. Budapest, 1978. március.
A hadiipari tevékenység 1978. évben. Budapest, 1979. március.
A hadiipari tevékenység 1979. évben. Budapest, 1980. március.
A hadiipari tevékenység 1980. évben. Budapest, 1981. március.
A hadiipari tevékenység 1981. évben. Budapest, 1982. március.
A hadiipari tevékenység 1982. évben. Budapest, 1983. március.
A hadiipari tevékenység 1983. évben. Budapest, 1984. március.
A hadiipari tevékenység 1984. évben. Budapest, 1985. március.
A hadiipari tevékenység 1985-ben. Budapest, 1986. március.
A hadiipari tevékenység 1986-ban. Budapest, 1987. március.
A hadiipari tevékenység 1987-ben. Budapest, 1988. március.
A hadiipari tevékenység 1988-ban. Budapest, [d. n.].
A hadiipari tevékenység 1989-ben. Budapest, [d. n.].

Magyar Országos Levéltár (MOL)

MOL M-KS 276. f. 53. cs. – MDP Politikai Bizottsága iratai
 MOL M-KS 276. f. 54. cs. – MDP Központi Vezetősége (KV) Titkárság iratai
 MOL M-KS 276. f. 62. cs. – MDK KV Iroda iratai
 MOL M-KS 276. f. 65. cs. – Rákosi Mátyás titkári iratai
 MOL M-KS 276. f. 66. cs. – Gerő Ernő titkári iratai
 MOL M-KS 276. f. 67. cs. – Farkas Mihály titkári iratai
 MOL M-KS 276. f. 84. cs. – MDP Államvédelmi Bizottsága iratai
 MOL M-KS 276. f. 95. cs. – MDP KV Ipari és Közlekedési Osztályának iratai
 MOL M-KS 288. f. 4. cs. – MSZMP KB iratai
 MOL M-KS 288. f. 5. cs. – MSZMP PB iratai
 MOL XIX-A-2-p – Hegedüs András miniszterelnök iratai
 MOL XIX-A-2-gg – Apró Antal miniszterelnök-helyettes iratai
 MOL XIX-A-2-ma – Minisztertanács Titkársága Ipari Csoport TÜK iratai
 MOL XIX-A-16-i – Kiss Árpád OT-elnök iratai
 MOL XIX-A-16-aa – OT Általános Szervezési Főosztálya iratai
 MOL XIX-A-83-a – Minisztertanács jegyzőkönyvei és mellékleteik
 MOL XIX-A-83-b – Minisztertanács előterjesztések és határozatok
 MOL XIX-A-98 – Honvédelmi Tanács/Honvédelmi Bizottság Titkársága iratai
 MOL XIX-F-6-a – KGM Titkárság iratai
 MOL XIX-F-6-ae – KGM Központi TÜK iratkezelőség iratai
 MOL XIX-F-6-cc – Bíró Ferenc miniszterhelyettes iratai
 MOL XIX-F-6-dd – Kolos Richárd miniszterhelyettes iratai
 MOL XIX-F-6-ee – Hidasi Ferenc miniszterhelyettes iratai
 MOL XIX-F-6-kb – KGM Minisztériumi kiadványok iratai
 MOL XIX-F-6-na – KGM Nemzetközi Együttműködési Főosztálya iratai
 MOL XIX-F-6-ra – KGM Terv- és Munkaügyi Főosztály TÜK iratai
 MOL XIX-F-17-s – NIM Iparszervezési Főosztálya iratai
 MOL XIX-G-3-ae – KKM katonai TÜK iratok (Műszaki Főosztály)

MOL XIX-G-3-p – KKM TÜK iratok
 MOL XIX-J-1-u – Külügyminisztérium miniszteri és miniszterhelyettesi iratok,
 Erdélyi Károly miniszterhelyettes iratai
 MOL XIX-L-1-qqq – Pénzügyminisztérium katonai vonatkozású iratai
 MOL XXIX-F-209-d – VIDEOTON Elektronikai Vállalat TÜK iratok

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Almquist (1990)
- Almquist, Peter: *Red Forge: Soviet Military Industry since 1965*. New York, 1990, Columbia University Press.
- Ausch (1969)
- Ausch Sándor: *A KGST-együttműködés helyzete, mechanizmusa, távlatai*. Budapest, 1969, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Baev (2003)
- Baev, Jordan: The Organizational and Doctrinal Evolution of the Warsaw Pact (1955–1969). In: *125 godini ot osvobodavaneto na Bulgaria i vuzstanoviavaneto na bulgarska armia* [125 Years since the Liberation of Bulgaria and Reestablishment of Bulgarian Armed Forces], Sofia, 2003. 62–75. o. www.coldwar.hu
- Baráth–Rainer (2000)
- Baráth Magdolna – Rainer M. János (szerk.): *Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőikkel*. Dokumentumok az egykori SZKP és MSZMP archívumaiból 1985–1991. Budapest, 2000, 1956-os Intézet.
- Barber–Harrison (2000)
- Barber, John – Harrison, Mark (eds): *The Soviet Defence-Industry Complex from Stalin to Krushchev*. Macmillan, London – St. Martin's Press, New York. 2000. /Studies in Russian and East European history and society. Published in association with the Centre for Russian and East European Studies, University of Birmingham/
- Békés (2003)
- Békés Csaba: Titkos válságkezeléstől a politikai koordinációig. Politikai egyeztetési mechanizmus a Varsói Szerződésben, 1954–1967. In: Rainer M. János (szerk.): *Múlt századi hétköznapiak*. Tanulmányok a Kádár-rendszer kialakulásának időszakáról. Budapest, 1956-os Intézet, 2003. 9–54 o.
- Békés (2004a)
- Békés Csaba: *Európából Európába. Magyarország konfliktusok keresztútjében, 1945–1990*. Budapest, 2004, Gondolat Kiadó.
- Békés (2004b)
- Békés Csaba: Magyarország és az Európai Biztonsági Értekezlet előkészítése 1965–1970. In: Rainer M. János, Ständeisky Éva (szerk.): *Évkönyv 2004*. Budapest, 1956-os Intézet, 2004, 291–309. o.
- Békés (2007)
- Békés Csaba: Magyarország és a nemzetközi politika az ötvenes évek közepén.

In: Békés Csaba (szerk.): *Evolúció és revolúció. Magyarország és a nemzetközi politika 1956-ban*. Budapest, 2007, 1956-os Intézet – Gondolat Kiadó. 9–27. o.

Békés (2008)

Békés Csaba: Kádár János és az 1968-as csehszlovákiai válság. In: Germuska Pál – Rainer M. János (szerk.): *Évkönyv XV. 2008*. Budapest, 2008, 1956-os Intézet. 190–228. o.

Bencze (é. n.)

Bencze László: *A néphadsereg kiépítése és a gazdaságfejlesztés közötti néhány összefüggés*. Kézirat. é. n. HL MN Különgyűjtemény.

Bisztrova (2006)

Bisztrova, Irina: *Szovjetszko vojenno-promislenyij komplex: problemü szta-novlenyija i razvityija (1930–1980-e godü)*. Moszkva, 2006, IRI RAN.

Bonin, Hubert (2007)

Bonin, Hubert: Business Interests Versus Geopolitics: The Case of the Siberian Pipeline in the 1980s. *Business History*. (49) 2. 235–254. o.

Borhi (2005)

Borhi László: *Magyarország a hidegháborúban. A Szovjetunió és az Egyesült Államok között, 1945–1956*. Budapest, 2005, Corvina.

Botos (1978)

Botos Katalin: *Pénzügyek a KGST-ben*. Budapest, 1978, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Brabant (1980)

Brabant, Jozef M. van: *Socialist Economic Integration: Aspects of Contemporary Economic Problems in Eastern Europe*. Cambridge, 1980, Cambridge University Press.

Brine (1992)

Brine, Jenny (compiler): *COMECON – the Rise and Fall of an International Socialist Organization*. New Brunswick, 1992, Transaction Publ.

Cristescu (1995)

Cristescu, Constantin: Ianuarie 1951: Stalin decide Inarmarea Romanei. *Magazin Istorie* [Bucharest] (29) 10. 15–23. o.

Csaba (1984)

Csaba László: *Kelet-Európa a világgazdaságban. Alkalmazkodás és gazdasági mechanizmus*. Budapest, 1984, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Cserepes (1979)

Cserepes Tibor: *A Varsói Szerződés tagállamainak katonai-gazdasági integrációja*. Doktori értekezés, Budapest, 1979. Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Világgazdaság Tanszék. MOL XIX-A-16-aa 13. d.

Csobay (1998)

Csobay József: A magyar hadiipar fejlődéséről (1968–1988). *Pénzügyi Szemle*, (43) 1. 57–71. o.

Damó (1985)

Damó László (szerk.) *Katonai lexikon*. Budapest, 1985, Zrínyi Katonai Kiadó.

Dékány–Szőnyi (2009)

Dékány István – Szőnyi István: *A magyar katonai rádiófelderítés története*. Budapest, 2009, Zrínyi Kiadó.

Deletant et al. (2004)

Deletant, Dennis; Ionescu, Mihail and Buda, Viorel: *Romania and the Warsaw Pact 1955–1989*. Cold War International History Project working paper series, 43. Washington, D. C., 2004, Woodrow Wilson International Center for Scholars.

Dimitrov (2002)

Dimitrov, Dimitar: *The Restructuring and Conversion of the Bulgarian Defence Industry during the Transition Period*. Bonn, 2002, Bonn International Center for Conversion. (Paper 22/)

Ehrenberger (2006)

Ehrenberger Róbert (szerk.): *„A dolgozó népet szolgálom!” Forráskiadvány a Magyar Néphadsereg Hadtörténelmi Levéltárban őrzött irataiból 1957–1972*. Budapest, 2006, Tonyo-Gráf Nyomdai és Grafikai Stúdió. Iratokat vál. és sajtó alá rend. Ehrenberger Róbert, Laczovics Erika, Solymosi József. Bev. Okvát Imre.

Fabrikov (1975)

Fabrikov, I. A. mérnök vezérőrnagy: *A Varsói Szerződés tagállamainak haditechnikai együttműködése és további tökéletesítésének irányai. Honvédelem*, 1975/4. sz. Különkiadás. A Varsói Szerződés 20. évfordulója. Az 1975. április 22. és 24. között Moszkvában megrendezett ünnepi hadtudományi konferencia anyaga. I. kötet. 155–165. o.

Faggyejev (1975)

Faggyejev, N. V.: *KGST*. Budapest, 1975, Kossuth Könyvkiadó.

Földes (2000)

Földes György: Barátság felsőfokon: Kádár és Hruscsov. *Rubicon*, (11) 7–8. 42–49. o.

Gagy (2004)

Gagy József: Hatalom, szakértelem, átalakulás. A szocialista modernizáció kezdetei Románia egy elmaradott régiójában. *Korall*, 2004. 18. sz. 135–154. o.

Germuska (2001)

Germuska Pál: A szocialista iparosítás Magyarországon 1947–1953 között. In: Körösi Zsuzsanna, Rainer M. János, Standeisky Éva (szerk.): *Évkönyv 2001 IX*. Budapest, 2001, 1956-os Intézet. 147–172. o.

Germuska (2003)

Germuska Pál: A közel-keleti haditechnikai export kezdetei. In: Rainer M. János, Standeisky Éva (szerk.): *Évkönyv 2003 XI*. Budapest, 2003. 79–91. o.

Germuska (2004)

Germuska Pál: A haditechnikai termelés és az új gazdasági mechanizmus. In: Rainer M. János (szerk.): *„Hatvanas évek” Magyarországon*. Budapest, 2004, 1956-os Intézet, 126–160. o.

Germuska (2006)

- Germuska Pál: Hadiipari együttműködés a KGST keretei között, 1956–1965. *Hadtörténeti Közlemények*, (119) 1. 54–70. o.
- Germuska (2007a)
- Germuska Pál: A magyar hadiipar 1956-ban. In: Szabó A. Ferenc (szerk.): *Tanulmányok és emlékművek az 56-os forradalomról*. Budapest, 2007, Zrínyi Miklós Hadtudományi Alapítvány. 89–113. o.
- Germuska (2007b)
- Germuska Pál: A katonai és védelmi kiadások alakulása és hatása a nemzetgazdaságra 1949 és 1979 között. *Társadalom és Honvédelem*, (11) 3–4. 29–68. o.
- Germuska (2007c)
- Germuska Pál: Kutatás-fejlesztés és nyugati licencek a magyar hadiiparban. *Hadtörténeti Közlemények*, (120) 1. 233–246. o.
- Germuska (2008a)
- Germuska Pál: A magyar fogyasztói szocializmus zászlóshajói. Hadiipari vállalatok civil termelése, 1953–1963. *Korall*, (9) 33. 62–80. o.
- Germuska (2008b)
- Germuska Pál: Szovjet tanácsadók magyar hadiipari vállalatoknál az 1950-es években. *Századok*, (142) 6. 1465–1481. o.
- Germuska (2008c)
- Germuska Pál: A totális mozgósítástól a stratégiai tervezésig. Az Országos Tervhivatal Általános Szervezési Főosztályának története, 1948–1971. 2008. *Hadtörténeti Közlemények*, (121) 1. 69–95. o.
- Germuska–Nagy (2004)
- Germuska Pál – Nagy Tamás: Az MDP Államvédelmi Bizottsága, Honvédelmi Bizottsága és a Honvédelmi Tanács. *Múltunk* (49) 1. 180–210. o.
- Gerovitch (2004)
- Gerovitch, Slava: *From Newspeak to Cyberspeak: a History of Soviet Cybernetics*. Cambridge, Mass, 2004, MIT.
- Grohe (1985)
- Grohe Károly: *Az Általános Géptervező Iroda története*. Kézirat. 1985. HL MN Különgyűjtemény.
- Hanson (2003)
- Hanson, Philip: *The Rise and Fall of the Soviet Economy: An Economic History of the USSR from 1945*. London, 2003, Longman.
- Heiss (2008)
- Heiss, Mary Ann: *NATO and the Warsaw Pact: Intrabloc Conflicts*. Kent (Ohio), 2008, Kent State University Press.
- Honvári (2005)
- Honvári János: Magyarország IMF-csatlakozásának előtörténete. *Valóság*, (48) 10. 82–102. o.
- Honvári (2006)
- Honvári János: *XX. századi magyar gazdaságtörténet*. Budapest, 2006, Aula Kiadó.
- Horváth (2008)

- Horváth Miklós: Magyarország a szovjet hatalmi törekvések szolgálatában. In: Schmidt Mária (szerk.): *Dimenziók éve – 1968*. 2008. május 22–23-án Budapesten rendezett nemzetközi konferencia előadásai. Budapest, 2008, XX. Század Intézet. 89–117. o.
- Horváth (2010)
- Horváth Miklós: *Magyarország az atomháború árnyékában – Néphadsereg a Varsói Szerződés katonai szervezetében*. Budapest, 2010, Argumentum Kiadó. [MEGJELENÉS ALATT]
- Huszár (1998)
- Huszár Tibor: *1968 – Prága, Budapest, Moszkva. Kádár János és a csehszlovákiai intervenció*. Budapest, 1998, Szabad Tér Kiadó.
- Jaješniak-Quast (2002)
- Jaješniak-Quast, Dagmara: The „European Coal and Steel Community” of the East: the COMECON and the Failure of Socialist Integration. In: Uwe Müller and Helga Schultz (eds): *National Borders and Economic Disintegration in Modern East Central Europe*. Berlin, 2002, Berlin-Verl. (Frankfurter Studien zur Grenzregion 8.) 223–244. o.
- Jávör (1986)
- Jávör Ervin: A magyar honvédelmi gazdaságpolitika és a hadiipar fejlődéstörténete 1945–1980. Kézirat, Budapest, 1986. HL MN Különgyűjtemény.
- Jávör (1993)
- Jávör Ervin: A magyar honvédelmi gazdaságpolitika és a hadiipar fejlődéstörténete (1945–1990), valamint következtetések és elgondolások a rekonstrukciójához. Kézirat, Budapest, 1993. HL MN Különgyűjtemény.
- Karner et al. (2008)
- Karner, Stefan–Tomilina, Natalja–Tschubarjan, Alexander–Bischof, Günter–Iščenko, Viktor–Prozumenščikov, Michail–Ruggenthaler, Peter–Tüma, Oldřich–Wilke, Manfred (Hg.): *Prager Frühling. Das internationale Kriesenjahr 1968. Beiträge*. Köln–Weimar–Wien, 2008, Böhlau Verlag.
- Kiss (1997)
- Kiss, Yudit: *The Defence Industry in East-Central Europe: Restructuring and Conversion*. Solna, 1997, SIPRI.
- Kiss (1999)
- Kiss, Yudit: *The Transformation of the Defense Industry in Hungary*. Bonn, 1999, Bonn International Center for Conversion.
- Kornai (1993)
- Kornai János: *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan*. Budapest, 1993, HVG Rt.
- Kovács (2002)
- Kovács Győző: *Válogatott kalandozásaim Informatikában – történetek a magyar (és a külföldi) számítástechnika (h)őskorából*. Budapest, 2002, Gáma-Geo Kft.
- Kozma (2001)

Kozma Ferenc: Külgazdaság-stratégiai kihívások a hatvanas években. *Múltunk*, (46) 4. 78–106. o.

M. Szabó (2007)

M. Szabó Miklós: Adalékok a Magyar Néphadsereg 1961–1962. évi történetéhez (1.). *Új Honvédségi Szemle*, (61) 9. 70–100. o.

M. Szabó (2008)

M. Szabó Miklós: A Varsói Szerződés és a Magyar Néphadsereg viszonyrendszerének néhány kérdése az 1960-as években. *Hadtudomány*, (18) 1–2. 3–19. o.

Magyarország népessége és gazdasága (1996)

Magyarország népessége és gazdasága. *Múlt és jelen*. Budapest, 1996, KSH.

Mitchell (2003)

Mitchell, Brian R.: *International Historical Statistics: Europe, 1750–2000*. Palgrave-Macmillan, 2003, 5th edition.

Majtényi–Seres (2002)

Majtényi György – Seres Attila: Magyarország és a KGST: A KGST iratainak utóélete – a KGST történelmének nyitott kérdései. *Levéltári Szemle*, (52) 2. 34–43. o.

Mastny–Byrne (2005)

Mastny, Vojtech–Byrne, Malcolm (eds): *A Cardboard Castle? An Inside History of the Warsaw Pact, 1955–1991*. Budapest, 2005, Central European University Press.

Meisel (1979)

Meisel János: *A KGST 30 éve*. Budapest, Kossuth, 1979.

Nagy (2003)

Nagy Tamás: *Fordulattól – forradalomig. A Magyar Dolgozók Pártja katonapolitikája 1948–1956*. PhD-doktori disszertáció. Budapest, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem. 2003.

Németh–Tollas (2008)

Németh István – Tollas Gábor (szerk.): *Berlin, a megosztott város*. Írták: Arany Éva et al. Budapest, 2008, ELTE Eötvös Kiadó.

Njølstad (2004)

Njølstad, Olav: *The Last Decade of the Cold War: From Conflict Escalation to Conflict Transformation*. London, 2004, Frank Cass. (Cass series–Cold War history, 5.)

Nilsson (2007)

Nilsson, Mikael: *Tools of Hegemony. Military Technology and Swedish-American Security Relations 1945–1962*. Stockholm, 2007, Santérus Academic Press Sweden.

The NATO (1989)

The North Atlantic Treaty Organisation. Facts and Figures. Brussels, 1989, NATO Information Service.

Okváth (1998)

Okváth Imre: *Bástya a béke frontján. Magyar haderő és katonapolitika 1945–1956*. Budapest, 1998, Aquila Könyvkiadó.

Okváth (2006)

Okváth Imre: A magyar hadsereg háborús haditervei, 1948–1962. *Hadtörténeti Közlemények*, (119) 1. 34–53. o.

Paczkowski (1997)

Paczkowski, Andrzej: *Fél évszázad Lengyelország történetéből. 1939–1989*. Budapest, 1997, 1956-os Intézet.

Póti (1999)

Póti László: *A szovjet Kelet-Európa-politika a Gorbacsov-korszakban, 1985–1991*. PhD-értekezés. Budapest, 1999, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok PhD Program.

Rainer (1998)

Rainer M. János: Sztálin és Rákosi, Sztálin és Magyarország 1949–1953. In: Litván György (szerk.): *Évkönyv VI: 1998*. Budapest, 1956-os Intézet, 1998. 91–100. o.

Rákosi (1997)

Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések. 1940–1956*. Budapest, 1997. 1–2. köt. Szerk.: Feitl István, Gellériné Lázár Márta, Sipos Levente.

Stefanski (2006)

Stefanski, Mikhail: Soviet Impact on the Czechoslovak Armed Forces. In: Robert S. Rush, William W. Epley (eds): *Multinational Operations, Alliances, and International Military Cooperation. Past and Future. Proceedings of the Fifth Workshop of the Partnership for Peace Consortium's Military History Working Group, Vienna, Austria 4–8 April 2005*. Washington D. C., 2006, Center of Military History United States Army. 93–100. o.

Stone (2008)

Stone, David R.: CMEA's International Investment Bank and the Crisis of Developed Socialism. *Journal of Cold War Studies*. (10) 3. 48–77. o.

Stone (1996)

Stone, Randall W.: *Satellites and Commissars. Strategy and Conflict in the Politics of Soviet Block Trade*. Princeton, 1996, Princeton University Press.

Swain (2002)

Swain, Nigel: Socialist Autarky and Failed Socialist Internationalism: COMECON and „Perverse Successes” of the Hungarian Computer Industry. In: Uwe Müller and Helga Schultz (eds): *National Borders and Economic Disintegration in Modern East Central Europe*. Berlin, 2002, Berlin-Verl. (Frankfurter Studien zur Grenzregion 8.) 209–221. o.

Sz. Bíró (2001)

Sz. Bíró Zoltán: A szovjet megszállás. *História*, (23) 8. 25–27. o.

Szelecki (1986)

Szelecki György: *Mit kell tudni a KGST-ről?* Budapest, 1986, Kossuth Könyvkiadó.

Szenesné (1978)

Szenes Imréné: *Az MNVK Anyagtervezési Csoportfőnökség története*. Kézirat, 1978. HL MN Különgyűjtemény.

Tyurina–Seres (2002)
 Tyurina, Jelena Alekszandrovna–Seres Attila: A KGST iratanyagának összetétele és tartalma. *Levéltári Szemle*, (52) 2. 44–51. o.
 Uhl (2002)
 Uhl, Matthias: *Nuclear Warhead Delivery Systems for the Warsaw Pact, 1961–65: Documents from the Russian State Archives of Economics and the German Federal Military Archives on the Reorganization and Modernization of the Armed Forces of the Soviet Bloc*. June, 2002. http://www.php.isn.ethz.ch/collections/coll_berlin/intro_uhl.cfm?navinfo=16161
 Ungváry (2002)
 Ungváry Krisztián: Magyarország szovjetizálásának kérdései. In: Romsics Ignác (szerk.): *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*. Budapest, 2002, Osiris Kiadó. 279–308. o.
 Urbán (1995)
 Urbán Károly: Magyarország és a Varsói Szerződés létrejötte. *Társadalmi Szemle*, (50) 11. 69–82. o.
 Wenger–Mastny–Nuenlist (2008)
 Wenger, Andreas–Mastny, Vojtěch and Nuenlist, Christian: *Origins of the European Security System: The Helsinki Process Revisited, 1965–75*. London, 2008, Routledge.
 Wettig (2008)
 Wettig, Gerhard: *Stalin and the Cold War in Europe: The Emergence and Development of East-West Conflict, 1939–1953*. Landham, Md, 2008; Rowman & Littlefield.
 Wiles (1968)
 Wile, Peter John de la Fosse s: *Communist International Economics*. Oxford, 1968, Basil Blackwell.
 Zhang (2001)
 Zhang, Shu Guang: *Economic Cold War: America's Embargo Against China and the Sino-Soviet Alliance, 1949–1963*. Cold War International History Project series. Washington, D. C. – Stanford, Calif., 2001, Woodrow Wilson Center Press – Stanford University Press.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

bev.	bevezetés
BKM	Bel- és Külkereskedelmi Minisztérium
BM	Belügyminisztérium
cs.	csoport
d.	doboz
d. n.	dátum nélkül
DIGÉP	Diósgyőri Gépgyár
eds	szerkesztők
EFE	Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erőinek
EFEF	Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erői Főparancsnoksága
f.	fond
Ft	forint
GIU MVT	Szovjetunió Külkereskedelmi Minisztériumának Mérnöki Főosztálya
GKESZ	Szovjetunió Minisztertanácsa Külgazdasági Kapcsolatok Állami Bizottsága
Goszplan	Szovjetunió Állami Tervbizottsága
GOSZT	Állami Szabvány
H(E)ÁB	Hadiipari (Együttműködési) Állandó Bizottság
HB	Honvédelmi Bizottság
HKB	Hadiipari Kormánybizottság
HL	Hadtörténelmi Levéltár
HM	Honvédelmi Minisztérium
HM HIM	HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum
HMK	harcászati-műszaki követelmények
HT	Honvédelmi Tanács
HVG	Heti Világgazdaság
IFIG	Iparügyi Minisztérium Iparfejlesztési Igazgatósága
jegyz.	jegyzeteket írta
KB	Központi Bizottság
KGM	Kohó- és Gépipari Minisztérium
KGST	Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa
KI	Központi Irattár
KKM	Külkereskedelmi Minisztérium
Korm.	Kormány

köt.	kötet
KSH	Központi Statisztikai Hivatal
KV	MDP Központi Vezetősége
„M”	mozgósítás(i)
MDP	Magyar Dolgozók Pártja
MEB	Műszaki Együtműködési Bizottság
MN	Magyar Néphadsereg
MNB	Magyar Nemzeti Bank
MNVK	Magyar Néphadsereg Vezérkara
MOL	Magyar Országos Levéltár
MSZMP	Magyar Szocialista Munkáspárt
MT	Minisztertanács
MVT	Szovjetunió Külkereskedelmi Minisztériuma
n. a.	nincs adat
NATO	Észak-atlanti Szerződés Szervezete
NDK	Német Demokratikus Köztársaság
NIM	Nehézipari Minisztérium
o.	oldal
OT	Országos Tervhivatal
ő. e.	őrzési egység
PASZUV	Tábori Automatizált Csapatvezetési Rendszer
PB	Politikai Bizottság
PM	Pénzügyminisztérium
PTT	Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete
sz.	szám, számú
szerk.	szerkesztő, szerkesztette
SZKP	Szovjetunió Kommunista Pártja
TKV	Technika Külkereskedelmi Vállalat
TT	VSZ EFE Technikai Testülete
TÜK	titkos ügyszerint kezelés
uo.	ugyanott
USA	Amerikai Egyesült Államok
ÜT	Üzemgazdasági Tanács
vál.	válogatta
VB	végrehajtóbizottság
VPK	Hadiipari Komplexum
VSZ	Varsói Szerződés

NÉVMUTATÓ

Almquist, Peter 11, 277
 Ahromejev, Szergej Fjodorovics 216, 217
 Apró Antal 69, 87, 88, 91, 93, 114, 115, 125, 127, 129, 141, 229, 274
 Arany Éva 282
 Ausch Sándor 10, 277
 Baev, Jordan 20, 23, 24, 277
 Baki Ferenc 43, 116
 Baráth Magdolna 19, 204–206, 208, 211, 212, 219, 277
 Barber, John 11, 277
 Bata István 33, 46, 49, 51, 52
 Békés Csaba 13, 17, 54, 114, 128, 130, 198, 207, 208, 271, 277, 278
 Bencze László 32, 278
 Bereczki Imre 130
 Bíró Ferenc 34–37, 39, 41, 43, 274
 Bíró József 122
 Bíró Zoltán, Sz. 198, 283
 Bischof, Günter 281
 Biszku Béla 88
 Bisztrova, Irina 11, 20, 21, 34, 42, 45, 46, 48, 65–67, 70, 74, 76–78, 81, 83, 86, 104, 106, 110, 236, 278
 Bodnăraş, Emil 32, 33
 Bonin, Hubert 11, 278
 Borbándi János 163, 183, 185
 Borhi László 13, 14, 20, 21, 278
 Botos Katalin 202, 278
 Brabant, Jozef M. van 22, 278
 Brezsnyev, Leonyid Iljics 130, 134, 307
 Brine, Jenny 10, 278
 Buda, Viorel 279

Bulganyin, Nyikolaj Alekszandrovics 33, 65
 Byrne, Malcolm 10, 50, 79, 110, 130, 282
 Ceauşescu, Nicolae 227
 Cristescu, Constantin 33, 278
 Czinege Lajos 79, 82, 92, 98, 107, 128, 130, 157, 173, 174, 193, 306
 Csaba László 10, 143, 164, 278
 Csémi Károly 130, 163, 197
 Cserepes Tibor 11, 278
 Csergő János 49, 59, 78
 Csobay József 11, 278
 Dagajev, Nyikolaj Pavlovics 97
 Damó László 8, 9, 278
 Dékány István 189, 279
 Deletant, Dennis 93, 279
 Dimitrov, Dimitar 11, 279
 Dobi István 25
 Doró György 158, 162, 163, 169, 172, 176, 187, 189, 192, 216, 218
 Ehrenberger Róbert 69, 107, 128, 131, 279
 Epley, William W. 283
 Erdélyi Károly 111, 275
 Fabrikov, Ivan Alekszandrovics 7, 172, 191, 214, 279
 Faggyejev, Nyikolaj Vasziljevics 171, 271, 279
 Farkas Mihály 22, 24, 29, 33–36, 42, 60, 274

Feitl István 283
 Fock Jenő 128, 134, 142, 306
 Földes György 78, 279
 Friss István 24–27, 29
 Gagy József 93, 279
 Gellériné Lázár Márta 283
 Germuska Pál 11, 20, 28, 29, 31, 33, 38, 39, 62, 116, 121, 145, 165, 232, 233, 278–280
 Gerovitch, Slava 154, 280
 Gerő Ernő 22, 24, 25, 27, 33, 36, 37, 48, 52, 57, 274
 Gorbacsov, Mihail Szergejevics 204, 205, 207, 211, 218, 223, 234–235, 277, 283
 Grecsko, Andrej Antonovics 78–79, 82, 84, 97, 110, 227
 Gribkov, Anatolij Ivanovics 216
 Grohe Károly 31, 280
 Grósz Károly 217–219
 György Gyula 116
 Hanson, Philip 47, 280
 Harrison, Mark 11, 277
 Havasi Ferenc 203
 Háy László 24, 40–41
 Hegedüs András 52, 274
 Heiss, Mary Ann 10, 280
 Herczeg Ferenc 37
 Hidasi Ferenc 274
 Hídvégi Ida 17
 Hodosi Mária 17
 Holló József Ferenc 17
 Honvári János 11, 15–17, 22, 26, 77, 93, 133, 134, 142, 164, 173, 182, 199, 232, 280
 Hoós János 220
 Horváth Ferenc 221
 Horváth Mihály 21, 34, 38, 41, 60, 63, 65, 68, 72
 Horváth Miklós 10, 16, 128, 280, 281
 Hrunicev, Mihail 67
 Hruscsov, Nyikita Szergejevics 47, 53–55, 59, 67, 69, 78, 225, 226, 277, 279, 289
 Huszár István 187, 195
 Huszár Tibor 128, 281
 Ionescu, Mihail 279
 Išcenko, Viktor 281
 Jajeśniak-Quast, Dagmara 112, 281
 Jakovlev, Alekszandr Nyikolajevics 19, 207
 Jakubovszkij, Ivan Ignatyevics
 Jávor Ervin 11, 87, 89–93, 95, 98, 100, 103, 104, 109, 116, 125, 126, 154, 155, 281
 Jazov, Dmitrij Tyimofejevics 217
 Jugov, Anton Tenev 23
 Kádár János 65, 70, 80, 82, 115, 128, 130, 134, 203–206, 216, 217, 277–279, 281, 306, 307
 Karner, Stefan 128, 281
 Kárpáti Ferenc 216, 217, 220
 Kazakov, Mihail Iljics 124
 Kendé Péter 10, 17
 Kenedi János 17
 Kiss Árpád 78, 274
 Kiss Judit (Kiss, Yudit) 236, 281
 Kolos Richárd 41, 60, 274
 Kórnai János 164, 224, 281
 Koszigin, Alekszej Nyikolajevics 75, 134, 190
 Koszjacszenko, Grigorij Petrovics 25
 Kovács Győző 154, 281
 Kozma Ferenc 11, 281, 282
 Kőrösi Zsűzsanna 279
 Kulikov, Viktor Georgijevics 197, 214, 216
 Laczovics Erika 17, 279
 Lakatos Béla 116

Láng József 17
 Lariscsev, KGST bürojának titkára 25
 László Aladár 27, 44
 Lázár György 158, 164, 190
 Lázár Márta → Gellériné Lázár Márta
 Lejkov, G. N. 97
 Litván György 283
 Losonczi Pál 174

Mácsay Tivadar 122
 Majtényi György 11, 48, 282
 Malenkov, Georgij Makszimilianovics 25, 47
 Malinovszkij, Rogyon J. 67, 86
 Maros elvtársnő 123
 Mastny, Vojtech 10, 50, 79, 110, 130, 233, 282
 Medgyessy Péter 220
 Meisel János 9, 58, 87, 89, 282
 Mikojan, Anasztasz Ivanovics 25, 44
 Mitchell, Brian R. 268, 282
 Molnár János 17
 Molotov, Vjacseszlav Mihajlovics 25
 Müller, Uwe 281
 Münnich Ferenc 63, 68, 69

Nagy Tamás 30, 50, 59, 280, 282
 Németh István 19, 24, 82, 282
 Németh Miklós 208, 219, 238
 Nilsson, Mikael 14, 282
 Njølstad, Olav 198, 282
 Novikov, Vlagyimir Ny. 83
 Nuenlist, Christian 233, 284

Nyers Rezső 133, 140, 142, 143
 Nyikiforenko, A. M. 178

Okváth Imre 13, 21, 28, 29, 34, 36, 38, 50, 51, 77–79, 882, 279, 282, 283

Paczkowski, Andrzej 20, 283
 Pacsek József 216, 217
 Pintér Ágnes 16

Plesakov, Pjotr-Sztyeapanovics 192
 Póti László 14, 283
 Prozumenščikov, Michail 281

Rainer M. János 17, 19, 33, 204–206, 208, 211, 212, 219, 277–279, 283
 Rákosi Mátyás 22, 27, 33, 35, 37, 46, 53, 54, 274, 283
 Reményi Gyula 131
 Révész Géza 41, 59, 60, 62, 63, 69
 Rjabikov, Vaszilij M. 82, 86, 87, 96, 135, 161, 227
 Ruggenthaler, Peter 281
 Rush, Robert S. 283

Sahurin, Alekszej 67
 Sárdy Tibor 60
 Schmidt Mária 281
 Schultz, Helga 281, 283
 Seres Attila 10, 11, 48, 212, 282, 284
 Soltész István 195
 Solymosi József 279
 Sólyom László 29, 30
 Sós Gyula 221
 Standeisky Éva 277, 279
 Stefanski, Mikhail 20, 283
 Stone, David R. 11, 283
 Stone, Randall W. 10, 283
 Swain, Nigel 154, 283

Szabó Miklós, M. 79, 82, 92, 130, 282
 Szakolczai Attila 17
 Szekér Gyula 187, 193
 Szelecki György 10, 283
 Szenes Imréné 117, 283
 Szergejcsik, Mihail Alekszejevics 192
 Szidorovics, Georgij Sztyeapanovics 46, 91, 162
 Szilágyi László 130
 Szilágyi Rita 17
 Szőnyi István 189, 279
 Sztálin, Joszif Visszarionovics 14, 19–21, 24, 25, 28, 32, 33, 43, 224, 226, 277, 283

Sztyepanjuk, Illarion V. 130, 131, 140
 Szuszkai Károly 39–41
 Timár Mátyás 157
 Tischler János 17
 Tollas Gábor 19, 24, 82, 282
 Tomilina, Natalja 281
 Tordai Jenő 122, 123
 Tschubarjan, Alexander 281
 Tůma, Oldřich 281
 Tyihonov, Mihail 51, 59
 Tyitov, Georgij Alekszejevics 161, 169,
 171
 Tyurina, Jelena Alekszandrovna 10, 212,
 284
 Uhl, Matthias 79, 284
 Ungváry Krisztián 19, 284

Urbán Károly 50, 284
 Usztyinov, Dmitrij Fjodorovics 172,
 203
 Vályi Péter 149
 Vas Zoltán 35, 36
 Vaszilcsenko, vezérőrnagy 36
 Vasziljevskij, Alekszandr Mihajlovics
 32, 33
 Wenger, Andreas 233, 284
 Wettig, Gerhard 13, 20, 33, 284
 Wiles, Peter John de la Fosse 10, 15,
 284
 Wilke, Manfred 281
 Zaglagyin, Vagyim Valentinovics 211
 Zaharov, Matvej V. 83
 Zhang, Shu Guang 32, 284

KÉPEK

A Magyar Néphadsereg KSz-18 típusú 85 mm-es légvédelmi ágyúit az 1956. április 4-i díszszemlén Budapesten, a Felvonulási téren.

E típust a diósgyőri Nehézszerkezépgyár is gyártotta.

HM HIM Fotóarchívuma, Ltsz. 4.175.

Díszszemle a magyar–román–szovjet közös hadgyakorlatot követően Magyarországon. T-54-es közepes harckocsik oszlopa, 1962. április.

A T-54-es volt az első olyan szovjet harckocsi típus, amelyet Lengyelországban és Csehszlovákiában is gyártottak.

HM HIM Fotóarchívuma, Ltsz. 25.968.

Nagygyűlés és díszszemle a VSZ „Vlatava”
(Csehszlovákia, 1966. szeptember 20–22.) hadgyakorlatát követően
České Budějovicében, 1966. szeptember 25-én. Csehszlovák–lengyel közös
fejlesztésű és gyártású OT-64 SzKOT 8×8-as páncélozott szállító harcjármű
a Szovjetunió, az NDK, Magyarország és Csehszlovákia lobogójával.
HM HIM Fotóarchívuma, Ltsz. 16.705.

Szon-9 típusú tűzvezető lokátor. A budapesti Finommechanikai Vállalat
1956-ban elvégezte licencdokumentációjának honosítását,
a gyártásfelkészülést 1957-től kezdte meg, és 1961-ig gyártotta a lokátort.
A szerző felvétele, készült a HM HIM Keceli Haditechnikai Parkjában.

A kelet-német Nemzeti Néphadsereg légvédelmi tüzérei a VSZ 1966. szeptember 20–22. között megtartott „Vlatava” (Csehszlovákia) hadgyakorlatán *Sz-60-as* 57 mm-es légvédelmi lövegekkel, amelyeket a Diósgyőri Gépgyár is gyártott. A képen látható az üteget irányító *SzON-9-es* tűzvezető lokátor is. HM HIM Fotóarchívuma, Ltsz. 21.001.

D-442 típusú 4x4-es felderítő-úszó gépjármű, közkeletű nevén FUG. A Járműfejlesztési Intézet és a Csepel Autógyár közösen fejlesztette ki, 1963-tól gyártotta a győri Vagon- és Gépgyár (a későbbi RÁBA). A szerző felvétele, készült a HM HIM Keceli Haditechnikai Parkjában.

A VSZ fennállásának 15. évfordulója alkalmából rendezett „Fegyverbarátság” elnevezésű hadgyakorlaton (1970. október 12–18.) a Magyar Néphadsereg *D-944* típusú, 4x4-es *PSzH-i*. Az ugyancsak hazai fejlesztésű páncélozott szállító harcjárművet 1970 és 1979 között gyártotta a Rába Magyar Vagon- és Gépgyár. HM HIM Fotóarchívuma, Ltsz. 32.530.

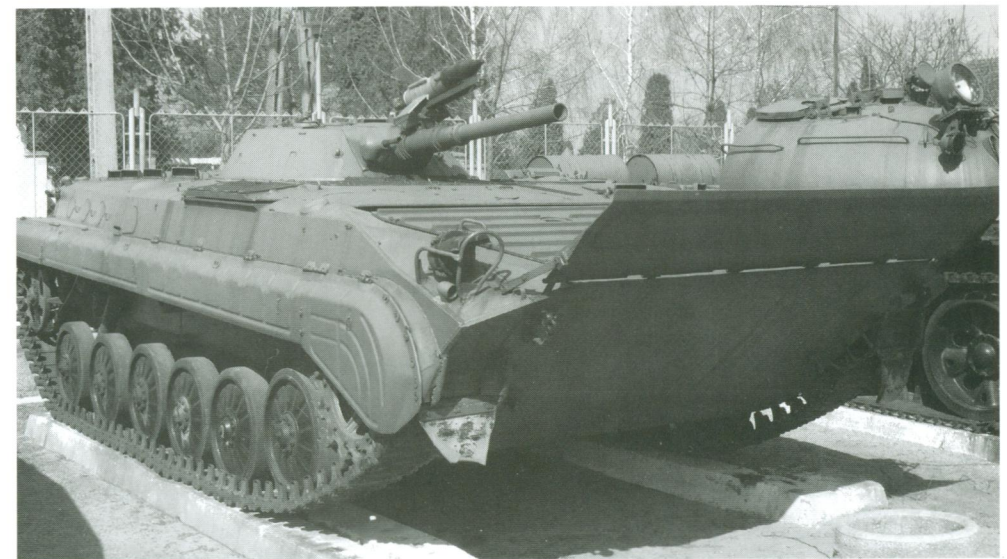
ZSU-57-2 típusú ikercsöves, 57 mm-es légvédelmi gépágyú. 1958-ban döntés született arról, hogy gyártását más országnak is átadja a Szovjetunió, végül erre mégsem került sor. A szerző felvétele, készült a HM HIM Keceli Haditechnikai Parkjában.

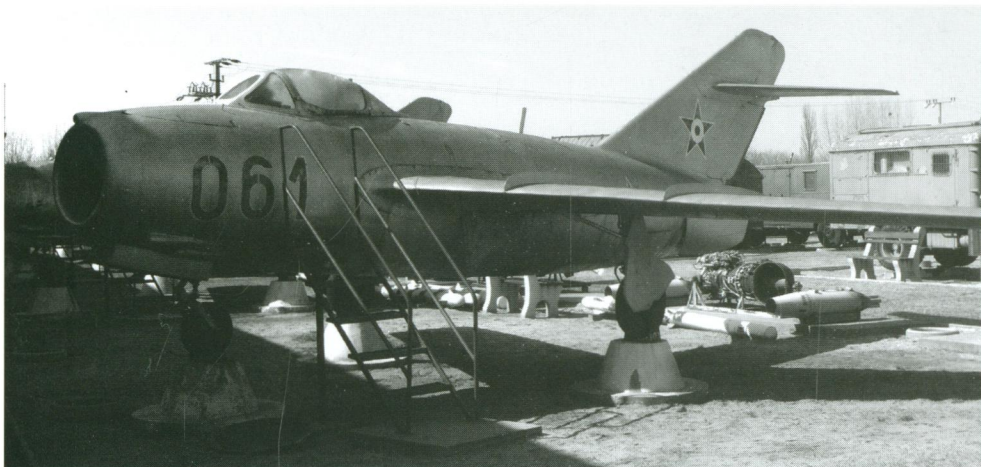
Silka ZSU-23-4 típusú, négycsövű, 23 mm-es, önjáró légvédelmi komplexum tornyán ülő szovjet katona a „Vértes '73” magyar–szovjet közös hadgyakorlaton (1973. szeptember 17–22.). A Szovjetunió más tagországoknak is felajánlotta a komplexum gyártását, ám azok végül visszaléptek. 1975 után Lengyelország végezhette a nagyjavítását. A felvételt készítette: Kiséri Nagy Ferenc. HM HIM Fotóarchívuma, Ltsz. 43.777.

Az „Opál '71” fedőnevű csehszlovák–magyar–szovjet hadgyakorlatot követő díszszemle Dunaújvárosban 1971. augusztus 8-án. A Szovjet Hadsereg *BTR-60P*, 8×8-as páncélozott szállító járművei. A szakosítási döntés alapján Románia is gyártotta a harcjárművet. HM HIM Fotóarchívuma, Ltsz. 30.412.

BMP-1 típusú, úszóképes gyalogsági páncélozott harcjármű 73 mm-es löveggel és *Maljutka 9M14* huzalvezérlésű páncéltörő rakétával. A *BMP-1* gyártási licencét megkapta Csehszlovákia és Románia is. A *Maljutka* rakétákat 1981-től Lengyelország és Bulgária is gyártotta. A szerző felvétele, készült a HM HIM Keceli Haditechnikai Parkjában.

A Magyar Néphadsereg *MiG-15* típusú, elsőgenerációs
sugarhajtású vadászgépe. A Szovjetunió kívül licenc alapján
Csehszlovákia és Lengyelország is gyártotta.
A szerző felvétele, készült a HM HIM Keceli Haditechnikai Parkjában.

Díszszemle Budapesten a Felvonulási téren 1975. április 4-én.
A Magyar Néphadsereg *MiG-21*-es vadászgépei. A *MiG-15*-ös
és *MiG-19*-es mellett e típust is évekig gyártotta a csehszlovák Aero Vodochody.
HM HIM Fotóarchívuma, Ltsz. 51.06.

A Magyar Néphadsereg *Mil Mi-8-as* többcélú helikoptere.
Szakosítási döntések alapján Magyarország (sárkány)
és az NDK (hajtómű) kooperációban végezte a *Mi-8-asok* nagyjavítását.
A szerző felvétele, készült a HM HIM Keceli Haditechnikai Parkjában.

A csehszlovák Aero Vodochody által kifejlesztett és gyártott
L-29 „Delfin” típusú sugarhajtású kiképző repülőgép,
amelyet – Lengyelország kivételével – mindegyik VSZ-tagország használt.
A szerző felvétele, készült a HM HIM Keceli Haditechnikai Parkjában.

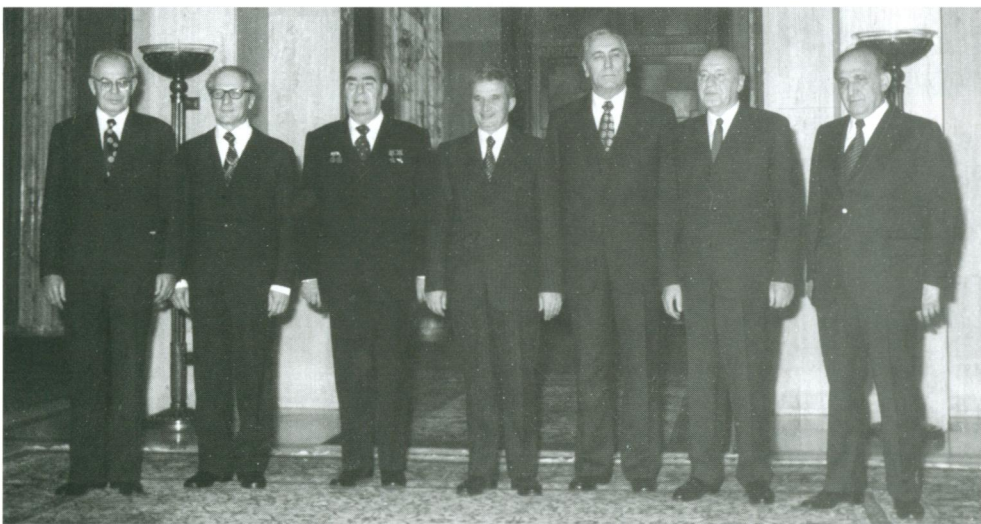
*Luna-M 9K52 típusú, rövid hatótávolságú harcászati rakéta
Zil-135 8×8-as hordozójárművön.*
A rakétákat (rendszereket) szinte kivétel nélkül a Szovjetunió gyártotta.
1976-tól – szakosítási döntés alapján –
Lengyelország és az NDK végezhette
több fajta rakétakomplexum nagyjavítását.
A szerző felvétele, készült a HM HIM Keceli Haditechnikai Parkjában.

*Krug 2K11 típusú, közepes hatótávolságú
csapatlégvédelmi rakéta GM-123-as lánc talpas hordozójárművön.*
Az 1960-as évek elején fejlesztették, kizárólag a Szovjetunió gyártotta,
csak a nagyjavítását végezhatték más tagországok.
A szerző felvétele, készült a HM HIM Keceli Haditechnikai Parkjában.

A VSZ PTT 1969. március 17-i budapesti ülésén
Kádár János, az MSZMP első titkára aláírja a tanácskozás záróokmányát.
Kádár jobb oldalán ül Fock Jenő,
a Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány elnöke,
valamint Czinege Lajos honvédelmi miniszter;
bal oldalán Komócsin Zoltán, az MSZMP KB egyik titkára.
HM HIM Fotóarchívuma, Ltsz. 22.296.

A VSZ PTT bukaresti ülésének delegációvezetői 1976. november 28-án.
Balról jobbra: Gustav Husák, Eric Honecker, L. I. Brezsnyev,
Nicolae Ceaușescu, Edward Gierek, Kádár János és Todor Zsivkov.
A PTT ezen az ülésén egy új, nagyszabású fegyverkezési programot fogadott el.
HM HIM Fotóarchívuma, Ltsz. 59.670.

A Magyar Néphadsereg PRV-13 típusú magasságmérő rádiólokátora.
1981-től az NDK végezhette a PRV-13-os és PRV-16-os
lokátorok nagyjavítását.
A szerző felvétele, készült a HM HIM Keceli Haditechnikai Parkjában.

Akacia 2S3M típusú 152 mm-es önjáró tarackok és egy *Mil Mi-24-es* harci helikopter a „Barátság '82” fedőnevű VSZ közös taktikai hadgyakorlaton Csehszlovákia nyugati részén, 1982. január 28-án. Az *Akaciat* csak a Szovjetunió gyártotta. HM HIM Fotóarchívuma, Ltsz. 74.025.

A Magyar Néphadsereg *Sztrela-1M 9K31* légvédelmi komplexumai az 1985. április 4-i díszszemlén Budapesten, a Felvonulási téren. Az infravörös rávezetésű föld-levegő rakétákkal felszerelt 4x4-es *BRDM-2* típusú páncélozott járművet Lengyelországban és az NDK-ban is gyártották. A felvételt készítette: Friedmann Endre. HM HIM Fotóarchívuma, Ltsz. 80.736.

A Csehszlovák Néphadsereg *T-72-es* harckocsijai a VSZ 1982. szeptember 24. és október 1. között megrendezett „Pajzs-82” közös hadgyakorlatán Bulgáriában. A *T-54/55*-höz hasonlóan Csehszlovákia és Lengyelország szakosodott a gyártására. HM HIM Fotóarchívuma, Ltsz. 76.037.

Mil Mi-24D típusú harci helikopter, amelyeket 1978-tól állítottak hadrendbe a Magyar Néphadseregben, de 1990 után a Magyar Honvédség is használta. Csak a Mil Moszkvai Helikoptergyár gyártotta, 1979-től az NDK és Magyarország kooperációban végezhette a *Mi-24-esek* nagyjavítását. A szerző felvétele, készült a HM HIM Keceli Haditechnikai Parkjában.

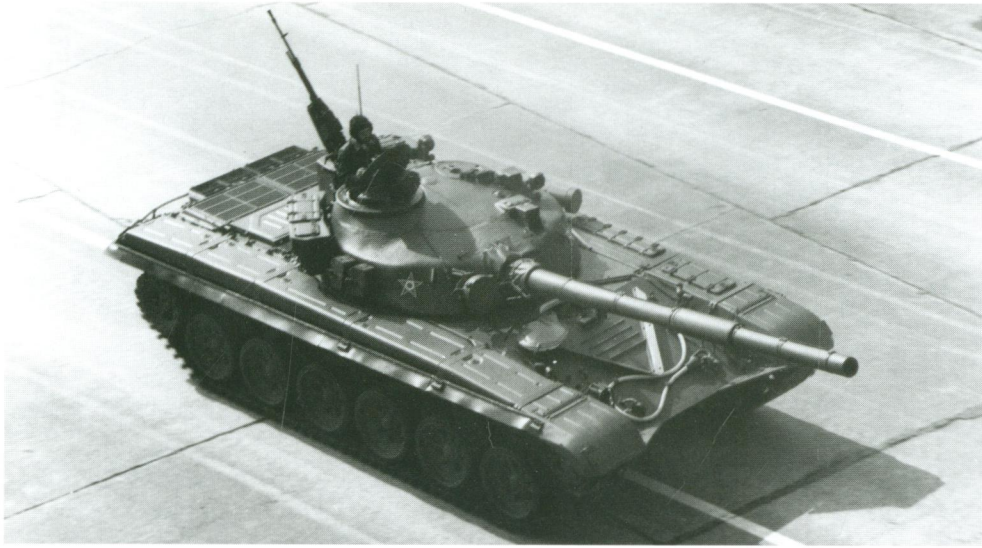
A Mi-24D JakB-12,7 9A-624 típusú, 12,7 mm-es, négycsövű,
Gatling-rendszerű fedélzeti géppuskája.
A szerző felvétele,
készült a HM HIM Keceli Haditechnikai Parkjában.

A Csehszlovák Néphadsereg hazai fejlesztésű és gyártású DANA (ShKH-77)
önjáró 152 mm-es tarackjai a VSZ „Pajzs-84” csehszlovák–magyar–szovjet
közös hadgyakorlaton Csehszlovákiában, 1984 szeptemberében.
A Tatra 815 típusú, 8×8-as különleges terepjáró képességű tehergépkocsira szerelt
löveget automata töltőberendezéssel látták el. Ez volt az első rendszeresített
gumikerekes önjáró tarack a VSZ-ben. HM HIM Fotóarchívuma, Ltsz. 83.361.

A Magyar Néphadsereg Maljutka 9M14 típusú, huzalvezérlésű
páncéltörő rakétákkal felszerelt 4×4-es BRDM-2 páncélozott járművei
az 1985. április 4-i díszszemlén Budapesten, a Felvonulási téren. A páncéltörő
komplexumot, illetve részegységeit Bulgária és Lengyelország gyártotta.
A felvételt készítette: Friedmann Endre. HM HIM Fotóarchívuma, Ltsz. 80.737.

A Magyar Néphadsereg T-72-es harckocsija az 1985. április 4-i díszszemlén Budapesten, a Felvonulási téren. A képen jól megfigyelhető a 125 mm-es löveg és a tornyon elhelyezett NSzV 12,7 mm-es légvédelmi nehézgéppuska.

A felvételt készítette: Németh Ferenc.
HM HIM Fotóarchívuma, Ltsz. 80.741.

A Magyar Néphadsereg Gvozdika 2S1 típusú 122 mm-es önjáró tarackjai az 1985. április 4-i díszszemlén Budapesten, a Felvonulási téren.

A rohamlöveget Lengyelország önállóan, Bulgária és Magyarország pedig kooperációban gyártotta – a lövegrész készült a Diósgyőri Gépgyárban. A felvételt készítette: Friedmann Endre. HM HIM Fotóarchívuma, Ltsz. 80.740.

ISBN 978-963-446-562-1

A kiadásért felel Láng József, az Argumentum Kiadó igazgatója

Felelős szerkesztő: Szilágyi Rita

A borítótér Hodosi Mária munkája

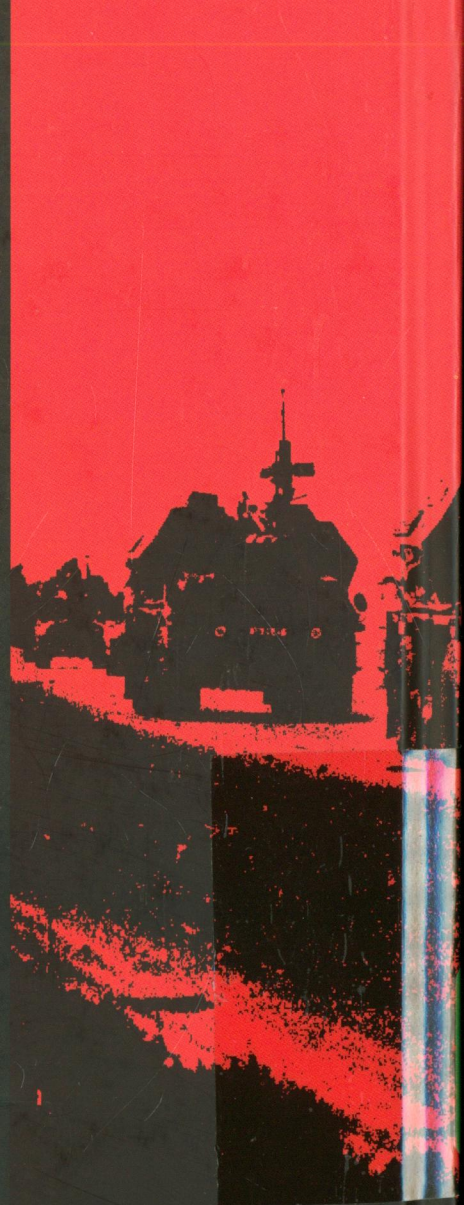
Tördelte: Nagy Erika

Nyomta az Argumentum Kiadó nyomdaüzeme

Európa szovjet befolyási övezetébe került államai – J. V. Sztálin utasítására és ellenőrzése mellett – 1948/49-től elképesztő ütemű hadseregfejlesztésbe fogtak, és ezzel összefüggésben újjászervezték és jelentősen bővítették hadiiparukat. 1954-ben Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, a Német Demokratikus Köztársaság és Románia 180 hadiipari üzemében dolgozó mintegy 500 ezer ember közel 20 milliárd rubel értékű fegyverzet és hadianyag gyártására volt képes. A következő években ugyan számos hadiipari vállalatot állítottak át – részben vagy egészben – civil termelésre, ám a Varsói Szerződés nem szovjet tagállamainak hadiipari vállalatai továbbra is hatalmas gyártókapacitásokkal rendelkeztek. 1954–55-ben érelődött meg a szovjet gazdasági és politikai vezetésben az a felismerés, hogy a nemzeti adottságok figyelembevételével minden tagországot egy-egy szűkebb területre kell specializálni (Magyarország például a járműgyártásra és a híradástechnikára koncentrálhatta hadiiparát), hogy kölcsönös szállításokkal tegyék gazdaságosabbá és hatékonyabbá a haditechnikai termelést. A nemzetközi együttműködéshez a Kölcsönös Gazdaság Segítség Tanácsa (KGST) biztosította a szervezeti kereteket, amelyen belül 1956 októberétől működött a Hadiipari Állandó Bizottság. A partnerországok a következő három évtizedben több száz fegyver, katonai jármű, híradástechnikai eszköz, műszer stb. gyártását vették át a Szovjetuniótól, tehermentesítve ezzel a szovjet hadiipart, illetve megfelelő feladattal és megrendeléssel ellátva így a kisebb országok haditechnikai vállalatait.

A Vörös arzenál a szovjet blokk országai közötti nemzetközi gazdasági és hadiipari együttműködés történetéről szól. A kötet eddig publikálatlan, nemrég még szigorúan titkos minősítésű levéltári források alapján készült. Bepillantást enged a KGST működésének kulisszatitkaiba, fényt derít a színpalak mögötti éles vitákra és érdekkonfliktusokra, részletesen bemutatja a szocialista rendszer nemzetek feletti gazdasági szervezetének bürokratikus működését. A transznacionális elemzést ellenpontozza a nemzeti perspektíva fölvázolása: hogyan próbálta Magyarország érvényesíteni saját érdekeit, hogyan kísérelte meg hatékonyra tenni a nemzetközi együttműködést, illetve milyen kitörési lehetőségeket keresett a KGST-n kívül. A könyvet haszonnal forgathatják hadtörténészek, gazdaságtörténészek, a diplomácia és nemzetközi kapcsolatok történetével foglalkozók, valamint mindazok az érdeklődő olvasók, akik kíváncsiak a szovjet birodalom működésének mechanizmusaira és egy kis ország útkeresésére.

Germuska Pál, PhD (1971) – történész, múzeológus. 1995-től az 1956-os Intézet Közalapítvány munkatársa, előbb kutatói-szerkesztői, majd tudományos titkári beosztásban. Kutatási területe a szocialista városok, a fejlesztéspolitika, a hadiipar és a technológia története a szocialista korszakban Magyarországon. Két könyv, félszáz idegen és magyar nyelvű tanulmány szerzője; több kötet és CD-ROM szerkesztője.

Ára: 3200 Ft

ISBN 978-963-446-562-1

